

"Utdanningsreformer som moderniseringsoffensiv. En studie av hjelpepleieryrkets rekruttering og dannelseshistorie, 1960 - 2006."

Håkon Høst

Avhandling for graden doctor rerum politicarum (dr.polit.)
Universitetet i Bergen 2007

ISBN 978-82-308-0328-8
Bergen, Norway 2007

"Utdanningsreformer som moderniseringsoffensiv. En studie av hjelpepleieryrkets rekruttering og dannelseshistorie, 1960 - 2006."

Avhandling for graden doctor rerum politicarum (dr.polit.)
Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap,
Universitetet i Bergen 2007

Håkon Høst,
Stein Rokkan Senter for flerfaglige samfunnsstudier

Forord

Jeg har vært så privilegert at jeg over en tiårs periode har fått anledning til å gjennomføre en rekke prosjekter, både alene og sammen med andre, som fra ulike hold kaster lys over det jeg litt forenklet kaller hjelpepleierfeltet. Til sammen har disse prosjektene kommet til å danne grunnlaget for denne avhandlingen. Noen av prosjektene har hatt pleierutdanningene i seg selv som studieobjekt, mens andre har hatt et videre sikte, som for eksempel den forskningsbaserte evalueringen av Reform 94 innenfor videregående utdanning.

Som avhandlingsprosjekt kom imidlertid dette ikke skikkelig i gang før våren 2004. Jeg har mange å takke for at det ble realisert. At jeg i det hele tatt begynte å fatte interesse for forskning på utdanning, og på relasjonen mellom utdanning og arbeid, skyldes at jeg midt på 1990-tallet kom i kontakt med Bergens-miljøet av forskere med utspring i AHS-gruppen. Det som fanget min interesse var ikke minst deres strenge krav til at utdanningsforskningen måtte være historisk informert, og den konsekvent relasjonelle tenkningen som gjorde at studier av utdanningssystemet isolert ble meningsløse. Krav til teori, javel, men samtidig krav til nitidig opparbeiding av empiri på feltet. Selv om mine bidrag er mer empirisk orienterte enn de fleste av de mer teori-informerte AHS-skriftene, har de grunnleggende perspektivene herfra vært en vesentlig inspirasjonskilde.

Svein Michelsen har vært min veileder, men også samarbeidspartner i mange prosjekter. Hans blanding av tålmodighet og skarpe og innsiktsfulle kommentarer har både gjort at jeg har kunnet bruke tid, samtidig som det ikke har vært rom for å bli selvtilfreds. Ole Johnny Olsen har også vært en samarbeidspartner i flere prosjekter, samtidig som han har bidratt som en meget engasjert og god leser og kommentator under avhandlingsprosjektets mest intensive fase. Hans entusiasme var en god støtte opp den siste kneika. Jeg vil også takke Thorvald Sirnes for observant lesning og konstruktive kommentarer, og Kari Tove Elvbakken for mye god oppmuntring.

Flere hundre informanter; elever, lærlinger, tillitsvalgte, hjelpepleiere, omsorgsarbeidere, sykepleiere, lærere, ledere og byråkrater har raust brukt tid og delt sin kunnskap med meg i de ulike prosjektene som til slutt også munnet ut i denne avhandlingen. Uten dem hadde ikke dette prosjektet vært mulig.

Takk til Irene Nikolaisen, som brukte av ferien sin for å lese korrektur. For å kunne skrive må jeg ha mine daglige doser med løping. Da er det hyggelig å ha Johs Hjellbrekke og Knut Grove rundt. De sier sjelden nei.

Brita har avlastet meg for omsorgs- og familieoppgavene, og gitt meg rom for stadig lengre Bergensopphold for å kunne ferdigstille dette arbeidet. Tusen takk.

Bergen 11.juli 2006

Håkon Høst

Abstract

The dissertation describes and analyses how central education reforms through a period of more than 40 years influences on a particular field of vocational education and work, auxiliary nursing. The reforms do not meet a field that is easily reconstructed through central planning and modernisation. The analytical perspective of the dissertation is to study how education reforms interact with other conditions contributing to the shaping of this field, as the established recruitment patterns based on adult females, and the position the auxiliary nurses hold in the division of labour, as subordinated to the nurses.

The study is based on empirical data from several research projects finished during the last years and which includes studies of education policy, collective organisation, students and recruitment patterns. This includes interviews with representatives from the educational authorities, the health authorities, local administrators of both education and the care and nursing services, teachers, tutors, and students. It also includes document studies and a large survey of candidates from the auxiliary nurse education..The study also makes use of education and personell statistics from public databases in order to establish time series covering a period of 40 years.

The establishment of the auxiliary nurse education in 1963 symbolises a break in the way of recruiting, educating and organizing nursing personnel. Previously nursing had been divided in two, with the registered nurses on the one side and the unskilled on the other. With the auxiliary nurse education a third way was introduced. The education was established under what is described as organized modernity. During this period mass education was organized, occupations were established also on the lower level, the females were entering the labour force, hospitals and nursing homes were build, and new employee organisations were founded. The belief in the rational governing of society through comprehensive state interventions were during this period probably stronger than ever. The establishment of the auxiliary nurse education was, however, not only a modernisation from above. It may partly be seen as a modernisation from below in the sense that thousands of women pushed for the extension of the educational capacity in the field.

The further efforts on modernizing the field through education reforms have a stronger character of modernisation from above. To an increasing degree they express the policy of

modernizing the educational system; the needs to rationalize and unify educational paths, curricula and search criteria. The aim was a more effective system giving the whole population equal education offers independent of social class, geography and gender. Through these reforms the auxiliary nurse education is gradually closer integrated into the new upper secondary school. From 1994 it is only offered as an education for adolescents, and the adult educations are closed. However, quite a small number of adolescents opted for this kind of education. The result was a great decrease in recruitment. The reform in 2000, the so-called competency reform, introduces a new scheme giving adults possibilities of going through so-called real competency assessments. This reform unintentionally reopened the traditional recruitment path into auxiliary nursing, attracting thousands of adult females.

The most important finding of the dissertation is that there exists a very strong pattern of recruitment into the auxiliary nurse education and occupation among adult females which the educational authorities, though trying hard, have not succeeded in changing through educational reforms. Those applying for auxiliary nurse education today have important similarities with the ones applying in the 1960's. Most of them are adult females with experience from unskilled care work and caring for their own children and families. The average age of the candidates is 33 years. At the same time the applicants of today are more educated and have longer work experience. The education policy in this field, which still is to recruit adolescents through upper secondary school, must be characterised as a failure. Only a small share of the recruitment, about 20 percent, comes from this group. The costs of this policy seems to be that the professionalisation of the field of work has been suffering. By concentrating on developing an education directed towards the ones who are not being recruited, the educational authorities have abdicated from the role as organizer of education and learning to those who are doing the work and who want education, the adults. This group is left to participate in fragmented, individualised learning schemes, normally organised on an ad hoc-bases and in close connection to the work places. This may be seen as an example of the resolving of organized modernity with strong collective arrangements as standardised educations and occupations. It is replaced by a modernity giving more space to individual solutions, and where the steering capacity of the state is reduced.

Innholdsfortegnelse

Forord	5
Abstract	7
Innholdsfortegnelse	9
Kapittel 1: Introduksjon	13
1.1 Tema.....	13
1.2 Bakgrunn	15
1.2.1 Utdanningsreformene	16
1.3 Problemstillinger, teoretiske perspektiver og metodikk.....	19
1.4 Data og metoder	22
1.5 Avhandlingens videre organisering.....	23
Kapittel 2: Om det teoretiske, metodiske og empiriske grunnlaget for avhandlingen	24
2.1 Innledning.....	24
2.2 Prosjekthistorie.....	26
2.2.1 Kollektiv organisering.....	26
2.2.2 Utdanningspolitikk	27
2.2.3. Elevene	31
2.2.4 Rekrutteringsmønstrene	35
2.3 Refleksjoner over forskningsprosessen	37
2.3.1 Generelt om dataene	37
2.3.2 Oppdragsforskning	38
2.3.3 Kvantitative data til besvær – politikk og data.....	41
2.3.4 Intervjuenes karakter	43
2.3.5 Problemet med stimuli	44
2.3.6 Representativitet og reliabilitet	45
2.5 Moderniseringsperspektiv som overordnet forståelsesramme	46
2.6 Hva er forskningsobjektet og hvordan analysere det?	50
2.6.1 Om forskningsobjektet	50
2.6.2 Utdanningssystemet	52
2.6.3 Arbeidsfeltet	54
2.6.4 Interessorganisasjonssystemet.....	56
2.6.5 Arbeidsmarkedet/den kvinnelige rekrutteringsbasen	57
2.7 Utdanningsreformene som hendelser	60
Kapittel 3: Hjelpepleierutdanningen av 1963.....	62
3.1 Introduksjon	62
3.2 Konstruksjonen av det videregående utdanningssystemet	63
3.3 De ulike sosiale klassers tilgang til videregående utdanning	64
3.4 Kjønnsdelt utdanning	65
3.5 Kvinnebiografier og omsorg: ”Husmor skifter yrke”	66
3.6 Sosiale skiller i pleien	69
3.7 Hjelpepleierutdanningen etableres	70
3.7.1 Arbeidsområdet	75
3.7.2 Rekrutteringen.....	76
3.7.3 Interesseorganisering og identitetsbygging.....	78
3.8 Oppsummering:.....	81
Hjelpepleierutdanningen som moderniseringskatalysator	81
Kapittel 4: Reform 74.....	84
4.1 Reformens bakgrunn og begrunnelser.....	85
4.2 Steenkomiteen: yrkesutdanningen svak	86

4.3	Hjelpepleierutdanningen i en tvetydig posisjon	88
4.4	Hjelpepleierutdanningen: stor søkning – tradisjonelle mønstre	92
4.5	Hjelpepleierne: vil være egen stand	94
4.6	Yrkesdanning med Kommuneforbundet som motstander	95
4.7	Husstellet søker ny identitet	97
4.8	Fagopplæring som likestillingspolitikk	101
4.9	Voksesmerter og svak gjennomstrømning i videregående	104
4.10	Omsorgsarbeiderfaget blir til	106
4.11	Striden om læreplanene	109
4.11.1	Hva skiller hjelpepleie fra omsorgsfag?	111
4.12	Hjelpepleierne ut av sykehusene	112
4.13	Videreutdanning i operasjonsteknikk – en avgjørende styrkeprøve	114
4.14	Kommunal pleie og omsorg som det nye kjerneområdet	115
4.15	Deltid	118
4.16	Oppsummering:	122
	Økt spenning mellom utdanningspolitikk og rekrutteringsmønstre	122
Kapittel 5: Reform 94		125
5.1	Reformens mål og virkemidler	126
5.2	Reformens bakgrunn	128
5.3	Studiekompetanse – det nye skillet	131
5.3.1	Lærerkritikk	132
5.4	Forholdet mellom staten og fylkeskommunen	132
5.5	Radikale endringer for pleie- og omsorgsutdanningene	133
5.6	Helse og sosial som reformens ”flaggskip”	134
5.7	Søkerfall og stemningsskifte	137
5.8	De unge og de voksne: Om konstruksjonen av statusgrenser blant elevene	141
5.9	Omsorgsfagets yrkesdanningsprosess	145
5.9.1	Et definert behov – en ny utdanning - mange søkere	147
5.9.2	Omsorgsarbeidere vs. hjelpepleiere	148
5.10	Arbeidsdelingen i pleie og omsorg	150
5.10.1	Sykehjem	151
5.10.2	Hjemmetjenestene	153
5.10.3	PU-omsorgen	156
5.11	Ønsker likestilling med hjelpepleierne	156
5.12	Nedgang presser fram nye voksentilbud	158
5.13	Fra konflikt til samarbeid	160
5.14	Oppsummering Reform 94:	163
	Ungdommen valgte bort pleie- og omsorgsutdanning	163
Kapittel 6: Reform 2000		166
6.1	Bakgrunn	167
6.1.1	Voksenopplæringens forhold til yrkesutdanningen	169
6.2	Realkompetanseprosjektet	171
6.2.1	Realkompetansereformen blir hjelpepleiereform	173
6.2.2	Endret vurdering av praksis før utdanningen	175
6.2.3	Kortere utdanning	176
6.2.4	Den historiske utviklingen i utdanningens lengde	177
6.2.5	Realkompetansevurderingen	178
6.2.6	Fra offentlig godkjenning til autorisasjon	179
6.2.7	Ønsker utdanning	181
6.3	Kandidatundersøkelsen 2003/2004	183

6.3.1 De fleste nyutdannede er i 30- og 40-årene.....	183
6.3.2 De voksne rekrutteres til utdanning gjennom arbeidet.....	186
6.3.3 Bare halvparten av de unge inn i yrket.....	187
6.3.4 Mødre blir hjelpepleiere	188
6.3.5 Breder utdanningsbakgrunn enn før	189
6.3.6 Arbeidserfaring.....	192
6.3.7 Hjemmeværende.....	194
6.3.8 Sosial bakgrunn	195
6.3.9 Distriktene dominerer.....	196
6.3.10 Foreløpig få innvandrere	198
6.3.11 Begrunnelsesstruktur i voksenutdanningene.....	199
6.3.12 Fra sykehus til kommunal pleie og omsorg	201
6.3.13 Deltidsarbeid er blitt normalen.....	203
6.4 Interesseorganisasjonene og yrkene fusjonerer.....	211
6.5 Helsefagarbeider.....	213
6.6 Oppsummering Reform 2000: De voksne kommer tilbake	214
Kapittel 7: Avsluttende diskusjon	217
7.1 Reformenes ambisjoner og bidrag - en sammenfatning.....	217
7.1.1 Reform 63.....	217
7.1.2 Reform 74.....	219
7.1.3 Reform 94.....	221
7.1.4 Reform 2000.....	223
7.2 Mislykket modernisering?.....	224
7.2.1 Det kvinnedominerte rekrutteringsmønsteret.....	224
7.2.2 Ungdommens valg.....	227
7.2.3 Svak profesjonalisering	228
Litteraturliste	233
Vedlegg 1	245
Vurdering av datamaterialet i kandidatundersøkelsen 2002	245

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Tema

I 1963 ble hjelpepleierutdanningen opprettet som en landsomfattende fagutdanning for pleie- og omsorgsarbeid. Fram til dette hadde sykepleierne hatt monopol på utdanning innen pleiefeltet, mens de øvrige pleierne ikke hadde utdanning. Etableringen av hjelpepleierutdanningen kan ses som en tidstypisk modernisering av rekruttering og utdanning til et arbeidsfelt som til da hadde vært ufaglært. Opplæringen ble skilt ut som egen aktivitet utenfor arbeidet og med eget elevopptak, men samtidig organisert i tilknytning til arbeidsfeltet og med et dominerende innslag av elever med erfaring fra dette. Etableringen av den nye utdanningen falt i tid sammen med, og er på ulike måter også relatert til tre andre og helt sentrale moderniseringsprosjekter som var i emning i Norge på begynnelsen av 1960-tallet. Det gjaldt den sterke veksten i utdanningssystemet på sekundær- og tertiærnivået, den kraftige og langvarige ekspansjonen i helsevesenet - først med sykehusutbygging og deretter med etablering av en stor og arbeidskraftkrevende pleie- og omsorgssektor, og dessuten kvinnes oppbrudd fra husmorrollen og uttog i arbeidslivet.

Disse ulike moderniseringsprosjektene koples eller treffer hverandre på ulike måter som igjen får betydning for det vi her skal studere, rekruttering og utdanning av faglærte pleie- og omsorgsarbeidere. Hjelpepleierutdanningen fikk raskt et stort tilslag av voksne kvinner med til dels lang praksis både som husmødre og som ufaglærte pleie- og omsorgsarbeidere. Den skulle etter hvert utvikle seg til å bli en av de absolutt største yrkesutdanningene for kvinner i Norge. Så mye som 15 prosent av alle kvinner født midt på 1950-tallet har gjennomført hjelpepleierutdanning¹. Gjennom etableringen av utdanningen ble det skapt et usedvanlig sterkt og vedvarende rekrutterings- og karrieremønster, noe som igjen ble fundamentet for det som kan kalles en vellykket yrkesdanningsprosess. Dette bidro også til en stabil forsyning av faglærte til den hurtig ekspanderende pleie- og omsorgssektoren.

I de 40 årene som er gått fra utdanningen ble opprettet, har det som defineres som sekundærnivået i utdanningssystemet vært gjenstand for både vekst og omfattende reformer. Som ledd i disse har alle yrkesutdanninger som anses å ligge på dette nivået, deriblant

---

¹ Beregninger utført på grunnlag av data fra Helsepersonellregisteret

hjelpepleierutdanningen, blitt forsøkt integrert og enhetliggjort i et samlet videregående utdanningssystem, rettet mot ungdom. Målet har vært å etablere en felles, aldershomogen skole hvor yrkesutdanning for alle samfunnets arbeidsområder er knyttet sammen med de studieforbereidende utdanninger, det tidligere gymnaset. For å få dette til, var det nødvendig å etablere en normalbiografi hvor yrkesutdanning ble tatt før inngang i arbeidslivet, til fortregning for den store aldersmessige heterogeniteten som til da hadde preget rekrutteringen til dette feltet.

Den politiske ambisjonen på 1960-tallet var at videregående utdanning skulle være *tilgjengelig* for alle, uavhengig av sosial bakgrunn, geografi og kjønn². Gjennom Reform 94 ble ambisjonen hevet til at videregående utdanning skulle være en *felles utdanningsmessig plattform* for hele befolkningen. På denne måten har man villet legge til rette for mer effektive og moderne utdanningsbiografier. I takt med moderniseringen av selve systemet, har også utdanningsnivået i befolkningen økt markant, i særdeleshet blant kvinner. I tillegg har kvinnene erobret arbeidslivet. Mens husmoræraen anses å ligge langt tilbake i tid, er det dominerende idealet i dag den utdannede, yrkesaktive og likestilte kvinnen.

Den moderniserte pleie- og omsorgsutdanning, etter Reform 74 organisert under studieretningen for helse- og sosialfag i den videregående skolen, og etter Reform 94 innrettet som en ren ungdomsutdanning, skulle etter de nye strukturene bli hovedveien inn i faglært arbeid som hjelpepleier eller omsorgsarbeider. Den har imidlertid endt opp som en relativt beskjeden rekrutteringskanal. Til tross for de utdanningsstrukturelle endringene, samt hevingen av kvinners utdanningsnivå og yrkesdeltakelse, er rekrutteringen fortsatt dominert av mønsteret som ble etablert under utdanningens genese, hvor de aller fleste er voksne kvinner med bakgrunn fra ufaglært pleiearbeid og familieomsorg. Nettopp dette, at de omfattende forsøkene på å endre mønstrene for rekruttering og utdanning til pleie- og omsorgsyrkene gjennom utdanningsreformer ikke har lyktes, samtidig som det som ble ansett som et tidstypisk rekrutteringsmønster på 1960-tallet viser en utrolig gjenstridighet og overlevelsessevne, er utgangspunktet og temaet for denne avhandlingen.

Disse forholdene har tidligere i svært liten grad vært erkjent, det være seg blant forskere, myndigheter eller representanter for yrkesutøverne selv. Den rådende diskursen om

---

² Ref. Skolekomiteen av 1965.

yrkesutdanning de siste tiårene har vært sentrert rundt ungdom, mens voksne i stor grad har vært fraværende som tema. Det har lenge vært allment antatt, fra mange også ønsket, at rekrutteringen av voksne kvinner til pleie- og omsorgsyrkene var et utdøende mønster. Etter hvert som det man har oppfattet som et reservoar av hjemmeværende husmødre snart ville være uttømt, ville pleie- og omsorgsutdanningene moderniseres også når det gjaldt rekruttering og yrkeskarrierer. Den offentlige statistikkproduksjonen på feltet har på lignende måte vært preget av, til dels også styrt av, en slik moderniseringstenkning, og som sådan vært delvis blind for den faktiske utviklingen innen pleie- og omsorgsutdanningene. Som eksempel på at politikken styrer data og ikke omvendt (Tenenbaum og Wildavsky 1984), har statistikken som har blitt produsert vært konsentrert om gjennomstrømningen av ungdom i den videregående skolen, mens rekrutteringen av voksne gjennom utdanningsordninger knyttet til arbeidsfeltet, i stor grad har falt utenfor registreringsrutinene. Den nærmest allmenne neglisjeringen av den faktiske utviklingen på området har hatt konsekvenser på mange nivåer. Den viktigste er kanskje at politikktutformingene har vært mer preget av fromme ønsker enn av realistiske forutsetninger.

1.2 Bakgrunn

Hjelpepleierutdanningens etablering kan knyttes til utbyggingen av den offentlige pleie- og omsorgssektoren i Norge, men også til den gradvise utbredelsen av yrkesskolevesenet. Gjennom lovfesting av ordningen med offentlig autorisasjon var den treårige sykepleierutdanningen fra 1948 blitt enerådende som pleierutdanning. Denne utdanningen var imidlertid langt unna å dekke det voksende behovet for pleiere i etterkrigstiden, ikke minst fordi mange sykepleiere hadde en særdeles kort yrkeskarriere som følge av at de forlot yrket når de giftet seg. Det at man definerte et behov for flere utdannede pleiere, spesielt i sykehusene, bidro til at sosial- og helsemyndighetene presset sterkt på Sykepleierforbundet for å få dem til å oppgi sin motstand og medvirke til opprettelsen av en kortere utdanning (Melby 1990). Dette skjedde i 1963 gjennom etableringen av en hjelpepleierutdanning på åtte måneder. De uteksaminerte kandidatene fikk rett til å arbeide i sykehus – dog bare under ledelse av offentlig godkjente sykepleiere. Som lærere i hjelpepleierutdanningen bidro sykepleierne til å tilføre elevene viktig kunnskap, og samtidig fikk de kontroll med den nye utdanningen.

Hjelpepleieren var den første faglærte pleie- og omsorgsarbeideren. Med *faglært* defineres her arbeidstakere som har gjennomført en yrkesutdanning på det som etter hvert skulle bli det videregående/gymnasiale nivået, og som munner ut i et offentlig godkjent vitnemål eller fagbrev som gir autorisasjon eller godkjenning for utøvelse av et yrke. Begrepet faglært avgrenses oppad i forhold til de grupper av pleie- og omsorgsarbeidere med en yrkesutdanning som etter hvert har blitt plassert inn på et postgymnasialt nivå, dvs. *høyskoleutdannede*, som sykepleiere og vernepleiere. Nedad avgrenses de faglærte mot de *ufaglærte* pleie- og omsorgsarbeiderne, som er de ansatte uten yrkesutdanning på feltet. I tillegg til å utgjøre en av de kategoriene de faglærte defineres i forhold til, utgjør imidlertid de ufaglærte også den viktigste rekrutteringsbasen for fagutdanningene: Slik sett er de i høyeste grad interessante for forståelsen av hvordan den faglærte gruppen blir konstruert.

Siden den første hjelpepleierutdanningen i 1963, har utdanningen av kandidater til det vi kan kalle det faglærte pleie- og omsorgsarbeidersjiktet gjennomgått mange endringer, og kategorien har også – i takt med omfattende strukturendringer innen helse- og sosialsektoren – gradvis skiftet arbeidsfelt fra sykehus til kommunal pleie- og omsorg. Ved siden av hjelpepleieren ble det i 1994 etablert en ny kategori, omsorgsarbeideren. Med disse to gruppene, som tross ulik historie kan anses å utgjøre en relativt enhetlig kategori, har de fagutdannede pleie- og omsorgsarbeiderne vokst til å bli en av de største yrkeskategoriene i landet, med anslagsvis 76 000 yrkesutøvere³. De er den mest tallrike yrkesgruppen i pleie- og omsorgstjenestene, større enn sykepleierne de opprinnelig skulle avlaste. Slik sett er det neppe tvil om at den utdannings- og yrkeskonstruksjonen som ble initiert i 1963 har kommet til å prege pleiesektoren – og samtidig mange kvinners yrkesliv.

1.2.1 Utdanningsreformene

Etableringen av hjelpepleierutdanningen i 1963 kan ses som et første moderniseringsforsøk på dette feltet ved hjelp av utdanning. Dette skulle senere bli fulgt opp av ytterligere tre store utdanningsreformer på feltet. Hjelpepleierutdanningen ble igangsatt i en periode hvor yrkesutdanningene i Norge for en stor del var organisert i tilknytning til det arbeidsfeltet de var rettet mot. Dette gjaldt også hjelpepleierutdanningen som i stor grad ble lagt til sykehus og andre større institusjoner innen helsesektoren. Reformen var begrunnet direkte i behovet for å styrke pleiesektoren med utdannet arbeidskraft. Utdanningens innhold tok sitt

---

³ SSB; Arbeidskraftundersøkelsene 2003

utgangspunkt i de praktiske oppgavene hjelpepleierne skulle utføre, og en vesentlig del av utdanningen var øving på disse under veiledning av sykepleiere (Melby 1990).

Det neste moderniseringsforsøket var ”Reform 74”, som i motsetning til 1963-reformen ikke var en ”lokal” reform rettet spesielt mot ett felt, men som omfattet det første forsøket på å etablere et felles videregående utdanningssystem for alle som hadde fullført grunnskolen. Man ville samle og nivåplassere de ulike yrkesutdanningene, deriblant hjelpepleierutdanningen, og man ville integrere gymnas- og yrkesutdanning i et felles skolesystem. Reformen ble iverksatt gjennom vedtak og implementering av lov om videregående opplæring av 1974. Reformen ble i utgangspunktet begrunnet ut fra demokratiske aspekter: lik tilgang til utdanning uavhengig av tilskrevet status i form av kjønn, geografi og sosioøkonomisk plassering. Men også aspekter knyttet til økonomi og samfunnets behov var viktige. Utdanningssystemet skulle være rasjonelt og konsistent innad, og det måtte avspeile behovene til det man etter hvert oppfattet som et raskere omskiftelig arbeidsliv (Telhaug 1979). Dette betinget en formalisering av ulike utdanningsnivåer, kriterier for opptak, lengde på utdanningene og pensum. Et nytt aspekt, knyttet til kritikken av den dominerende nyttetenkningen rundt utdanning, ble etter hvert fremmet som et krav om endring av reformens innretning (Skarpenes 2005).

”Reform 94” var neste store reform på området. På samme måte som Reform 74, omfattet denne hele det videregående utdanningssystemet. Den hadde blant annet som mål å gjøre videregående opplæring til en universell ungdomsutdanning, samt harmonisere og integrere all yrkesopplæring i det videregående utdanningssystemet. Det ble innført et felles allmennfagpensum i alle de yrkesfaglige studieretningene, samt åpnet veier fra yrkes- til allmennfag, og dermed videre til høyere utdanning, ut fra tanken om et naturlig utdanningshierarki. Samtidig var målet å etablere standardbiografier hvor videregående utdanning skulle være en noe man gjennomførte i 16-19-årsalderen. Ikke minst dette aspektet var svært radikalt for pleie- og omsorgsutdanningene med sin voksenrekruttering.

”Reform 2000”, eller ”Kompetansereformen”, var en etter- og videreutdanningsreform, blant annet med siktemål å tette et økende utdanningsgap mellom voksne og ungdom. Innenfor videregående opplæring skjedde dette særlig gjennom at voksne som manglet videregående utdanning fikk en individuell utdanningsrett. I motsetning til den standardiserte ungdomsutdanningen, fikk den nye voksenopplæringen karakter av fleksible, individuelle

opplæringsordninger, samt en institusjonalisering av realkompetansevurderinger som skulle likestille uformell praksislæring med formell utdanning. Reformen skulle vise seg å få stor betydning for hjelpepleierutdanningen.

Til grunn for alle de tre sistnevnte reformene ligger ønsker om et enhetlig, mer rasjonelt og økonomisk utdanningssystem, som skal bidra til en lang rekke målsetninger. Det gjelder lik rett til utdanning uavhengig av sosial bakgrunn, geografi og kjønn, heving av kvinnedominerte utdanningers status, styrking av horisontale og vertikale sammenhenger i utdanningssystemet, enhetliggjøring av inngangskriteriene, forlengelse av enhetsskolekonseptet gjennom standardisering av allmennfagspensum og sammenslåing av ulike skoleslag og studieretninger, samt en effektivisering av elevgjennomstrømningen blant annet gjennom enhetliggjøring av utdanningsbiografiene. Med sin utdanningslogikk intervenserer de direkte også i forhold til pleie- og omsorgsutdanningene som fra starten har vært sterkt knyttet til på den ene siden arbeidsfeltet og dets rytmer og behov, og på den annen side til særegne biografiske mønstre i den kvinnelige befolkningen.

Utdanningsreformer vil ofte ha sine begrunnelser i behovet for å endre på både struktur og innhold. Innenfor utdanningsstrukturer kan vi plassere både fag- og kurssystem, disses kopling til andre utdanningsordninger og det øvrige samfunnet gjennom inntakskriterier, praksisordninger og avgangskompetanse, samt styring og forvaltning av utdanningene. Innhold vil normalt defineres som hva elevene skal lære og hvordan. Denne avhandlingen tar i utgangspunktet sikte på å klarlegge og analysere begrunnelser for og virkninger av reformer i utdanningsstrukturen. Jeg er opptatt av pleie- og omsorgsutdanningenes oppbygning og plassering innenfor et større system, samt utdanningenes rekrutteringsgrunnlag. Det vil imidlertid ikke alltid være enkelt, noen ganger umulig, å avgrense seg fra innholdet i utdanningene, fordi dette begrunnes både ut fra elevenes bakgrunn og deres vei videre i utdanning eller arbeid. *Hva* som skal læres og *hvordan*, er nært knyttet til *hvem* som skal lære dette, *når* og *hvor* de skal lære det, og *hvorfor*.

I yrkesutdanningene var innholdet tradisjonelt begrunnet ut fra og knyttet til konkrete arbeidsoppgaver i et yrkesfelt, foruten en grunnleggende dannelses utover dette. Målgruppen var gjerne de som allerede befant seg i arbeidsfeltet, men etter hvert også de som var på vei inn i det. I dag er dette langt mer komplekst ved at alle yrkesutdanninger er plassert inn i et felles utdanningssystem rettet mot ungdom generelt. De har fått en større allmennfaglig

komponent, både som grunnlag for yrkesutøvelsen, men også som grunnlag for videre utdanning. Dessuten har tendensen i de siste reformene i videregående utdanning vært at yrkesfagdelen i utdanningen blir bredere, mer teoretisk og mindre yrkesspesifikk.

Yrkesfagelevenes karriere er dermed blitt mer åpen. Disse endringene illustrerer at struktur og innhold griper inn i hverandre på en måte som gjør at det ikke er mulig å gjøre en meningsfylt analyse av utdanningsstruktur uten også å ha en viss kunnskap om innholdet i utdanningene. Uten at dette gjøres til en hovedsak, vil jeg derfor i de ulike empiriske kapitlene også gjøre noen dykk inn i innholdssiden av utdanningene. Jeg vil se på utviklingen av læreplanene, forholdet mellom allmennfag og yrkest teori, og på forholdet mellom teori- og praksisopplæring.

1.3 Problemstillinger, teoretiske perspektiver og metodikk

Gjennom avhandlingen ønsker jeg å belyse på hvilken måte disse utdanningsreformene treffer et særegent yrkesfelt og dets søker- og rekrutteringsgrunnlag. Min tese er at det er nettopp i måten reformene interagerer med utviklingen på disse områdene, at en kan finne forklaringer på hvorfor 1963-reformen kan sies å ha vært effektiv, mens de tre påfølgende reformene ikke har gitt de tilsiktede resultater.

Modernisering er et begrep og et overgripende perspektiv som er nærliggende å gripe til når en ønsker å analysere, forstå og betegne utviklingen i pleie- og omsorgsutdanningene.

Modernisering har også stått sentralt i diskursen rundt utdanningsreformene generelt. Når enkeltområder, som hjelpepleierutdanningen, ikke lar seg reformere uten videre, framstilles den som ”tradisjonell” - ofte i betydningen problematisk - mens forsøket på nyordning gjennom reform betegnes som modernisering - i betydningen en forbedring. Modernisering står også sentralt i diskursene rundt de relaterte områdene, som arbeidsfeltet, det kvinnedominerte rekrutteringsgrunnlaget og interesseorganisasjonene.

Moderniseringsbegrepet er imidlertid så sterkt både trivialisert, politisert, og også normativt ladet, at det krever en nærmere avklaring og forankring dersom det skal benyttes i en mer vitenskapelig sammenheng. Jeg har i denne avhandlingen valgt å benytte Peter Wagners (1994) historisk informerte analyse av modernitet og modernisering som en bredere forståelsesramme for utdanningsreformenes begrunnelser og skjebne innenfor pleie- og omsorgsfeltet, samt de ulike aktørers handlinger. Wagner definerer kjernen i moderniteten som menneskenes søken etter kontroll med sin tilværelse og sine omgivelser, og som et

frigjøringsprosjekt fra tidligere bånd. Moderniseringen inneholder ifølge Wagner en sentral dikotomi, som også kan ses som en ambivalens, med på den ene siden en utvikling mot større individuell autonomi, og på den andre mot økt rasjonell styring av samfunnet. Han mener all moderne aktivitet involverer en streben etter både autonomi og styring, og at de moderne institusjonene er preget av en spenning mellom frihet og disiplin.

Wagner deler modernitetens historie inn i ulike faser, hovedsakelig ut fra hvordan styrkeforholdet mellom frihet og disiplin har utviklet seg. Etter den første liberale fase, også kalt den begrensede liberale modernitet, hvor friheten var forbeholdt et lite sjikt på toppen av samfunnet, fikk man en krise, hvoretter den organiserte modernitet vokste fram. Min studie omfatter annen halvdel av det tyvende århundre, dvs. den siste delen av den organiserte modernitet i Norge, samt oppbruddet fra denne. Det som kjennetegner den organiserte modernitet er en sterk tro på og vektlegging av rasjonell styring. Dette henger ut fra Wagners analyse særlig sammen med at de moderne institusjonene i Vest-Europa i denne perioden, fra å omfatte elitene, utvides til å bli masseinstitusjoner. Universaliseringen og formaliseringen av offentlige utdanningssystemer er et av de store moderniseringsprosjektene i denne fasen. I Norge får den organiserte modernitet et av sine særlige uttrykk gjennom etableringen og utbyggingen av velferdsstaten, hvorunder utdanningssystemet også kan inkluderes. Innenfor utdanning preges perioden av en omfattende standardisering og allmenngjøring, ikke minst symbolisert gjennom utbyggingen av enhetsskolen. Spesielt viktig i vår sammenheng er den store utbyggingen av yrkesskolestellet i denne perioden. I velferdssystemet for øvrig er det ved siden av trygdesystemet, utbyggingen av et offentlig system for helse og omsorg som er den viktigste komponenten. Utbyggingen av dette innebærer en omfattende institusjonsbygging, etablering av store arbeidssystemer, profesjoner og yrker. Innenfor pleiefeltet står utbyggingen av sykehus, og senere av en omfattende, offentlig eldreomsorg sentralt. Institusjonalisering av lønnsarbeid, ikke bare for menn, men også for kvinner, er også knyttet til dette prosjektet. Etableringen av landsomfattende arbeidstakerorganisasjoner på tvers av yrker kan ses som et annet uttrykk for moderniteten på de områder avhandlingen berører.

Den organiserte modernitetens forvitring, som Wagner tidfester til perioden fra 1960-tallet og utover, innebærer blant annet at tiltroen til og oppslutningen om disse masseinstitusjonene, og til styring og planlegging generelt, svekkes. Dette skjer likevel med ulik tyngde og takt i ulike land og sektorer. Selv om også Norge merker 1968, spesielt som en markør på det kulturelle

området, så er både den økonomiske utviklingen og utbyggingen av velferdsstaten på dette tidspunktet inne i en annen konjunktur enn det mange andre vesteuropeiske land er. Med Wagner kan en kanskje si at dette er et eksempel på at modernisering som diskurs på den ene siden, og praksiser i form av institusjoner på den andre, ikke behøver være sammenfallende verken i tid eller innhold (Wagner 1994:4). Wagner er uenig med postmodernister og andre som hevder moderniteten er et tilbakelagt stadium. I stedet mener han den organiserte modernitet er erstattet av det en kan kalle en utvidet liberal modernitet med sterk vekt på individualisering og pluralitet, men hvor politikken har ringere kår (ibid.:177).

Felles for de moderniseringsprosjektene jeg har omtalt over, er at de på en fruktbar måte kan analyseres ut fra ambivalensen mellom frihet og rasjonell styring, en ambivalens som ikke bare er analytisk, men også normativ. Den økte formaliseringen på alle disse områdene i perioden for den organiserte modernitet øker styringspotensialet og bidrar til rasjonalisering, disiplinering og kan ses som en innsnevring av den individuelle autonomi. På den annen side kan de samme moderniseringsprosjektene ses som uttrykk for et press fra nye grupper som vil integreres i og nyte godt av de moderne institusjonene, dvs. en modernisering nedenfra. Dette er motivert ut fra ønsket om større autonomi for den enkelte gjennom for eksempel økt utdanning, noe som igjen kan bidra til et mer egalitært samfunn. Det er neppe mulig å analysere verken etableringen av velferdsstaten eller utdanningssystemet entydig som et resultat av en modernisering enten ovenfra eller nedenfra, eller som noe som styrker enten den rasjonelle styring eller den individuelle frihet. Det samme vil trolig være tilfelle for enkeltreformer innenfor utdanningssystemet. Et moderniseringsperspektiv kan likevel bidra til å kaste lys over de dynamikker som er i spill i forsøkene på å reformere pleie- og omsorgsutdanningene, hvilke aktører som er sentrale og hvordan disse igjen er formet. Derigjennom vil det også være mulig å øke forståelsen av hvorfor reformene ikke lykkes.

Det er en utbredt, ja trolig rådende oppfatning i Norge, ikke minst blant politikere, at utdanning og utdanningssystemer har stor kraft når det gjelder å forme ulike samfunnsforhold⁴. Det er således ikke uvanlig at utdanningspolitikken blir søkt anvendt som redskap for å endre eksisterende sosiale mønstre som anses å være lite moderne. Det kan for eksempel dreie seg om å bekjempe sosial ulikhet, å endre den sosiale eller kjønnsmessige rekrutteringen til ulike arbeidsfelt, å endre utdanningsbiografier, eller å etablere nye

---

⁴ Se for eksempel Telhaug (1975): 71 og St.meld. 30, 2003-2004: Kultur for læring:

identiteter. For å analysere hvilke forhold som har gjort forsøkene på å bruke utdanningspolitikken til å modernisere pleie- og omsorgsutdanningene så problematiske, har jeg altså valgt å se dette i et langt bredere perspektiv enn selve utdanningsreformenes utforming. I tillegg til utdanningsfeltet, vil jeg studere ulike forhold som knytter seg til arbeidsfeltet utdanningen retter seg mot, i dette tilfellet pleie- og omsorg. Det inkluderer arbeidsdelingsprosessene, de faglærtes posisjon og relasjoner til andre yrker og profesjoner, arbeidsgivernes ansettelsespraksiser og etterspørsel etter ulike typer arbeidskraft, og egenskaper ved det særegne innholdet i omsorgsarbeidet. Dernest vil jeg studere forhold knyttet til rekrutterings- og søkergrunnet. Dette er tradisjonelt et svært kvinnedominert område ikke bare som betalt arbeid, men også som ubetalt arbeid. Det å analysere utviklingen av kvinners yrkes- og utdanningsbiografier på dette området vil måtte omfatte en forståelse av det vi kan kalle den rådende kjønnsordningen og arbeidsdelingen mellom kjønnene, både i familien og samfunnet generelt. Til sist er det slik at det i tilknytning til yrkesutdanninger og arbeidskraftkategorier gjerne utvikles kollektive identiteter og mønstre for interesseorganisering som har betydning for hvordan feltet konstrueres. Dette vil også bli studert i avhandlingen. Spørsmålet en kan stille er i hvilken grad strukturer og aktører på disse områdene har spilt på lag med utdanningspolitikken, eventuelt påvirket den, og i hvilken grad de har motvirket reformene? For å avgrense analysen og konsentrere den om de hovedområder i samfunnet jeg mener virker inn på disse reformprosessene, har jeg valgt å anvende en analysemodell som angir en vellykket interaksjon mellom utdanning, arbeid, rekruttering og kollektiv identitet som kritisk for en yrkesdanningsprosess, eller stabiliseringen av en arbeidskraftskategori (Drexel 1989).

1.4 Data og metoder

Jeg tilstreber en historie-sosiologisk framstilling og analyse. Det betyr at jeg legger vekt på en relativt detaljert historisk framstilling, men hvor ambisjonen hele veien er å sette denne inn i en samfunnsmessig kontekst som grunnlag for analytisk refleksjon. Philip Abrams (1982) viser hvordan det å ta utgangspunkt i signifikante hendelser tilbyr en metodikk for å komme i inngrep med struktureringen av sosial handling i tid og rom. Ved slike hendelser framtrer aktører og forhold som har ledet opp til hendelsene som særlig tydelige. Hendelsene er ikke gitt, men velges ut av forskeren med utgangspunkt i hva som anses som signifikant for utviklingen av det fenomen man studerer. Innenfor dette feltet er det således mange viktige

hendelser, men utdanningsreformene må anses som de sentrale for å studere forsøkene på å omstrukturere pleie- og omsorgsutdanningene og deres rekrutteringsbasis.

Avhandlingen er basert på en betydelig mengde data samlet inn gjennom ulike prosjekter over en tiårsperiode fra 1994 og utover, knyttet direkte eller indirekte til Reform 94 og Reform 2000. Materialet om Reformene i 1963 og 1974 er i langt større grad basert på sekundærdata, selv om intervjuer og dokumentanalyser gjort i forbindelse med de to siste reformene i noen grad også belyser de to tidlige reformene.

En rekke ulike metoder har vært benyttet i datainnsamlingen. Dette omfatter for det første intervjuer med alt fra representanter for aktører på sentralt nivå innenfor utdannings-, arbeids- og interesseorganisasjonsfeltet i den ene enden og til elever, lærlinger og yrkesaktive hjelpepleiere og omsorgsarbeidere i den andre. I tillegg kommer gjennomgang og analyse av dokumenter som belyser utdanningsordningene og reformene innen disse. Også kvantitative metoder har vært anvendt. Det gjelder for det første en egen survey i 2003/2004 basert på et utvalg av 1000 nyutdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere. I tillegg baserer jeg meg på betydelige mengder utdanningsstatistikk fra offentlige kilder: SSB, Helsepersonellregisteret, Læringscenteret og Vitnemålsdatabasen, hvorav mye av statistikken basert på registerdata, er produsert på bestilling fra prosjektene. Utdanningsstatistikken omhandler hele perioden fra 1963 til 2004.

1.5 Avhandlingens videre organisering

Kapittel 2 gjennomgår og diskuterer grunnlaget for avhandlingen, både teoretisk, metodisk og empirisk. Grunnlaget ligger i mine ulike studier av den faglærte pleie- og omsorgsarbeiderkategorien og det videregående utdanningssystemet over en tiårs periode. Kapitlet inneholder derfor først en gjennomgang av hva de ulike prosjektene har studert, hvilke forskningsspørsmål som har vært stilt, hvilke teoretiske perspektiver som har vært søkt anvendt, hvilke metoder jeg har benyttet og hvilke data jeg har innhentet. På bakgrunn av dette, drøfter jeg det teoretiske og analytiske inntaket i avhandlingen.

Kapitlene 3-6 er viet beskrivelse og analyse av de fire forsøkene på reform av rekruttering og utdanning til det jeg har definert som faglært pleie- og omsorgsarbeid. Kapittel 7 er et oppsummerende og konkluderende kapittel.

Kapittel 2: Om det teoretiske, metodiske og empiriske grunnlaget for avhandlingen

2.1 Innledning

Denne studien ble ikke på forhånd designet fra a til å ut fra ”læreboka”. Som helhetlig prosjekt er det konstruert i etterhånd, i stor grad på grunnlag av data, teoretisering, funn og foreløpige analyser fra en rekke større og mindre studier av feltet. Det er altså i disse prosjektenes utkomme at selve grunnlaget for avhandlingen ligger. Den empirien som er opparbeidet i forbindelse med selve avhandlingsarbeidet begrenser seg til en del historiske data i kapitlene 3 og 4. I stedet for en mer konvensjonell oppdeling med egne kapitler for teori, metode og empiri, har jeg derfor samlet redegjørelsen for dette grunnlaget i en form for prosjekthistorie som utgjør den første delen av dette kapitlet. Her vil jeg ta for meg hva de ulike prosjektene har dreid seg om, hvilke forskningsspørsmål som har vært stilt, og hva slags teoretiske forestillinger som har ligget bak disse. Dernest vil jeg diskutere nytte og begrensninger ved de forskjellige perspektivene for å forstå ulike aspekt ved, og dynamikken bak, utviklingen i dette feltet. Videre vil jeg ta for meg hvilke metoder jeg har anvendt, og hva slags data som er samlet inn. Gjennom dette vil jeg også forsøke å vise hvordan min analyse av feltet har utviklet og modnet seg, og dannet grunnlag for det som er blitt avhandlingens analytiske grep og teoretiske perspektiv.

Avhandlingen må i betegnes som empirisk orientert. Det betyr imidlertid ikke at den ikke er teoretisk fundert. Tvert imot. Samfunnsvitenskapelig forskning starter med teori, for så å foregå i en dialektisk veksling mellom de to sfærene. Forskningsprosessen er slik sett ikke noen enveisprosess, enten induktiv eller deduktiv, men en dialektisk prosess med veksling mellom teori og empiri. Her knytter jeg an til det som kan kalles den postpositivistiske tradisjonen, sammenfattet på en god måte av blant annet av Jeffrey C. Alexander (1982). Postpositivistene påviste på ulike måter at det ikke lar seg gjøre for vitenskapen å observere den empiriske virkelighet, uten gjennom et teoretisk blikk. Enten man ”finner” noe eller ”ikke finner” noe, vil dette alltid ses gjennom forhåndsetablerte forestillinger om kategorier eller mønstre. Mine empiriske studier av pleie- og omsorgsutdanningene og deres rekruttering har strukket seg over en lengre periode, og har - som jeg vil redegjøre nærmere for nedenfor - på ulike stadier av prosessen vært formet av forskjellige teoretiske blikk eller forestillinger.

På metodeområdet har mine valg vært preget både av utprøving og pragmatisme. Viktig har det også vært å velge metoder som har vært gjennomførbare ut fra det enkelte prosjekts innretning og ressursene jeg har hatt til rådighet. Min oppsummering av metodevalgene og -bruken vil være relativt grov. Latour (1981) karakteriserer forskningsprosessen på en for meg gjenkjennelig måte når han blant annet skriver at en veldig nøyaktig rekonstruksjon ikke vil være mulig. Den ville dessuten bli kjedelig og kanskje også vanskelig for en leser å følge. Forskning er slik sett noe langt mindre ordnet og systematisk enn det de tradisjonelle vitenskapsidealene framstiller den som. Dette betyr imidlertid ikke, som Latour påpeker, at "anything goes", eller at alt er kaotisk. De ulike stegene i prosessen vil hver for seg som oftest være godt begrunnet, men vil i ettertid sjelden kunne oppsummeres som deler i en nøye planlagt prosess (ibid.).

Undersøkelsene har i stor grad vært rettet mot utdanningssystemet, utdanningene og elevene i disse, men de har også omfattet arbeidsfeltet og den kollektive interesseorganiseringen på feltet. I tillegg til dette har et nytt felt gradvis framtrådt som nødvendig å inkludere, nemlig den en kan kalle kjønnsordenen eller kjønnsproblematikken. Dette er selvsagt en problematikk som er til stede på alle områdene, men som her vil bli analysert særlig i forhold til arbeidsmarkedet og rekrutteringsmønstrene. Prosjektene er i framstillingen nedenfor gruppert kronologisk i fire "delstudier", som hver inneholder ett eller flere prosjekter som har vært utført innenfor et felles tidsrom og med stor grad av felles fokus. Prosjektinndelingen er således kronologisk med hensyn til når jeg har gjennomført dem, ikke i forhold til de ulike reformene, som avhandlingens empiriske kapitler er disponert rundt. Prosjektene dekker forskjellige sider ved feltet, og kan slik sett sies å være komplementære. De fire delstudiene har jeg valgt å kalle:

- Kollektiv organisering
- Utdanningspolitikk
- Elevene
- Rekrutteringsmønstrene

2.2 Prosjekthistorie

2.2.1 Kollektiv organisering

Den første ”delstudien” var konsentrert om interesseorganisasjonsfeltet (Gran et al 1994, Høst et al 1996), men utdanningsspørsmålet sto sentralt også i dette. Hovedproblemstillingen for prosjektet var hva som var Hjelpepleierforbundets handlingsmuligheter i en situasjon hvor hjelpepleierkategorien var utsatt for sterkt press både innenfor utdanningssystemet og i arbeidsfeltet. Bakgrunnen var at hjelpepleierutdanningen på begynnelsen av 1990-tallet var foreslått lagt inn under en ny og bredere utdanning, samtidig som hjelpepleierne som arbeidskraftkategori var i ferd med å bli marginalisert innenfor sykehussektoren, en sektor som i utgangspunktet hadde vært deres primære arbeidsfelt.

Det teoretiske perspektivet var inspirert av teorier og litteratur både om kollektiv organisering (Crouch 1982, Scheuer 1986, Gullowsen 1987, Fennefoss 1988), og om profesjoner, spesielt innenfor helsefeltet (Martinsen 1989, Melby 1990, Torgersen 1994). Verken prosjektets rammer eller fokus åpnet for noen omfattende problematisering av hjelpepleierkategoriens basis og karakter. Yrkesfelleskapet ble ansett å hvile på en felles identitet ut fra homogeniteten i utdanning og arbeidsoppgaver. Hjelpepleiergruppen ble sett som en yrkesgruppe underlagt en overordnet profesjon, sykepleierne, som la klare begrensninger på hjelpepleiernes utviklingsmuligheter. Samtidig hadde Hjelpepleierforbundet, ut fra kulturen i helsesektoren, selv en form for profesjonelle ambisjoner på yrkesgruppens vegne. Ut fra dette ble deres potensial som kollektiv vurdert ut fra dimensjoner som kollektivism og profesjonalisme. Nyten ved å anvende perspektiver som belyste dynamikkene bak ulike former for kollektiv organisering og profesjonsdannelser, var at det fikk fram spenningen mellom særlig to allianse- og interesseorganisasjonsstrategier som hjelpepleiergruppen ble vurdert å ha. Det ene hovedalternativet ble ansett å være at organisasjonen valgte å lene seg til det som ga tariffpolitisk styrke i kraft av numerisk overlegenhet gjennom en LO-/arbeiderorientering. Det andre alternativet var å legge vekt på profesjonalisering, dvs. mulighetene til å utvikle kvalifikasjonspolitikken og dermed yrket på basis av en sektororientering.

Rent metodologisk er studien preget av en relasjonell tenkning, hvor Hjelpepleierforbundet ses som en av flere sentrale aktører når det gjelder hjelpepleiergruppens utvikling, og hvor karakteren av relasjonene til de øvrige er avgjørende når det gjelder å forstå deres

handlingsrom. Fokuset er i stor grad rettet mot det sentrale, politiske nivået og ledelsen i de store organisasjonene, men også yrkesgruppens forankring i arbeidsfeltet, pleie og omsorg, og arbeidsdelingen blir viet oppmerksomhet. I tillegg står spørsmålet om organisasjonens mulige innflytelse på utdanningsspørsmålet sentralt. Metodisk er utredningen på den ene siden basert på litteratur- og dokumentstudier, og på den andre intervjuer med tillitsvalgte både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden, samt representanter for utdanningsmyndighetene og helse- og sosialmyndighetene. Gjennom dette blir interesseorganisasjonsfeltet undersøkt, spesielt dets relasjoner til utdanningsfeltet i forbindelse med konstruksjon og rekonstruksjon av pleie- og omsorgsutdanningene, men også relasjonene til arbeidsfeltet⁵. I tillegg ble det gjort en innsamling av data om tilsvarende forhold i Sverige⁶ og Danmark⁷. Denne hadde en mer avgrenset og kartleggende karakter hvor hensikten var en komparasjon, ikke i streng forstand, men snarere heuristisk, som grunnlag for å kunne stille nye spørsmål og dermed forstå det norske caset bedre (Ågotnes 1989). Sammenligningen fikk fram at hjelpepleiergruppen i Norge hadde satset relativt mye på kvalifikasjonspolitik og profesjonalisering i forhold til tariffpolitikk, og det var også den eneste som var organisert i en egen yrkesorganisasjon utenfor den tradisjonelle arbeiderorienterte landsorganisasjonen. Den viste samtidig at man i Danmark hadde gjennomført en omforent utdanningsreform som ga de underordnede pleierne en sterkere posisjon i arbeidsfeltet enn hva tilfellet så ut til å være i Norge.

2.2.2 Utdanningspolitikk

Den andre ”delstudien” var i overveiende grad rettet mot utdanningsfeltet og utdanningspolitikken. Den tok for seg deler av Reform 94, samt den nye omsorgsarbeiderutdanningen som ble lansert gjennom denne reformen. Det som her er inkludert i den andre ”delstudien” bestod i virkeligheten av to, delvis parallelle prosjekter; en forskningsbasert evaluering av sider ved Reform 94 innenfor videregående opplæring

---

⁵ Undersøkelsen i Norge omfattet intervjuer med den sentrale ledelsen i Hjelpepleierforbundet og dets daværende hovedorganisasjon, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund. I tillegg intervjuet jeg en av forbundets pionerer og mangeårige leder, nå avdøde Elsa Brattli. Det ble også gjennomført en survey med 80 tillitsvalgte fra fylkeskretsstyrene i Hjelpepleierforbundet. I LO intervjuet jeg Per Gunnar Olsen i sekretariatet, Elsa Akselsen i Kommuneforbundets toppledelse, samt lokale tillitsvalgte i Kommuneforbundet. I tillegg intervjuet jeg tillitsvalgte i Hjelpepleierforbundet, Sykepleierforbundet, Legeforeningen, Kommuneforbundet og Kommunalansattes Fellesorganisasjon ved Akershus Universitetssykehus, og i Østensjø Bydel i Oslo.

⁶ I Sverige intervjuet jeg representanter for Sosialstyrelsen, Skolverket, Landstingsförbundet, Kommunalarbetarförbundet, Vårdförbundet SHSTF, samt lokale tillitsvalgte ved Karolinska Sjukhuset.

⁷ Opplysningene om den danske situasjonen er basert på intervjuer med representanter for Undervisningsministeriet i København, Forbundet for Offentligt Ansatte, Dansk Sygeplejeråd, samt Amdsrådsforeningen. I tillegg kommer en rekke offentlige dokumenter som beskriver den nye social- og sundhetsassistentutdanningen og kompetansen den gir.

(Michelsen, Høst og Gitlesen 1998), samt en studie av konstruksjonen av omsorgsarbeideren, som også var mitt hovedfagsprosjekt (Høst 1997).

Evalueringsprosjektet tok for seg fagopplæringsordningen etter Reform 94. Spesielt relevant i denne sammenheng er prosjektet analyserte introduksjonen av fagopplæring i kommunesektoren, eksemplifisert gjennom det nye omsorgsarbeiderfaget (Michelsen og Høst 1996), men også de mer generelle sidene ved utdanningsreformen (Michelsen, Høst og Gitlesen 1999). Prosjektets oppgave var å undersøke hvilke endringer Reform 94 medførte i fagopplærings organisering, samt hvordan en lyktes med hensyn til å etablere et sammenhengende opplæringsløp fra videregående skole til opplæring i arbeidslivet. Fordi fylkeskommunene var gitt et stort ansvar for iverksettelsen av Reform 94, og kommunene nå skulle være lærebedrifter for fag i videregående opplæring, ble det sentralt å forstå fylkeskommunene og kommunene som aktører og institusjoner, og fagopplærings posisjon innenfor fylkeskommunen. Ut fra at fagopplæringen tradisjonelt er partsstyrt, var mye oppmerksomhet orientert mot å forstå interesseorganisasjonenes forhold til staten og politikktutforming på dette området. Ut fra dette ble korporativismeteorien anvendt, både teorier som ser interesseorganisasjonene som eksterne pressgrupper (Rokkan 1987, Olson 1991), og de som ser interesseorganisasjonene som mer sammenvevd med staten innenfor et spesielt politikkområde (Streeck og Schmitter 1985). Samtidig ble det lagt vekt på å forstå hvilken betydning økt kommunalt selvstyre gjennom den nye kommuneloven av 1992 hadde for organiseringen av lærlingeordningen og for yrkenes posisjon (Kjellberg 1994, Ramsdal 1996).

Et av funnene når det gjaldt omsorgsarbeideren var at kommunene gjennom sitt lærlingeinntak la mer vekt på ungdomspolitikken enn rekruttering av faglærte, noe som tendensielt bidro til å undergrave lærlingeordningen slik den tradisjonelt har fungert i norsk arbeidsliv (Michelsen og Høst 1996). Rent kvantitativt spilte imidlertid det nye omsorgsarbeiderfaget, sammen med det nye barne- og ungdomsarbeiderfaget, rollen som flaggskip for reformen ved i betydelig grad å bidra til fagopplærings ekspansjon innenfor kvinnedominerte områder.

Evalueringforskningen hadde sin forankring i den særegne AHS-tradisjonen⁸ for arbeids- og utdanningsforskning. Innenfor denne er det særlig tradisjonelle mannsdominerte, tekniske yrker som har vært studert (Olsen 1988, Saksli 1992, Halvorsen 1994, Michelsen 1995, Korsnes 1996). Det som har preget denne forskningen har vært studier av relasjonene mellom arbeid og utdanning, og på hvilken måte disse feltene er forankret i samfunnsstrukturen forøvrig. AHS-studiene har ikke minst vært inspirert av det såkalte samfunnseffektsperspektivet, som har som utgangspunkt at det eksisterer særegne, nasjonale mønstre for arbeidslivsrelasjoner, som igjen setter sitt preg på relasjonen mellom utdanning og arbeid innenfor ulike felt (Maurice et al. 1986). Med utgangspunkt i samfunnseffektsperspektivet finner Korsnes (1996) for Norges del at formelle utdanningskvalifikasjoner har hatt relativt liten betydning for inngang og karriere i fagarbeiderjobber i industrien. I stedet har fagarbeidergruppen først og fremst hatt preg av å være en tariffkategori innenfor LO-NHO-avtaleområdet, og hvor inngang i større grad avgjøres av praksis og ansiennitet enn av formelle utdanningskvalifikasjoner. I studien av omsorgsarbeideren er det trukket fram at siden Kommuneforbundet/LO har vært bærer av en slik tradisjon, kunne dette få betydning for utviklingen av omsorgsarbeiderkategorien, som Kommuneforbundet hadde et sterkt engasjement for.

For å analysere betingelsene for konstruksjonen av omsorgsarbeiderkategorien, er profesjonsteorien til Andrew Abbott (1988), anvendt. Abbott har stått sentralt i forsøkene på revitalisering av profesjonsanalysene, som på 1980-tallet ble beskyldt for å ha overlevd seg selv. Han kritiserer "kjennetegnslitteraturen" som setter opp absolutte kriterier for hva som skal kunne betraktes som en profesjon. Han blir imidlertid selv kritisert for å gå for langt i retning av å utelate definatoriske kjennetegn (Halvorsen 1994). Nettopp det at Abbott ikke opererer med veldig distinkte kjennetegn på profesjoner bidrar imidlertid til at hans teori er nærliggende å anvende også på grupper som ligner lite på de tradisjonelle profesjonene, som for eksempel hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne. I maktperspektivet hadde koplingen mellom det politiske nivået og arbeidssystemet vært nærmest fraværende, og utfallet av profesjonsstridigheter ble nærmest sett som resultat av politisk maktkamp. I Abbotts perspektiv forskyves oppmerksomheten i stor grad fra det politiske nivået og ned til den konkrete arbeidsprosessen. Det betyr ikke at han mener politisk verdsetting i form av

---

⁸ AHS står for Arbeid-Historie-Samfunn, et uformelt organisert forskernettverk ved Universitetet i Bergen. Miljøet har særlig vært orientert mot opparbeiding av kunnskap om utviklingen av norsk arbeidsliv, med vekt på sammenhengen mellom arbeidslivet og det øvrige samfunn, ikke minst utdanning.

autorisasjoner og titler er uten betydning for en profesjon eller et yrke, men at det avgjørende for utviklingen ligger i den plassen denne kategorien får i arbeidsdelingen (ibid.). Sentralt hos Abbott står begrepet jurisdiksjon, som uttrykker et yrkes kontroll med og ansvar for bestemte arbeidsoppgaver eller arbeidsfelt. En slik jurisdiksjon er ikke gitt en gang for alle, men må reforhandles og forsvares kontinuerlig i forhold til andre yrker gjennom at alle ressurser, både på mikro- og makronivå mobiliseres. Dermed flyttes også oppmerksomheten fra det enkelte yrket og over på systemet av yrker Omsorgsarbeiderens muligheter må i dette perspektivet studeres i relasjon til de allerede eksisterende yrker innenfor feltet.

Et hovedfunn i studien er at den nye omsorgsarbeiderutdanningen måtte ses som et resultat av en statlig intervensjon i feltet, med utdanningssystemet som premissgiver (Høst 1997). De yrkesaktive selv spilte en svært passiv rolle i etableringen av utdanningen. Den nye kategorien manglet de klassiske, om enn diskutabile, kjennetegn og ressurser hos en profesjon, som akademisk utdanning, esoterisme, kollektiv identitet og kontroll med utdanning og yrke. Slik sett var det i utgangspunktet lite som tydet på en profesjonalisering. Profesjonsperspektivet, og ikke minst den relasjonelle tenkningen som både legger vekt på forholdet mellom yrker og arbeidskraftkategorier i stedet for å studere enkeltyrker isolert - i tillegg til vektleggingen av forholdet mellom det politiske nivået og arbeidet - var likevel nyttig for analysen av feltet. Dessuten har hjelpepleierne gjennom sitt forbund både vært påvirket av profesjonsorganisasjoners måte å arbeide på og hatt visse profesjonaliseringsambisjoner selv.

Analysen av hvordan den nye omsorgsarbeiderkategorien tok form er i stor grad basert på data og analyser fra den forskningsbaserte evalueringen av den nye fagopplæringsordningen introdusert gjennom Reform 94. Dataene her er innhentet både gjennom dokumentstudier og gjennom intervjuer med sentrale aktører i reformens iverksetting. For å studere fagopplæringsystemet ble hele kjeden som var involvert i administrasjonen av lærlingeløpet undersøkt. Vi intervjuet både administrative og politiske representanter for fylkeskommunen, yrkesopplæringsnemdene, opplæringskontorene, kommunene, pleie- og omsorgsinstitusjonene som hadde lærlinger, og prøvenemdene som var ansvarlige for fagprøven. I tillegg intervjuet jeg i forbindelse med hovedfagsprosjektet sentrale personer i både utdannings- og fagopplæringsystemet, representanter for sosial- og helsemyndighetene og interesseorganisasjonene om bakgrunnen for omsorgsarbeideren⁹. Intervjuene var

---

⁹ Innenfor utdanningsfeltet ble Synnøve Aga i Kirke-, Utdannings- og Forskningsdepartementet, som også var sekretær for Rådet for Fagopplæring i arbeidslivet intervjuet, samt Lars Møllerup, ansvarlig i Kommunenes

saksrettede og tematisk organisert, men uten å være veldig strengt strukturerte. Ut fra en gjennomgang av utdanningsdepartementets arkiver, offentlige utredninger og fagforbundstidskrifter, men også intervjuer med sentrale aktører, ble saksgangen bak det nye omsorgsfaget søkt rekonstruert fra tidlig 1980-tall og fram til etableringen i 1994.

Utover dette benyttet jeg også tilgjengelig statistikk både fra utdanningsmyndighetene og SSB i et forsøk på å kartlegge den kvantitative utviklingen for det nye faget kontra hjelpepleierutdanningen, samt for den felles studieretningen helse og sosial.

2.2.3. Elevene

Den tredje ”delstudien” er en elev- og lærerundersøkelse innenfor hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene etter Reform 94 (Høst 2001, Høst 2002, Høst og Michelsen 2003). Det sentrale forskningsspørsmålet er hva som kan være årsakene til at utdanningenes attraktivitet i videregående skole falt dramatisk kort tid etter reformen. I tillegg følges elevene og lærlingene ut i arbeidsfeltet, noe som utover å undersøke utdanningene også gir en mulighet for innblikk i yrkenes posisjoner og innbyrdes relasjoner i arbeidssystemet. En av prosjektets problemstillinger er utviklingen av den nye omsorgsarbeiderkategorien, og hvordan den plasserer seg i forhold til den etablerte hjelpepleierkategorien.

En kultursosiologisk tilnærming er benyttet for å analysere de ulike elevgruppene og lærernes vurdering av utdanningene. Det gjelder Michelle Lamonts teorier om “grensearbeid” (Lamont 2000, Lamont 1992). Hennes utgangspunkt er at en gjennom å identifisere hvordan folk definerer og skiller mellom verdige og mindre verdige personer, forteller de også noe om egne verdier og identiteter. Lamont er kritisk til ontologiske modeller som apriori antar at folk i sine vurderinger setter sosioøkonomisk status over andre ressurser. Selv legger hun særlig vekt på moralske verdier og grenser. Lamont peker på at disse symbolske grensene har en relativ autonomi fra strukturelle forhold, og at de sammen med strukturelle forhold bidrar til faktiske skiller.

---

sentralforbund for utdanningssaken, representanter for opplæringsrådet som forberedte og foreslo læreplaner, representanter og fagopplæringskontor og for opplæringskontor som formidlet lærlinger, og for prøvenemder i faget. I tillegg ble Sosial- og Helsedepartementets representant i læreplanutvalget intervjuet, samt representanter for kommunene, bl.a. rådmennene i kommunene Skedsmo og Sørumsand, samt helse- og sosialdirektøren i Stavanger. Intervjuer ble ellers gjort med tillitsvalgte i Norsk Helse- og Sosialforbund, Kommuneforbundet og Kommunalansattes Fellesorganisasjon.

For å analysere den nye omsorgsarbeiderkategoriens videre skjebne valgte jeg å anvende et yrkesdanningsperspektiv framfor et profesjonsperspektiv. Med utgangspunkt i tysk utdanningssosiologi har Ingri Drexel (1989) formulert noen allmenne, ”kretsløpspregede” forutsetninger som må være til stede for at arbeidskraftkategorier ikke bare skal lykkes i å etablere seg, men også reproduseres. For min studie tilbød dette en måte å tenke forholdet mellom utdanning, arbeid og rekrutteringsbasis på som kunne være fruktbar.

Yrkesdanningsperspektivet har sitt utspring i forskning på etablering og stabilisering av brede arbeidskraftkategorier av typen fagarbeidere og ingeniører i industrien. Det har en del felles med profesjonsperspektivet, men kan sies å være mindre aktørsentrert. Det åpner også for at selve initieringen av en yrkesdanningsprosess kan skje uavhengig av om de yrkesaktive i utgangspunktet selv er noen drivkraft, og gir således bedre rom for å forstå etableringen av mer underordnede yrkesgrupper enn hva profesjonsteoriene gjør. Også etableringen av enkeltyrker kan analyseres innenfor en slik forståelse, men de vil da ofte være knyttet til en slik bredere arbeidskraftkategori. Om produksjonen av en arbeidskraftkategori gjennom en utdanningsordning skal stabiliseres og få en sosial forankring over tid, vil innenfor denne modellen ses som et resultat av en rekke faktorer og hvordan de relaterer seg innbyrdes til hverandre. For det første må en yrkesutdanning, for å få gjennomslag, representere en konfigurasjon av faglige og sosiale kvalifikasjoner som antas å svare til virksomhetene innen et felt sine nåværende og/eller fremtidige behov, og som dekker dette bedre enn andre tilgjengelige kvalifikasjonstyper. For det andre må dette yrket eller denne arbeidskraftkategorien finne en klart avgrenset plass i virksomhetens arbeidsdeling. For det tredje må denne typen arbeidskraft oppnå en aksept i arbeidsmarkedet, og det må åpnes transparente ”veier inn” ved at det etableres klare sammenhenger mellom kandidatens sosiale bakgrunn, livsløp, utdanning og bestemte jobbkarrierer. For det fjerde må det finnes former for kollektiv organisering og aktivitet som ivaretar kategoriens interesser. Forutsetningene som må ligge til rette for at ”kretsløpet” skal gå sin gang, og en slik yrkeskonstruksjon både skal etableres og vedlikeholdes, gir unektelig assosiasjoner til en veldig strukturalistisk tenkemåte. Selv om det normalt vil være en relativ grad av stabilitet når et yrke først har klart å vinne fotfeste i arbeidsmarkedet, må likevel disse strukturene nødvendigvis konstrueres og rekonstrueres kontinuerlig av ulike aktører og aktørkonstellasjoner dersom yrkeskonstruksjonen skal overleve, og erfaringen viser at dette slett ikke alltid er tilfelle.

Prosjektets første del omfatter en undersøkelse av utdanningene i skolen. Hva var unge og voksne elevers erfaringer fra hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanning, hva slags bilde

hadde de av yrkene og hvilke planer hadde de videre? Hvordan oppfattet lærere og skoleledere elevmassen innenfor disse utdanningene? Hvordan vurderte de utdanningenes relevans i forhold til yrkeslivet? Med tall som viste den sterke nedgangen i søkning og opptak til utdanningene som et kvantitativt bakteppe, intervjuet jeg 41 elever og 24 lærere fordelt på grunnkurs helse og sosial, videregående kurs 1 omsorg og hjelpepleie, samt voksenkurs. Dessuten ble 4 med lederansvar, enten for helse- og sosialavdelingen eller for skolen som helhet, intervjuet. Utover dette ble også læreplanene i de to utdanningene sammenlignet og analysert. Informantene ble plukket ut på ti skoler, samt to kurssteder for voksenopplæring. Disse var igjen fordelt på seks ulike fylker; Østfold, Oslo, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland og Finnmark. At undersøkelsen ble såpass ekstensiv skyldes funnene jeg gjorde ved de første skolene. De var såpass oppsiktsvekkende og politisk kontroversielle at jeg ønsket en bredere basis for vurderingene. Den rådende oppfatning før undersøkelsen startet var at helse og sosial var en av de mest vellykte studieretningene etter Reform 94.

I tillegg til å undersøke elevenes og lærlingenes erfaringer med praksisstedene, og arbeidsgivernes og veiledernes erfaringer med elevene og lærlingene, ble det også lagt vekt på å kartlegge utviklingen i arbeidsdelingsmønstre innenfor pleie- og omsorgsfeltet. Personalsammensetning og arbeidstidsordninger ble også undersøkt gjennom å studere personaloversikter og turnusplaner. Dette var viktig både for å kunne studere opplæringen, men også for å forstå elevenes og lærlingenes faglige identitetsutvikling og deres orientering i forhold til arbeidsfeltet. Dette gjaldt blant annet det utbredte deltidssystemet i sektoren. I tillegg var innsikten i arbeidsdelingen vesentlig for å forstå de ulike yrkeskonstruksjonene. I arbeidsfeltet intervjuet jeg 30 omsorgslærlinger og hjelpepleierelever som var i praksis, samt 22 veiledere, instruktører og ledere. De siste var ikke bare ansvarlige for den praktiske opplæringen, men representerte samtidig de viktigste yrkesgruppene innenfor pleie og omsorg. Informantene ble plukket ut på 18 arbeidssteder, i 7 ulike kommuner. De kom fra de tre hovedarbeidsområdene innenfor den kommunale pleie og omsorgen, nemlig sykehjem, hjemmetjeneste for eldre og PU-boliger. I tillegg gjorde jeg intervjuer med hjelpepleierelever i sykehus.

Rekrutteringen til utdanningene ble kartlagt gjennom bruk av tilgjengelig utdannings-, lærlinge- og autorisasjonsstatistikk fra henholdsvis Læringscenteret, SSB og Helsepersonellregisteret. Data fra NSD ble benyttet for å studere de ulike yrkeskategoriers

utbredelse innenfor den kommunale pleie- og omsorgen, samt deres fordeling på hel- og deltid.

Intervjuene i skolen viste at mange av ungdommene - eller de unge jentene - som valgte disse utdanningene opplevde situasjonen problematisk, mens de voksne elevene i større grad var tilfredse og motiverte (Høst 2001, Høst og Michelsen 2003). Det var også tendenser til motsetninger mellom disse gruppene av elever, og hvor de voksne sammen med lærerne mente mange av de unge elevene var uegnede og truet fagets standarder. Lamonts teorier om grensarbeid (1992, 2000) ga absolutt mening når det gjaldt å forstå de ulike elevgruppenes argumentasjonsmønstre, og bidro således til en større innsikt i hvorfor disse utdanningene har ulik status hos henholdsvis voksne og ungdom.

Yrkesdanningsperspektivet viste seg nyttig i analysen av omsorgsarbeiderkategorien, langs hvilke dimensjoner den lyktes og mislyktes i prosessen mot å bli en etablert yrkesgruppe. En hovedkonklusjon var at utdanningsmyndighetenes forsøk på å etablere omsorgsarbeideren som en ny yrkeskategori i pleie- og omsorgssektoren ikke så ut til å ha lyktes. En forklaring var at det søkergrunnlaget en hadde basert seg på, nemlig ungdom, var svakt fordi få ungdommer fant dette utdanningsmessig og arbeidsmessig attraktivt. En annen var at omsorgsarbeiderkategorien ikke klarte å etablere noe eget rom i arbeidsdelingen. I stedet var hovedtendensen at de ble kooptert av hjelpepleierkategorien. Selv om prosjektet fokuserte på ungdomsuttanningene, bidro en analyse av utdanningsstatistikken til å få fram et annet forhold: samtidig med at ungdomsrekrutteringen var svak, ble det igjen rekruttert mange voksne gjennom ordninger på siden av utdanningen i videregående skole.

Resultatene fra dette prosjektet ble presentert for to store konferanser for lærere innenfor utdanningene, en fylkessamling og en med lærere fra hele landet, samt på en stor kommunekonferanse for ansvarlige på ulike nivå innenfor pleie- og omsorgssektoren. Tilbakemeldingene fra disse konferansene ga en klar støtte til at de empiriske funnene i de utvalgte fylker, kommuner og institusjoner, både når det gjaldt de unge og de voksne elevene, kunne generaliseres til å gjelde utover de skolene og kommunene som var undersøkt.

2.2.4 Rekrutteringsmønstrene

I den fjerde ”delstudien” er det rekrutteringsmønstrene til hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene som står sentralt. Studien består av to deler, en kandidatundersøkelse, senere i avhandlingen referert til som kandidatundersøkelsen 2003/2004, samt en undersøkelse av endringene i voksenutdanningenes organisering som følge av Reform 2000 eller Kompetansereformen. Det å gjennomføre en kvantitativ undersøkelse av rekrutteringsmønstrene gjennom en kandidatundersøkelse var motivert ut fra ønsket om en triangulering av de kvalitative data jeg hadde samlet om pleie- og omsorgsutdanningene etter Reform 94. I den andre delen av prosjektet undersøkes det hvilken betydning endringene gjennom Reform 2000, voksenopplæringsreformen, har for pleie- og omsorgsutdanningene.

Som andre studier av tekniske fag har både AHS-studiene og Drexels studier blitt konstruert ut fra utdannings- og industrisosiologiske forestillinger i kjønnsnøytral form, noe som her betyr et mannlig bilde. Kandidatundersøkelsen 2003/2004 bekrefter det tidligere kvalitative undersøkelser har vist, nemlig at rekrutteringsmønstrene i pleie- og omsorg er preget av helt andre dynamikker. De fleste er voksne, og svært mange kombinerer detlidsarbeid med familieomsorg. Funnene viste at det var et behov for å teoretisere kvinners yrkesvalg og - biografier utover det potensiale jeg fant i profesjons- og yrkesdanningsperspektivene.

I analysen av endringene i utdanningenes organisering står yrkesdanningsperspektivet (Drexel 1989) fortsatt sentralt i forsøket på å forstå utviklingen. De endringstendensene jeg fant som følge av kompetansereformen, blant annet at grensene mellom faglærte og ufaglærte så ut til å bli mindre klare, gjorde imidlertid at jeg også var på jakt etter nye begreper og forklaringsmodeller for å kunne beskrive utviklingen på en god måte. Mens det tradisjonelle kvalifikasjonskonseptet som ligger til grunn for de etablerte yrkene og yrkesutdanningene i videregående utdanning har vektlagt regulerte og standardiserte opplæringsløp, med påfølgende eksamener og prøveavlegginger, var Reform 2000 preget av andre prinsipper, nemlig vekt på uformell praksislæring, måling av realkompetanse og utforming av individuelle opplæringsløp på grunnlag av dette. Jeg fant at utviklingen hadde mange fellestrekk med det såkalte *kompetansekonseptet*, som er en måte å tenke organisering av opplæring og sertifisering av kunnskap på som ser ut til å bre om seg i flere europeiske land

(Drexel 1997, 2003). Det må understrekes at ulike miljøer og aktører kan legge litt forskjellige betydninger i begrepet, og at det langt fra behøver å få den samme utformingen når det brynes mot og farges av etablerte nasjonale strukturer og mønstre for yrkesutdanning. I europeisk sammenheng kan en likevel si at utviklingen bort fra yrkesprinsippet i retning kompetansekonseptet er blitt karakterisert gjennom følgende generelle endringstrekk (ibid.):

1. Man beveger seg bort fra de samfunnsmessig standardiserte og regulerte læringsprosesser som har kjennetegnet både yrkesutdanningene (og universitetene), og over mot et system der man i stedet vektlegger måling av resultat. Hvordan og under hvilke omstendigheter kandidatene har lært – og her defineres læring i en langt videre betydning enn tradisjonelt – er underordnet; det er selve ”out-put’en”, for å bruke den tilhørende sjargong, som er vesentlig.
2. Som en følge av nedbyggingen av formaliserte og standardiserte utdanningsløp, etterspørres nye prosedyrer for å identifisere og vurdere resultatene av ulike læringsprosesser til erstatning for de tradisjonelle eksamener.
3. Et grunnleggende trekk ved kompetansekonseptet er at det devaluerer teoretisk kunnskap og formaliserte kvalifikasjoner til fordel for erfaring, og at det knytter an til den umiddelbare nytten av arbeidsstyrkens kompetanse.
4. Kompetansekonseptet inkluderer ikke bare formell og uformell kunnskap og ferdigheter, men også personlige verdier, motivasjoner og adferd.
5. Til slutt sikter kompetansekonseptet mot en oppstykking og fleksibilisering av tidligere helhetlige utdanninger og yrkesprofiler.

En kan identifisere større og mindre deler av denne kompetansestrategien i ulike land, på ulike felt og utdanningsnivå. EU-kommisjonen har vært en sentral aktør for å legge til rette for en implementering av konseptet på bred front i de ulike medlemslandenes utdannings- og opplæringsystemer (ibid.). Selv om det ville være for tidlig å si noe sikkert om kompetansekonseptets innvirkning på norsk yrkesutdanning, fant og finner jeg det nyttig å benytte dette som en forståelsesbakgrunn for å analysere utviklingen av utdanningen etter Reform 2000, eller Kompetansereformen, ikke minst betydningen av de såkalte realkompetansevurderingene i forhold til voksenopplæring innenfor hjelpepleie.

I prosjektet undersøkes de nye realkompetansevurderingene og de faktiske endringer i kursopplegg i hjelpepleierutdanningen i utvalgte fylker. Det ble gjort intervjuer med 13

elever, samt 24 lærere, ledere og konsulenter i realkompetanseapparatet, representanter for studieforbund og fylkeskommuner. Kandidatundersøkelsen ble gjennomført ett til to år etter at kandidatene hadde avsluttet sin utdanning¹⁰. Det ble trukket et tilfeldig utvalg på 1000 nyutdannede av de totalt 4500 kandidatene som var ferdige i 2002. Disse fikk tilsendt et spørreskjema om bakgrunn, gjennomføring av utdanning og overgang til arbeidet¹¹.

Kunnskapsstatus fra andre nordiske land

I 2005/2006 opparbeidet jeg en kunnskapsstatus vedrørende rekruttering og utdanning av pleie- og omsorgspersonell i Sverige, Finland og Danmark. Hensikten var å lage en oversikt over hva som fantes av kunnskap i disse landene, ikke innhente nye data. Jeg foretok ingen komparasjon i streng forstand, men ønsket å benytte oversikten til å forstå den norske situasjonen bedre. Rapporten fra dette prosjektet er helt fersk, og er derfor bare i beskjeden grad innarbeidet i avhandlingens analyser.

2.3 Refleksjoner over forskningsprosessen

2.3.1 Generelt om dataene

I løpet av en periode på 10 år har jeg, dels i samarbeid med andre forskere, undersøkt ulike sider ved pleie- og omsorgsutdanning og rekrutteringen til denne. Til sammen har flere hundre personer blitt intervjuet på ulike stadier av denne forskningsprosessen. Mine prosjekter har primært vært knyttet til endringene i utdanningsfeltet som følge av Reform 94 og Reform 2000. Disse to kapitlene er således i stor grad basert på egne data. Forskningen innenfor dette feltet ble foreløpig avsluttet med en egen survey basert på nyutdannede innenfor dette feltet i 2003/2004. Også i kapitlene om reformene i 1963 og 1974 har jeg imidlertid en del primærdata. Jeg var så heldig å få intervju Elsa Brattli i 1995, noen år før hun døde, samt gå gjennom hennes private arkiv. Brattli var en av pionerene når det gjelder kollektiv organisering av hjelpepleierne, og var med å stifte Hjelpepleiernes Landsforening i 1965. Som formann var hun med å prege forbundet i den viktige oppbyggingsfasen fra 1969 til 1977 da organisasjonen hadde skiftet navn til Norsk Hjelpepleierforbund, og hun kunne således bidra til å kaste lys både over hjelpepleierutdanningens første fase og særlig

---

¹⁰ Årsaken til denne variasjonen er at kandidatene avslutter gjennom hele året, ikke bare ved utløpet av skoleåret eller terminen.

¹¹ Se vedlegg 1

utviklingen av den kollektive organiseringen på 1960- og 70-tallet. Jeg har i tillegg gått gjennom alt som er lagret om hjelpepleiere og hjelpepleierutdanning i Helsedirektoratets mapper i Riksarkivet (fram til 1960) og i Statens Helsetilsyn (fra 1960 til 1972). Dette omfatter en rekke notater, blant annet av Helsedirektøren, korrespondanse med ulike berørte parter, referater og innstillinger fra utvalget som utredet hjelpepleierutdanningen før etableringen, og høringsuttalelser fra blant annet fylkesleger og sykehus over hele landet. Enkelte av lærerne jeg intervjuet i prosjektet som så på utdanningene etter Reform 94 hadde svært lang fartstid i hjelpepleierutdanningen og kunne således bidra med beskrivelser av den ”gamle” hjelpepleierutdanningen og dennes elevklientell. Utover dette har jeg bygget kapitlene om 1963- og 1974-reformene på sekundærdata. Når det gjelder hjelpepleierutdanningens etablering, er Kari Melbys historie om Sykepleierforbundet en viktig kilde (Melby 1990).

Det å forske på et felt over så lang tid - om enn med noen avbrudd - har mange implikasjoner. En av dem er at man etter hvert blir ekspert på det substansielle i feltet. Man blir spurt til råds, og man blir invitert til å holde foredrag i ulike fora. Dette gir på den ene siden en ekstra mulighet til å få direkte tilbakemeldinger på forskningen fra ulike aktørgrupper, noe som både kan bidra til å styrke det empiriske grunnlaget for studien og til å teste ut analyser og dermed heve refleksjonen rundt problemstillingene. En annen side er at man blir en aktør i feltet. Man opplever etter hvert at ens egne analyser setter spor i det feltet man selv studerer. Det legger på mange måter en ekstra dimensjon til det Giddens (1976) har kalt samfunnsforskningens doble hermeneutikk. Forskeren reflekterer over det informantene uttrykker, som igjen er grunnlagt på disses refleksjon, som igjen kan være influert av forskerens tidligere refleksjoner over temaet som studeres. Avstanden til forskningsobjektet kan bli for liten. Man får problemer med å objektivere, og risikerer at man i stedet møter seg selv i døra, og kommer ikke lengre enn til å viderefremde hverdagsforestillinger, som Bourdieu beskriver det i ”Den kritiske ettertanke” (1993: s.217).

2.3.2 Oppdragsforskning

Alle prosjektene faller inn under kategorien oppdragsforskning. I hvilken grad og på hvilken måte har dette hatt betydning for prosjektenes og dermed forskningens innretning? Det første prosjektet, om Hjelpepleierforbundets handlingsmuligheter, var bestilt av fagforbundet selv,

og utført sammen med en gruppe forskere og hovedfagsstudenter med forankring i Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap ved Universitetet i Bergen. Tilnærmingen til feltet var preget av at yrkeskollektivet, representert ved Hjelpepleierforbundet, i utgangspunktet ble sett på som en sentral aktør i arbeidet med å forme yrkesgruppen og dennes betingelser på de ulike områder. Videre ble hjelpepleierkategorien oppfattet som et yrke, knyttet tett til forbundet med samme navn. Utgangspunktet fulgte nærmest naturlig både av det forhold at det var forbundet selv som var oppdragsgiver, men også av at det var nettopp dette forbundet som over en årrekke hadde vært den viktigste institusjonen når det gjelder å gi hjelpepleierkategorien en tydelig profil utad. Dette innebærer selvsagt en tendensiell fare for, som Bourdieu påpeker, å ta for gitt det forhåndskonstruerte forskningsobjektet (Bourdieu og Wacquant 1995: 210). Dette betyr imidlertid langt fra at studien var verdiløs. Tvert om, som et første forskerdykk inn i dette feltet var det av stor betydning¹².

Evalueringen av endringene i fagopplæringen gjennom Reform 94 var et oppdrag for utdanningsmyndighetene ved Kirke- Utdannings- og Forskningsdepartementet. Som ett av mange forskningsprosjekt i perioden 1994-1999 inngikk det i myndighetenes måte å organisere gjennomføringen av Reform 94 på. Oppdragene var organisert som følgeforskning, noe som skulle innebære at departementet fikk innsikt underveis i prosessen med å implementere reformen, og dermed gjorde myndighetene i stand til om nødvendig å justere kursen (Tornes 1997). Når forskningen slik sett får en legitimeringsfunksjon, vil den også selv lettere bli trukket inn i den politiske strid rundt reformen. Utdanningsministeren som satte evalueringen i gang, Gudmund Hernes, ble da også av opposisjonen på Stortinget beskyldt for å ville styre forskningen slik at den skulle gi myndighetene de ønskede resultater og derigjennom legitimere regjeringens politikk. Situasjonen ble svært betent da to av forskningsmiljøene ikke fikk fornyet kontrakt etter at de første resultatene av evalueringen var fremlagt i 1995/96. Begrunnelsen var faglig, men ble nok av mange fortolket som politisk. I ettertid har denne formen for følgeforskning blitt kritisert, ikke minst for at den såkalte oppfølgingsgruppen, som fungerte som en form for programstyre, var for mye kontrollert av departementet selv (Blichfeldt og Aamodt 1999). Oppfølgingsgruppen var det organet som på bakgrunn av forskningsresultatene skulle gi departementet råd om hva myndighetene burde foreta seg. Den påstått tette koplingen mellom oppfølgingsgruppen og departementet gjorde at det kunne stilles spørsmålsteget ved uavhengigheten i oppfølgingsgruppens vurdering av

---

¹² Det må føyes til at Bente Abrahamsen tidligere hadde studert hjelpepleiergruppen, men da med særlig fokus på arbeidsbelastninger og yrkesinnsats over karriereløpet (Abrahamsen 1986, 1991).

forskningens kvalitet. Det neste spørsmålet som kan stilles er hvilke følger det får for forskningen om det er tvil om hvorvidt kvaliteten av denne vil bli vurdert ut fra forskningsfaglige eller mer politiske kriterier.

Prosjektet for å evaluere fagopplæringen var forankret i AHS-miljøet, som hadde opparbeidet en faglig tyngde og legitimitet på et område med for øvrig svake forskningstradisjoner i Norge (Sakslind et al 1985). Mens evalueringsforskningens problemstillinger var tenkt styrt fra departementets side gjennom en mengde såkalte nøkkelspørsmål, ble oppdraget med AHS-forskerne inngått på grunnlag av en egen prosjektbeskrivelse (Olsen 1996). Dermed ble de årlige utsendingene av nye nøkkelspørsmål fra departementet mer tatt hensyn til på et generelt grunnlag enn gjort detaljstyrende styrende for vår forskning, slik de ellers hadde en tendens til å fungere. En offensiv oppdragsgiver ble således balansert av et forskningsmiljø med en solid faglig forankring og en egen prosjektbeskrivelse som buffer.

De øvrige prosjektene, som har sett på ulike sider ved pleie- og omsorgsutdanningene etter Reform 94 og Reform 2000, kan også plasseres under kategorien oppdragsforskning. Oppdragene er finansiert av fire ulike oppdragsgivere, som også er aktører innenfor feltet; Læringscenteret (nå Utdanningsdirektoratet), Norsk Helse- og Sosialforbund (nå Fagforbundet), Sosial- og helsedirektoratet og privatskolene innen hjelpepleie. Faren for å adoptere oppdragsgivernes og aktørenes egne posisjoner har blitt langt mindre som følge av at disse aktørene har hatt til dels svært motstridende interesser gjennom de ulike reformprosessene.

Det som imidlertid har vært felles for disse prosjektene er at jeg gjennom min forskningsinstitusjon selv har søkt midler ut fra forskningsspørsmål jeg selv har vært nysgjerrig på å finne svar på i dette feltet. Prosjektbeskrivelser og problemstillinger har likevel blitt utformet endelig først etter forutgående drøftinger med oppdragsgiver. En oppsummering kan være at jeg gjennom mine prosjekter har hatt en rimelig grad av frihet til å forfølge de forskningsinteressene jeg har utviklet på dette feltet, interesser som igjen kan sies å være utviklet både under innflytelse av et vitenskapelig miljø og gjennom kontakt med ulike sentrale aktører i feltet.

2.3.3 Kvantitative data til besvær – politikk og data

Som Daniel Bertaux har vist i sitt forbilledlige arbeid om de små, franske familiebakeriene (Bertaux 1981), så kan kvalitativ metode absolutt en mulig måte å kartlegge mønstre som gjør at en bransje eller en arbeidstakerkategori formes og reproduseres over tid. Noen ganger er det eneste farbare vei, fordi det ikke eksisterer nasjonal statistikk eller oversikter over populasjonen på området. I tilfellet de faglærte pleie- og omsorgsarbeiderne vil jeg oppsummere de kvalitative metodene som helt avgjørende for min forståelse av feltet, samtidig som jeg også har hatt stor nytte av kvantitative metoder og data. Mens arbeid med kvalitative data ofte handler om en gradvis, inkrementalistisk oppbygging av et bilde og av en forståelse av et felt, kan arbeid med tall en kveld eller en helg gjøre at en plutselig finner sammenhenger verken en selv eller andre tidligere har sett, og som igjen kaster nytt lys over kvalitative data. For meg har de kvantitative data i enkelte situasjoner spilt en slik rolle, ikke minst når det gjelder å lede oppmerksomheten mot forhold det ellers ville tatt lang tid å avdekke. Uten innsiktene i feltet som de kvalitative undersøkelsene har gitt meg, ville jeg imidlertid ikke vært i stand til å nyttiggjøre meg de kvantitative data på den måten jeg har gjort, og i enda mindre grad kunnet oppdage og påpeke de mange og til dels store feil og problemer den nasjonale utdanningsstatistikken på feltet har vært skjemma av.

Sentrale trekk ved det moderne er rasjonalisering og formalisering. Ikke minst betyr dette at informasjon om samfunnsmessige forhold ofte må uttrykkes i enkle tallstørrelser, både for å nå fram til sentrale beslutningstakere og få gjennomslag i media og hos andre aktører, men dessverre også for at det skal oppfattes som en ”objektiv” beskrivelse. Mitt arbeid med tall og statistikk for pleie- og omsorgsfeltet har gitt meg nyttige erfaringer med forholdet mellom data og politikk. Da rekrutteringen til pleie- og omsorgsfagene i den videregående skolen falt dramatisk på slutten av 1990-tallet, viste jeg gjennom tall og analyser hvordan iverksettelsen av Reform 94 ikke hadde bidratt til å styrke, men heller svekke rekrutteringen av faglærte til dette feltet (Høst 2001). Da dette fikk oppslag i media¹³, ble vi innkalt til oppdragsgiveren, utdanningsdepartementet, som mislikte medieoppslaget sterkt. På møtet presenterte de egne utdanningstall som etter deres mening viste at rekrutteringen til pleie- og omsorgsutdanningene ikke var gått ned, men tvert om økt etter Reform 94¹⁴. Jeg fikk anledning til å gå denne statistikken nærmere etter i sømmene, og fant at den inneholdt store

---

¹³ Aftenposten 29.januar 2001: *Ungdom svikter omsorgsyrkene*

¹⁴ Tallene utdanningsdepartementet baserte seg på var hentet fra den såkalte VSI-statistikken, samt på SSBs utdanningsstatistikk.

feil. Særlig skyldtes dette at mange av de voksne som hadde tatt utdanning før reformen ikke var registrert, noe som ga et lavere utgangstall og dermed en feilaktig konklusjon om utviklingen etter reformen. Arbeidet med disse tallene gjorde at jeg kom i inngrep med det arbeid som foregikk med statistikken på feltet. Mine studier av dette feltet over en årrekke gjorde at jeg så etter ting statistikerne ikke var så oppmerksomme på. Det gjaldt særlig den store voksenrekrutteringen på utsiden av de ordinære utdanningene. Gjennom å sammenstille data fra Helsepersonellregisteret (HPR) over de som hadde søkt autorisasjon som hjelpepleiere i bestemte perioder med tall fra utdanningsdatabasen til Statistisk Sentralbyrå (SSB), framkom en betydelig diskrepans¹⁵. Det viste seg, som jeg hadde antatt, at voksne kandidater i svært liten grad var blitt fanget opp av SSB-registreringene, noe som gjorde statistikken deres nesten ubrukelig innenfor dette feltet. Dette tok SSB etter hvert hensyn til, og de innlemmet i 2003 HPR-dataene i grunnlaget for sin egen statistikk over ferdigutdannede hjelpepleiere (samt for enkelte andre grupper).

I 2004 publiserte SSB sin årlige elevstatistikk for videregående skole under tittelen *Helse- og sosial øker mest*¹⁶. Tallene de presenterte viste en økning på 20 prosent i antall elever på studieretningen for helse og sosial. Dette ledet sosialministeren til å sende ut en pressemelding hvor dette ble oppsummert som et resultat av Sosialdepartementets vellykte rekrutteringspolitikk innen pleie- og omsorgsutdanning. Dette ble så brukt som begrunnelse for å bevilge nye millioner til rekrutteringskampanjen. Min gjennomgang av tallene viste imidlertid at den påståtte økningen skyldtes en endring i statistikkgrunnlaget, ikke en faktisk økning i antallet elever¹⁷. Til tross for at myndighetene måtte akseptere at grunnlaget for å hevde at rekrutteringen var økt var borte, ble bevilgningen til rekrutteringskampanjen opprettholdt. Det kan kanskje argumenteres for at den fikk en ny og bedre begrunnelse, nemlig at man måtte satse mer penger for å få til den økningen i rekrutteringen man foreløpig ikke hadde oppnådd.

Det kan se ut til at de tilbakevendende problemene med å lage god hjelpepleierstatistikk ikke først og fremst skyldes kompleksiteten i å få fram gode data. I stedet er det en bekreftelse på den samfunnsvitenskapelige innsikten om at det er politikken som kontrollerer data, og ikke

---

¹⁵ Notat av 16.12.2002 om statistikk-differanse for hjelpepleierkandidater og mulige forklaringer

¹⁶ SSB 19.02.04

¹⁷ Problemene med å lage god statistikk for hjelpepleierutdanning. Notat av 14.04.2004

data som bestemmer politikken (Tenenbaum og Wildavsky 1984). Hjelpepleierutdanningens store rekruttering av voksne anses ikke som særlig moderne eller politisk ønskelig. Statistikkressursene har i stedet blitt satt inn for å registrere ungdommens utdanningstilbøyeligheter og vei gjennom utdanningssystemet, også innen dette feltet. De tusenvis av voksne som utdanner seg som hjelpepleiere utenom de ordinære utdanningene har derfor i stor grad falt utenom registreringsrutinene i fylkeskommunene. Dermed har de også blitt usynlige.

2.3.4 Intervjuenes karakter

Om spørsmålene til de ulike kategoriene av informanter i de enkelte prosjektene har vært utledet av en tematisk oppstilling, har de også utviklet seg under forskningsprosessen på grunnlag av kunnskap jeg har opparbeidet underveis, en framgangsmåte som har blitt kalt for ”snøballstrategien” (Bertaux 1981). En mer generell dreining i intervjuene over tid har bestått i at de har blitt gradvis mer biografisk orientert. Dette skyldes at jeg etter hvert har sett at mange av dagens kandidater har en lignende bakgrunn som elevene hadde på 1960-, -70-, og -80-tallet, dvs. med karrierer som deltidshusholdere og deltidsarbeidende, ofte innen pleie- og omsorg. For å få en større innsikt i likheter/ulikheter har informantene blitt oppmuntret til å snakke mer fritt om sin bakgrunn, uten at dette nødvendigvis har hatt en umiddelbar relevans til utdanning eller utdanningsvalg. Samtidig dreier det seg ikke om å benytte ”livshistorisk” metode i den forstand at informantene snakker helt fritt, uten tilknytning til tema. Informantene har visst at de har blitt intervjuet fordi de er i pleie- og omsorgsutdanning, noe som har bidratt til at svarene i hovedsak er relatert til dette temaet.

Intervjuene med eksperter, politikere og tillitsvalgte i organisasjonene blir automatisk langt mer saksrettet. De snakker om temaer som de har et mer profesjonelt og mindre personlig forhold til. Når det gjelder lærerne, veilederne og fagkonsulentene faller disse i en mellomgruppe. Dels er de eksperter på feltet, og kan fortelle om utdanning og elever, dels er de interessante som forskningsobjekter på den måten at de selv har en utdannings- og yrkesbiografi på feltet som også kan kaste lys over utdanning og yrkesdanning innen pleie- og omsorg.

2.3.5 Problemet med stimuli

Intervjuene med elevene og lærerne har i stor grad foregått i lokaler stilt til rådighet av skolen eller kursstedet, med lærlingene, veilederne og lederne i praksisfeltet på arbeidsplassen. Noen av informantene, spesielt blant de voksne elevene og lærerne, snakket under intervjuene nesten ustoppelig med bare få avbrytelser i form av spørsmål fra min side. De hadde mye å fortelle og ble tydelig inspirert av at noen var interessert i høre om deres utdanning, arbeid og liv. Andre informanter, spesielt noen av de yngste elevene, forble ganske stille og tilbakeholdne og svarte ofte nærmest motstrebende på direkte spørsmål. Dette kan ha skapt noen skjevheter i materialet. Generelt sett opplevde jeg imidlertid atmosfæren under de aller fleste intervjuene som god og avslappet.

Ingen datainnsamling er nøytral i den forstand at intervjueren ikke påvirker informanten. Spørsmålet er mer hvordan en kan minimalisere dette problemet. I mine prosjekter har dette mye handlet om hvordan en kan unngå at den hierarkiske relasjonen informanten kan føle versus forskeren påvirker de svarene de gir eller de historiene de forteller. Problemet ble aksentuert av at et hovedtema i intervjuene med de unge elevene var problemet med den antatt lave statusen knyttet til disse utdanningene. Det var vanskelig å spørre direkte om dette. Trolig er slike temaer enklere å snakke med medelever enn med en forsker. En indirekte inngang til forståelse av hvordan de vurderte egen status var imidlertid å se på hvordan de vurderte andre elevgrupper, som de voksne eller elever i andre utdanninger (Lamont 2000). Lærere og ledere på ulike nivå opplevde nok intervjuene mer som å snakke til en av "sine egne", eller en som forsto deres problemer. I tillegg var disse intervjuene mindre personlige og slik sett enklere.

Kjønnsulikheten mellom forsker og informant, ved at 90 prosent av de siste var kvinner, bidrar trolig også til en eller annen form for påvirkning i intervjusituasjonen. Sterkest var den nok når det gjaldt de yngste elevene, for hvem intervjueren ut fra alder kunne vært deres far. Som forsker blir man av de unge elevene fort assosiert med lærerne eller skolemyndighetene. Til tross for at jeg understreket konfidensialiteten i intervjuene, så var det nok vanskelig for mange av elevene å snakke helt fritt.

2.3.6 Representativitet og reliabilitet

Fordelene ved bruk av en kvalitativ tilnærming i en slik studie er likevel mange. Man kommer langt tettere inn på feltet, man kan stille flere og ulike spørsmål, og man kan komme tilbake til informantene ved senere høve for tilleggsspørsmål osv. Samtidig betinger et slikt materiale en viss grad av forsiktighet i konklusjonene, fordi utvalget av informanter ikke er strengt representativt. Valg av arbeidssteder, kommuner og fylkeskommuner er gjort ut fra beste skjønn for å få en best mulig bredde langs dimensjoner som urban/rural, stor/liten institusjon, sykehjem/hjemmetjeneste/ PU-bolig/sykehus, mange/få elever i de aktuelle utdanningene, voksne/ungdom i utdanning, og tetthet av faglærte i kommunen.

For å finne fram til og få avtale med en relativt stor mengde elever og lærlinger innenfor en avgrenset periode, har jeg vært helt avhengig av bistand fra lærere, ledere på arbeidsplassene, og fagkonsulenter i voksenopplæringen. Selv om jeg hele veien har presisert at jeg ville ha et så bredt utvalg av elev- og lærlinger som mulig, kan det enkelte steder ha foregått en viss utselektering av ”problemelevne” når lærerne har plukket ut informanter. Spesielt i utvelgelsen av informanter på arbeidsplassene er man avhengig av velvilje både fra arbeidsgiver og lærling/elev som skal stille seg til rådighet. Denne velviljen er erfaringsmessig i mindre grad til stede når et læreforhold ikke fungerer. En lærling er formelt sett ansatt i en bedrift, og ved å antyde at dette ikke fungerer vil man automatisk også reise tvil ved selve ansettelsesforholdet. På den annen side har utvelgelse av informanter på denne måten trolig en del fordeler ved at den enkelte blir personlig informert om opplegget gjennom skole- eller arbeidssituasjonen, framfor masseundersøkelser hvor de får en mer henvendelse gjennom telefon eller post.

Verken antallet fylker, kommuner eller skoler har vært bestemt eksakt før undersøkelsene har vært begynt. Strategien har mer vært å stanse når jeg har følt at jeg har fått tilstrekkelig med data til å tegne et meningsfylt bilde av situasjonen, og når nye intervjuer blir opplevd mest som gjentakelser og understreking av det mønsteret jeg allerede har iaktatt. Bertaux (1981) argumenterer godt for at en slik ”metningsmetode” spiller samme rolle i kvalitativ forskning som representative utvalg gjør i kvantitative tilnærminger.

Likevel blir man svært ofte – i sær om man presenterer funn som ligger utenfor mainstream-oppfatninger av situasjonen – konfrontert med kritiske spørsmål dersom man har anvendt kvalitative metoder. Det gjelder hvor representative informantene er, om de kan snakke for

andre enn selv, og om det i det hele tatt er mulig å trekke noen slutninger på basis av slike data.

Til tross for at jeg hadde mye statistikk og annen skriftlig dokumentasjon om disse utdanningene og arbeidsfeltet de retter seg mot, trengte jeg mange intervjuer før jeg følte jeg fikk et slags grep på mønstrene i dette feltet. Men presset for å legitimere representativiteten bidro nok til at jeg spesielt i elev- og lærlingeundersøkelsen besøkte flere skoler og intervjuet langt flere elever og lærere enn jeg hadde tenkt meg. Så til tross for den kvalitative innfallsvinkelen og prinsippet om ”metning” i datainnsamlingen (Bertaux 1981), ble bredde enkelte ganger spontant prioritert over dybde for å styrke reliabiliteten i undersøkelsene. Tidspresset som følger av at man intervjuer mange fører til en sterkere strukturering av intervjuene. Tross frihet i formen, så skal man i løpet av et intervju på en til halvannen time gjennom bestemte temaer. Dermed vil intervjuene enkelte ganger tendere til å bli preget av noen av de samme problemene som en survey, hvor svar på mange standardiserte spørsmål prioriteres på bekostning av å gå i dybden på enkeltspørsmål.

Selv om en tar de ulike problemene som er påpekt over i betraktning, tror jeg dataene jeg baserer min studie på totalt sett gir et svært godt grunnlag for å analysere reformforsøkene innenfor pleie- og omsorgsutdanningene. Den store mengden intervjuer gjennomført over en periode på 10 år, kombinert med en langvarig studie av tilgjengelig statistikk på feltet gjorde også at den avsluttende kvantitative undersøkelsen kastet langt mer av seg enn den ville gjort om den var gjennomført som en innledende undersøkelse på feltet. Når dataene også i stor grad peker i samme retning, vil det være snarere være analysen av dem som utgjør det kritiske punkt i denne studien.

2.5 Moderniseringsperspektiv som overordnet forståelsesramme

For å studere hvordan utdanningsreformene slår inn i pleie- og omsorgsfeltet har jeg valgt å betrakte dette ut fra et moderniseringsperspektiv. Utgangspunktet er Peter Wagners historisk informerte analyse av modernitet og modernisering (1994). Wagner hevder at alle former for moderne aktivitet involverer streben etter både autonomi og styring, og at begge deler også er innbakt i alle moderne institusjoner. En sosial institusjon vil ikke kunne opprettholdes dersom den kun virker disiplinerende og dominerende. Noen må i tillegg ha interesse av å opprettholde den fordi den gir dem autonomi.

Begrepet moderniserings*prosess* gir, som Wagner påpeker, konnotasjoner til noe sosialt nøytralt (1994:25). I stedet mener han moderniseringen og dens utforming i ulike land og på ulike områder må ses som sosialt konstruert, som prosjekter iverksatt av aktører med tilstrekkelige ressurser. Selv om dette som oftest vil være grupper i maktposisjoner, kan det også dreie seg om et sterkt press nedenfra, hvor nye sosiale grupper organiserer seg og forlanger å bli inkludert under de moderne institusjonene. Et vanlig mønster under den organiserte modernitet har vært at representanter for nye sosiale grupper etter hvert har kommet i styringsposisjon og gjennom dette dannet nye eliter, slik det skjedde i Norge med arbeiderbevegelsens framvekst. Kollektive strategier utviklet i en underordnet posisjon har dermed blitt koplet til statlige styringsstrategier. I Vest-Europa har moderniseringen foregått i regi av eller innenfor rammene av nasjonalstatene, og til tross for mange fellestrekk, har moderniseringen således fått spesifikke nasjonale trekk.

Wagner deler moderniteten opp i tre faser, den begrensede liberale modernitet, den organiserte modernitet og den utvidede liberale modernitet. Den fasen Wagner (og andre) kaller den organiserte modernitet, faller i en viktig periode sammen med det Slagstad (1998) i sin moderniseringshistorie kaller Arbeiderpartistaten. Moderniseringen får ett av sine særlige uttrykk i etableringen av velferdsstaten. Utbyggingen av et system med offentlig, gratis utdanning for alle, ikke minst symbolisert ved formingen av den såkalte enhetsskolen, kan på den ene siden ses som uttrykk for dette prosjektet, fordi det delvis gis en sosialpolitisk og velferdsstatlig begrunnelse. På den annen side er utdanningssystemet også uttrykk for samfunnets og næringslivets behov for disiplinering gjennom en velutdannet arbeidsstyrke og dannede borgere. Universaliseringen og standardiseringen av utdanningsordningene har ekspandert stadig høyere opp i utdanningssystemet, og dermed fortrent mer partikularistiske utdanningsordninger og mønstre. Begrunnelsene er både å øke potensialet for rasjonell styring og å øke autonomien til den enkelte som får mer utdanning. Slik sett framstår utdanningssystemet som en nærmest idealtypisk, moderne institusjon.

Wagner beskriver hvordan den organiserte modernitet gikk inn i en krise fra 1960-tallet og utover (1994:141). Tiltroen til offentlig styring, planlegging og byråkrati fikk en knekk, og det samme gjorde troen på varig økonomisk framgang og på vitenskapens muligheter. Det siste bidro blant annet til positivismekritikken. Mens man under den organiserte modernitet hadde opplevd en langvarig periode med stor oppslutning om kollektive løsninger og sentral styring – ikke minst som en reaksjon på kriseperioden i 20- og 30-årene, så ble det nå stilt

spørsmål ved disse løsningene, ikke minst hvordan de begrenset den enkeltes frihet. Selv om enkelte, særlig kulturelle markører av denne krisen var synlig også i Norge, symbolisert ved årstallet 1968, så var det fortsatt sider ved den organiserte modernitet som var mest framtreddende innenfor det feltet vi studerer. Det betyr imidlertid ikke at det innenfor disse reformene ikke finnes spenninger og også tegn til den organiserte modernitetens krise. Som vi skal komme tilbake til, så er både hjelpepleierutdanningen av 1963, Reform 74 og til en viss grad også Reform 94 preget både av en utviklingsoptimisme og sterk tro på styring og standardisering. Når det gjelder yrkesutdanning er det også slik at formaliseringen av fagopplæringsystemet startet først med lærlingeloven av 1950, og standardiseringen hadde på 1960-tallet bare så vidt begynt. Gjennom Reform 94 kan en se at nye strømninger med større vekt på individualisering gjør seg gjeldende. Det gjelder den sterke vekten en legger på den enkelte elevs ansvar for egen læring, og det gjelder betoningen av utdanningsvalg også for elever innenfor yrkesutdanning. Først gjennom Reform 2000 ser vi imidlertid i feltet for videregående opplæring en virkelig vending bort fra standardiseringstankegangen og over mot individuelle løsninger og en tendens til fragmentering av utdanningsordninger og utdanningsløp.

Bruddet med de moderne masseinstitusjonene innenfor helse og omsorg var det få tegn til før på slutten av 1970- og begynnelsen på 1980-tallet, og utbyggingen av de store arbeidstakerorganisasjonene var innenfor dette feltet bare så vidt begynt på 1960-tallet. Først på 1980-tallet kommer de første krisetegnene innenfor den kollektive organiseringen blant arbeidstakerne, og da i første rekke innenfor industrien og knyttet til nedbemanningen her (Colbjørnsen m.fl. 1985). Innenfor offentlig sektor generelt, og helse- og sosialsektoren spesielt, var det fortsatt sterk vekst i organisasjonene.

Når jeg velger å se utdanningsreformene i et moderniseringsperspektiv, betyr det ikke at jeg legger til grunn en rettlinjert utvikling hvor utdanningssystemet blir stadig bedre og når stadig flere. Det betyr at jeg forsøker å analysere reformene, både ut fra den ambivalensen som ligger i moderniseringen, men også i forhold til fasene Wagner har delt moderniseringen inn i. At modernisering brukes for å begrunne reformer sier heller ikke så mye om deres innhold. De må derfor studeres empirisk før en kan si noe om deres utfall og betydning. På samme måte må det stilles spørsmål ved den vedtatte sannheten at utdanningsreformene innen pleie og omsorg i videregående skole er tilpasset moderniseringen av kvinnerollen, ikke minst gjennom etablering av en standardbiografi hvor utdanning gjennomføres i ung alder, før barn

og familieforpliktelser virker begrensende. Disse reformforsøkene støter som vi senere skal se mot mønstre etablert og opprettholdt av andre samfunnsmessige dynamikker, av aktører og kulturelle verdsettingsmønstre. Dette demonstreres ved at tusenvis av voksne kvinner har fortsatt å strømme til hjelpepleierutdanningen og gjennom dette signaliserer de at de ser utdanning på denne måten som et meningsfullt mål til tross for at slike mønstre for utdanning og arbeid oppfattes som tradisjonelle, da i betydningen en motsats til det moderne. På den annen side velger de unge i stor grad bort de antatt moderne utdanningsveiene til pleie- og omsorgsarbeid. Når de som utdanningene retter seg mot, benytter det rommet de tross alt har for å velge annerledes og dermed viser at de ikke ønsker disse endringene, kan en imidlertid også tolke dette som uttrykk for et grunnleggende trekk ved det moderne, nemlig den kraftfulle ideen om at individet skal realisere sine egne mål.

Wagner hevder at fordi samfunnsvitenskapene selv må ses som en del av det moderne prosjektet, har de som sådan problemer med å objektivisere dette fenomenet. Den etter Wagners syn dominerende dikotomien innen moderniteten, mellom individuell autonomi og rasjonell styring, har sin affinitet i grunnkategoriene handling og orden innen samfunnsvitenskapen. På samme måte som en har ideologiske og politiske uenigheter om hvordan forholdet mellom samfunnsmessig styring og individuell frihet skal løses, så eksisterer det svært ulike syn innad i samfunnsvitenskapene om hvordan forholdet mellom aktør og struktur skal forstås. Jeg vil i denne avhandlingen forsøke å avgrense meg både fra en deterministisk og en voluntaristisk forståelse av handling og dermed vilkårene for individuell frihet (Alexander 1982). Det første innebærer en ensidig vektlegging av den objektive, ”tvingende” siden. Handling ses da instrumentell, som styrt av ytre, materielle strukturer. Det andre innebærer en like ensidig vektlegging av handlingens voluntaristiske karakter, dvs. normstyring. I stedet vil jeg legge til grunn et multidimensjonalt handlingsbegrep.

Gjennom utdanningsreformene etablerer myndighetene materielle strukturer som skal bidra til at enkeltaktører opptrer etter ønskede mønstre. De forsøker i tillegg å etablere standard utdanningsbiografier som et normativt ideal. Det eksisterer imidlertid ulike normer eller kulturelle verdsettingsmønstre, både blant ungdom og voksne som er aktuelle for utdanning innenfor pleie- og omsorgsfeltet. En slik sterk kultur blant voksne kvinner har åpenbart vært og er det å kombinere ubetalt omsorgsarbeid i familien med lønnet arbeid på deltid i pleie- og omsorgssektoren. Som jeg skal komme tilbake til, vil noen hevde at det ikke bare er en norm, men en tvingende struktur som binder kvinner til et slikt mønster. Andre normer som har

betydning innenfor dette feltet er betydningen av høyere utdanning for ungdom. Også andre materielle strukturer enn de utdanningssystemet har etablert på dette feltet, ikke minst arbeidsmarkedet, legger føringer på valg av utdanning, ikke minst blant voksne. Det betyr at det både for voksne og ungdom vil eksistere ulike både materielle strukturer og normer å forholde seg til. Som Alexander formulerer det, vil en hver ytre struktur medieres gjennom en aktørs referanse til en norm (1982).

Med utgangspunkt i Parsons skiller Alexander mellom på den ene siden det ”analytiske” individ som i tillegg til å styres av materielle strukturer også inkorporerer en rekke normative, sosiale krefter, og på den andre siden det ”konkrete” individ, som er fritt og ubundet i forhold til de normative idealer. Ut fra en ny-Kantiansk posisjon mener han fri vilje ikke uforenlig med en form for determinisme, og viser her til for eksempel identitetsprosesser som innebærer at mennesker velger begrensninger. Han avviser på den ene siden konseptet som tolker den frie viljen dit hen at utfallet av en hver handling er helt tilfeldig. På den annen side tilbakeviser han også de som hevder at normative strukturer er uforenlige med voluntarisme. I stedet må en skille mellom det å anta sannsynligheten for at individer vil handle etter et særskilt mønster og det å slå fast at dette vil skje.

2.6 Hva er forskningsobjektet og hvordan analysere det?

2.6.1 Om forskningsobjektet

I følge Bourdieu handler det å konstruere forskningsobjektet om å bryte med forhåndskonstruksjoner, å sette i verk det han kaller en ”radikal tvil” (Bourdieu og Wacquant 1995:217). Det er ikke noe som må gjøres bare en gang, men en kontinuerlig prosess gjennom hele forskningsprosjektet. Dersom man ikke arbeider bevisst med å konstruere forskningsobjektet blir man fanget av objektet selv, som Bourdieu formulerer det, og man kommer ikke lengre enn å beskrive de allmenne oppfatningene av objektet. En må etablere og opprettholde en teoretisk konstruksjon av objektet og kontinuerlig kjempe mot tendensen til å henfalle til en ”realistisk” oppfatning, dvs. ta objektet for gitt slik det umiddelbart framstår. For å unngå substansialisme, og i stedet tvinges til å tenke i relasjoner bruker Bourdieu begrepet felt. Dette betegner ikke noe ferdigkonstruert, eksisterende samfunnsområde som kan gjenfinnes i offisiell språkbruk, slik jeg i denne avhandlingen bruker det om for eksempel

arbeidsfeltet, interesseorganisasjonsfeltet osv., men skal lede oppmerksomheten mot at forskningsobjektet konstitueres av et sett av relasjoner i et sosialt rom. Å avdekke hvilke relasjoner som er sentrale er en kontinuerlig del av forskningsoppgaven. Jeg vil ikke strengt forplikte meg til å benytte meg av det Bourdieuske begreps- og redskapssett i denne avhandlingen. Disse innledende betraktningene uttrykker således mer en generell ambisjon om ikke å henfalle til ”realisme” og ”substansialisme”. Dette er trolig likevel vanskelig å unngå helt, fordi jeg i lange perioder av forskningsprosessen har beveget meg tett på sentrale aktører og måttet forholde meg til deres prekonstruksjoner.

Hva er så mitt forskningsobjekt? Det er den historiske og samfunnsmessige utformingen av en bestemt utdannings- og arbeidskategori i det norske pleie- og omsorgsfeltet. Det jeg er spesielt interessert i er hvordan kategorien ble konstruert, og hvordan den rekonstrueres under en periode med omfattende moderniseringsprosjekter innenfor utdannings- og arbeidsfeltet. Når det gjelder det første, kunne jeg selvsagt avgrense meg til å referere den formelle beslutningen om å opprette en hjelpepleierutdanning. Jeg gjør dette også, men har ambisjoner om å finne ut noe mer, nemlig hva som ligger bak, og enda mer; hvilket sett av relasjoner som gjør konstruksjonen mulig og som gir den sitt særpreg. Når det gjelder kategoriens *reproduksjon*, eventuelt *rekonstruksjon*, vil jeg være særlig opptatt av å avdekke hvordan de ulike moderniseringsoffensivene interagerer med de øvrige relasjoner som har bidratt og bidrar til kategoriens forming.

Det finnes ingen enhetlige teorier om hvilke aktører og forhold som påvirker utviklingen av utdanningsordninger og hvordan relasjonene mellom disse og utdanningssystemet igjen er konstruert. I stedet må man som forsker være på kontinuerlig leting etter hvilke forhold, aktører og relasjoner mellom disse som er de sentrale i utviklingen av den enkelte utdanningsordning. Gjennom min forskning på pleie- og omsorgsutdanningene har jeg kommet til at det kan være nyttig analytisk å skille ut fire områder som sentrale for utviklingen - og da snakker jeg vel og merke ikke om Bourdieus *felt* - nemlig utdanningssystemet, arbeidsfeltet, interesseorganisasjonene og arbeidsmarkedet/rekrutteringsbasisen. Dette anser jeg som relativt autonome områder for handling hvor ulike aktører og aktørgrupper er i aksjon. Grensene dem i mellom er ikke klare, og det vil forekomme mange overlappinger. Selv om disse områdene defineres som relativt avgrensede og uavhengige, vil de interagere med hverandre, og nettopp relasjonene som etableres mellom dem vil være avgjørende for utviklingen. I den videre analysen vil de

utgjøre de fire hjørnene i en relasjonell analysemodell inspirert av yrkesdanningsperspektivet (Drexel 1989). Jeg vil her benytte modellen for å undersøke introduksjonen av en utdanningsordning og deretter de omfattende forsøkene på å reformere denne og dennes rekrutteringsgrunnlag.

2.6.2 Utdanningssystemet

Utdanningssystemet omfatter området for forhandling og iverksetting av en utdanningspolitikk. Selv om teorier om utdanningssystemer må forankres i en bredere samfunnsmessig analyse, er det viktig å se at utdanningssystemet har en relativ autonomi. Utdanningsforskeren Margareth Archer er en av dem som har kritisert framtrepende teoretikere, ikke minst Bourdieu, for å redusere utviklingen av utdanningssystemet til et epifenomen i forhold til andre samfunnsmessige prosesser, som noe som utvikler seg som resultat av ytre påvirkning, et syn hun mener heller ikke åpner opp for nasjonal variasjon (Archer 1989). Archer hevder at den form utdannelsessystemene får, er et resultat av spesifikke forhandlingsprosesser mellom ulike samfunnsgrupper, hvor resultatet sjelden blir som en gruppe hadde tenkt seg (1984).

Den dominerende aktør når det gjelder utformingen av det norske utdanningssystemet i dag er de politiske og administrative utdanningsmyndigheter på statlig nivå. Disse initierer de ulike delene av det som skal være en nasjonal utdanningspolitikk. Dette gjelder strukturen i utdanningsordningene, innhold i utdanningene, målgrupper og kapasitet. Historisk sett vil dette være langt mer komplekst, fordi særlig yrkesutdanningene, både på det videregående/gymnasiale nivået, høyskole- og universitetsnivået, i utgangspunktet er konstruert innenfor andre områder og med andre premissgivere enn de sentrale utdanningsmyndigheter. Ut fra Archers (ibid.) skille mellom sentralistiske og desentraliserte utdanningssystemer, vil det være rimelig å karakterisere det norske utdanningssystemet i dag som sentralistisk. Det er preget av nasjonale læreplaner og tilbudsstrukturer, sentrale bestemmelser om kriterier for tilgang til ulike utdanninger, om kapasitet og sertifiseringer.

I Norge har likevel tradisjonen vært at en rekke ulike aktører inviteres til å delta i prosessen forut for utdanningsreformer (Telhaug 1997). Når det gjelder allmennutdanningen gjelder dette spesielt lærerne og skolene, men for yrkesutdanninger også aktuelle fagmyndigheter, bransje- og yrkesorganisasjoner. Medvirkningens omfang og form har variert med de politiske

konjunkturer, og kan dreie seg om alt fra å være høringsinstans slik lærerorganisasjonene ble redusert til under Reform 94, til det å bli overlatt myndighet til å utforme eller forvalte deler av utdanningssystemet, en rolle partene i arbeidslivet har hatt i forhold til fagopplæring innenfor håndverk og industri. Skillet mellom staten og andre aktører vil i slike tilfeller ikke være så enkelt å trekke (Streeck og Schmitter 1985). Grensene mellom utdanningsfeltet og arbeidslivet er heller ikke helt klare; gjennom reformeringen av fagopplæringen forutsettes det etter 1994 at arbeidslivet gjennom lærlingeordningen tar mer direkte del i iverksettingen av utdanningspolitikken for videregående opplæring enn tidligere (Michelsen et al 1998). Hvorvidt dette faktisk skjer er et mer komplisert spørsmål (ibid.). Gjennom kompetansereformen i 2000 utvides dette ansvaret gjennom nye læringsformer for voksne knyttet til arbeidslivet¹⁸. Med denne reformen øker også kompleksiteten i utdanningssystemet gjennom at de nye opplærings- og utdanningsstiltakene for voksne i stor grad etableres på utsiden av de videregående skolene. Slik sett er utdanningssystemets grenser blitt mer vage. Når jeg i denne avhandlingen opererer med begrepet utdanning, vil jeg imidlertid i det legges en institusjonalisert måte å drive opplæring på, som avsluttes med en eller annen form for eksamen, prøve eller vitnemål etter bestemte prosedyrer, og forsøke å avgrense dette fra for eksempel uorganisert læring eller praksis i arbeidsfeltet. Selv om det også ut fra en slik avgrensning drives noen former for utdanning i arbeidslivet, er grensene mellom en bedrift og utdanningssystemet også ganske klare gjennom autoritets- og eierforhold og hva de ulike institusjonen har som sitt primære formål.

Det videregående opplæringssystem har i den perioden jeg studerer blitt konstruert på grunnlag av tidligere atskilte utdanningsordninger for allmenn- og yrkesutdanning, og ansvaret for yrkesutdanningene er flyttet fra andre fagdepartement til utdanningsdepartementet. Det videregående utdanningssystemet har også blitt integrert med de øvrige utdanningsnivåene på en helt annen måte enn tidligere, og systemet har blitt utvidet til å omfatte i prinsippet hele befolkningen.

En administrativ sentralisering og integrering betyr imidlertid ikke nødvendigvis at utdanningene blir mer homogene enn før. Tvert om kan det argumenteres for at utdanningene har flyttet inn med sitt særpreg. Dette skal vi se nærmere på når det gjelder pleie- og omsorgsutdanningene, som har vært omfattet av disse store strukturendringene, og blitt

---

¹⁸ Stortingsmelding nr 42 (1997-98). Se også kapittel 6 Reform 2000.

forsøkt innordnet i det generelle systemet for videregående opplæring. Når det gjelder utformingen av pleie- og omsorgsutdanningene har de sentrale aktørene i tillegg til utdanningsmyndighetene sentralt, vært sosial- og helsemyndighetene, interesseorganisasjonene for hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne, arbeidsgivere i kommunal og frivillig sektor, og ikke minst sykepleierprofesjonen. Sykepleiernes innflytelse tar mange former. De er representert som interesseorganisasjon i utvalg som utreder hjelpepleierutdanningen og senere endringer i denne. Ved at faglærerne i dominerende grad er sykepleiere, øver de innflytelse via disse. Sykepleierne sitter også som representanter for ulike deler av arbeidsfeltet, for institusjonseiere enten de er kommuner eller frivillige organisasjoner osv. i utdanningsspørsmål. Sykepleiergruppens allsidige rolle plasserer den inn som en slags "femte aktør", som er til stede på alle aktørarenaene, slik dette er beskrevet når det gjelder andre profesjoners betydning i profesjonaliseringsprosesser (Halvorsen 1995). Et problem ved å skissere en modell med sine sentrale aktører er at de som ikke er organisert som kollektive aktører forsvinner fra oppmerksomhetsfeltet. Ikke minst gjelder dette brukerne, eller de potensielle brukerne av utdanningsordningene, søkerne eller elevene.

2.6.3 Arbeidsfeltet

Arbeidsfeltet er likeledes et svært sammensatt område. I min modell inkluderer jeg i dette både makro- og mikronivået, dvs. både aktører og prosesser på det politiske nivået i helse- og sosialsektoren, og tilsvarende i arbeidsfeltet. Også her har man på toppen et politisk og administrativt system som forbereder, vedtar og gjennomfører en nasjonal helse- og sosialpolitikk. Denne omfatter blant annet det legale grunnlaget for, samt forvaltningen og organiseringen av sektoren, men også hva slags tjenester som skal tilbys befolkningen av hvilke aktører, hvilke yrker som skal være autorisert til å arbeide innenfor disse, samt personellplaner. Mens sykehusene har blitt et statlig ansvar, har forvaltningen og driften av pleie- og omsorgstjenestene for øvrig i økende grad blitt overlatt kommunene. I noen grad har disse igjen overlatt ansvar for selve driften til private aktører. Dette er selvsagt en svært forenklet framstilling, men avhandlingens siktemål er heller ikke å studere helse og sosialpolitikk.

Teoretisk er min forståelse av sektoren informert både av analyser preget av profesjonsteori (Erichsen 1995) og av korporativismeteorier (Streeck og Schmitter 1985). Innenfor helse- og

sosialsektoren har profesjonene og yrkene, og deres organisasjoner, hele tiden spilt en fremtredende rolle i alt fra den sentrale helsepolitikken til fastleggelse av jurisdiksjoner for de ulike yrkene. Ikke minst dreier dette seg om legene, som i perioder har hatt en så sterk innflytelse på helsepolitikken at man har benyttet begrepet legestaten for å beskrive forholdet (Nordby 1989). Dette systemet har imidlertid blitt gradvis svekket til fordel for et system hvor andre profesjoner trekkes inn i nøkkelposisjoner i forvaltning av helsevesenet. Samtidig har legeprofesjonen i større grad utviklet en strategi som ekstern pressgruppe (Erichsen 1996). Innenfor pleie- og omsorgsfeltet, hvor legene alltid har hatt en mer beskjeden rolle, er det imidlertid sykepleierprofesjonen som har dominert ledelsesfunksjonene når en kommer ned på tjeneste- og institusjonsnivå (Ellefsen 1995). Ikke minst gjennom etablering av egne ledeshierarkier fra avdelingsnivået og opp til institusjonsnivå har de hatt en sterk innflytelse på arbeidsdelingen. Integreringen av hjemmehjelpsordningen og tjenestene for psykisk utviklingshemmede med de mer medisinskkrettede tjenestene i en felles kommunal pleie- og omsorgssektor har trolig styrket sykepleierprofesjonen kontra de sosialfaglige profesjonene. Dette til tross for at det ofte har vært en sosialfaglig utdannet leder på sektornivå i kommunene (ibid.).

Når det gjelder statens personellpolitikk har den tradisjonelt vært fokusert på legene og legedekningen. Etter hvert ble også sykepleiere og andre høyskoleutdannede grupper trukket inn. Helsedirektoratet sto riktig nok sentralt da hjelpepleierutdanningen ble opprettet, men ble gradvis skjøvet i bakgrunnen da utdanningsmyndighetene overtok ansvaret. I løpet av det siste tiåret har imidlertid sosial- og helsemyndighetene forsøkt å utvikle en systematisk oversikt over behovet for og politikk for rekruttering og utdanning av hjelpepleiere og omsorgsarbeidere¹⁹. Etersom kommunene de senere årene har fått atskillig friere tøyler når det gjelder hvordan de velger å organisere seg, blant annet innenfor pleie- og omsorgstjenestene, er de statlige myndigheters politikk i stor grad begrenset til rammelovgivning, økonomiske incentiver og ulike kampanjer med stimuleringsiltak og lignende for å påvirke kommunene. Dette gjelder også i personell- og opplærings spørsmål. Stilt overfor staten og profesjonene har kommunene som arbeidsgivere hatt et ønske om mer rom for egen politikk på feltet.

---

¹⁹ Dette har skjedd i forlengelsen av de Stortingsvedtatte opptrappingsplaner for eldreomsorgen. Se bl.a. Rett person på rett plass, Sosial og helsedirektoratet 2002.

2.6.4 Interessorganisasjonssystemet

Med interesseorganisasjonssystemet mener jeg området for yrkenes og arbeidstakernes kollektive organisering med sikte på innflytelse over blant annet utdanning, yrke og tariffspørsmål. Innenfor helse- og sosialfeltet har dette systemet tradisjonelt avspeilet profesjonenes og yrkenes sterke stilling. Det er særlig legene og sykepleierne, gjennom sine organisasjoner, som har vært de tunge aktørene. Hjelpepleierne slapp, som vi skal se, ikke inn i Sykepleierforbundet (Melby 1990: 206). Kommuneforbundet, som organiserte de ufaglærte på feltet, var lite interessert (Terjesen 1997). I stedet bygget hjelpepleierne med støtte fra funksjonærorganisasjonen KFL opp sin egen yrkesorganisasjon, og fikk etter hvert en posisjon hvor de ble tatt med på råd i større helsepolitiske saker som berørte dem – ikke minst utdanningsspørsmål – og spesielt i den perioden dette sorterte under Sosialdepartementet og Helsedirektoratet. Den sentrale rollen nettopp yrkesorganisasjonene får må ikke minst forstås ut fra måten sektoren og arbeidsfeltet er organisert på, hvor profesjonene og yrkene i stor grad er utgangspunktet for arbeidsdelingen, ikke arbeidsorganisasjonen.

Kommuneforbundet har først og fremst vært representant for de mange ulike grupper av ufaglærte og teknisk personell innenfor pleie og omsorg. Disse utgjør i mindre grad yrker med et gitt kompetanseområde, og får i stedet sine posisjoner formet av arbeidsorganisasjonen. Kommuneforbundet har som følge av at de ikke representerte sterke profesjons- eller yrkesinteresser, i stor grad stått utenfor feltet av sentrale sektoraktører (Gran et al. 1994). I stedet har de vært henvist til å benytte strategien med å trekke fordel av sin numeriske styrke gjennom tariffpolitiske virkemidler (Crouch 1982). Imidlertid oppnådde forbundet en langt sterkere innflytelse på utdanningspolitikken i forbindelse med Reform 94 og introduksjonen av fagopplæring i kommunesektoren, ikke minst gjennom det nye omsorgsarbeiderfaget (Høst 1997). Dette skyldes først og fremst LOs posisjon som en av partene i fagopplæringssystemet. Fusjonen mellom Kommuneforbundet og Norsk Helse- og Sosialforbund i 2003 har bidratt til å endre kartet på interesseorganisasjonsarenaen i pleie- og omsorgssektoren. Den nye organisasjonen, Fagforbundet, er klart størst innenfor pleie- og omsorg, og representerer også sentrale yrker og arbeidskraftkategorier innenfor sektoren hvorav den største er hjelpepleierne. Samtidig er Fagforbundet en organisasjon som skal ivareta interessene til alle kommuneansatte. Slik sett er det bygget inn en spenning mellom vektlegging av kvalifikasjons- og yrkespolitikk på den ene siden og tariffpolitikk på den andre siden.

2.6.5 Arbeidsmarkedet/den kvinnelige rekrutteringsbasisen

Arbeidsmarkedet er kanskje det mest komplekse feltet å konstruere i denne analysen. I utgangspunktet vil det være mer presist å definere dette som arbeids- og utdanningsmarkedet. Det omfatter den sosiale basisen for rekruttering til pleie- og omsorgsutdanningene og -arbeidet. Det tradisjonelle rekrutteringsmønsteret på området har vært å rekruttere til utdanning gjennom arbeidet. I tillegg kommer at rekruttering til yrkesutdanning generelt gjerne oppfattes som rekruttering til arbeidet, selv om det er endringer på dette området. Derfor overlapper disse rekrutteringsmarkedene hverandre.

De viktigste aktørene på denne arenaen er søkerne. De skiller seg fra de andre aktørene vi opererer med fordi de opptrer som enkeltindivider og ikke inngår som del av en organisasjon eller kollektiv. Slik sett har de heller ingen sterk kollektiv stemme i forhold til endringer. Deres innflytelse foregår i større grad gjennom at de ”stemmer med føttene”: statistikk kan vise hvor de kommer fra, hvordan de søker, og hvor de går etter endt utdanning. Dette er blant de sentrale premissene utdanningspolitikken må forholde seg til. Utover studier av søker- og elevstatistikk, har jeg forsøkt å øke forståelsen av rekrutteringsmønstrene gjennom intervjuer med enkeltelever og gjennom en større survey. Mine inntak til å forstå søker mønstrene, er på den ene siden et forsøk på å se de strukturelle føringene som kan ligge til grunn, og på den annen side de ulike verdsetningsmønstre som framkommer i intervjuer med elevene i utdanningene.

Det norske arbeids- og utdanningsmarkedet er i utgangspunktet svært kjønnssegregert. Innenfor dette er pleie- og omsorgsarbeidet en av de mest kvinnedominerte sektorene. De som søker pleie- og omsorgsutdanningene har tradisjonelt vært voksne kvinner, ofte med bakgrunn i både lønnet, frivillig og familiebasert omsorgsarbeid. Til tross for pleie- og omsorgsarbeid i stadig større grad er blitt betalt arbeid, og de som utfører det har fått rettigheter som arbeidstakere, er det fremdeles slik at det utføres i hovedsak av kvinner og det utføres på deltid, noe som i stor grad forutsetter at den som utfører det er delvis forsørget av en ektefelle/samboer.

Det finnes ulike måter å teoretisere dette. Den svenske historikeren Yvonne Hirdmann opererer med begrepene genusordning og genuskontrakt (Hirdmann 1988). Hennes teori tar sikte på å vise at tross endringen fra det hun kaller ”husmorkontrakt” på 1960-tallet til ”likestillingskontrakt” i dag, er det stabiliteten i kjønnsordningen som er det fremtredende; at

kvinner i vår kultur generelt synes å bli lavere verdsatt enn menn. Til tross for at teorien hennes har blitt kritisert for å være statisk – hun snakker om kjønnsystemets ”jernlov” som slår gjennom i et hvert samfunn – så har teorien vunnet stort gehør. For at teorien hennes skal bli mer anvendbar, har det vært foreslått at den bør forstås mer som en teori om sterke grunnleggende normer, som riktignok kan endres, men bare langsomt (Hagemann og Åmark 1999). Kjønnskontrakten eller kjønnsordningen uttrykker i en slik forståelse ”*mer eller mindre implisitte overenskomster mellom kvinner og menn om hvordan forholdet mellom dem skal defineres*” (ibid.). Innenfor disse normative strukturene forhandler så de enkelte par arbeids- og rollefordeling seg i mellom. Forhandlingene må ut fra forfatterens utgangspunkt forstås å finne sted innenfor et regime med en generell kjønnsulikhet, med kvinnen som underordnet, men uten at utfallet av den grunn er gitt for det enkelte par. Grunnen til at jeg finner begrepet kjønnsordning fruktbart å anvende her er at det kan kaste lys over den stabiliteten vi ser i mønsteret for rekruttering og arbeidstilknytning innenfor de faglærte pleie- og omsorgsyrkene. Til tross for at vi har gått fra ”husmorkontrakt” til ”likestillingskontrakt”, så er det noen grunnleggende mønstre som består gjennom at kvinner fortsatt forventes å ta det meste av omsorgsansvaret både privat og offentlig, og med de følger dette har.

Bourdieu hevder at de symbolske betydningene som bidrar til forestillingene om naturlig mannlig overlegenhet og kvinnelig underordnethet er nedfelt både i våre kognitive strukturer og i ytre samfunnsmessige strukturer på en måte vi ikke er oss bevisste (Bourdieu 2000). Vi bidrar dermed, uten nødvendigvis å ønske det, til å reprodusere disse, om enn i nye former. Om kvinner i stor grad er blitt yrkesaktive, så er det hovedsakelig innenfor yrker som avspeiler de tradisjonelt feminine områdene, og arbeidet har fortsatt den underordnede status det hadde som ubetalt arbeid.

Den rådende normen i vår fase av moderniteten er at kvinner skal være selvstendige, likestilte og fritt velgende individer. Når så mange kvinner velger seg inn i tradisjonelt ”kvinnearbeid” og med en arbeidstilknytning tilpasset familien, roper det etter fortolkninger, samtidig som det kan virke som det for enkelte samfunnsforskere er et visst ubehag knyttet til å erkjenne disse mønstrene. I en debatt som utspant seg blant norske feminister i Nytt Norsk Tidsskrift i 2004, var stridsspørsmålet hvorvidt de tradisjonelle kvinnevalgene var å anse som ”reelle preferanser”. Den ene posisjonen som utkrystalliserte seg var at forekomsten av

kjønnssegregerte mønstre gjør at det blir ”illusorisk” å snakke om ”reelle preferanser”²⁰, mens den andre konkluderte med at det kunne være komplisert å kalle de ”reelle”, men at man måtte respektere medborgeres valg, og ikke frakjenne dem autonomi og ansvar²¹. På et senere tidspunkt ble det flagget en tredje posisjon som hevdet at under- og overordningsperspektivet er lite egnet til å fange opp endring i retning av at kvinner velger mer reelt enn før i forholdet mellom yrkeskarriere og familieomsorg, og at begrepet ”samordning” bedre kunne forklare dagens kvinners og menns valg av arbeidsmarkedstilpasning²².

Feministen Martha Nussbaum er en av de som har vært opptatt av spørsmålet om universelle rettigheter for kvinner diskuterer også universelle kontra tradisjonelle og lokale normer i denne forbindelse. I en drøfting av det hun kaller adaptive preferanser blant kvinner (2000:136), viser hun til at vi, både kvinner og menn, hele tiden gjør valg hvor vi tilpasser våre preferanser til det vi vurderer som realistisk for oss. At vi foretrekker yrkeskarrierer ut fra det vi får til - eller tror vi får til, mener hun er et eksempel på en fornuftig tilpasning. I en litt annen posisjon kommer de preferanser som er tilpasset det vi er vant til, eller det livet vi kjenner og er sosialisert til. Hun mener samtidig at menneskers preferanser har noen grunnleggende verdier som gjør at de ikke skal overkjøres, men respekteres, uansett om man mener disse strider mot normer man mener er etterstrebellesverdige.

Den rådende kjønnsordningen avspeiler i mindre grad enn tidligere strukturer som hindrer kvinner i å velge utdanning og arbeid. På tross av forsøk på å fremme normer om kjønnsutypiske valg og lik deling av arbeid og omsorg mellom kjønnene, står de tradisjonelle normene fremdeles sterkt og bidrar til å prege de valg som gjøres. Kvinnene som velger pleie- og omsorgsutdanning og arbeid på deltid bidrar til å opprettholde de eksisterende strukturene. Det finnes også ulike, organiserte aktører som forsøker å påvirke utviklingen på arbeids- og utdanningsmarkedet. Noen kvinneorganisasjoner arbeider for å endre på tradisjonelle mønstre, mens andre har arbeidet for å bevare de, eventuelt omforme de noe i takt med endrede tider. Flere av de kvinneorganiserte interesseorganisasjonene som Sykepleierforbundet og Fagforbundet, balanserer på stram line i forhold til sine egne medlemmer når de arbeider hardt for å fremme heltidsarbeidet blant kvinner og dermed bryte med tradisjonelle mønstre. Staten har hatt en sprikende politikk; man har ført en velferds-, kjønns- og familiepolitikk som på

---

²⁰ Mari Teigen (2004)

²¹ Cathrine Holst (2004)

²² Ragnhild Steen Jensen (2006)

noen områder, i vårt eksempel utdanningspolitikken, har vært sterkt innrettet på å *endre* tradisjonelle mønstre. På andre områder, for eksempel når det gjelder overføringer og trygder, har politikken snarere bidratt til å konservere den tradisjonelle kjønnsordningen (Leira 1993).

Ideelt sett ville en studie av moderniseringen av pleie- og omsorgsarbeiderutdanningene betinge en parallell og tilsvarende grundig studie av hvert enkelt av områdene jeg her har tatt for meg. Denne avhandlingen vil imidlertid i stor grad konsentreres om utdanningsarenaen, både fordi det er her jeg har det meste av mitt primærmateriale fra, og fordi det vil være en realistisk avgrensning. Fra de øvrige områder har jeg primærmateriale i den grad disse interagerer med utdanningsarenaen. Analysene av disse vil derfor utvikles i den grad de er relevante for utviklingen på utdanningsarenaen.

2.7 Utdanningsreformene som hendelser

I fremstillingen og analysen har jeg benyttet meg av Philip Abrams og hans metodiske grep med hendelser som inntak for å studere forholdet mellom struktur og handling (Abrams 1982). De hendelser jeg har valgt er etableringen av hjelpepleierutdanningen i 1963, samt de tre sentrale reformene på det videregående utdanningsnivået, Reform 74, Reform 94 og Reform 2000 (Kompetansereformen).

En hendelse er utledet av en konkret handling, og blir en måte å bryte opp den kontinuerlige, gjensidige vekslingen mellom handling og struktur på. For Abrams er ikke hendelser noe som ”forklarer” historien eller den neste hendelse, men snarere et prisme for å studere både aktørene og de betingelsene de opererer under på et gitt tidspunkt. En hendelse er ikke noe gitt, men noe forskeren selv velger ut. Kravet til hva som kan konstrueres som en hendelse innenfor et slikt perspektiv er at den bør være signifikant for de sentrale aktørene og prosessene en studerer, et vendepunkt på den måten at aktørene etter dette må forholde seg til en ny orden. På samme måte som en hendelse er konstruert, så vil utvelgelsen av hva som er relevant og sentralt ved denne hendelsen være noe forskeren avgjør ut fra problemstillingene og det fenomenet som skal studeres. Abrams mener det ikke bidrar til forklaring å beskrive en hendelse mest mulig detaljert. I stedet mener han at historikerens ”explanation in detail” må kombineres med samfunnsviterens ”explanation in principle” i analysen og forståelsen av en hendelse. Slik sett avviker fremstillingsmåten fra en ren narrativistisk historikertradisjon.

Gjennom å gi framstillingen en analytisk karakter vil jeg tilstrebe en historie-sosiologisk tilnærming til feltet.

Det er liten tvil om at de fire utdanningsreformene både er signifikante og helt sentrale hendelser i forhold til å studere forsøket på modernisering av pleie- og omsorgsutdanningene. Etableringen av hjelpepleierutdanningen innebærer starten for den faglærte pleie- og omsorgsarbeideren, og samtidig en første modernisering gjennom utskilling av opplæringen i egne institusjoner. Reform 74 trakk hjelpepleierutdanningen ut av pleiefeltet og inn i den nye videregående skolen, Reform 94 representerte den for rekrutteringen så fatale omleggingen av pleie- og omsorgsarbeiderutdanningene i den videregående skolen fra voksen- til ungdomsutdanning, mens Reform 2000/Kompetansereformen gjenåpnet voksenopplæringen i dette feltet, men da i helt nye former. Alle hendelsene representerer uomtvistelige vendepunkt hvoretter aktørene i feltet må forholde seg til nye betingelser.

Kapittel 3: Hjelpepleierutdanningen av 1963

3.1 Introduksjon

I 1962 anbefalte en komitee bestående av representanter for Helsedirektoratet, Norske Kvinners Sanitetsforening, Norges Røde Kors, Nasjonalforeningen mot tuberkulose og Norsk Sykepleierforbund at det ble opprettet en åtte måneder lang utdanning som hjelpepleier. Dette skulle vise seg å bli starten på en av landets største yrkesutdanninger. På sitt meste tiltrakk den seg så mye som hver tredje kvinne innen et årskull.

Komiteen reflekterer de sentrale aktørene bak utdanningen, aktører som ut fra sin historie og plassering i dette feltet likevel trakk i ulike retninger. Den umiddelbare begrunnelsen for institusjonseierne, representert ved det offentlige og de frivillige organisasjonene, var behovet for arbeidskraft, og dertil pleiere med en viss utdannelse. Dette skulle bøte på sykepleiermangelen, som ble skjerpet som følge av bortfallet av store deler av sykepleierelevenes gratisinnsats i sykehusene (Melby1990). Sykepleierforbundet ville hegne om sin egen jurisdiksjon og så alle forsøk på å etablere en kortere pleierutdanning som et angrep på den treårige sykepleierutdanningen som de hadde kjempet så lenge for.

Helsemyndighetene, anført av daværende helsedirektør Karl Evang, så en kort pleierutdanning som et nødvendig ledd i sitt prosjekt med å bygge ut et moderne helsevesen. Evang ønsket en slik utdanning selv om dette innebar å krysse Sykepleierforbundets interesser. De ufaglærte pleierne som sykehusene og sykehjemmene benyttet seg av, var imidlertid ikke representert i komiteen. De hadde behov for utdanning for bedre å kunne mestre jobben de skulle gjøre, og ikke minst hadde de behov for den anerkjennelsen som lå i en egen utdanning. Etter godkjenning av Helsedirektoratet ble Hjelpepleierutdanningen igangsatt i 1963 ved de største sykehusene, samt ved noen store sykehjem drevet av Røde Kors og Sanitetsforeningen.

For å forstå den mer strukturelle bakgrunnen for at en slik utdanning ble etablert i denne perioden, og for at den ekspanderte så raskt, vil jeg følge to tråder som begge handler om moderniseringsprosjekter på sine områder:

Først vil jeg forsøke å plassere hjelpepleierutdanningen inn i det utdanningspolitiske landskapet. Det gjør jeg gjennom en beskrivelse av hva som i grove trekk karakteriserer formingen av det moderne utdanningssystemet på sekundærnivået, eller det videregående utdanningssystemet som det kalles i Norge. Hovedvekten vil her ligge på utviklingen av den

yrkesfaglige delen. Deretter vil jeg forsøke å vise hvordan hjelpepleierutdanningen koples til et bestemt rom i arbeidsdelingen. Dette vil jeg gjøre gjennom å tegne et riss av pleie- og omsorgsarbeidets utvikling. På begge områder er jeg særlig interessert i hvordan endringene i kvinners omsorgs-, arbeids- og utdanningsmønstre interagerer med utviklingen.

3.2 Konstruksjonen av det videregående utdanningssystemet

Utviklingen av et organisert, offentlig utdanningssystem oppfattes gjerne som et av de sentrale moderniseringsprosjektene (Sakslind 2001). I utdanning som moderniseringsprosjekt legger jeg her først og fremst utskillingen av praktisk og teoretisk opplæring i egne institusjoner, skilt ut både fra familien og fra arbeidsfeltet som utdanningen kan være rettet mot. Det karakteristiske ved disse institusjonene har vært ansettelse av egne lærere, undervisning organisert i klasser, eget pensum, skriftlighet og avsluttende eksamener. Utviklingen av et overgripende utdanningssystem, hvor skolene er tilpasset og organisert i forhold til hverandre både vertikalt og horisontalt, kan ses som en neste bevegelse i moderniseringsprosessen. Den dominerende fortellingen om dette systemet handler om den gradvise og kontinuerlige utviklingen mot framskrittet, først og fremst symbolisert gjennom utviklingen av enhetsskolen (Dokka 1988). Utviklingen av dette systemet har imidlertid ikke foregått gjennom en planmessig etablering av en ordnet struktur, som så har blitt tilpasset ulike nivå. Tvert om har formingen av utdanningssystemet vært - og er preget av stor heterogenitet, og hvor det ikke alltid er lett å slå fast om endringene innebærer et framskritt, fordi både enkelte skoleslag og elevgrupper opplever dem som problematiske (Michelsen 1996, Froestad 1997). Til tross for at det i dag er relevant å snakke om utdanningssystemet som et samlet system, er det fremdeles preget av spenninger, kompromisser og motsetninger (Olsen 1996). Ikke minst gjelder dette det utdanningsnivået vi her vil konsentrere oss om, nemlig sekundærnivået eller det videregående nivået.

Selve systemtekningen var til stede allerede i tidlige moderniseringsprosjekter innenfor utdanningspolitikken (Sakslind 1998). Således mente F. Moltke Bugge i 1839 at hele landets skolevesen måtte betraktes under ett, og at de enkelte skoleslag måtte avpasses i forhold til de øvrige. Videre måtte kunnskap og klasse bringes i overensstemmelse med hverandre, på den måten at kunnskapskravene til de enkelte sosiale lag var tilpasset virksomhetene de skulle utføre (ibid.). Bugges tenkning, med sin basis i standssamfunnet, ble imidlertid ikke praktisk politikk. I stedet fikk endringene i klassestrukturen fra siste halvdel av 1800-tallet som følge

at nye sosiale sjikt etter hvert presset på for å nyte godt av utdanning og utdanningstitler som tidligere hadde vært forbeholdt embetsstanden.

Moderniseringen av utdanning handler ikke bare om effektive systemer, men også om demokratisering. For den enkelte borger er utdanning en grunnleggende plattform for å kunne ta del i samfunnets ulike aktiviteter, det være seg økonomiske eller kulturelle, som et autonomt individ.

Demokratisering av utdanningssystemet ble en sentral politisk sak for den fremvoksende arbeiderbevegelsen på 1900-tallet. Innad i Det norske Arbeiderparti foregikk det imidlertid en dragkamp om hvordan dette skulle gjennomføres. Mens en fløy sto for utviklingen av egne skoler for arbeiderklassen som skulle være likeverdige med den "borgerlige" skolen, sto en annen for enhetsskoleprinsippet, som også hadde vært Venstres linje. "Enhetsskolefløyen" i Arbeiderpartiet fikk overtaket i 1920 og bidro sammen med Venstre til vedtaket om felles folkeskole for alle (Dokka 1988, Høigaard og Ruge 1963). I internasjonal sammenheng var Norge i så måte tidlig ute i en utvikling mot et offentlig finansiert utdanningssystem som skulle omfatte alle på tvers av sosiale, ressursmessige, kjønnsmessige og geografiske skiller (Froestad 1997). Integreringen av alle samfunnsklassers barn i en felles folkeskole representerer en viktig modernisering og demokratisering på den måten at en universalistisk ordning erstatter partikularistiske, som i stor grad sorterte elevene etter tilskrevet status. Men hva skulle skje etter grunnskolen?

3.3 De ulike sosiale klassers tilgang til videregående utdanning

Om folkeskolen ble felles, var det etter fullføring av denne for mange slutt på den organiserte skolegangen. Deretter bar det ut i arbeidslivet for de fleste av guttene, og tilbake til hjemmet eller en huspost for mange av jentene (Danielsen 2002:21). For barn av bemidlede klasser hadde det imidlertid allerede tidlig utviklet seg videreutdanninger. Både middelskolen og realskolen var gymnasforberedende utdanninger, og slik sett første skritt på vei mot universitetsutdanning.

Ved siden av disse og i større grad rettet mot allmuen, vokste det gradvis fram et konglomerat av andre og mer praktisk orienterte utdanningsordninger. Mange av disse hadde sitt utspring i et spesielt arbeidsfelt og behovet for eller ønske om å gi arbeidstakerne der en mer systematisk opplæring. I den første fasen foregikk disse utdanningene etter at de hadde blitt

tilknyttet feltet som arbeidstakere, mens det etter hvert ble mer vanlig også med utdanning i forkant: landbruksskoler, sjømannsskoler, tekniske aftensskoler, og etter hvert egne for- og fagskoler for industri og håndverk. I tillegg til dette hadde man framhaldsskolen, som var en praktisk orientert allmennutdanning. På et mer generelt grunnlag tok den sikte på dannelsen av ungdom fra lavere sosiale lag, slik at disse skulle være bedre forberedt på et voksenliv, ikke bare i arbeid, men også som demokratiske borgere (Michelsen 1998).

Etter at Arbeiderpartiet etablerte seg med regjeringsmakt på midten av 1930-tallet var utbygging og institusjonalisering av yrkesskolevesenet en av de sakene som ble prioritert. Dette resulterte i en egen lov om yrkesskoler for håndverk og industri i 1940. Tanken om å etablere et eget utdanningshierarki med utspring i de praktiske, tekniske yrkene, parallelt med det allmenne utdanningssystemet, fikk nå ny støtte. Visjonen var at gjennomføring av grunnleggende fagutdanning med videre påbygginger skulle kunne føre elevene helt til det øverste tekniske utdanningsnivået, dvs. Norges Tekniske Høgskole (Michelsen 1992). Det skulle vise seg at kraften bak dette forslaget ble for liten. Da lærlingeloven ble vedtatt i 1950 fikk arbeidslivets parter en sterk innflytelse på forvaltningen av denne. Yrkesskolene ble derimot organisatorisk atskilt fra lærlingeordningen og i stedet kontrollert av skolefolkene og utdanningsmyndighetene (ibid.). Dette svekket mulighetene for å etablere en praktisk orientert yrkesutdanningsordning parallelt med og likeverdig med den borgerlige "bokskolen". Som vi skal komme tilbake til, ble det senere gjort lignende forsøk på å etablere alternative utdanningshierarkier innenfor helsesektoren.

3.4 Kjønnsdelt utdanning

Fra sin spede begynnelse var utdanningssystemet på alle nivå sterkt kjønnsdelt. Dette har hele veien vært nært forbundet med kvinnes posisjon ellers i samfunnet, både i den private og den offentlige sfære. Men samtidig som jentenes skoletilbud i stor grad har reflektert de posisjonene de var forventet å skulle gå inn i, primært som mødre og ektefeller, så har utdanningssystemet også vært åsted for en rekke forsøk på å endre kvinnerollen og kvinnes underordnede stilling. Ett eksempel på et slikt tidlig moderniseringsprosjekt, var forsøkene på å etablere framhaldsskolen som en obligatorisk, praktisk-allmenndannende ungdomsskole på begynnelsen av forrige århundre, et arbeid i stor grad drevet fram av lærerinnene (Michelsen 1998, Homme 1993). Forsøket, som ikke lyktes, sprang ikke minst ut av den situasjonen at

jentene fra begynnelsen av var sterkt underrepresentert i fagskoleutdanningene. Samtidig dominerte guttene også de universitetsforberedende utdanningene, real- og middelskolene. For jentene ble det etablert husflidskoler, og de var etter hvert betydelig representert ved handelsskolene.

Den store utdanningen for jenter var ellers husstellutdanningen. Som eget skoleslag hadde husmor- eller husstellkolene en voldsom vekst fra siste del av 1800-tallet og helt fram gjennom husmorens "gullalder" på 1950-tallet. I tillegg til dette erobret husstellet en betydelig plass innenfor andre skoleslag på primær- og sekundærnivået. Ikke minst var etableringen av en egen lærerskole i husstell på Stabekk av stor betydning for denne utviklingen. Fra starten av var denne og husstellkolene organisert under Landbruksdepartementet, noe som også avspeilte den sterke innretningen mot landbruket i den første fasen (Grove og Michelsen 2005).

Dette illustrerer at husstellutdanningen ikke må forstås som avgrenset til stell av hus. I stedet representerte den en stor bredde i utdanningen av unge jenter, hvor avvikende syn mellom sentrale aktører, i tillegg til samfunnsmessige endringer over tid gjorde at betoningen av de ulike delene av utdanningen vekslet. Til å begynne med var hjemmet og yrkesformingen en enhetlig størrelse, men denne enheten ble gradvis brutt gjennom det at framveksten av nye former for betalt kvinnearbeid i og utenfor hjemmet etablerte andre premisser. Et tidlig eksempel er den kraftige veksten i det betalte hushjelpyrket. På samme måte kan heller ikke husmorbevegelsen avgrenses til en smalsporet kamp for husmorens interesser og bevaring. Også innad i husmorbevegelsen pågikk det et moderniseringsprosjekt som bidro til å endre denne gjennom en økende betoning av kvinners rett til egne valg på bekostning av rollen som familiens tjener (Danielsen 2002:125). Dette bidro på sin måte til å berede grunnen for overgangen til betalt arbeid og mer utdanning.

3.5 Kvinnebiografier og omsorg: "Husmor skifter yrke"²³

Mens 1950-tallet hadde vært husmorens glansperiode²⁴, både som ideal og realitet, og preget av en faktisk nedgang i yrkesaktivitet og en norm for kvinner som tilsa utdanning for arbeid i

---

²³ Tittelen er hentet fra en radioserie ved samme navn som ble sendt på NRK i 1960-årene. En tilsvarende serie gikk samtidig i svensk radio (Hirdman 1998). Radioseriene ser ut til å ha hatt en dobbelt rolle, gjennom både å skildre endringer i kvinners liv og i å ivareta en normativ, oppdragende funksjon. De avspeilte på mange måter tidsånden både i Norge og Sverige. I Norge ble daværende leder av Hjelpepleiernes Landsforbund, Elsa Brattli, presentert i denne programserien på slutten av 1960-tallet for å fortelle om dette nye kvinneyrket.

²⁴ Se også Danielsen (2002) og Melby (1995).

hjem og privatsfære, skjedde det et oppbrudd på 1960- og 1970-tallet. Etter at toppen ble nådd i 1960 hvor 55 prosent av voksne kvinner hadde status som husmor²⁵, ble kvinner nå i økende grad etterspurt som arbeidskraft, samtidig som de selv etterspurte betalt arbeid. I de første 15-20 årene av etterkrigsperioden hadde en-inntektsfamilien vært utgangspunktet for Arbeiderpartistyrets økonomiske og sosiale politikk (Skrede 1984). Men alt på 1950-tallet uttrykte sentrale helsebyråkrater og -politikere behovet for å løse opp i de rigiditetene som en-inntektsfamilien skapte for arbeidsmarkedet²⁶. Familienes behov for økte inntekter kan identifiseres som en annen drivkraft bak det at kvinner i økende grad ønsket seg jobb, samtidig som ideologiske årsaker som ønske om selvrealisering og økt uavhengighet også var viktig.

For mange kvinner tilbød sykehuset, det lokale aldershjemmet, etter hvert også det nybygde sykehjemmet og de ekspanderende hjemmehjelptjenestene velkomne jobbtilbud.

Etterspørselen etter arbeidskraft ble dessuten forsterket av kvinnes utmarsj i seg selv, fordi denne ga et økt behov for offentlige tilbud innenfor pleie- og omsorgsarbeid.

Omsorg kan grovt sett defineres som å ta seg av andre og deres emosjonelle, sosiale og fysiske behov. Wærness (1982) skiller mellom omsorg som ytes overfor for de som etter allment aksepterte samfunnsnormer ikke er selvhjulpne, og hvor en derfor ikke kan basere seg på et likeverdig gi-og-ta-forhold når det gjelder hjelp og støtte, og den omsorg som for eksempel ytes av kvinner overfor menn i personlige tilknytningsforhold, og som er ikke basert på balansert gjensidighet. Det første definerer hun som omsorgsarbeid, det andre som personlig tjenesteyting.

Historisk er omsorg normativt tett knyttet til kjønn, i den grad kvinner har følt seg sosialt forpliktet til å yte omsorg, mens menn har følt seg berettiget til å motta omsorg (Coltrane og Galt 2000). Det er jentene som fra barnsben av har blitt sosialisert inn i et system hvor det å ta seg av barn, gamle og syke i familien som trengte omsorg og pleie, har blitt oppfattet som naturlig. Fordi pleie- og omsorgsbehovene ikke utvikler seg harmonisk og i takt med den enkelte families kapasitet for å dekke slike, samt det at ikke alle lever i familier, skapes det behov for noen som kan yte pleie og omsorg også utenfor familien. Kvinnene ble de sentrale også i dette arbeidet, og normene for å yte omsorg utviklet seg til å bli en sentral del av norsk

---

²⁵ SSB Historisk Statistikk 1968, etter Wærness 1982

²⁶ Daværende medisinalråd Jon Bjørnsson uttrykte overfor Aftenposten 18.mai 1957 at det var behov for å få hjemmевærende kvinner ut i arbeid i helsevesenet.

kvinnekultur og -organisering. Fra slutten av 1800-tallet ble det etablert frivillige organisasjoner som påtok seg pleie og omsorg av syke og gamle. Dette startet en prosess med å samfunnsmessiggjøre dette arbeidet. Fortsatt var det kvinnene som spilte hovedrollen, og på det meste var mer enn tre av fire norske kvinner medlem av en frivillig organisasjon der omsorg for andre sto i sentrum, som for eksempel Norske Kvinners Sanitetsforening, NKS (Bjarnar 1995). På denne måten kom mange i kontakt med organisert pleie- og omsorgsarbeid utenfor familien. Etter hvert som dette gradvis endret seg til å bli betalte yrker, kunne man trekke på nettopp denne arbeidskulturen.

Da hjelpepleierutdanningen ble etablert i 1963, var elevgrunnlaget i stor grad å finne blant relativt voksne kvinner med pleie- og omsorgserfaring både fra egen familie, i frivillig arbeid og som ufaglærte i sykehus, pleiehjem, privatpleie eller ”bygdepleie”. Det er antakelig ikke å trekke det for langt når man slutter at det også var etablert et rekrutteringsgrunnlag blant de som var vokst opp i denne kulturen. Slik sett går det på mange måter en ubrutt linje fra det ubetalte omsorgsarbeidet kvinner utførte i familien, via det frivillige arbeidet og over i det offentlige, som i sin tur dannet basisen for utdifferensieringen av en egen utdanning innenfor grunnleggende pleiearbeid. En kan si at det betalte omsorgsarbeidet og dets profesjonalisering vokste fram, dels som et substitutt for, dels som et supplement til det ubetalte omsorgsarbeidet i hjemmene, men også med sentrale samfunnsmessige forutsetninger i det tradisjonelle omsorgsarbeidet som kvinner historisk har yttet i familien og gjennom frivillige organisasjoner.

Fram til 1960-tallet var det vi kan kalle den norske helsesektoren, langt mer beskjeden enn i dag, både i omfang av typer tjenester og i antall sysselsatte. Sykehusene dominerte når det gjaldt medisinsk akuttbehandling og langtidsbehandling, men også i både den resultatrettede og den mer ”resultatløse” institusjonspleie som ofte preger behandlingen av eldre. Deres oppgavefelt var således langt bredere enn i dag. Ved siden av dette fantes det store sentralinstitusjoner for oppbevaring og behandling av psykiatriske pasienter og psykisk utviklingshemmede.

Hjemmesykepleie var før 1960 i liten grad utbygd; dog eksisterte det en privatpleie for de som hadde økonomi til å betale for dette (Melby 1990). Frivillige organisasjoner som NKS drev imidlertid enkelte steder en omfattende bygdepleie (Forfang 1998). Også her måtte pasientene betale. Men gjennom et system hvor det var billigere for medlemmer enn ikke-medlemmer, og hvor de fattigste kunne få innvilget gratispleie, rekrutterte NKS mange nye medlemmer.

Dette finansierte i neste omgang mer hjelp (ibid.). For eldre som ikke lenger var i stand til å klare seg selv, var det enten familie, menighetspleie eller aldershjem som var alternativene. Det som fantes av aldershjem var også i utgangspunktet drevet av frivillige organisasjoner, som igjen i stor grad baserte seg på innsamlede midler, og både betalt og ubetalt innsats fra kvinner og husmødre (Bjarnar 1995).

3.6 Sosiale skiller i pleien

Til tross for mange fellestrekk som kvinnedominerte yrker, har det hele tiden eksistert klare sosiale skiller mellom de ulike arbeidstakerkategoriene i pleie og omsorg. Dette har å gjøre med hvilke sosiale lag de har rekruttert fra, med utdanningsnivå, sosial verdsetting og plassering i helsehierarkiet. Både Kari Martinsen (1989) og Kari Melby (1990) gir gode innblikk i hvordan **sykepleien** helt fra starten av var svært klassesdelt. Den fremvoksende sykepleierprofesjonen knyttet an til sykepleierne fra borgerskapet og den øvre middelklassen, med den borgerlige dannelsen som et viktig seleksjonskriterium. For den borgerlige kvinne var sykepleieryrket, med pioneren Bergljot Larssons ord, ”den næst bedste plass i verden – naar vi ikke blir hustru eller mor og faar danne et hjem” (Melby 1990:69). Men i tillegg til sykepleierne med den ”rette” bakgrunn, fantes det hele veien en stor gruppe ufaglærte, eller gang- og våkekoner, som bidro i sykehuspleien. For Sykepleierforbundet og den framvoksende sykepleierprofesjonen var det sentralt å markere distanse til denne gruppen. I oppbyggingsfasen var derfor medlemskap i forbundet ikke bare et spørsmål om verving, men i stor grad også preget av seleksjon (Melby 1990, Martinsen 1989).

Sykepleierutdanningen har sin historie helt tilbake til det sene 1800-tallet; først med en religiøs basis i form av diakonisseutdanning, deretter i økende grad med en verdslig basis, til å begynne med i regi av frivillige organisasjoner. Det tok imidlertid et halvt århundre før den fremvoksende sykepleierprofesjonen nådde sitt mål om en lovfesting av en treårig utdanning som grunnlag for offentlig godkjenning i 1948. Gjennom prosessen som gikk forut for dette, hadde man sloss mot alle forsøk på å få til kortere pleierutdanninger. Dette er en viktig forklaring på hvorfor det ikke fantes regulerte utdanninger og yrker under sykepleiernivået, samtidig som det fantes en stor mengde pleiere av ulike slag. Også etter 1948 ble forslag om kortere pleierutdanninger bekjempet, ut fra at de nå ble oppfattet som forsøk på å gå tilbake til

den gamle ordningen hvor ”sykepleierske”-tittelen var mer allment tilgjengelig og ikke klart avgrenset.

Ikke bare vertikalt i det som i vid forstand ble definert som sykepleierfeltet, men også horisontalt, forsøkte den framvoksende sykepleierprofesjonen lenge å beholde en nærmest total kontroll (Hofoss 1980). Forbildet i disse profesjonaliseringsbestrebelsene var legeprofesjonen. Sykepleierprofesjonen arbeidet særlig aktivt for å hindre etableringen av selvstendige utdanninger for grupper som psykiatriske pleiere, vernepleiere, jordmødre, helsesøstere og røntgenografer.

3.7 Hjelpepleierutdanningen etableres

Innenfor de somatiske sykehusene og sykehjemmene førte etterkrigstiden med seg en manglende rekruttering til sykepleieryrket. Blant de som utdannet seg var det svært vanlig å gå ut av yrket ved giftermål, og karrieren ble derfor ofte kort²⁷. Den økende mangel på offentlig godkjente sykepleiere førte til at en ble avhengig av å benytte seg av ufaglærte pleiere for å få arbeidet til å gå rundt. Disse hadde, langt på vei som følge av sykepleiernes effektive hindring av alternative pleierutdanninger, ingen formell opplæring innen pleien. Rekrutteringssituasjonen bidro imidlertid til et økt press på å kvalifisere dette hjelpepersonellet (Melby 1990:203).

Sykepleierforbundet, som for en hver pris ville hindre etableringen av en kortere pleierutdanning, forsøkte å bøte på problemene ved å etablere korte kurs i egen regi for ufaglærte, blant annet tre måneder lange såkalte samaritkurs²⁸. En del større sykehus satte i gang egne, interne utdanninger, enten ut fra denne malen eller andre varianter. Lengst gikk trolig Røde Kors Klinikk, som iverksatte en ettårig utdanning for ufaglærte pleiere²⁹. Dette medførte en konflikt med Sykepleierforbundet, som truet med at lærerne, som var deres medlemmer, ville boikotte utdanningen. Helsedirektør Karl Evang, derimot, oppmuntret

---

²⁷ ”En undersøkelse fra Oslo viste at av 350 søstre fra skolen i Oslo som hadde gifta seg, var bare ti i arbeid. 166 av de utdanna søstrene fra Stavanger var gift, og bare ei, ei enke, var i arbeid. 109 søstre fra skolen i Trondheim hadde gifta seg, og bare tre var i arbeid” (Forfang 1998: 55).

²⁸ Dette var opprinnelig kurs som Den norske Samaritanforening arrangerte for å utdanne som ”*hjemmenes sykepleiere og en reserve for krig*” (Brev av 23.1.1961 fra Den norske samaritanforening til Helsedirektoratet).

²⁹ Se brev av 26.juni 1960 fra direktør Heimbeck ved Røde Kors Klinikk til helsedirektør Karl Evang, samt helsedirektørens notat av samme dag.

personlig sykehuset til å fortsette med denne utdanningen³⁰. Han fikk også Sykepleierforbundet til å godta at slike utdanninger var akseptable som prøveordninger, men da under forutsetning av at man samtidig forsøkte å etablere sentrale rammer for en hjelperutdanning. Røde Kors fortsatte med sin utdanning, og både institusjonen og elevene sendte stadige henvendelser til og hadde også flere møter med helsedirektøren om saken³¹. Sykepleierforbundet på sin side overvåket dette nøye. Ikke minst passet man på at de som gjennomførte denne typen sykehusinterne kurs, ikke fikk titler som signaliserte at de var utdannede pleiere. Verken ordene ”søster” eller ”pleierske” måtte forekomme som tittel eller del av tittel på annet enn offentlig godkjente sykepleiere³².

Under Evang fungerte Helsedirektoratet som departement i de saksområder hvor det var gitt fullmakter. Innad i direktoratet var legedominansen sterk, og denne formen for organisering representerte trolig et høydepunkt i sammensmeltingen av fag og politikk i norsk forvaltning, i ettertid blant annet omtalt som legestaten (Nordby 1989, Erichsen 1996).

Utdanningsspørsmål, ikke bare for leger, men også for sykepleiere og etter hvert for hjelpepleiere, kom til å sortere under det såkalte Legekontoret i Helsedirektoratet helt fram til det ble etablert et eget sykepleierkontor i 1972. Imidlertid hadde man en egen sykepleierinspektør. I hjelpepleiersaken forsøkte daværende sykepleierinspektør i det lengste å argumentere mot en kortere pleierutdanning. Hun fikk imidlertid en skrape etter at hun på egen hånd hadde innhentet informasjon fra den danske Sundhedsstyrelsen om den danske hjelpepleierutdanningen, sygehjælperutdannelsen, uten å informere videre til direktoratets ledelse³³. Sykepleierinspektøren forsvarte seg med at det dreide seg om en ”privat” korrespondanse med tilsvarende fagansvarlig i den danske helseforvaltningen. Saken illustrerer at også Helsedirektoratet var en viktig arena i sykepleiernes gryende profesjonskamp.

---

³⁰ Evangs personlige engasjement var trolig avgjørende for etableringen av hjelpepleierutdanningen. Som helsedirektør var han ansvarlig for utdanning av både leger og sykepleiere. Han ledet også personlig de delene av Helsedirektoratet han var mest engasjert i, ikke minst det såkalte sykehuskontoret (Nordby 1989: 165). Hans befatning med striden rundt Røde Kors-utdanningen for ufaglærte viser en helsedirektør som hilser ulike utdanningsforsøk velkommen, på tross av sterke reaksjoner fra Sykepleierforbundet (Notat av 26.juni 1960 og brev til Røde Kors av november 1960). Han sitter selv som leder for utvalget som skal utrede spørsmålet om en hjelpepleierutdanning, et spørsmål som i realiteten var avgjort før utvalget startet sitt arbeid.

³¹ Se bl.a. notater fra møte hos helsedirektøren 7.juni 1961 hvor foruten helsedirektøren, Legeforeningen, Sykepleierforbundet og de frivillige organisasjonene, også pleierelever fra Røde Kors var representert.

³² På Radiumhospitalet hadde imidlertid forstanderinnen, Louise Alvik, også sentral i Sykepleierforbundet, akseptert betegnelsen ”hjelpesøster”. Ved Røde Kors-utdanningen mente man imidlertid dette var en ”feilaktig tittel” da det var pasientene de nyutdannede skulle hjelpe og ikke søstrene. Ref. brev av 4.november 1960 fra direktør Heimbeck til helsedirektøren.

³³ Se brev fra sykepleieinspektør Gunnvor Rørstad skrevet ”etter ordre” til byråsjef Amlie (forevist helsedirektøren 11.juli 1960).

Direktoratet, med Evang i spissen, fortsatte å presse på for at det måtte etableres en ny, mer avgrenset pleierutdanning. Evang selv økte presset gjennom å gå offentlig ut og argumentere for at denne saken nå måtte finne sin løsning. Han mente det var viktig at hjelpepersonalet fikk *“fastslått sin sosiale stilling og hvilke muligheter de har for å kunne gå videre i sin sykepleieutdanninge”*³⁴. Helsemyndighetene mente det ville ta for lang tid å vente på en økning av kapasiteten i sykepleierutdanningen. Dessuten mente de at dette heller ikke ville være riktig bruk av ressurser. Med en avgrenset pleierutdanning kunne man i løpet av relativt kort tid få frem et betydelig antall kandidater med en grunnleggende fagutdanning som kunne avlaste sykepleierne. Gustafsson (1987) analyserer en tilsvarende prosess i Sverige og mener den må ses i lys av at den sterke rasjonaliseringsbevegelsen i industrien også smittet over på organiseringen av sykehusene. Ut fra at også Norge hadde sin rasjonaliseringsbevegelse i industrien på denne tiden, vil det ikke være urimelig å anta at slike faktorer også spilte inn i Helsedirektoratets vurderinger, selv om de ikke er eksplisert. Ut fra et rasjonaliseringsperspektiv ville det trolig være fornuftig å delegere en del av sykepleieroppgavene til underordnet personell, men forutsatt at disse hadde en viss utdanning for å kunne gjøre dette arbeidet.

En viktig utløsende årsak til at hjelpepleierutdanningen kom på plass var trolig sykepleierloven av 1960, som blant annet innebar at teoriomfanget i sykepleierutdanningen ble mer enn fordoblet. Dette førte igjen til en sterk reduksjon i sykepleierelevnes omfattende, ubetalte arbeidsplikt, og lovforslaget innfridde i stor grad Sykepleierforbundets krav til sin egen utdanning (Melby 1990:203). Lovens ikrafttredelse fra 1963 ble koplet direkte til spørsmålet om opprettelse av en ordning med kvalifisering av et hjelpepersonale som kunne erstatte sykepleierelevne. Presset på Sykepleierforbundet om å godta en permanent, kortvarig pleierutdanning ble til slutt så stort at det trolig bidro til at de aksepterte at det ble nedsatt et utvalg som skulle se på dette. Også andre argumenter spilte imidlertid inn. Blant annet viser Melby til sentrale personer i Sykepleierforbundet som mente en hjelpepleierutdanning kunne bidra til å avlaste sykepleierne med rutinearbeidet og slik sett bidra til at de kunne konsentrere seg om mer avanserte oppgaver (1990: s.205).

Som komiteens leder satt helsedirektør Karl Evang, og representert i komiteen var også Norske Kvinners Sanitetsforening, Røde Kors og Nasjonalforeningen mot tuberkulose, alle

---

³⁴ Sitert i brev av 23.01.1961.

dypt involvert både i drift av pleieinstitusjoner og opplæring. Evang hadde gjennom sin tid som helsedirektør bygd en sterk allianse med de frivillige organisasjonene (Bjarnar 1995:83). Selv om de frivillige organisasjonene også i sin tid hadde støttet etableringen av en treårig sykepleierutdanning, veide behovet for raskt å kunne utdanne det personalet de rådte over tyngre enn det absolutte kravet om minst tre års sykepleierutdanning.

De ufaglærte selv var ikke representert i komitéen ved noen organisasjon.

Kommuneforbundet, som hadde mange ufaglærte som medlemmer, var ikke invitert. De tok heller ikke selv initiativ til å få delta., men sendte på bakgrunn av presseoppslag om saken, et brev til Helsedirektoratet hvor de kun gjorde oppmerksom på at det var de som var tariffpart for hjelpepersonalet³⁵. Utdanningens innhold engasjerte de seg ikke i.

Hjelpepleierutdanningen ble opprettet og fikk sine første offentlige læreplaner allerede sommeren 1962³⁶, med første elevopptak i 1963. Alt dette skjedde med motstrebende aksept fra Sykepleierforbundet. Evang, som ble oppfattet å være lydhør overfor både Legeforeningen og Sykepleierforbundet, kunne også gå på tvers av disse organisasjonenes ønsker dersom han fant det formålstjenlig. Blant annet gikk han utenom Legeforeningen når løsninger på legemangelen på begynnelsen av 1960-tallet skulle drøftes i en egen komité (Nordby 1989:212). Hjelpepleierutdanningen er et eksempel på at han gikk på tvers av Sykepleierforbundets vitale interesser. Fastleggelsen av læreplan og omfang av utdanningen ble imidlertid et kompromiss. Hjelpepleierutdanningen ble ikke, som Evang ønsket, et første trinn av sykepleierutdanningen. Helsedirektoratet bøyde seg på den annen side ikke for Sykepleierforbundets krav om at opplæring i sprøytesetting og medisinhåndtering skulle tas ut av forslaget til fagplan for hjelpepleierne³⁷.

Hjelpepleierutdanningen ble fra starten av, på samme måte som sykepleierutdanningen, underlagt Helsedirektoratet og Sosialdepartementet. Det ble opprettet tre alternative utdanningsretninger i hjelpepleie, hver med sin landsomfattende læreplan: i somatisk pleie, psykiatrisk pleie³⁸ og vernepleie³⁹. Etter hvert skulle det også komme en egen barnepleierutdanning, som i sin tur ble omdannet til en spesialutdanning i hjelpepleie i spedbarn- og barselstell. Utdanningene var på totalt åtte måneder. Skolene var lagt til institusjoner knyttet til de respektive fagområdene; de store somatiske sykehusene og

---

³⁵ Se brev av 12.juli 1961 fra Norsk Kommuneforbund til Sosialdepartementet og Helsedirektoratet.

³⁶ Plan for opplæring av hjelpepersonale i sykepleie, fastsatt av Sosialdepartementet 5.juli 1962.

³⁷ Brev fra Norsk Sykepleierforbund til Helsedirektoratet av 27.april 1962.

³⁸ Opprettet etter plan fastsatt av Sosialdepartementet 10.april 1963

³⁹ Opprettet etter plan fastsatt av Sosialdepartementet 28.mars 1966

sykehjemmene hadde utdanning i somatisk hjelpepleie samt spedbarns- og barselstell, de psykiatriske sykehusene utdannet hjelpepleiere i psykiatri, og sentralinstitusjonene for psykisk utviklingshemmede drev utdanning i hjelpepleie i vernepleie. Det var i stor grad ufaglærte ansatte ved institusjonene som var elever, men man rekrutterte også eksterne søkere. To tredeler av utdanningen besto i veiledet arbeidspraksis, mens bare en tredel var teori. Opptaksvilkårene var at en var fylt 18 år og hadde gjennomført folkeskole/grunnskole med ”tilfredsstillende resultat”. I konkurransen om plassene, som ganske raskt ble hard, ble imidlertid også praksis vektlagt.

Det å akseptere en kortere pleieutdanning hadde sittet langt inne for Sykepleierforbundet. Sykepleierne sikret seg imidlertid helt fra starten av en sterk kontroll over den nye hjelpepleierutdanningen og dens kunnskapsgrunnlag. Sykepleierne sto for det meste av undervisningen og de veiledet også hjelpepleierne i praksisperiodene og i selve yrkesutøvelsen. De var videre sterkt representert i styrene på hjelpepleierskolene, og undervisningen kom i sterk grad til å bli preget av sykepleiernes etos og metode. Slik kunne sykepleierne aktivt overvåke grensene mellom syke- og hjelpepleie og sikre at hjelpepleierne holdt seg innenfor sitt kompetanseområde (Melby 1990). Sykepleierne definerte fra starten av hjelpepleiearbeid som rutinearbeid, mens sykepleien på sin side krevde ”*en betydelig grad av intelligens*”, slik det ble formulert av Sykepleierforbundets legendariske leder Helga Dagsland i 1967 (ibid.). Mens sykepleierne tradisjonelt var blitt rekruttert fra den øvre middelklasse, kom pionerene i hjelpepleiergruppen hovedsakelig fra lavere middelklasse og arbeiderklassen⁴⁰. Imidlertid var de to utdanningene preget av betydelige fellestrekk. Begge kunne trekke på kvinnelige elever hvor omsorgsarbeid og omsorgspraksiser hadde en mer eller mindre selvsagt plass i livet.

Da hjelpepleierutdanningen ble etablert i 1962 var både denne og sykepleierutdanningen å anse som såkalte videregående utdanninger. Ingen av dem hadde gymnas som opptakskrav, selv om sykepleien som hovedregel stilte krav om et års ”allmenndannede utdannelse” etter folkeskolen. Slik sett var utdanningens lengde et langt viktigere demarkasjonskriterium enn det er i dag, hvor utdanningene har blitt plassert på hvert sitt nivå i utdanningshierarkiet.

---

⁴⁰ Jeg har ingen systematiske data på hjelpepleiernes sosiale bakgrunn på 1960-tallet, men baserer vurderingen på intervju med nå avdøde Elsa Brattli i november 1995

Ved de psykiatriske sykehusene, de tidligere sinnssykeasylene, ble det tidlig etablert en intern utdanning som psykiatrisk pleier rettet mot de som arbeidet i pleien. Sykepleierforbundet ønsket imidlertid at psykiatrisk sykepleie skulle baseres på fullført sykepleierutdanning. De i hovedsak mannlige pleierne ved de psykiatriske sykehusene kjempet i en årrekke for å få offentlig godkjenning som sykepleiere. Sykepleierforbundet kjempet like hardt i mot, og vant (Melby 1990, Terjesen 1997). Til tross for at offentlig godkjente sykepleiere til å begynne med viste liten interesse for dette feltet (Wærness 1982), forble dermed de psykiatriske pleierne en arbeidstakergruppe underordnet sykepleierne⁴¹. De psykiatriske pleierne ble etter hvert definert som hjelpepleiere, og den tidligere interne pleierutdanningen ble videreført i hjelpepleierutdanningen i psykiatrisk sykepleie, knyttet til behandlingsinstitusjonene.

Også innen åndssvakeomsorgen, senere HVPU, hadde det utviklet seg en egen intern utdanning, som vernepleiere. Utdanningen var toårig fram til slutten av 1970-tallet da den ble utvidet til tre år. Før dette hadde Sykepleierforbundet forsøkt å legge også dette området inn under sykepleierutdanningen (Hofoss 1980). Dette lyktes de ikke med, og vernepleierne konsoliderte seg dermed som eget yrke med en egen yrkesutdanning. Det ble tidlig opprettet en egen utdanning for hjelpepleiere i vernepleie, også knyttet til HVPU-institusjonene. Fortsatt var imidlertid store deler av personalet ufaglærte, og da HVPU-institusjonene ble avviklet til fordel for desentralisert PU-omsorg, ble denne gruppen sentral i argumentasjonen for en ny omsorgsarbeiderutdanning (Høst 1997).

3.7.1 Arbeidsområdet

Hjelpepleiergruppen ble etablert i en periode hvor særlig det offentlige sykehusvesenet ekspanderte. På pleiesiden hadde det, i den grad det ikke var tilgjengelige sykepleiere, blitt ansatt ufaglært pleiehjelp, krisehjelp eller samaritter. Hjelpepleierne kom nå inn som en gruppe mellom de ufaglærte og sykepleierne. Oppgavene dreide seg om grunnleggende stell og pleie av pasienter i sykehus, etter hvert også i sykehjem og hjemmesykepleie. Målet med etableringen av utdanningen hadde vært å kvalifisere en gruppe som kunne avlaste sykepleierne, og det var enighet om at denne kategorien måtte ha noen grunnleggende pleiefaglige kvalifikasjoner. I utgangspunktet kan man si det dreide seg om å gjøre de

---

⁴¹ Unntaket er en liten gruppe som etter bestemte kriterier om bakgrunn og krav til videreutdanning ble offentlig godkjente sykepleiere (Melby 1990).

oppgavene som lå i skjæringspunktet mellom kvalifiserte sykepleieroppgaver og ufaglærte oppgaver.

Det at hjelpepleierne nærmest fra første dag var etterspurt og fikk en plass i arbeidsdelingen, betyr imidlertid ikke at de oppnådde en egen jurisdiksjon, dvs. et arbeidsområde som de både behersket og kontrollerte (Abbott 1989). Deres pleiekompetanse befant seg i sin helhet innenfor sykepleierprofesjonens jurisdiksjon. Som det het i den såkalte ”hjelpepleierinstruksen” fra 1978, et vedlegg til forskriften om offentlig godkjenning;

”Hjelpepleiere arbeider under ledelse av offentlig godkjente sykepleiere, vernepleiere og jordmødre. Arbeidsoppgavene er knyttet til funksjoner disse har innen institusjons- og distriktshelsetjenesten....”⁴²

Helt fra starten av var hjelpepleiernes arbeidsområde derfor – i langt sterkere grad enn de fleste andre yrkers – noe som kontinuerlig var oppe til forhandling. Hva de i ulike perioder har fått tillatelse til å gjøre innenfor sykepleien har variert, ikke minst avhengig av arbeidskraftsituasjonen både på landsbasis og i den enkelte institusjon, men også ut fra den overordnede sykepleierprofesjonens strategi og det til en hver tid rådende syn på hvilken pleiekompetanse som er nødvendig innen ulike deler av helsefeltet. På den annen side ble de, ikke minst på grunn av sin numeriske styrke, et konstant uromoment for sykepleierstanden. Det at det var uklarhet om grensene, etterlot også et spørsmål om hva sykepleierne skulle gjøre og hva som var ”sykepleiens innholdsmessige kjerne” (Melby 1990: 207).

3.7.2 Rekrutteringen

Hjelpepleierutdanningen ble raskt en svært populær utdanning. Tall for de aller første kullene i hjelpepleierutdanningen viser en deling av elevmassen mellom de helt unge og de voksne, men med de yngste i flertall⁴³. Men det var blant de voksne søkningen virkelig tok av, og i løpet av ganske få år hadde de voksne elevene overtatt dominansen tallmessig⁴⁴. Man kan si det var effekten av de gifte kvinners utmarsj i arbeidslivet som nå gjorde seg gjeldende (Raum 2001). De voksne elevene hadde gjerne fartstid både som husmødre og som ufaglærte pleieassistenter, ofte i de samme institusjonene som også drev hjelpepleierutdanning. Lærere

---

⁴² Forskrift for godkjenning av hjelpepleiere av 10.mars 1978 (nr.1)

⁴³ NOS A 166 Undervisningsstatistikk 1965-66, Hefte IV, Fag- og yrkesskoler. SSB.

⁴⁴ NOS Utdanningsstatistikk videregående skoler, 1.oktober 1974

med lang fartstid i hjelpepleierutdanningen påpeker at disse voksne kvinnene nærmest var ideelt tilpasset som elever i pleie- og omsorgsutdanning. De kom inn via det vi i dag kaller omveier, gjennom erfaringer med omsorgsarbeid overfor egne barn og familiemedlemmer, gjennom frivillig eller lønnet pleiearbeid, samt annet servicearbeid. De hadde utholdenhet og toleranse for hardt fysisk arbeid. Kort sagt, de var i besittelse av en mengde såkalt ekstrarasjonelle kvalifikasjoner eller kompetanser. Undervisningen hadde for de fleste av elevene en særegen klangbunn i egen omsorgsbiografi og tidligere omsorgspraksiser. Pleiefaget ble en måte å konfrontere, forstå og sette ord på egne opplevelser og erfaringer. Gjennom undervisningen kunne de rasjonalisere egne omsorgserfaringer i forhold til teorier om pleieprosessen ut fra et eget verdisystem. Samtidig fikk de seg tildelt en klart definert plass i det medisinske hierarkiet, en plass som, selv om den var nederst, ga hjelpepleierne en status i forhold til svært mange andre grupper innenfor helsevesenet som ikke en gang var verdig en plass i dette hierarkiet (Berg 1982).

For det andre var seleksjonen til utdanningen meget sterk. Ikke bare sykepleien, men også hjelpepleien ble på 1960- og 1970-tallet i brede kretser ansett å åpne for en attraktiv yrkeskarriere for kvinner. Mens det å bli sykepleier i 2005 kan være et mer realistisk mål for de fleste, var utdanningen langt mer eksklusiv på 1960-tallet, og for mange ble hjelpepleierutdanningen alternativet.

Etableringen av hjelpepleierutdanningen bidro på mange måter også til en gradvis avløsning av de tradisjonelle husmorskolenes og husstelletts dominans blant jenteutdanningene, innenfor det vi kan karakterisere som et ytterst kjønnsdelt utdanningssystem. Den appellerte til tusenvis av kvinner som enten var i ferd med eller hadde tatt spranget fra en husmortilværelse og ut i arbeidslivet. Allerede fem år etter etableringen hadde hjelpepleierutdanningen 3000 søkere⁴⁵. Søkningen fortsatte å øke og var snart det mangedobbelte av antall elevplasser. Tall fra 1973 viser at av søkerne til hjelpepleien og den parallelle barnepleierutdanningen, var det bare henholdsvis 18 og 10 prosent som fikk plass (Eeg-Henriksen og Baadshaug 1976). Veksten skjedde over hele landet, og ofte som følge av at nye skoler ble etablert i tilknytning til pleieinstitusjoner med mange ufaglærte. Drivkraften var ikke bare etterspørselen etter utdanning. Mange institusjoner drev enda på 1960- og 70-tallet i all hovedsak med personell uten formell pleierutdanning, og standarden på institusjonene kunne være dårlig, både for

---

⁴⁵ NOS Utdanningsstatistikk. Fag- og yrkesskoler og høgskoler. 1968.

pasienter og ansatte⁴⁶. Hjelpepleierutdanningen åpnet muligheter for å løse flere problemer for disse institusjonene. De kunne nå, etter en vurdering av Helsedirektoratet, få offentlige tilskudd til å starte hjelpepleierutdanning, og samtidig nyte godt av hjelpepleierelevens arbeidsinnsats under utdanningstiden. Slik sett hadde utdanningen klare fellestrekk med lærlingeordningen.

3.7.3 Interesseorganisering og identitetsbygging

De ufaglærte i helse- og sosialsektorene var på 1960-tallet enten uorganiserte eller medlem av Kommuneforbundet i LO (Terjesen 1997). Dette forbundet var tuftet på et av LOs grunnleggende organisasjonsprinsipper, nemlig industriforbundsformen⁴⁷. Dette innebar å organisere ut fra arbeidsplass og sektor, ikke ut fra yrke. Kommuneforbundet motarbeidet yrkesorganisering og tilbød i stedet arbeidstakere med ulike yrker et interessefelleskap rundt det å være kommuneansatt. De var også kritiske til at yrkene skulle ha noen framtreddende plass innenfor arbeidsorganiseringen. Kommuneforbundet oppga selv i 1965 at de hadde 13 000 medlemmer ved sykehus, pleie- og aldershjem, samt 1600 husmorvikarer og hjemmesykepleiere (ibid.) Samtidig oppga forbundet at deler av denne sektoren var udekket eller besto av ”svake organisasjonsområder”. At de hadde 13 000 medlemmer i pleie og omsorg må derfor ikke forstås som uttrykk for hvor mange pleiere de organiserte. De dominerende gruppene av organiserte innenfor området var teknisk personale, samt de som arbeidet i kjøkken og renhold. Blant pleierne var det spesielt ved de psykiatriske sykehusene Kommuneforbundet tradisjonelt hadde hatt fotfeste. De i hovedsak mannlige pleierne her, med historisk utspring i ”vokterne”, hadde opprinnelig hatt en egen yrkesorganisasjon, Sinnssykepleierpersonalets Landsforbund. Dette forbundet søkte imidlertid allianse med de ufaglærte og gikk også inn i Kommuneforbundet på 1930-tallet da presset mot jobbene fra de sykepleierutdannede ble for sterkt (Bjørnhaug 1994). I sykehusforeningene i Kommuneforbundet var det, i følge egne beskrivelser, de mannsdominerte gruppene som ”styrte butikken” på 1960-tallet⁴⁸. De var lite interessert i å gjøre noe spesielt for nye og kvinnedominerte grupper. I stedet for å være en sentral drivkraft i utviklingen av

---

⁴⁶ Dette framkommer blant annet av sakspapirene i forbindelse med søknader til Helsedirektoratet om å få opprette hjelpepleierutdanning.

⁴⁷ Industriforbundsformen ble vedtatt som organisasjonsprinsipp i LO (da AFL) på kongressen i 1918 (Ousland 1949:180). Det innebærer en organisering etter bransje fremfor etter yrke. Kommuneforbundet er det forbundet som kanskje i sterkest grad har etterlevd dette, trolig fordi de har sett seg tjent med det (Terjesen 1997:209, Bjørnhaug (1994:295)..

⁴⁸ Sitat fra tidligere leder i Kommuneforbundet; Arne Born i Fagbladet (NKF). Etter Tuntland (1997)

hjelpepleieryrket, havnet forbundet helt på sidelinjen. Med Terjesen (1997) kan man si det her lå en konflikt både i forhold til kjønn og i forhold til yrkesidentitet.

Etableringen av en hjelpepleierutdanning utgjorde kimen til konstruksjonen av faglærte pleie- og omsorgsarbeidere som en egen kategori, atskilt fra de ufaglærte. Det gikk ikke lang tid fra de første elevene var uteksaminert som hjelpepleiere i 1963/1964 til en gruppe av dem gikk sammen for å etablere en egen, eksklusiv interesseorganisasjon. Før det hadde Sykepleierforbundet debattert og nedstemt et forslag om å åpne organisasjonen også for hjelpepleiere. Mens forslagsstillerne begrunnet ønsket om innlemmelse med at man da hadde bedre kontroll med den nye gruppen, slik man hadde med utdanningen, var motstandernes og flertallets argument at dette lett kunne bli en slags gjøkunge, ”en stor gruppe meget misfornøyde medlemmer”⁴⁹. Man skulle derfor verken åpne for hjelpepleierne i Sykepleierforbundet eller på noen måte hjelpe dem med å etablere en egen organisasjon (Melby 1990).

Til tross for dette deltok den da pensjonerte lederen i Sykepleierforbundet, Aagot Lindstrøm, på møtet da 100 hjelpepleiere i 1965 stiftet Hjelpepleiernes Landsforening (Horgar 1999: 44). Lindstrøm, som nå var leder av Statens Sykepleierråd, oppfordret stifterne til å holde organisasjonen partipolitisk nøytral på linje med den ”fellesnordiske tradisjonen” i sykepleien, og fokuserte for øvrig på innholdet i yrkesutøvelsen.

Den nye hjelpepleierorganisasjonen valgte et interimsstyre, med deltakere fra de største somatiske og psykiatriske sykehusene i Oslo-området (ibid.). Pionerene, trolig ingen med tilknytning til den tradisjonelle arbeiderbevegelsen⁵⁰, holdt en høy profil i spørsmålet om uavhengighet fra LO og Arbeiderpartiet. Dette ble markert med en innledende paragraf i vedtektene om at hjelpepleiernes organisasjon skulle være partipolitisk nøytral. Dette ble i seg selv sett på som en klar grensemarkering overfor LO. For å sikre seg forhandlingsrett med arbeidsgiverne, noe som var avgrenset til bestemte organisasjoner, ble den nye hjelpepleierorganisasjonen i stedet tilsluttet Kommunale Funksjonærers Landsforbund (KFL)⁵¹. Dette forbundet hadde også bidratt aktivt i arbeidet med etableringen av den nye organisasjonen for hjelpepleiere (Terjesen 1997, Horgar 1999). KFL var en direkte konkurrent

---

⁴⁹ Melby (1990), s. 206

⁵⁰ En av stifterne, Elsa Brattli, senere mangeårig leder av Hjelpepleierforbundet, hadde bakgrunn i Kristelig Folkeparti.

⁵¹ For hjelpepleierne ansatt ved statssykehusene ble en tilsvarende avtale gjort med STL, som var et ikke-LO-forbund i statssektoren.

til Kommuneforbundet (LO), og ble bekjempet av disse som den ”guleste av de gule” organisasjonene, og som ”et borgerlig redskap for å ødelegge arbeiderbevegelsen” (Terjesen 1997:67.).

Hjelpepleiernes organisasjon kan på mange måter sies å ha blitt til i spenningsfeltet mellom Sykepleierforbundet og dets stadig skarpere profesjonsprofil, og Kommuneforbundet med sin antiprosesjons- og yrkesholdning. At man valgte funksjonærorganisasjonen KFL som tilholdssted, hadde nok mye å gjøre med at disse tilbød en forhandlingsrett uten at man ble påtvunget en politisk og organisatorisk totalløsning, slik man opplevde LO. Hjelpepleiernes Landsforening kunne dermed være en partinøytral yrkesorganisasjon. Det er lite som taler for at hjelpepleierne identifiserte seg særlig sterkt med funksjonærene i KFL, som blant annet hadde en uttalt linje for individuell lønnsdifferensiering. Hjelpepleierne var fra starten av opptatt av å heve gruppen lønns- og statusmessig; utdanningen skulle bety en forskjell. Slik sett hadde ikke Kommuneforbundet noe å tilby, opptatt som organisasjonen var av å håndheve at alle, faglærte som ufaglærte, skulle ha samme tillegg. Innenfor dette systemet hadde mannsdominerte grupper historisk sett opparbeidet seg et høyere lønnsnivå enn de kvinnedominerte, en skjevhet det ikke var lett å få endret på med like tillegg til alle (Terjesen 1997).

Til tross for, eller kanskje like gjerne fordi man følte seg ”mindreverdige i forhold til sykepleierne”⁵², kopierte hjelpepleiernes organisasjon mange sider ved Sykepleierforbundets profesjonsstrategi. Man ønsket ikke å bli identifisert med arbeiderbevegelsen⁵³, og man var opptatt av å utvikle en egen identitet gjennom en yrkesorganisasjon bare for hjelpepleiere. Av viktige identitetsbyggende tiltak kan trekkes fram at hjelpepleierne etablerte eget tidsskrift i allerede i 1967. En av forbundets første kampsaker var egen uniform. At denne saken ble problematisk, illustrerer gruppens vanskelige balansegang. På den ene siden ville forbundet ha en uniform som viste at de var hjelpepleiere og ikke ufaglærte. Når de fikk egen uniform, en gul- og hvitstripete kjole med ”søsterforkle”, dannet imidlertid forskjellen fra sykepleiernes uniform grunnlag for mobbing fra sykepleierne sin side⁵⁴. For at underordningsforholdet ikke

---

⁵² Elsa Brattli, sitert fra Horgar (1999), s.54.

⁵³ Forbundet ble sterkt impregnert av denne holdningen fra etableringen av. Så sent som ved landsmøtet i 1996, da forbundet skiftet navn, ble Norsk Helse- og Sosialforbund foretrukket framfor Norsk Helse- og sosial**arbeider**forbund, fordi det siste kunne gi signaler om at man oppfattet seg som arbeidere.

⁵⁴ Blant annet ble hjelpepleierne kalt ”kyllingene”. Elsa Brattli i intervju....1995

skulle markeres gjennom klesdrakten, ønsket derfor hjelpepleierne seg en uniform som var likest mulig sykepleiernes, noe de oppnådde først på 1980-tallet.

Allerede fra 1969 startet en gradvis løsrivelsesprosess fra KFL (Terjesen 1997, Horgar 1999). I 1975 ble så det helt frittstående Norsk Hjelpepleierforbund dannet.

Kommuneforbundet forsøkte etter hvert med ulike tiltak å demme opp for den store medlemsveksten i Hjelpepleierforbundet. Blant annet engasjerte de seg sterkt for å ”åpne” sykepleierutdanningen nedenfra gjennom å støtte forslaget om trinnvis utdanning i helsesektoren. Hjelpepleierforbundet engasjerte seg mindre i dette, og prioriterte i stedet en forlengelse av hjelpepleierutdanningen. Kommuneforbundet lyktes imidlertid ikke i å hindre den klare tendensen til at de som hadde fullført hjelpepleierutdanningen organiserte seg i den nye yrkesorganisasjonen. Dette gjaldt i stor grad også de som hadde vært medlem av Kommuneforbundet som ufaglærte (Terjesen 1997). Hjelpepleierforbundet ble derfor etter hvert den ubestridte organisasjonen for hjelpepleiere. Ved siden av utdanningen, ble yrkesorganisasjonen trolig den viktigste identitetsskapende faktor for denne gruppen. Helt sentralt i dette identitetsprosjektet sto markeringen av avstand til, og grenser overfor de ufaglærte, som i stor grad forble Kommuneforbundets organisasjonsområde.

Hjelpepleierforbundet har fulgt et mønster, ikke ulikt Sykepleierforbundet, hvor de har vekslet mellom det å delta i en hovedorganisasjon og det å stå som frittstående forbund, alt etter hva de til en hver tid har ment yrket og yrkesorganisasjonen ville være tjent med. Allerede i 1975 valgte de å bryte med KFL for i stedet å stå som et uavhengig forbund. Senere skulle det bli både nye allianser og brudd for forbundet.

3.8 Oppsummering:

Hjelpepleierutdanningen som moderniseringskatalysator

Om en skal vurdere det ut fra den raske og stabile økningen i antall søkere, nye skoler landet over, og antall hjelpepleiere i arbeid, ble etableringen av hjelpepleierutdanningen i 1963 ble en umiddelbar suksess. Etableringen kan ses som uttrykk for et sammenfall av flere samtidige moderniseringsprosjekter. Mønsteret med utdanninger som etableres i nær tilknytning til og med et primært nedslagsfelt blant ansatte i det arbeidsfeltet de skal betjene, kan gjenfinnes i mange yrkesutdanningers tidlige historie. En slik institusjonalisering av utdanning som egen praksis, atskilt fra arbeidet, vil ofte representere et første skritt i retning modernisering. Det en

kan kalle helsesektoren i Norge var på begynnelsen av 1960-tallet inne i en voldsom vekst. I denne perioden gjaldt dette særlig sykehusene. Det medførte et stadig voksende behov både for legetjenester, og i enda større grad sykepleie. Behovet for sykepleie var imidlertid for stort til at det kunne dekkes av offentlig godkjente sykepleiere alene. Det førte til at det ble ansatt mange uten utdanning, eller med korte, interne kurs. Karl Evang, en av tidens sentrale moderniseringsagenter, spilte en nøkkelrolle i etableringen av hjelpepleierutdanningen. Både gjennom å alliere seg med de frivillige organisasjonene, og gjennom å knytte etableringen av hjelpepleierutdanningen opp mot sykepleiernes ønske om mindre pliktarbeid under utdanningen, nøytraliserte han Sykepleierforbundets motstand mot en kortere og konkurrerende utdanning. Etableringen av hjelpepleierutdanningen representerte også en modernisering av kvinnerollen, fordi denne karriereveien åpnet opp for overganger fra ubetalt omsorgsarbeid eller ufaglært arbeid, til utdanning og faglært arbeid for en betydelig gruppe kvinner.

Kommuneforbundet, som var den eneste interesseorganisasjonen for ufaglærte pleiere på denne tiden, engasjerte seg på dette tidspunktet ikke i utdanningsspørsmålet. Forbundet var enda sterkt mannsdominert og hadde dessuten en klar profil mot yrkesdannelser og profesjonalisering, som de anså som ødeleggende for enheten både i fagorganisasjonen og helsesektoren. De ufaglærte i pleie- og omsorgssektoren viste imidlertid allerede ved etableringen av de sykehusinterne opplæringene en stor interesse for utdanningen. Den nærmest eksplosive veksten i etterspørselen viste også at man her hadde truffet et behov hos mange. Om Evang kan betegnes som en sentral moderniseringsagent innenfor helsefeltet, fungerte hjelpepleierutdanningen som en moderniseringskatalysator. Utdanningen ble ansett å lede fram til et underordnet, men respektabelt yrke, og dekket åpenbart et behov ved siden av den mer eksklusive sykepleierutdanningen.

En betydelig gruppe blant de utdannede fra de første kullene deltok da en egen yrkesorganisasjon for hjelpepleiere ble etablert i 1965. Hjelpepleiernes Landsforening, senere Hjelpepleierforbundet, bidro sterkt både til utviklingen av en yrkesidentitet og til en profilering av den nye yrkesgruppen.

Analysert som yrkesdanningsprosess, må introduksjonen av hjelpepleien på 1960-tallet anses å ha fått en meget god start. Det var bred støtte for behovet for en ny utdanning, den etablerte nærmest umiddelbart et rekrutteringsgrunnlag, hjelpepleierne var etterspurte og fant seg en plass i arbeidsdelingen, og de etablerte raskt en egen kollektiv organisering. En svakhet som

ble innebygget i yrkeskonstruksjonen var fra starten av at kategorien ikke hadde en egen jurisdiksjon, men var henvist til å utføre de oppgaver innenfor sykepleierfeltet som den overordnede sykepleierprofesjonen til en hver tid tillot dem. Om Sykepleierforbundet ikke kunne stanse hjelpepleierutdanningen, fikk de kontroll med utdanningen og dens innhold fra første dag. Denne begrensningen forhindret likevel ikke hjelpepleien i å fungere som en stabil rekrutteringsordning for pleie- og omsorgstjenestene, og som en like forutsigbar karrierevei for voksne kvinner på vei ut i yrkeslivet.

Den utdanningsstrukturelle plasseringen av utdanningen representerte en annen begrensning for hjelpepleiernes utviklingsmuligheter. Evang og Helsedirektoratet hadde gått inn for en trinnvis modell, hvor hjelpepleien utgjorde første trinn i en sykepleierutdanning. Sykepleierne klarte å hindre at denne koplingen ble en realitet, og det ble ikke etablert noen sammenheng mellom utdanningene, verken strukturelt eller innholdsmessig.

Etableringen av hjelpepleierutdanningen skjer under det Wagner kaller den organiserte modernitet. Innenfor dette området i Norge kan en si denne formen for modernisering befinner seg i en høykonjunktur i det tidsrommet vi her snakker om. Masseutdanning organiseres, yrker etableres, lønnstakerinstitusjonen utvides til å omfatte kvinnene, sykehus og pleieinstitusjoner bygges ut og interesseorganisasjoner utbres. Troen på den rasjonelle styring av samfunnet er på sitt kanskje sterkeste. Alle disse tendensene arbeider for hjelpepleierutdanningen i denne evangske fasen.

Mønsteret med å rekruttere modne og erfarne kvinner til hjelpepleierutdanningen kom til å sette sitt preg på utdanningen gjennom dens genese. I denne fasen av moderniseringen av feltet ble dette sett på som en styrke, både for samfunnet, for pleietjenestene og for den enkelte kvinne. Hjelpepleierutdanningen bidro til at mange kvinner forlot husmortilværelsen for å realisere ønsker om utdanning og en respektabel jobb. De fikk yrkesstolthet og en økt uavhengighet økonomisk. Mange fikk en arbeidstilknytning på deltid, som for de fleste opplevdes som en fleksibilitet også ut fra privatsfærens behov.

Kapittel 4: Reform 74

Fra å være en yrkesutdanning underlagt arbeidsfeltets logikker, rytmer og rekrutteringsbehov, blir den nye hjelpepleierutdanningen raskt virvlet inn i 60-tallets reformprosjekter innenfor den sentrale utdanningspolitikken. Arbeidet med Reform 74 representerer et første skritt i prosjektet med å sy sammen og rasjonalisere ulike utdanningsordninger, både gymnaset og det brokete yrkesutdanningsfeltet, som basis for et enhetlig videregående utdanningssystem med utdanningsdepartementet som felles fagmyndighet.

Politisk var det i denne utdanningsoptimistiske perioden enighet fra Høyre til Arbeiderpartiet om at alle, uavhengig av geografi, sosial bakgrunn og kjønn måtte få adgang til en videregående utdanning (Telhaug 1978). Uenighetene gikk på spørsmålet om graden av integrering av yrkesutdanningene og gymnaset, eller sagt på en annen måte; hvor langt enhetsskoleprosjektet skulle drives.

Skolekomiteen av 1965, også kalt Steenkomiteen⁵⁵, fikk som mandat ”å legge fram plan for utviklingen av et skolesystem som kan tilby all ungdom i aldersgruppene 16-19 år likeverdige muligheter for utdanning...”. Samtidig ble det nedsatt en egen komité under ledelse av medisinalråd Jon Bjørnson som skulle se på utdanningsstruktur og personellbehov innenfor helsesektoren spesielt⁵⁶. Ikke minst de interne relasjonene mellom pleierutdanningene kom til å stå sentralt i dette arbeidet. For hjelpepleierutdanningen ble reformen avgjørende på flere måter. Utdanningen skulle finne sin plass i forhold til det øvrige allmenn- og yrkesutdanningssystemet, og behovet for rasjonalisering av dette. Den skulle i tillegg relateres vertikalt til sykepleierutdanningen, og horisontalt til det som ble sett som nærliggende utdanninger, først og fremst husstellet og dets ulike avløpere. Dessuten var det spørsmål om hvordan den tette tilknytningen til arbeidsfeltet og den etablerte rekrutteringsbasisen blant voksne kvinner ville bli berørt av innordningen i et felles utdanningssystem.

---

⁵⁵ Komiteen var ledet av Reulf Steen, politiker og senere leder i Arbeiderpartiet. Den la fram tre innstillinger, i 1967, 1969 og 1970.

⁵⁶ Utvalg nedsatt av Stortinget i 1965 med medisinalråd Jon Bjørnson som leder. Bjørnson var medisinalråd i Helsedirektoratet og Karl Evangs nestkommanderende i 30 år. Bjørnson beskrives som lojal mot Evang, i følge enkelte på grensen til det servile (Nordby 1989:163). Han kjente også hjelpepleierutdanningens bakgrunn godt gjennom at han selv hadde hatt direkte befatning med striden i forkant (helsedirektørens notat av 26.juni 1960). Bjørnsonkomiteen var på mange måter en forlengelse av Helsepersonellkomiteen av 1963, som reelt sett var nedsatt av helsedirektør Evang selv (Nordby 1989). Se også NOU 1972: 23, Innledningskapitlet.

4.1 Reformens bakgrunn og begrunnelser

Gjennom etableringen av en felles niårig grunnopplæring for alle nådde man på 1960-tallet et nytt trinn i utviklingen av den såkalte enhetsskolen. Det innebar at den utdanningsmessige plattformen til de som søkte seg til utdanninger på sekundærnivået ble felles, nemlig ungdomsskolen. Man flyttet dermed ”knutepunktet” i utdanningssystemet (Hansen 2003), eller tidspunktet for segregering av ungdommen, opp til 16-årsalderen - ut fra om de gikk videre med allmennfaglig eller yrkesfaglig utdanning, eller avsluttet sin utdanning. Med enhetliggjøringen av primærnivået, ble det ut fra en moderniseringslogikk mer påtrengende å rydde opp i den uorden av utdanningsordninger av yrkesfaglig karakter som eksisterte på sekundærnivået, og vurdere disse i forhold til om de burde høre til på et gymnasialt eller postgymnasialt nivå. I denne kategorien utdanninger, hvor blant annet hjelpepleierutdanningen hørte hjemme, fantes det ingen standardisering av opptaksvilkår, pensum eller godskrivningsregler på tvers (Telhaug 1978).

Den politiske argumentasjonen for en reform var likevel dominert av likhet i tilgangen til utdanning på tvers av sosiale, geografiske og i økende grad også *kjønnsmessige* skillelinjer. Likhetsargumentet sto altså sentralt i debatten om man skulle erstatte det gamle systemet med gymnaset på den ene siden, og et brokete system av yrkesutdanninger på den andre, med en felles videregående skole. Mens de dominerende politikerne i arbeiderbevegelsen tidligere hadde ment at den sosiale likheten i utdanningsspørsmålet skulle oppnås gjennom en likestilling av yrkesutdanning og allmennutdanning, hadde dette snudd på 1960-tallet. Nå var det integrasjon mellom de to skoleslagene som var strategien for å skape likhet fra Arbeiderpartiets side - regjeringsparti det meste av perioden frem til midten av 1960-tallet. Lengst gikk partiets ungdomsorganisasjon, AUF, som mente at lærlingeordningen burde nedlegges fordi den bidro til å opprettholde sosial ulikhet (Michelsen 1994). Men det var ikke bare sosial likhet med hensyn til utdanningsmuligheter som sto sentralt i argumentasjonen for en reformering av utdanningssystemet. En rasjonalisering av strukturen for videregående utdanning ville samtidig kunne åpne for større likhet i utdanningsmuligheter uansett hvor i landet en var bosatt. Samtidig fikk spørsmålet om like muligheter til utdanning uavhengig av kjønn en gradvis, økende oppmerksomhet (Telhaug et al 1999; s.54).

Også Høyre, som det største partiet på borgerlig side, så at det var behov for utbygging og koordinering av det videregående utdanningssystemet, men foretrakk at dette skjedde med en opprettholdelse av skillet mellom yrkesutdanning og allmennutdanning. Partiet var redd for

utvanning av det gamle gymnaset, som allerede var under sterkt press på grunn av den sterke økningen i antall elever (Telhaug 1975). Mens det i 1950 var totalt litt over 11 000 gymnasiaster, hadde dette i 1965 steget til nesten 41 000 (ibid.). Selv om den sterke veksten også avspeiler en økning i årskullenes størrelse, er den først og fremst et uttrykk for at en langt større andel fra hvert årskull søkte seg til gymnaset. Ved å bygge ut yrkesskolesystemet, så Høyre for seg at færre ville søke gymnas.

Ut fra en rasjonell/byråkratisk synsvinkel var det behov for en rasjonalisering og systematisering av det sterkt fragmenterte systemet av ulike utdanninger på nivået over grunnskolen (ibid.). De ulike skoleslagene hadde gjerne vanntette skott seg i mellom; de sorterte under ulike departement, hadde ulike opptakskrav, det var ikke konsistens når det gjaldt hva som var og hva som ikke var felles pensum, og det var vanskelig å få godskrevet kunnskaper ervervet i én utdanning når man søkte seg til en annen.

Det tredje argumentet for en endring i det videregående skolesystemet, var nyttepreget (Skarpenes 2005). Man måtte tilpasse seg en raskere takt i samfunns- og næringsutviklingen med et utdanningssystem som tok høyde for fremtidige endringer i næringslivet. Det gjorde man mest effektivt gjennom generelle utdanninger fordi dette ga det beste grunnlaget for livslang læring. Dette ble brukt som argument både for å gjøre yrkesutdanningene bredere, og for å øke innslaget av allmennfag i disse. Et nytt aspekt, knyttet til en kritikk av den dominerende nyttetenkningen rundt utdanning, ble etter hvert fremmet som et krav om endring av reformens innretning (ibid.). Denne skulle få en større betydning for innholdet i skolen, og da spesielt allmennfagene, enn for selve strukturen i systemet.

4.2 Steenkomiteen: yrkesutdanningen svak

Et av utgangspunktene for Steen-komiteens arbeid var at yrkesutdanningen og lærlingeordningen i Norge hadde en relativt svak posisjon (Lindbekk 1992). At det var blitt slik, kan knyttes til ulike forhold. Innenfor industrien har det vist seg at formell fagutdanning generelt har gitt liten uttelling ved ansettelse og opprykk (Korsnes 1990, Korsnes 1996). Ansettelse som ufaglært var ofte den viktigste kanalen til fagarbeiderjobb. Den lave interessen for å heve fagarbeidet knyttes av noen også til den norske industristrukturen, preget av småbedrifter. De innslagene vi hadde av masseproduksjon foregikk på et relativt lavt

teknologisk nivå (Lindbekk 1992). Analyser av sosial mobilitet i henholdsvis Norge og Vest-Tyskland utfyller dette bildet (Featherman et al 1989). Mobiliteten var langt større i Norge enn i Tyskland mellom det ufaglærte sjiktet og fagarbeidernivået. I den tyske konteksten utgjorde fagarbeiderne et langt mer stabilt sosialt sjikt, med et klart definert utgangspunkt rent utdanningsmessig. Denne gruppen har hatt lite tilsig av ufaglærte, men samtidig en viss mobilitet oppover. Vi kan legge til at hjelpepleierutdanningen, som var såpass fersk at den ikke var tema for Steenkomiteens overveielser, i stor grad hadde et lignende rekrutteringsmønster, med stor mobilitet fra ufaglært til faglært, men mindre videre opp. Ingen arbeidet lenger aktivt for at yrkesutdanningen i seg selv skulle representere en alternativ karrierevei med muligheter for oppstigning til høyere utdanning, slik tilfellet var for eksempel i Tyskland. I Steenkomiteen var det derimot bred oppslutning om at allmennfagene hadde et sterkere potensial enn yrkesfagene (Lindbekk 1992). Strategien man valgte lå derfor nærmere den britiske, nemlig å løfte arbeiderklassen via middelklassens utdanningsprivilegier. De yrkesfaglige utdanningene ble foreslått integrert i en felles videregående skole sammen med gymnaset, med et obligatorisk innslag av allmennfag. I tillegg åpnet man for såkalte kombinerte grunnkurs, som ga både yrkesfaglig og allmennfaglig utdanning. Dette ble gjort i den hensikt å legge til rette for at også yrkesfagelever skulle kunne skaffe seg studiekompetanse for høyere utdanning.

Den nye loven om videregående skole skulle vise seg å bli et kompromiss. Til tross for at de tidligere selvstendige yrkesskolene nå formelt ble integrert i en felles videregående skole sammen med gymnaset, besto de gamle skillene i stor grad. Riktignok ble det etablert forsøk med såkalte kombinerte grunnkurs som inneholdt både yrkesfag og allmennfag, og det ble også ganske vanlig med kombinerte skoler som inneholdt begge typer studieretninger. Men innholdsmessig kom ikke de gamle skoleslagene vesentlig nærmere hverandre. Til tross for at Steen-komiteen i stor grad la allmennskolen til grunn når de ville lage et felles videregående utdanningssystem, ble det felles innslaget av allmennfag redusert gjennom den endelige Stortingsbehandlingen (Lindbekk1992). I enkelte yrkesfaglige studieretninger ble til og med allmennfaginnholdet svekket i forhold til hva det hadde vært før reformen (Michelsen 1994). Det siste skyldtes at integreringen i en felles videregående skole hadde medført at yrkesfagene fra å følge en arbeidslivsrytme, nå skulle følge skolehverdagen, noe som innebar færre undervisningstimer. Læringsordningen ble ikke berørt av integrasjonsprosessen og fortsatte sitt liv på utsiden av den videregående skolen.

4.3 Hjelpepleierutdanningen i en tvetydig posisjon

På begynnelsen av 1970-tallet eksisterte det i alt 42 hjelpepleierskoler spredd på alle landets fylker og fordelt på tre ulike spesialutdanninger. Til sammen hadde disse skolene om lag 2000 elever⁵⁷. Søkningen var svært god, og kampen om plassene var hard (se også kapittel 3). Etter at hjelpepleierutdanningen de aller første årene hadde hatt en overvekt av ungdom, etablerte de voksne elevene et hegemoni som skulle vise seg å sette sitt preg på utdanningen helt fram til i dag. De voksne var aldersmessig ingen homogen gruppe, men omfattet kvinner fra begynnelsen av 20-årene til godt opp i 40-årene.

Mens utdanningsreformen av 1963 hadde vært en sak mellom Helsedirektoratet, de frivillige organisasjonene og Sykepleierforbundet, kommer det nå nye aktører til. Gjennom Reform 74 blir de sentrale politikerne og utdanningsmyndighetene viktige premissgivere for pleie- og omsorgsutdanningene. Dette skjer først gjennom at Steenkomiteen legger grunnlaget for innplasseringen av hjelpepleierutdanningen i den videregående skolen. Etter hvert tar imidlertid utdanningsmyndighetene over initiativet helt. I Bjørnsonkomiteen er det imidlertid helsedirektørens mann, Jon Bjørnson, som har ledelsen. Komiteen er forøvrig bemannet med to representanter for sykepleierprofesjonen, begge lærere ved sykepleierskoler. I tillegg sitter det representanter for sosialskoler, fra videregående skoler og fra helsevesenet. Verken hjelpepleierne eller Kommuneforbundet er i utgangspunktet representert, men Kommuneforbundet får inn en representant da ett av medlemmene, Torbjørn Mork, blir utnevnt til statssekretær⁵⁸.

Selv om Helsedirektoratet uttrykte tilfredshet med den eksisterende hjelpepleierutdanningen og dens voksne klientell, var Evangs plan om et helhetlig utdanningssystem for helse- og sosialsektoren ikke forlatt. Helsedirektoratet argumenterte med at rekrutteringen til hjelpepleierutdanningen burde komme fra to hovedgrupper; for det første de voksne kvinnene *”hvis barn var blitt så store at de ikke trengte mors omsorg”*, og for det andre *”de helt unge”*⁵⁹. 16-åringene som var ferdige med ungdomsskolen var for unge til å ha særlige muligheter i arbeidslivet og måtte dermed tilbys adekvat utdanning. For at hjelpepleierutdanningen skulle bli en aktuell utdanningsvei også for de unge, og ikke

---

⁵⁷ NOU 1972:23: Utdanning av helse- og sosialpersonell

⁵⁸ NOU 1972: 23, innledningskapitlet.

⁵⁹ Aftenposten 10.11.1967

oppfattes som en ”blindvei”, var man opptatt av å legge systemet til rette for videreutdanningsmuligheter. Forslaget som nå ble luftet offentlig, var å etablere en felles grunnutdanning for alt helsepersonell i videregående skole, hvoretter man kunne velge ulike veier og utdanningsnivå, alt fra hjelpepleie, via sykepleie til medisin. Forslaget om alternative karriereveier hadde klare paralleller til det som tidligere hadde vært Arbeiderpartiets linje i spørsmålet om hvordan hele utdanningssystemet skulle bygges ut. Det kan imidlertid også leses inn i den evangiske tenkningen om en helhetlig planstyring av helsevesenet, inklusive utdanningene.

På dette tidspunktet var sykepleierutdanning og vernepleierutdanning på samme måte som hjelpepleierutdanning definert som videregående utdanninger, dvs. ingen av dem hadde eksamen artium som opptakskrav. I praksis sto sykepleierutdanningen likevel langt over hjelpepleierutdanningen i statushierarkiet. Når det gjaldt innplasseringen av utdanningene på ulike nivåer, fulgte Bjørnsonkomiteen det systemet Skolekomiteen av 1965 hadde trukket opp. Det ble foreslått egne helse- og sosiallinjer i den nye videregående skolen, hvor blant annet hjelpepleierutdanningen var tenkt innplassert som ett av flere videregående kurs i et toårig utdanningsløp. Med utgangspunkt i et ønske om å utsette spesialiseringen, skulle elevene først gjennom et bredt grunnkurs i helse og sosial. Ingen av de sentrale aktørene ser ut til å ha funnet på å lansere hjelpepleierutdanningen som fagopplæring - til tross for at det dreide seg om en utdanning med et dominerende innslag av praksislæring. Innenfor helsesektoren var det skoleutdanning som ga prestisje, mens lærlingeordningen var totalt fremmed. Den befant seg dessuten i en lavkonjunktur hva gjelder politisk popularitet og status rent generelt.

Sykepleieskolene ble foreslått lagt til høyskolenivået. Det som skulle utløse strid var at flertallet, med komitélederen i spissen, gikk inn for en trinnvis utdanningsløsning, hvor fullført hjelpepleierutdanning i den videregående skolen skulle gi avkortet sykepleieutdanning. Det vil si; forslaget gikk lengre enn som så. Man foreslo at utdanningen som sykepleier innledningsvis skulle foregå i videregående skole i form av yrkesutdanning over ett år, og deretter som to år på høyskolenivå. Dette kunne oppfattes på ulike måter. På den ene siden kunne det ses som en anerkjennelse av at hjelpepleierutdanningen la det første grunnlaget for utdanning til sykepleier. På den annen side betydde det at sykepleierutdanningen ikke ble en treårig, høyere utdanning som bygget på eksamen artium,

men en toårig utdanning som bygget på en videregående yrkesutdanning, dvs. en mellomnivåutdanning parallelt til fagskoleutdanningene innenfor tekniske fag.

Argumentene for forslaget favnet bredt. Man ønsket å gi de som begynte med kortere utdanninger lettere adgang til å bevege seg videre i utdanningssystemet, og mente samtidig det var nyttig for alle innen feltet å starte nederst i pleiehierarkiet. Det ble argumentert både med utdanningseffektivitet, og med at et system med felles grunnutdanning ville bidra til bedre samarbeid på tvers av profesjonene⁶⁰. Flertallsforslaget ble også aktivt backet av Kommuneforbundet, som hadde fått inn sin representant, Odd Andreassen, som følge av at Torbjørn Mork var blitt statssekretær i Bratteli-regjeringen. Forbundet oppfattet i stor grad den trinnvise utdanningsmodellen som sin egen (Terjesen 1997). Et mindretall i utvalget, med sykepleierrepresentantene i spissen, markerte klar dissens. Hjelpepleierforbundet, som ikke var representert i komiteen, ytret også støtte til prinsippet om at fullført hjelpepleierutdanning burde gi avkortning i sykepleierutdanningen, men som vi skal komme tilbake til senere – ikke noen helhjertet støtte⁶¹.

På samme måten som Reform 74 hadde hatt en lang forberedelsestid når den ble iverksatt fra 1976, skulle det drøye lenge før helse- og sosialfagene var på plass og Bjørnsonkomiteen fikk sine forslag behandlet av Stortinget. Det skjedde gjennom framleggelsen av Stortingsmelding 13, 1976-77. Forslagene⁶² ble møtt med omfattende protester fra Sykepleierforbundet, som oppfattet det som et angrep på og en devaluering av deres hardt tilkjempede 3-årige utdanning. I tillegg til at de var misfornøyde med nivåplasseringen av sykepleierutdanningen, mente de at en profesjonsutdanning måtte bestå av et enhetlig løp hvor den rette yrkesidentitet ble bygget helt fra starten av. De fikk støtte fra sosial- og helsefaglige utdanningsgrupper på samme nivå, som i utgangspunktet hadde vært omfattet av tilsvarende forslag til strukturendringer, og det ble gjennomført omfattende protestaksjoner og demonstrasjoner i forbindelse med Stortingsbehandlingen (Melby 1990, Terjesen 1997). Det at store, kvinnedominerte utdanningsgrupper gjorde opprør mot forslaget, bidro trolig til at flertallet i Stortinget glapp. SV valgte å stemme sammen med de borgerlige partiene mot forslaget, og Arbeiderpartiet ble stående alene om å forsvare Bjørnsonkomiteens innstilling. I stedet for komiteens radikale forslag om trinnvis utdanning, vedtok man at studiekompetanse skulle

---

⁶⁰ NOU 1972:23

⁶¹ Se Hjelpepleieren 1/77, Aftenposten 31.mars 1977 og 4.januar 1981

⁶² Stortingsmelding 13, 1976-77

være opptakskrav i høyere utdanning også innenfor helse- og sosialfeltet og sykepleierutdanningen. Dermed var man også på linje med de generelle Reform 74-prinsippene om forholdet mellom yrkesfag, allmennfag og adgang til høyere utdanning. Med dette kan en si at forsøket på å plassere hjelpepleierutdanningen inn som en meritterende del av et samlet utdanningssystem for helse- og sosialpersonell, ble blokkert for overskuelig framtid. På tross av at utdanningen ble integrert i den nye, videregående skolen, kan det i tillegg hevdes at utdanningens opprinnelige karakter av å være en kortvarig voksenopplæring, knyttet til arbeidsmarkedet og rekrutteringspolitikken på den enkelte arbeidsplass, ble bevart. Dette skjedde gjennom at voksenopplæringen ble beholdt som en av to veier inn i yrket. Bjørnsonkomiteen hadde konkludert med at etableringen av linje for helse- og sosialfag med hjelpepleierutdanning i den videregående skolen ikke burde ha som konsekvens at den eksisterende hjelpepleierutdanningen ved institusjonene ble lagt ned. Komiteens oppsummering var at denne utdanningen fungerte meget bra:

*”Ikke bare har en dekket institusjonenes og en del av den øvrige helsetjenestens personellbehov, men også behovet for et relativt kortvarig voksenutdanningstilbud som fører fram til et yrke hvor det er godt samsvar mellom opplæringen og arbeidsfunksjonene.”*⁶³

Strukturelt sett fikk hjelpepleierutdanningen nå to spor, ett i videregående skole, tiltenkt ungdom i alderen 16-19 år, og ett gjennom den etablerte utdanningen ved institusjonene, som fortsatt skulle være ettårig, men som nå ble definert som voksenutdanning med 20 års-grense og krav om minimum to års relevant forhåndspraksis. Voksenutdanningen skulle primært siktes inn mot ufaglærte som ønsket fagutdanning, og ble vurdert som nødvendig ut fra rekrutteringshensyn. Man anså at det ville ta tid før den videregående skolen ville være i stand til å utdanne et tilstrekkelig antall hjelpepleiere (Terjesen 1997).

Men om det skjedde liten reell integrasjon mellom allmennutdanning og yrkesutdanning gjennom denne reformen, skulle de nye utdanningsstrukturene på sikt få stor betydning. Det at alle utdanningene ble plassert under et felles system, skulle åpne for at et sett av nye premisser, det vi kan kalle en utdanningslogikk, fikk innpass også innen de fleste yrkesutdanningsområder, i stor grad til fortrengsel for det vi kan kalle en arbeidslivslogikk. For de yrkesutdanningene som var lagt inn under den nye videregående skolen gjaldt det nå,

---

⁶³ NOU 1972: 23, s.64

med bare få unntak, at de også administrativt skulle legges under Utdanningsdepartementet (Telhaug 1975). Hjelpepleierutdanningen, som tidligere hadde ligget under Helsedirektoratet og Sosialdepartementet, var en av de som nå ble lagt inn under Kirke- og Utdanningsdepartementet.

Selv om det overhodet ikke var kontroversielt at hjelpepleierutdanningen ble integrert i den videregående skolen, plassert under linjen for helse- og sosialfag, var konsekvensen at nye aktører og hensyn etablerte seg som legitime og etter hvert sentrale i feltet rundt utdanningen. Den logikken som tidligere hadde rådet, båret av helsesektorens sentrale aktører og preget av hva som tjente rekrutteringen til yrket og de faglige kravene man stilte til dette, ble i stor grad fortrenget gjennom at nye aktører med andre agendaer på utdanningsfeltet overtok dominansen. Fra nå av fikk de sentrale utdanningsmyndighetene ansvar for fagplaner, linjestruktur, utdanningstilbudenes plassering, dimensjonering og inntak. Et første skritt var å starte en gradvis prosess med å trekke også voksenopplæringskursene ut av sykehusene og sykehjemmene og inn i den videregående skolen, som ledd i noe som ble ansett å være en utdanningsmodernisering. Voksenopplæringen fikk også ny fagplan etter modell av den som gjaldt for utdanningen i videregående skole. Inn kom obligatoriske allmennfag, samtidig som praksistiden ble redusert fra 26 til 17 uker⁶⁴.

4.4 Hjelpepleierutdanningen: stor søkning – tradisjonelle mønstre

Hvilke konsekvenser fikk så integreringen av hjelpepleierutdanningen i den videregående skolen for yrket og rekrutteringen til dette? Om utdanningen ikke ble koplet til de høyere utdanningene på feltet, kan tilknytningen til den videregående skolen noe paradoksalt ha bidratt til en viss statusheving for hjelpepleierutdanningen. Integreringen i den videregående skolen ga utdanningen et sterkere preg av å være en del av utdanningssystemet og ikke bare et kurs på arbeidsplassen.

Studieretningen for helse- og sosial, hvor hjelpepleierutdanningen var den mest profilerte, ble voldsomt populær og var på hele 1980-tallet den vanskeligste å komme inn på i den videregående skolen⁶⁵. På grunnkurset var det bare en av tre søkere som fikk plass på første halvdel av tiåret; deretter ble kapasiteten gradvis økt slik at nærmere 60 prosent av søkerne

---

⁶⁴ Fagplan for hjelpepleierutdanning som voksenopplæring utarbeidet av Kirke- og Undervisningsdepartementet. F-2621/83

⁶⁵ Kilde: NOS statistikk for videregående utdanning, SSB, årgangene 1980-1989

ble tatt opp. Men på videregående kurs 1, hvor hjelpepleierutdanningen var plassert, var det på slutten av 1980-tallet fremdeles bare en av tre søkere som fikk plass, og hjelpepleierutdanningen var den klart vanskeligste å komme inn på.

Etter at Stortinget hadde forkastet den trinnvise utdanningsmodellen for helse og sosial, ble ideen om en sammenkopling av utdanningsnivåene i sektoren forsøkt reddet ved å innføre muligheter for et dobbeltløp som ga både yrkeskompetanse og allmennfaglig studiekompetanse. Dette ble imidlertid et fireårig løp, med toårig grunnkurs i bunnen og et påbyggingsår etter yrkesutdanningen. Ordningen ble aldri veldig omfattende. Mønsteret med å rekruttere voksne kvinner med praksis som ufaglærte innen sektoren, skulle paradoksalt nok komme til å forsterke seg, heller enn å svekkes. Søkningen fulgte nå et mønster hvor hjelpepleierelevne på den 1-årige voksenopplæringen stort sett var over 30 år, mens de som søkte hjelpepleierutdanning i videregående skole stort sett var under 30 år (Abrahamsen 1994). Men også i videregående skulle de voksne elevene komme til å dominere. I voksenopplæringen var det nå nesten utelukkende elever med lang arbeidserfaring bak seg, i gjennomsnitt 11 år, og da stort sett bare som ufaglærte i pleie- og omsorgsarbeid. Selv om det var et noe mer blandet elevklientell i hjelpepleierutdanningen i videregående skole, var den gjennomsnittlige arbeidserfaringen så høy som seks år, og hovedsakelig fra pleie- og omsorg. Totalt sett stabiliserte aldersgjennomsnittet for de nyutdannede seg på i overkant av 30 år, mens det i 1976 hadde ligget på 28⁶⁶.

Forklaringen på dette må søkes i ulike forhold. Ett var at det var etablert et mønster hvor det i stor grad var voksne kvinner med erfaring fra både betalt og ubetalt omsorgsarbeid som søkte seg til denne utdanningen. Det var blitt en "oppgått sti", eller en kjent "karrierevei" for voksne kvinner som ønsket seg en kortvarig utdanning og et respektabelt yrke etter en periode som hjemmeværende eller med pendling mellom utdanning, arbeid og omsorg. Dette henger igjen tett sammen med hvordan man tradisjonelt hadde dekket arbeidskraftbehovet i pleie- og omsorgsinstitusjonene, nemlig gjennom å ansette ufaglærte, som oftest kvinner, og som vi skal drøfte nærmere nedenfor, i økende grad i deltidsstillinger. De som ble integrert i arbeidsfeltet på denne måten, utviklet gjerne over tid et behov for fagutdanning, og også myndighetene var opptatt av at pleiestillingene skulle besettes av faglærte.

---

⁶⁶ Tallene fra 1976 er hentet fra Abrahamsen (1994), mens tidsserien for alderssammensetningen etter 1980 er beregnet ut fra data fra Helsepersonellregisteret.

4.5 Hjelpepleierne: vil være egen stand

Om hjelpepleierne var tidlig ute med å etablere en egen interesseorganisasjon, var de særdeles forsiktige både hva gjaldt virkemidler og retorikk, spesielt i den første perioden. Man brukte ikke begrepet fagforening, med de konnotasjoner det hadde, men i stedet ”faglig forening”⁶⁷. Man var i det hele tatt svært nøye på å markere avstand til den tradisjonelle fagbevegelsen, spesielt LO og Kommuneforbundet og den virksomheten disse organisasjonene drev. I striden om trinnvis utdanning kan Hjelpepleiernes Landsforening, senere Hjelpepleierforbundet, neppe beskyldes for å ha vært de som frontet saken. I forbindelse med Stortingsbehandlingen tok forbundet imidlertid standpunkt for en forkortet sykepleierutdanning for hjelpepleiere. Det medførte at formannen – en tittel denne kvinnedominerte organisasjonen holdt fast ved langt inn i vår tid - Elsa Brattli, fant det påkrevd å komme med følgende presisering, slik at ingen skulle beskyldte dem for å være rabulister eller LO-vennlige:

*”Men de som måtte tro at Norsk Hjelpepleierforbund nå har begynt å marsjere under en bestemt partipolitisk fane, tar feil. Partipolitisk uavhengighet og nøytralitet er en prinsipp sak for oss, men vi påberoper oss retten til konkret å vurdere et hvert forslag som berører oss....”*⁶⁸

Så sent som på landsmøtet i 1981 var imidlertid kravet om forkortet sykepleierutdanning for hjelpepleierne et så omtvistet spørsmål innad at det ble vedtatt først etter å ha vært nedstemt, så offentlig omtalt og deretter diskutert på nytt⁶⁹. At man var nølende til å kaste seg inn i kampen for trinnvis utdanning, kan ha hatt ulike årsaker. For mange av kvinnene som tok hjelpepleierutdanning, representerte dette det store spranget, ofte gjort i godt voksen alder. Fra å ha en identitet som husmødre til å få en yrkesutdanning, var det et godt stykke. En videre utdanningskarriere var trolig ikke det mest vanlige perspektiv blant hjelpepleiere, selv om en del etter hvert tok sykepleierutdanning. Sett fra yrkesorganisasjonens side vil det nødvendigvis også ha ligget en ambivalens med hensyn til det å slåss for utdanningsmuligheter for medlemmene som åpnet for mobilitet ut av yrket.

---

⁶⁷ Aftenposten 30.november 1970: *Hjelpepleierne selv ønsker seg ikke inn i Sykepleierforbundet*

⁶⁸ Aftenposten 31.mars 1977

⁶⁹ Aftenposten 16.oktober 1981.

Forbundets representanter omtalte hjelpepleierne som en egen ”stand” med forbilder som ”sykepleierstanden” og ”legestanden”, og markeringen av distanse til de ufaglærte var selve kjernen i deres prosjekt. Slik sett anså man det trolig ikke å være farbar vei å gjøre felles sak med Kommuneforbundet i kampen om trinnvis utdanning, fordi man visste at dette forbundet samtidig kjempet for å hindre eller bygge ned skillene mellom de ufaglærte og de faglærte. Hjelpepleierforbundet må generelt beskrives som både forsiktig og konservativt de første årene. Dette kommer ikke minst til uttrykk i synet på rekrutteringspolitikk og kvinnenes plass i samfunnet. I et intervju med Aftenposten understreker Elsa Brattli at hjelpepleierutdanningen ”*passer best for husmødre som er kommet litt opp i årene*”, helst med ”*erfaring i husarbeid og praktisk arbeid*”, og mindre for kvinner med artium eller realskole:

”Den uregelmessige arbeidstiden er ofte en fordel for husmødre. Under nattevakter er man jo hjemme hele dagen, og om ettermiddagen kan vel mannen overta tilsyn med barna.”⁷⁰

Deres moderate tilnærming til de samtidens svært så brennbare problemstillinger, fant trolig gjenklang i store deler av den hurtig voksende medlemsmassen, hvor en stor del var tidligere husmødre, og nå deltidsarbeidende husmødre.

4.6 Yrkesdanning med Kommuneforbundet som motstander

Hjelpepleieryrkets rekrutteringsmønster hadde fra starten likhetstrekk med industrifagene, ved at de i stor grad rekrutterte blant ufaglærte voksne innenfor arbeidsfeltet. I motsetning til i industrifagene, utgjorde imidlertid utdanningen selve demarkasjonskriteriet for å kunne bli med i yrkesorganisasjonen. De ufaglærte var med i Kommuneforbundet. Det var gradvis mer vanlig at de som tok hjelpepleierutdanningen meldte seg ut av Kommuneforbundet og inn i Hjelpepleierforbundet (Terjesen 1997).

For å konsolidere yrkesgruppen var det i den første perioden særlig to saker som sto sentralt for Hjelpepleierforbundet, nemlig arbeidet for en beskyttet tittel og for å få knesatt prinsippet om lønnsforskjell mellom utdannede hjelpepleiere og ufaglærte. I begge spørsmål var Kommuneforbundet og LO blant deres motstandere. I 1978 foreslo Sosialdepartementet en forskrift om offentlig godkjenning av hjelpepleiere med gjennomført utdanning. Dette ville gi en beskyttet tittel og enerett til stillinger som hjelpepleiere. Kommuneforbundet protesterte

---

⁷⁰ Aftenposten 30.november 1970

heftig på forslaget slik det var utformet. For dem var utgangspunktet det motsatte; de mente ufaglærte pleiere med lang praksis måtte likestilles med hjelpepleiere med utdanning. Etter Kommuneforbundets mening var kvalifikasjonene til de erfarne ufaglærte minst like gode som nyutdannede hjelpepleieres (Terjesen 1997), og de forlangte ut fra dette at også disse måtte gis offentlig godkjenning. I den striden som fulgte, og som handlet om hvorvidt de ufaglærte med en viss praksis skulle anerkjennes som hjelpepleiere, samlet Hjelpepleierforbundet 21 000 underskrifter til støtte for sitt syn. For forbundet var dette en helt avgjørende sak i arbeidet med å bygge yrket. Dersom praksis hadde blitt godkjent på linje med fullført hjelpepleierutdanning, ville selve bunnen falle ut av yrkeskonstruksjonen. Resultatet ble i stedet en overgangsordning der ufaglærte med over 20 års praksis på visse vilkår kunne søke om godkjenning som hjelpepleiere. Dette innebar imidlertid ikke store konsesjoner for Hjelpepleierforbundet; bare et ytterst begrenset antall ble omfattet av ordningen. En skjebnens ironi var det også for Kommuneforbundet at mange av de ufaglærte medlemmene deres som til slutt kom inn under denne godkjenningsordningen, forlot forbundet til fordel for Hjelpepleierforbundet (ibid.). Dette illustrerer at medlemskap i Hjelpepleierforbundet, på lignende måte som den offentlige godkjenningsordningen, var viktig for de fleste hjelpepleiernes identitet og deres opplevelse av anerkjennelse. Det handlet til syvende og sist særlig om det å markere grenser overfor de ufaglærte.

Kommuneforbundets linje med å få anerkjent pleiere med lang praksis på linje med de som hadde gjennomført en organisert utdanning, hadde lidd store nederlag, først i striden med Sykepleierforbundet om de psykiatriske pleierne (se kapittel 3), og dernest i striden med Hjelpepleierforbundet om pleieassistentene. I tillegg hadde forslaget om trinnvise utdanningsordninger, som også kunne ha bidratt til å "åpne" pleiefeltet nedenfra, blitt avvist og skrinlagt.

Utviklingen innenfor helse- og sosialfeltet gikk i retning av at ufaglærte ikke lenger fikk fast ansettelse, fordi målet etter hvert ble at man skulle bemanne de ulike tjenestene med faglærte og høyskoleutdannede. Kommuneforbundets ufaglærte medlemmer, enten de var pleieassistenter eller ufaglærte miljøarbeidere, sto slik sett i fare for å bli marginalisert innenfor dette arbeidsmarkedet. Alternativet for den enkelte ufaglærte var å ta hjelpepleierutdanning som voksenkurs, slik mange tusen før dem hadde gjort. For Kommuneforbundet som organisasjon var imidlertid dette en dårlig løsning. All erfaring tilsa at de fleste som tok denne utdanningen, ville melde overgang til Hjelpepleierforbundet, som

nå ble oppfattet som den ubestridte yrkesorganisasjonen for hjelpepleiere. Det ble stadig klarere at yrkesidentitet var et sentralt element i de kollektivdannelser som i etterkrigstiden hadde vokst fram på siden av LO, mange av dem knyttet til velferdsstatens ekspansjon. Også innad i LO tvang denne erkjennelsen seg på, ikke minst etter at de utredningene de selv fikk satt i gang på 1980-tallet, viste at organisasjonens hegemoni ville kunne bli truet som følge av at man ikke tiltrakk seg de arbeidstakergruppene som vokste mest (Colbjørnsen m.fl. 1985). Til tross for prinsippet om å organisere etter industriforbundsformen, hadde LO også etter hvert måttet gi konsesjoner i forhold til andre organisasjonsprinsipper, og akseptert at for eksempel de sosialfaglige høyskolegruppene fikk organisere seg ut fra yrke.

Lønsspørsmålet tilspisset seg i 1982 i form av den første hjelpepleierstreiken. Mens det tidligere var slått fast som et prinsipp både i stat og kommune at hjelpepleierne skulle ligge lønnsmessig over de ufaglærte pleierne, fikk LO og Kommuneforbundet i 1982 gjennom at ufaglærte pleiere i statssykehusene nå skulle lønnes likt med fagutdannede hjelpepleiere. Som en reaksjon på dette, tok Hjelpepleierforbundet ut en rekke medlemmer ved de statlige sykehusene i streik ved tariffoppgjøret i 1982. Kommuneforbundet og LO, som i tillegg hadde programfestet forbud mot streik i helsevesenet, sto sammen med arbeidsgiverne mot hjelpepleierne. For Hjelpepleierforbundet, som lyktes med å knesette en lønnsforskjell i forhold til de ufaglærte, ble streiken begynnelsen på en periode med økt fokus på lønn og tariffspørsmål. Dette skulle på sikt - paradoksalt nok - bringe organisasjonen nærmere de tradisjonelle fagforeningene de hadde ønsket å holde avstand til.

4.7 Husstellet søker ny identitet

Som vist i kapittel 3, har de kvinnedominerte utdanningene innenfor det videregående utdanningssystemet sin særegne historie som man ikke kommer unna om man vil forstå den senere utvikling. Jeg vil her fokusere på tre sentrale utviklingstrekk innenfor den yrkesfaglige delen av videregående utdanning, og spesielt de kvinnedominerte kursene, som skulle få store konsekvenser for hjelpepleierutdanningen etter Reform 74: Det gjelder rasjonaliseringen av kursstrukturen, tiltak for heving av kvinnedominerte utdanninger og den store ekspansjonen systemet ble utsatt for.

Den nye videregående skolen var ikke mer enn så vidt etablert før man begynte å lete etter ”naturlige” sammenslåingsmuligheter mellom fag og linjer. Dette var begrunnet ut fra en allmenn oppfatning om at utdanningene burde bli bredere for å være bedre i stand til å møte

fremtidige omstillinger. Argumentasjonen hadde stått sentralt allerede i Steen-komiteen, som i tillegg uttrykte liten tro på det tradisjonelle yrkesprinsippet. For mange fags vedkommende skulle disse rasjonaliseringene komme til å følge nettopp de nedarvede kjønnskillene mellom utdanningene. Det norske utdanningssystemet har helt fra sin gryende start vært ekstremt kjønnssegregert, noe som igjen hang sammen med den tradisjonelle arbeidsdelingen mellom kjønnene. Guttene skulle utdannes for arbeid utenfor hjemmet, mens jentene skulle utdannes med tanke på arbeid i hjemmet (eller på gården). Dette hadde gitt seg utslag i at grunnskolen til å begynne med var kjønnsdelt, samt i ulike former for kjønnsdeling i de videregående skolene. Innenfor yrkesutdanningsfeltet tok jentene husmorskolen, husflidutdanning, handel og kontor, sykepleier- og hjelpepleierutdanning; guttene på sin side fikk i stor grad teknisk utdanning rettet mot håndverks- og industriarbeid. Mens husmorskolen særlig rettet seg mot de unge jentene og således var en utdanning man valgte for å forberede seg for senere virke, var mønsteret for andre utdanninger, som hjelpepleierutdanningen, slik at utdanningen kom først etter noen år i arbeid som ufaglært på feltet. Dermed var det ikke ”utdanningsvalg” som sorterte etter kjønn, men ”arbeidsvalg”. Da yrkesutdanningene ble integrert i den nye videregående skolen, fikk man kjønnssegregeringen med på lasset gjennom at gutter og jenter fortsatte å velge tradisjonelt også når de gikk inn i yrkesutdanning, uten først å ha vært i arbeid.

Da den mest tradisjonelle av alle utdanningene rettet mot hjemmet, husmorskolen, ble trukket inn i den videregående skolen, skjedde dette gjennom etablering av en egen husstellinje, som ikke uventet ble totalt jentedominert. På samme måte tok hjelpepleierutdanningen med seg sitt rekrutteringsmønster både når det gjaldt kjønn og alder inn i den videregående skolen. Men mens hjelpepleierutdanningen var tett knyttet til et arbeidsfelt, var problemet med husstellet at det primært var rettet mot oppgaver det ikke lenger var politisk ønskelig eller korrekt å utdanne for, nemlig hjemmet og husmorarbeidet. Både husmoren og hushjelpsyrket, som i 1930 var det desidert største kvinneyrket med 120 000 sysselsatte⁷¹, ble ansett å være passé. Skolekomiteen av 1965 hadde således anbefalt at husstellutdanningen ble slått sammen med utdanningene for kokk og servitør under en felles linje.

---

⁷¹ Wærness (1982)

Forsøksrådet for skoleverket⁷² satte ut fra dette i gang et forsøk med sammenslåing av husstell med kokk- og servitørutdanningene. På det felles kurset skulle det gis kunnskaper innenfor områdene matlaging, kostlære, hygiene og renhold, omsorg og servering. Utdanningen skulle etter planene ha et særdeles bredt nedslagsfelt, og gi kompetanse for stillinger i storhushold, hotell og restaurant, sosialsektoren, vedlikeholdssektoren og maritim sektor.

Utviklingsarbeidet var klart motivert ut fra ønsket om likestilling mellom kjønnene (Grove og Michelsen 2005). Man klarte imidlertid ikke å endre de tradisjonelle konfliktlinjene mellom kokk-, servitør- og stuertfagene og deres lærere på den ene siden, og husstellfagene med husstell lærerne⁷³ og Faglærerlaget på den andre siden. Husstell lærerne ønsket å opprettholde husstellkurset i sin tradisjonelle form med vekt på husmorarbeidets erfaring og verdier, mens politikerne ga klart uttrykk for at målet var å ”yrkesrette” husstellutdanningen⁷⁴. En kan derfor si at kampen gikk mellom hjemmeverdier på den ene siden, og arbeidslivsverdier på den andre⁷⁵.

Schønberg-utvalget, som la fram sin første innstilling om yrkesopplæringen i 1974, hadde på sin side anbefalt å plassere husstell sammen med helse og sosial⁷⁶. Om dette ikke ble realisert i første omgang, fortsatte ulike initiativer sitt arbeid med å drive utdanningen mer i retning av helse- og sosialutdanning. Da Stortinget behandlet Bjørnsonkomiteens innstilling i 1977, anbefalte de således at mulighetene for overgang fra grunnkurs husstell til videregående kurs i helse og sosial, som hjelpepleierutdanningen⁷⁷.

Innenfor husmorskolen hadde det siden 1971 eksistert et halvårig videregående kurs rettet mot husmorvikarer. Mens hushjelpsyrket hadde vært stort, var husmorvikaryrket langt mindre av omfang og knyttet spesifikt til det å erstatte husmoren midlertidig ved sykdom og lignende (Wærness 1982). Husmorvikarutdanningen ble gjort ettårig og fulgte med husstellet inn i den

---

⁷² Forsøksrådet ble opprettet ved lov 8.7.1954 om forsøk i skolen, § 3-4. Hovedoppgavene var å bistå departementet med råd, initiativ og tilsyn vedkommende forsøksvirksomheten i skolene. Rådet opphørte i 1984. (Riksarkivet Katalog: 1251.2/10).

⁷³ Utdannet ved Staten skole for kosthold og ernæring på Stabekk

⁷⁴ Stortingsmelding 15, 1984-85

⁷⁵ Klemp m.fl. (1980). Her etter Michelsen og Grove (2005)

⁷⁶ Schønberg-utvalgets innstilling 1974. Her etter Michelsen og Grove (2005).

⁷⁷ Inst.S, nr.300 (1976-77), s.11.

videregående skolen. Fra 1985 skiftet utdanningen navn til omsorgsfag⁷⁸, men fremdeles var den tenkt rettet mot husmorvikaren og dermed hjemmet.

Også husmorvikaren var imidlertid i ferd med å miste sitt fotfeste på 1980-tallet, fordi husmoryrket i praksis var døende, og omsorgskurset ble derfor ganske raskt forsøkt dreid mer i retning hjemmehjelpsarbeidet. Dette arbeidet kan igjen sies å ha vokst fram nettopp på grunnlag av hushjelpearbeidet og husmorarbeidet (Christensen 1997). Hjemmehjelpsarbeidet kom på et tidspunkt hvor hushjelptradisjonen var i ferd med å dø ut som følge av manglende rekrutteringsgrunnlag. Initiativtakere var frivillige organisasjoner som Nasjonalforeningen for Folkehelsen og Norske Kvinners Sanitetsforening i begynnelsen av 1950-årene (ibid.). Først i 1969 tok imidlertid det offentlige noe ansvar for dette arbeidet ved å gi det statstilskudd. Fra 1965 til 1976 nærmest eksploderte antall hjemmehjelpere, gruppen vokste fra 4000 til 34 000 og var på dette tidspunktet selve hjørnesteinen i den hjemmebaserte eldreomsorgen (Wærness 1982). De arbeidet hver for seg og var sjelden organisert. Christensen (1993) beskriver det slik at gruppen var preget av ”en langsom bevegelse” mot å knytte utdanning og organisering til arbeidet.

Koplingen mellom omsorgsutdanningen og arbeidsfeltet var da også problematisk. Lærere og elever ved utdanningen var frustrerte over utviklingen. I omfattende underskriftaksjoner rettet mot Utdanningsdepartementet, argumenterte de med at problemet var at de utdannede ikke fikk noen formell yrkesstatus, og at de dermed ble usynlige for arbeidslivet⁷⁹. Selv om ulike løsninger ble forsøkt, blant annet med utstedelse av et eget «yrkesbevis», ga det få resultater. Mye tyder imidlertid på at dette ble en utdanning særlig unge jenter tok i påvente av å komme inn på kurs de egentlig ønsket seg. Søkningen var svært lav, og mange av de som gjennomførte kurset, gjorde det mens de ventet på å komme inn på hjelpepleien som hadde langt høyere status. Statistikken viser også at mange etterpå tok hjelpepleierutdanningen⁸⁰. Omsorgsutdanningen ble heller aldri viktig som vei inn i hjemmehjelpsyrket. Av rundt 10 000 hjemmehjelpere var det på begynnelsen av 1990-tallet bare 334 som hadde en slik omsorgsfagutdanning (Steinsland 1996). Sammenlignet med hjelpepleierne, med sin

---

⁷⁸ ”*Struktur i helse og miljøfag*”. Innstilling fra en arbeidsgruppe i Rådet for videregående opplæring av mars 1988

⁷⁹ Se blant annet brev av 19.4.82 fra Rådet for videregående opplæring (RVO) til fylkesskolestyrene og skoler med videregående kurs I i omsorgsfag.

⁸⁰ SSB søkerstatistikk helse og sosial 1988 (upubl.)

offentlige godkjenning og tette forbindelse mellom utdanning, tittel og stillinger i arbeidslivet, var omsorgskurset ikke vellykket betraktet som forsøk på en yrkesdanningsprosess.

For husstellærerne, også kalt Stabekk-lærerne, betydde omsorgsfagets manglende suksess at man måtte innse at tiden hadde løpt fra en ”utdanning for hjemmet”, og at man måtte finne et praksis- eller yrkesfelt som kunne knyttes til deres undervisning. Helse og sosial var det mest attraktive alternativet, både på grunn av hjelpepleierutdanningens suksess, og fordi pleie og omsorg ble ansett å ligge nær det tradisjonelle husmorarbeidet. Fagopplæring i helse- og sosialsektoren skulle vise seg å tilby en åpning.

4.8 Fagopplæring som likestillingspolitikk

Hjelpepleierutdanningen skulle på 1980-tallet bli trukket inn i en ny likestillingsdiskurs, hvor de positive sidene utdanningen hadde blitt ansett for å ha for kvinnene på 1960 - og 70-tallet, ble sett i nye perspektiv. De kritiske synspunktene ble artikulert av representanter for både Likestillingsrådet, Forsøksrådet⁸¹, Rådet for videregående opplæring (RVO), Rådet for Fagopplæring i arbeidslivet (RFA), og politiske partier. Kritikken som rammet hjelpepleierutdanningen var omfattende og gjaldt både kvinnedominansen, yrkets assistentstatus, deltidsdominansen, og den tradisjonelle, medisinskdominerte innretningen til yrket⁸². Dette skulle etter hvert materialisere seg i konkrete endringsforslag og endringer, ikke så mye på innholdssiden som i struktur og opplæringsløp.

I sin høringsuttalelse til forslaget om ny lov om fagopplæring i 1979⁸³, hadde Likestillingsrådet påpekt den skjeve kjønnsfordelingen blant de som var omfattet av den tradisjonelle fagopplæringsordningen. For å endre på dette, anbefalte de en kartlegging av muligheter for å skaffe læreplasser for jenter. I 1983 fulgte Arbeiderpartiets Landskvinnekonferanse opp og foreslo i tråd med dette at man burde etablere *husmorvikar* som et fag under lov om fagopplæring i arbeidslivet⁸⁴. Disse initiativene ble fulgt opp i to stortingsmeldinger i 1984/85, om videregående utdanning og om tiltak og virkemidler i

---

⁸¹ Forsøksrådet for skoleverket 1954-1984

⁸² Et uttrykk for en omfattende, samlet kritikk finnes i Forsøksnytt 1984, nr. 3.

⁸³ Ot.prp. nr.6 1979-80 om forslag til lov om fagopplæring

⁸⁴ Jf. brev av 18.5.83 til RFA

likestillingspolitikken⁸⁵. Nå ble også en kopling av husstellet til helse og sosial et politisk tema. I den påfølgende stortingsbehandlingen het det at man ønsket en ”*samordning av utdanningen innen sosial- og helse- og omsorgsfagene med en bredere felles basisutdanning og en mindre oppsplittet spesialisering*”⁸⁶. Stortinget fattet et enstemmig vedtak hvor man ber Kirke- og Undervisningsdepartementet spesielt om å vurdere en lærlingeordning for sosial- og helsefag for på denne måten å ”*øke fagenes status*”⁸⁷.

Etter i mange år å ha vært nede i en bølgedal, har fagopplæringssystemet på dette tidspunktet, 1985, oppnådd en slik anseelse at det er nærliggende å argumentere med at dette kan benyttes for å heve også kvinnedominerte yrker. Når man i så sterk grad vektlegger at fagopplæringssystemet vil gi økt lønn og status, mens kvalifikasjonselementet er fraværende i diskusjonen, er det naturlig å se dette i sammenheng med det særegne «norske» systemet hvor fagarbeiderkategorien mer er drevet fram av en tariffingslogikk enn av en kvalifikasjonslogikk (Korsnes 1990). Samtidig ser fagopplæringssystemets sentrale representanter at det av hensyn til lærlingeordningens egen framtid, vil være viktig å ekspandere fagopplæringen inn i offentlig sektor og spesielt til kvinnedominerte områder⁸⁸. I 1986 setter Kirke- og Undervisningsdepartementet i samarbeid med RFA ned en gruppe som skal «*vurdere de tradisjonelt jentedominerte utdanningenes kompetanse i forhold til videreutdanning og yrke, og komme med forslag til tiltak som kan bedre situasjonen*».

Utvalget la i begynnelsen av 1988 fram sin innstilling⁸⁹ etter å ha vurdert de jentedominerte utdanningene ut fra et sett kriterier og konkludert med hvorvidt de kom godt eller dårlig ut. Det sentrale kriteriet i tillegg til jenteandelen var, sett fra fagopplæringssiden, selvoppfyllende, fordi det i praksis dreide seg om hvorvidt utdanningen lå under lov om fagopplæringen og var treårig. Utvalgets vurdering var derfor at studieretningen for helse og sosial, inklusive den svært populære hjelpepleierutdanningen, kom dårligst ut, mens en utdanning som frisør, som lå under fagopplæringen, ble ansett å falle utenfor definisjonen av “problematisk” utdanninger - til tross for at også dette faget hadde stor jentedominans og lavlønnstatus. Utvalget hadde ingen vurdering av utdanningenes oppslutning. I hvilken grad de var koplet til stabile yrkeskategorier, var heller ikke et kriterium som ble trukket inn.

---

⁸⁵ St.meld. nr. 15 1984-85, *Om videregående opplæring* og St.meld. nr. 69 (1984-85) *Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken*.

⁸⁶ Se Stortingsforhandlinger 14.juni 1985, s. 5003.

⁸⁷ Innstilling S. nr. 279 (1984-85) *Innstilling fra Kirke- og undervisningskomiteen om videregående opplæring*.

⁸⁸ Jf. intervju med Synnøve Aga, sekr. for Rådet for fagopplæring i arbeidslivet (RFA).

⁸⁹ «Lyftingsmo-utvalget»: Jentedominerte utdanninger avgitt 19. januar 1988.

Hjelpepleierutdanningen med 7000 søkere og sitt solide fotfeste i arbeidslivet ble dermed vurdert som like problematisk som omsorgsfaget (hjemmehjelp) med sine 2-300 søkere og totalt mangel på feste i arbeidslivet. Det var slik sett en ren utdanningsstrukturell vurdering som ble lagt til grunn. For å bedre forholdene for jentene i videregående utdanning, anbefalte utvalget at det ble etablert en bred fagarbeiderkategori under lærlingeordningen som omfattet alt fra arbeid med barn i barnehager, arbeid i eldreomsorgen, arbeid med syke, til arbeid med psykisk utviklingshemmede. Innenfor studieretningen for sosial- og helsefag hadde man i tillegg til hjelpepleierutdanningen skolebaserte videregående kurs for hudpleiere, fotterapeuter, legesekretærer og apotek teknikere - alle tilsynelatende velfungerende yrkesutdanninger med stor søkning. Nå ble det definert som et problem at de ikke lå under lov om fagopplæring og dermed ikke ga fagbrev. I tillegg tok man opp igjen den manglende koplingen til høyere utdanning gjennom at disse utdanningene ikke ga studiekompetanse. Den felles løsningen for disse assistentpregede kvinneyrkene ble altså antatt å ligge i at de fikk fagarbeiderstatus. For de unge jentene som hadde "forvillet" seg inn i disse utdanningene gjennom premature valg, var løsningen derimot å gi de exitmuligheter gjennom studiekompetanse. Forslaget medførte, slik det var tradisjon for, at det ble satt i gang forsøksvirksomhet. Mange fylkeskommuner satte i gang prosjekter med ulike former for omsorgsfag, noen brede som i utvalgets forslag, andre smalere og avgrenset til enten barnehage eller hjemmehjelp (Høst 1997).

Omtrent samtidig la et utvalg nedsatt av Rådet for videregående utdanning, RVO, fram et tilsvarende strukturforslag for sosial- og helsefag i videregående opplæring⁹⁰. Også dette utvalget tenkte seg en bred generalistutdanning med alt fra hjelpepleiere til barnehageassistenter, men dette RVO-utvalget ønsket - ikke overraskende - en skolebasert utdanning. Samtidig hadde man allerede mens utvalget arbeidet, åpnet for sammenslåing av grunnkursene i henholdsvis sosial- og helsefag og husstell, slik at integreringsprosessen allerede var i gang. Mens det førstnevnte utvalget opererte innenfor en isolert utdanningstankegang, signaliserte dette utvalget at de også var opptatt av arbeidsfeltet ved at de viste til at desentraliseringen av helse- og sosialtjenestene til kommunene og integreringen av de ulike tjenestene, ville kreve personell med breddekompetanse som kan arbeide både i institusjon og hjemmebasert omsorg⁹¹.

---

⁹⁰ «Solstad-utvalget»: Struktur i sosial- og helsefag

⁹¹ Det henvises særlig til NOU 1986: 4, *Samordning i sosial- og helsetjenesten*

Det går en rød tråd fra deler av disse utvalgsinnstillingene og fram til Blegen-utvalgets innstilling i 1991⁹² som skulle legge mye av grunnlaget for den neste store reformen på området, Reform 94. Det gjelder den sterke vektleggingen av brede kurs, at alle skulle ha muligheter for fullførte treårige løp og studiekompetanse, samt en ekspansjon av fagopplæringsystemet, særlig inn i jentedominerte utdanninger og offentlig sektor.

4.9 Voksesmerter og svak gjennomstrømning i videregående

For å forstå bakgrunnen for disse radikale forslagene til endringer i helse- og sosialutdanningen og hjelpepleie, er selvsagt tidens likestillingsdiskurs vesentlig. Når det gjelder yrkesfaglige utdanninger eksisterte det to hovedstrategier for å heve jentene. Den ene gikk på at jentene måtte innta de guttedominerte utdanningene, fordi det var disse som var attraktive⁹³. Den andre bygde på det synet at det var jenteutdanningene som var nedvurdert, og at man måtte gjøre noe for å heve disse⁹⁴.

En like viktig bakgrunn for initiativene var imidlertid de økende strukturelle problemene, eller ”voksesmertene”, innenfor videregående utdanning. I tillegg til at det å ta videregående utdanning var i ferd med å bli normalbiografien både for unge gutter og unge jenter, så var det en økende tendens til at voksne vendte tilbake til videregående opplæring, spesielt til yrkesfagene. Det siste handlet om voksne som var rammet av omstillinger eller problemer på arbeidsmarkedet, eller som ønsket å befeste sin posisjon gjennom å ta en yrkesutdanning på toppen av tidligere allmennutdanning eller en annen yrkesutdanning. For jentene handlet dette ofte om avbrutte karrierer som følge av barnefødsler og perioder som hjemmeværende. Den voldsomme utbyggingen av det videregående utdanningssystemet hadde også ført til en desentralisering. Nå kunne alle søke en videregående utdanning i nærheten av sitt hjemsted. For hjelpepleien utgjorde imidlertid ikke den store voksentilstrømningen noe nytt søkermønster. Det nye var at hjelpepleierutdanningen tok med seg de voksne inn i den videregående skolen og med det tusenvis av nye søkere. Fylkeskommunene, som hadde ansvaret for videregående opplæring, svarte på den store tilstrømningen med å øke grunnkurskapasiteten innenfor yrkesfagene. Helse og sosial økte aller mest, fra et par tusen på

---

⁹² NOU 1991: 4

⁹³ Se bl.a. intervju med Otto Hauglin i Forsøksnytt 1984, nr.3.

⁹⁴ Dette kom særlig til uttrykk gjennom utvalgsinnstillingen fra RVO og RFA på 1980-tallet.

begynnelsen av 1980-tallet, til 7000 på slutten av tiåret⁹⁵. Søker- og inntakstall fra 1988 viser at de 16-åringene som søkte grunnkurset i helse og sosial stort sett fikk plass. Det var på de videregående kursene problemene oppsto, og da spesielt på hjelpepleien.

Selv om den nye videregående skolen fra 1976 primært var innrettet mot ungdom, bidro meritterings- og opptaksvilkårene til å favorisere voksne søkere. Mens gymnaset tradisjonelt hadde basert sitt opptak på karakterer, hadde mange av yrkesskolene i sine opptaksregler, enten alene eller i tillegg til karakterer, gitt poeng for arbeidserfaring og alder. For hjelpepleierutdanningen hadde det vært lagt stor vekt på forpraksis. I lov om den videregående skolen av 1974 hadde Stortinget vedtatt et kompromiss. Alle de tre tidligere kriteriene skulle vektlegges. Idet ansvaret for videregående utdanning nå skulle legges til fylkene, ble også myndigheten til å finne fram til en balansering av de tre ulike opptakskriteriene, desentralisert til dette nivået. Noen sentrale føringer ble likevel lagt; det var ikke anledning til *bare* å legge vekt på karakterer, mens alderskriteriet på sin side kunne brukes alene⁹⁶. Karakterer ble dermed ikke dominerende ved opptak. Dette førte til at 16-17-åringene ble utkonkurrert der det var knapphet på plasser og mange voksne søkere.

Ettersom grunnkursene både var rimelige i drift og også lå innenfor skolens kontroll, fordi det ikke var knyttet praksis- eller læretid til dem, kunne man her løse ungdomsproblemet ved å øke kapasiteten. Dette var mer komplisert på de videregående kursene. Disse var dyrere, og på dette nivået ble det synlig at yrkesutdanningene måtte forholde seg også til det arbeidsfeltet de utdannet for. Her lå det begrensninger i form av lærlingeplasser og etter hvert også jobbtillbud som faglærte. For hjelpepleierutdanningen lå begrensningen i en yrkesutdanning med strenge opptakskrav og hard kamp om et begrenset antall plasser som i hovedsak ble belagt av voksne, mange av dem med lang praksis, i tillegg til en betydelig andel med allmennfaglig utdanning bak seg⁹⁷. Praksisdelen av utdanningen hindret også raske utvidelser av utdanningskapasiteten, fordi etablering av praksisplasser er noe som normalt tar tid og er avhengig av veletablerte relasjoner mellom skole og praksissted.

Slik sett må 1980-tallets utredninger om det videregående opplæringsystemet også ses som forsøk på å komme forbi de hindringene for gjennomstrømming av de unge elevene som

---

⁹⁵ NOS statistikk for videregående utdanning, SSB 1980-1989.

⁹⁶ Forskift F17/79 og Stortingsmelding nr. 22, 1979-1980.

⁹⁷ Søkertall 1988. SSB (upubl.)

rekrutteringsmønstre i arbeidslivet og utdanninger med utspring i dette, representerte. For helse og sosial ble løsningen i første omgang å øke kapasiteten i de utdanningene som hadde svake koplinger til, og dermed i liten grad var strukturert av yrker i arbeidslivet, nemlig barnepleier⁹⁸ og omsorgsfag. Å øke inntaket på disse kursene kunne allment begrunnes med et økende behov for ulike typer omsorgsarbeid, og økningen kunne foretas innenfor utdanningssystemet uten at man var avhengig av samspill med arbeidslivet. Opptakene i disse to utdanningene ble fra siste halvdel av 1980-tallet og fram til 1994 flerdoblet, og det var ungdom som dominerte. I hjelpepleierutdanningen derimot, beholdt de voksne sitt hegemoni, og bare en ytterst liten del av 16-17-åringene som søkte, kom inn⁹⁹.

Om det var fordeler med at kursene i omsorg og barnepleie hadde et løst forhold til arbeidslivet, så var selvsagt ulempen at det ble utdannet flere tusen unge som stort sett ikke fikk noe mer kvalifisert arbeid enn det ufaglærte gjorde. Mange av elevene på disse kursene søkte seg derfor til nye kurs i videregående, ikke minst hjelpepleie, og bidro således til en ytterligere svekkelse av gjennomstrømningen. Det var imidlertid hjelpepleierutdanningen, med sin sterke forankring i arbeidslivet som ble diagnostisert som et ”problem”, trolig mest fordi opplæringsplassene i liten grad var tilgjengelige for de unge i videregående. Spørsmålet var om man både kunne løse ungdomsproblemet og etablere koplinger til arbeidslivet. Dette var sentrale spørsmål i opptakten til Reform 94.

4.10 Omsorgsarbeiderfaget blir til

Da lærlingeloven ble vedtatt i 1950 fikk partene i arbeidslivet delegert fagmyndighet på dette området (Michelsen 1992). Blant annet var det lagt til partsstyret å ta stilling til opprettelsen av nye fag. På 1980-tallet var LO som var arbeidstakerrepresentant uavhengig av denne organisasjonens oppslutning på det enkelte yrkesområde. Hjelpepleierforbundet, som i praksis ”kontrollerte” det faglærte pleiefeltet, var derfor ikke en legitim part innenfor fagopplæringsystemet, selv når det var snakk om å etablere en omsorgsarbeiderutdanning som fagopplæring innenfor deres område. Siden pleie og omsorg lå innenfor kommunesektoren var det Kommuneforbundet som LO-forbund på den ene siden og Kommunenes Sentralforbund (KS) på den andre, som måtte godkjenne et eventuelt nytt omsorgsfag.

---

⁹⁸ Dette var etter Reform 74 en utdanning rettet mot assistentarbeid innenfor området barn og unge. Den tidligere barnepleierutdanningen rettet mot sykehus var lagt inn under hjelpepleierutdanningen.

⁹⁹ I 1988 var det 110 av 910 søkere i alderen 16-17 år som kom inn på hjelpepleien. SSB (upubl.)

Når det gjaldt etableringen av et bredt omsorgsgeneralistfag, hadde Kommuneforbundet helt fra forslaget ble lansert vært en pådriver. Forbundet hadde tappt kampen om hjelpepleierne med Hjelpepleierforbundet og satt igjen med de såkalt ufaglærte innen pleie- og omsorgsarbeidet, hjemmehjelpere, pleieassistenter og miljøarbeidere. Mange av disse gikk i midlertidige stillinger (Terjesen 1997), eller arbeidsplassene deres var truet av store strukturendringer. Omsorgsarbeidsgeneralisten ville gi Kommuneforbundet muligheter til å heve sine mange ufaglærte medlemmer, uten at de dermed ble hjelpepleiere og forsvant over i Hjelpepleierforbundet. I stedet ville en fagopplæringsordning legge til rette for at de ble sosialisert inn i LOs arbeidstakerfelleskap.

KS hadde vært lunkne til fagopplæring. I forbindelse med nedlegging av den store institusjonen for psykisk utviklingshemmede, Nærlandsheimen i Rogaland, hadde man imidlertid fått utprøvd en omsorgsgeneralistmodell¹⁰⁰ i forbindelse med at ufaglærte pleiere skulle omplasseres til klientenes ulike hjemkommuner. Ikke minst det at sentrale personer som fylkesordfører og tidligere kommunalminister Arne Rettedal hadde engasjert seg sterkt, og dette ble oppsummert som vellykket, fikk avgjørende betydning for at KS ga sin tilslutning til forslaget om fagopplæring og en omsorgsgeneralist (Høst 1997). Dermed kunne arbeidet med et nytt fag for alvor ta til.

Forslagene om en generalistmodell provoserte hjelpepleierne og Hjelpepleierforbundet, fordi deres utdanning på denne måten mot deres vilje ble foreslått lagt inn under en ny generalistutdanning og fagopplæringssystemet. I sine to høringsuttalelser¹⁰¹ spør de om det er slik at den velfungerende hjelpepleierutdanningen nå skal brukes som hevarm for utdanninger og yrker som ikke har klart å skaffe seg det samme fotfeste, da særlig hjemmehjelputdanningen¹⁰². Hjelpepleierutdanningen hadde i løpet av 1980-tallet etablert seg også i den videregående skolen som en svært etterspurt utdanning med harde opptakskrav, og var innenfor studieretningen for helse og sosial totalt dominerende. Upubliserte søkertall jeg har fått kjørt ut fra SSB viser en søkning på nesten 7000 til hjelpepleierutdanningen i 1988, mens omsorgsfag (hjemmehjelp) hadde 300, og barnepleier (barnehageassistent) hadde rundt 1400 søkere. Hjelpepleierutdanningen hadde beholdt sin popularitet fra 1960- og 70-tallet og

---

¹⁰⁰ Også kalt "Rettedalsmodellen" etter daværende fylkesordfører Arne Rettedal.

¹⁰¹ Datert henholdsvis 17. og 29. juni 1988.

¹⁰² Dette viser til VK1-kurset i omsorg

hadde i 1988 like mange søkere som i 1973. Hjelpepleierforbundet hevdet også at generalistmodellen omfattet fag- og arbeidsfelt som ligger for langt fra hverandre, for eksempel pedagogikk (barnehage) og sykepleie (helsesektoren), til at man kunne oppnå den nødvendige kompetanse til å mestre alle. Forbundet hevdet ut fra dette at en generalist ikke ville bety en heving av kvinneyrkene, men tvert i mot en dequalifisering. Samtidig markerte de et sterkt ønske om å bevare det tradisjonelle skillet mellom helse- og sosialsektorene, og mellom hjelpepleiere og hjemmehjelpere. Uttalelsene bærer preg av at man oppfatter pleiefeltet som det statusgivende, mens husarbeidet anses som lite attraktivt.

Hjelpepleierforbundet går inn for å bevare hjelpepleierutdanningen og forlenge den fra to til tre år.

Husstellærerne, derimot, som lenge hadde jobbet hardt for å finne et nytt arbeidsfelt for sine fag og elever, støttet etter hvert forslagene om å legge husstell/omsorgsutdanningen inn i den foreslåtte omsorgsgeneralisten, under lov om fagopplæring i arbeidslivet og lærlingeordningen¹⁰³.

Etter høringsrunden anbefalte RFA generalistfaget overfor Kirke-, Utdannings- og Forskningsdepartementet¹⁰⁴. Deretter skjedde det svært uvanlige, at departementet valgte å ikke ta et forslag fra RFA og partene i arbeidslivet til følge. KUF arbeidet med Reform 94, en reform som hadde såpass store strukturelle konsekvenser for hele det videregående utdanningssystemet at de ikke ønsket at endringer i enkeltutdanninger på området skulle komme i utakt med denne. De valgte dermed å legge forslaget på is, og koordinere den med Reform 94 (Terjesen 1997). De politiske myndigheter hadde dermed overtatt initiativet i saken. Når det nye omsorgsarbeiderfaget omsider blir lansert gjennom Reform 94, er ”generalisten” delt i to; omsorgsarbeiderfaget avgrenses til pleie og omsorg, mens arbeid med barn og unge blir plassert under et nytt barne- og ungdomsarbeiderfag.

For Kommuneforbundet og dominerende kretser innen fagopplæringssystemet var tanken hele veien at det nye omsorgsfaget skulle erstatte den etablerte hjelpepleierutdanningen innenfor det videregående utdanningssystemet. Dette passet også godt inn i den nye utdanningsstrukturen på dette nivået, hvor fagopplæring skulle være hovedmodellen for

---

¹⁰³ Brev av 13.1.87 fra lærerne ved 35 yrkesskoler med omsorgslinje til Rådet for videregående opplæring (RVO).

¹⁰⁴ Jf. brev av 10. oktober 1991.

yrkesopplæring. Hjelpepleierforbundet slåss imidlertid hardt for å beholde sin skolebaserte utdanning, og saken fikk såpass oppmerksomhet at den til slutt ble behandlet i Stortinget. Her vedtok man våren 1992, i forbindelse med behandlingen av ny struktur i den videregående skolen, at det skulle opprettes både en utdanning som omsorgsgeneralist under lov om fagopplæring, samtidig som hjelpepleierutdanning ble beholdt og gjort treårig¹⁰⁵. Vedtaket kan ses som uttrykk for at begge parter hadde skaffet seg sterk støtte fra ulike partier på Stortinget, og at disse valgte et kompromiss hvor man lar tiden vise hvilken utdanning som har livets rett. Også de øvrige skolebaserte utdanningene innen helse og sosial ble beholdt.

4.11 Striden om læreplanene

Etter Stortingets vedtak om utdanningene våren 1992, oppnevnte KUF et midlertidig opplæringsråd som skulle komme med forslag til læreplaner for alle de ulike fagene under studieretningen for helse og sosial, deriblant hjelpepleierfaget og det nye omsorgsfaget. I dette satt representanter for Kommuneforbundet, Hjelpepleierforbundet, Sykepleierforbundet, Kommunenes sentralforbund, Utdanningsdepartementet/skoleverket og Sosialdepartementet. Helsedirektoratet, som hadde vært den sentrale aktøren bak opprettelsen av hjelpepleierutdanningen, var på dette tidspunktet i ferd med å bli vingeklippet av politikerne. Fremdeles var Helsedirektoratet en forsvarer av den tradisjonelle hjelpepleierutdanningen, men de ble skjøvet ut av rådsarbeidet av Sosialdepartementets ledelse. De frivillige organisasjonene, som også var sentrale i utdanningssaken i 1963, ble ikke lenger ansett som relevante aktører, og ble heller ikke invitert med. Disse posisjoneringene må ses i sammenheng med at striden om forholdet mellom hjelpepleierutdanningen og det nye omsorgsarbeiderfaget langt fra var bilagt med Stortingets vedtak, men fortsatte innad i opplæringsrådet. Uenighetene og dels forvirringen som hersket rundt hva som skulle være skillelinjene mellom utdanningene, førte til at saken i 1993 på ny ble tatt opp i Stortinget¹⁰⁶. Kirke- og utdanningskomiteens flertall forsøkte å avklare situasjonen ved å si følgende:

”Flertallet er av den oppfatning at utformingen av fagplaner for hjelpepleiere i hovedsak skal siktes inn på pleiearbeid i institusjon og hjemmebasert omsorg. Utformingen av fagplaner for generalisten (omsorgsarbeideren, min. anm.) skal i hovedsak siktes inn mot å dekke behovet

---

¹⁰⁵ Jf. Innstilling S nr. 200 1991-92

¹⁰⁶ Jf. Innstilling O nr. 80, 1992-93

*for fagpersonell med helse- og omsorgsutdanning med tanke på økt satsing innen hjemmebasert omsorg”.*¹⁰⁷

Dette var imidlertid ikke noen egentlig avklaring. Siden disse tjenestene i stadig større grad integreres i kommunene, vil det ikke så mye være arbeidsfeltet, som kompetanse- og oppgavefordelingen som eventuelt kan skille de to fagene. Flertallet i det midlertidige opplæringsrådet, foreslo etter dette at skillet skulle gå mellom de pleiefaglige og de mer sosialfaglige oppgavene, mens mindretallet, som var engstelige for at dette skulle stenge omsorgsarbeideren ute fra tradisjonelt mer prestisjefylte arbeidsoppgaver innenfor blant annet pleie, i prinsippet ønsket at læreplanene skulle være mest mulig overlappende¹⁰⁸.

Det var imidlertid ikke opplæringsrådet og dets flertall som skulle ha siste ord i saken. De endringene som i løpet av første halvdel av 1990-tallet var gjennomført innenfor fagopplæringsforvaltning og lovverk, hadde overført myndigheten til å fastsette læreplaner, fra partene i arbeidslivet til staten. Sosialdepartementet, som var utpekt som ansvarlig fagdepartement i saken om pleie- og omsorgsutdanningene, benyttet myndigheten til å overkjøre innstillingen fra flertallet i opplæringsrådet og langt på vei støtte mindretallets forslag. Blant annet slo de fast at omsorgsarbeideren også skulle arbeide innen pleien, og at læreplanen skulle avspeile dette. Antall timer husstellsfag ble deretter redusert til fordel for flere timer pleiefag. Samtidig ble hjelpepleiernes kompetanseområde ”jekket ned” nettopp innenfor pleieområdet, og de fikk i stedet mer kost/ernæring inn i sin læreplan. Omsorgsarbeideren ble altså gjort mer lik hjelpepleieren for å sikre posisjonen i arbeidsmarkedet.

Det finnes ulike måter å fortolke Sosialdepartementets posisjon og inngripen på. Spesielt innad i Hjelpepleierforbundet ble den nok av mange gitt en ren politisk fortolkning, hvor det da Arbeiderpartistyrte Sosialdepartementet spiller rollen som Kommuneforbundets allierte. Men departementets handlemåte kan også forstås ut fra faglige begrunnelser. Som ansvarlige blant annet for ansvarsreformen (HVPU), fantes det i departementet sterke ønsker om en

---

¹⁰⁷ Jf. Innstilling O nr. 80, 1992-93

¹⁰⁸ Flertallskonstellasjonen i det midlertidige opplæringsrådet besto grovt sett av representantene oppnevnt fra KS, Hjelpepleierforbundet/YS og skoleverket, mens mindretallskonstellasjonen besto av representanter oppnevnt fra Sosialdepartementet og Kommuneforbundet. Sykepleierforbundet hadde formelt ingen egen representant, men hadde fått en av skoleverkets representanter. Gjennomgangen av flertalls- og mindretallsposisjonene er basert på en gjennomgang av rådets møtereferater (Høst 1997).

nedbygging av skillet mellom helse og sosial, og et brudd med det man kan kalle den medisinskfaglige dominansen innenfor pleie og omsorg.

I tillegg hadde særlig sykepleierprofesjonen, som heller ikke var uten innflytelse, et sterkt ønske om å sørge for at skillene mellom hjelpepleiere og sykepleiere ikke ble mindre. De hadde opprinnelig støttet forslaget om en omsorgsgeneralist. Når hjelpepleierutdanningen nå ble opprettholdt, og i tillegg utvidet fra to til tre år, var det derfor viktig å markere at hjelpepleierne dermed ikke kom noe nærmere sykepleiernes kompetanse. Illustrerende for denne prosessen er kravene om endringer i opplæringsrådets forslag til læreplan for den nye hjelpepleierutdanningen som Sosialdepartementet sendte KUF, og som var helt i tråd med Sykepleierforbundets posisjoner. De gikk ikke bare ut på å redusere timeantallet innen pleie, men også på utskifting av ord og begreper som kunne gi ”uheldige” konnotasjoner. Det sentrale studieretningsfaget, som var foreslått kalt *Sykepleiefag*, ble forlangt endret til *Støttefag*, fordi dette faget ikke var sykepleie i ”egentlig” forstand. Dette syntes tydeligvis KUF var meningsløst, og kompromisset ble at det fikk navnet *Sykepleiefag med støttefag*. Å ha en modul kalt *sykepleie* i hjelpepleierutdanningen, som opplæringsrådet hadde foreslått, var også uakseptabelt i følge Sosialdepartementet. Modulen ble således omdøpt til *sykepleieoppgaver*, for på denne måten bedre å få fram at det elevene lærer er enkeltoppgaver og ikke sykepleie som sådan¹⁰⁹.

Striden om begreper og betegnelser, som har mye til felles med det som skjedde forut for etableringen av hjelpepleierutdanningen, antyder sykepleierprofesjonens innflytelse og viser hvor høyt de prioriterer denne typen forsvar for sin jurisdiksjon.

4.11.1 Hva skiller hjelpepleie fra omsorgsfag?

I den grad det finnes et reelt skille mellom læreplanene for omsorgsarbeidere og hjelpepleiere, går det på at hjelpepleierne fremdeles har en noe større fordypning i sykdomslære, mens omsorgsarbeideren har en noe større innretting mot sosialfaglige oppgaver og husstell. Inndelingen i fag har, blant annet på grunn av de mange ulike kompromissene, fått en mer ulik struktur i de to utdanningene enn innholdet skulle tilsi. Mens hjelpepleierne på Vkl bare har to studieretningsfag, nemlig det som er kalt ”Sykepleie med støttefag” og ”Sosialkunnskap”, så har omsorgsarbeideren hele fem, ”Kost/ernæring”, ”Bomiljø”,

---

¹⁰⁹ Se brev fra Sosialdepartementet til KUF av 7.januar 1994.

”Helsefag”, ”Eldre og funksjonshemmede” og ”Sosialfag”. Alle disse enkeltfagene finnes også i hjelpepleierutdanningen. Forskjellen er at man i omsorgsarbeiderfaget, har brutt læreplanen opp i langt flere enkeltfag enn i hjelpepleien, fag det også skal settes egne karakterer i. Oppdelingen i flere, mindre studieretningsfag er også en forutsetning for at omsorgsfaget kan deles mellom for eksempel sykepleielærere og husstellsførere. Når det gjelder hva slags institusjoner og tjenester de to yrkene etter læreplanen skal ha kompetanse til å jobbe i, er overlappingen nærmest total, noe som også er tilsiktet. I Sosialdepartementets uttalelser om sluttkompetansen, blir det således åpnet for at omsorgsarbeidere kan arbeide alle steder hvor hjelpepleierne arbeider, også i sykehus. Etter den tid har vi også fått nødvendige lovendringer som gjør at det ikke eksisterer noen legale hindringer for at omsorgsarbeideren kan arbeide innenfor alle de tradisjonelle helsetjenestene på linje med hjelpepleieren. Omsorgsarbeideren ble etter hvert også lagt inn under den nye helsepersonelloven sin autorisasjonsordning.

4.12 Hjelpepleierne ut av sykehusene

Omfattende strukturendringer innenfor helse- og sosialfeltet skulle også få betydning for hjelpepleierens arbeidsmuligheter og slik sett på sikt også for rekrutteringen av hjelpepleiere. Mens sykehus i utgangspunktet hadde vært den viktigste arbeidsplassen for den nye yrkesgruppen, skjedde det nå en dramatisk endring. Andelen som startet i sykehus blant de nyutdannede ble fra 1975 til 1985 mer enn halvert, en nedgang fra 41 til 17 prosent (Abrahamsen 1994). I stedet var det syke- og aldershjem som hadde overtatt som den viktigste arbeidsplassen for hjelpepleierne.

Hva ligger bak denne endringen? For det første avspeiler det en rasjonalisering og spesialisering av sykehussektoren. Fra å ha vært det land i Norden med høyest sykehustetthet, ble antall sykesenger ved norske sykehus redusert med ca. 30 prosent fra 1982 til 1992 (Eilertsen og Wold 1994). Antall liggedøgn pr. pasient ble kuttet kraftig ved at pasientene nå raskere flyttes videre i det som betegnes som behandlingsskjeden, dvs. at de eldste og sykeste pasientene flyttes til sykehjem, mens de som anses friske nok skrives ut og sendes hjem, eventuelt med oppfølging av hjemmesykepleie eller hjemmehjelp. Dette gjøres for å få ned kostnader, samtidig som det begrunnes ut fra den rådende diskurs om institusjoner som nærmest sykeliggjørende i seg selv. Det er også muliggjort gjennom den teknisk-medisinske

utviklingen. Inngrep som tidligere var kompliserte og krevde lang oppfølging i etterkant, gjøres i økende grad som dagkirugi. I sykehusene øker antallet leger i denne perioden, og antallet sykepleiere øker enda mer, i tillegg til at andelen av disse med spesialutdanning blir stadig høyere. På den annen side finnes det så å si ikke ufaglærte pleiere igjen i sykehus. Det nye og dramatiske, sett fra hjelpepleiernes side, er at stadig flere hjelpepleierstillinger utover 1980-tallet omgjøres til sykepleierstillinger. Mens det i 1982 var 1,7 sykepleierårsverk pr. hjelpepleierårsverk i sykehus, var dette økt til 3,2 sykepleiere pr. hjelpepleier i 1994 (ibid.).

Endringen i arbeidsdelingen kan imidlertid ikke forklares som en naturlig følge av de tekniske nyvinningene eller av rasjonalisering i seg selv. Innenfor disse endrede rammebetingelsene, som selvsagt også er resultater av menneskelig handling, gjøres det hele tiden valg mellom ulike strategier. Blant de sentrale aktørene som påvirker disse valgene er profesjonene og yrkesgruppene selv. Her er det store ulikheter i ressurser og styrkeforhold, blant annet som følge av utdanning, av hvilken faglig legitimitet de ulike gruppene nyter, og hvilken posisjon de har i arbeidsorganisasjonen. Sykepleierprofesjonen og deres forbund hadde blitt kritisert for å overlate den pasientnære pleien og omsorgen til hjelpepleierne, og i stedet å prioritere ledelse og medisinsktekniske oppgaver (Martinsen og Wærness 1979). På 1980-tallet tok de på mange måter konsekvensen av denne kritikken og utviklet en strategi for å profesjonalisere hele pleiefeltet.

Hjelpepleierne, som aldri hadde hatt noen egen jurisdiksjon, men hele tiden hatt sitt yrkesfelt innenfor sykepleiernes felt, opplevde nå at sykepleierprofesjonen vendte seg mot dem og etter hvert også programfestet at hjelpepleierne skulle ut av pleien¹¹⁰. Etter å ha blitt presset til å akseptere en kortere pleierutdanning på 1960-tallet, hadde sykepleierne nedkjempet forsøket fra Bjørnsonkomiteens side på å knytte hjelpepleierutdanningen opp mot deres egen utdanning. Hjelpepleierutdanningen var i stedet parkert på et sidespor, som en ikke-meritterende utdanning i forhold til sykepleie. Styrkeforholdet mellom de to yrkesgruppene og deres organisasjoner var svært ulikt. Ikke bare manglet hjelpepleierne en egen jurisdiksjon innenfor arbeidsfeltet. I tillegg hadde sykepleierutdanningen blitt akseptert på høyskolenivå. Sykepleierprofesjonen hadde også gjennom lang tid utviklet et eget og svært robust ledelseshierarki innen pleietjenestene. Dette innebar at spørsmålet om hvilke yrkesgrupper en

---

¹¹⁰ Jfr. Det famøse Loen-vedtaket, fattet på landsmøtet i Norsk Sykepleierforbund i 1989. En kritisk analyse av dette finnes i Christensen og Wærness (1989)

til en hver tid hadde bruk for til ulike oppgaver i pleien, i stor grad ble vurdert av ledere som selv var sykepleiere.

Prosjektet med å profesjonalisere hele pleiefeltet, blant annet gjennom å ta den praktiske, pasientnære pleien tilbake, begrenset seg i praksis til sykehusene, men her var den til gjengjeld svært effektiv. Hjelpepleierne ble som tallene over viser, marginalisert som yrkesgruppe innenfor sykehussektoren i løpet av en drøy tiårsperiode. Selv om det i dette tilfellet er mulig å identifisere sykepleierprofesjonen som en kollektiv aktør som på en aktiv måte forsøker å svekke det tilgrensende hjelpepleieryrket, kan det også hevdes at profesjonalisering av en gruppe innenfor et felt i seg selv bidrar til hierarkisering av feltet og dermed en marginalisering av de underordnede. Et parallelt eksempel er vist i en analyse av det danske pedagogområdet (Bagøe Nilsen 2002).

4.13 Videreutdanning i operasjonsteknikk – en avgjørende styrkeprøve

Gjennom at Stortinget hadde forkastet den trinnvise utdanningsmodellen, var hjelpepleierne avskåret fra sosial mobilitet gjennom det ordinære utdanningssystemet. Om de ønsket å gå videre til sykepleie, måtte de i så fall først ta gymnas/allmennfaglig utdanning for å få studiekompetanse. Som en alternativ strategi for faglig utvikling, hadde hjelpepleierne tatt initiativ til å etablere ulike faglige kurs og spesialiseringer, mye etter mønster fra sykepleierne og legene. I prosessen med å få disse formalisert var det et avgjørende skille mellom det som ble definert som etterutdanning, og det som ble definert som videreutdanning. Mens etterutdanning normalt omfatter faglig oppdatering for å kunne fortsette å gjøre det arbeidet en har på en tilfredsstillende måte, signaliserer videreutdanning en hevet kompetanse. Dette har implikasjoner på flere områder. For det første gjelder det spørsmålet om man er kvalifisert til en annen stilling, eller stillingsbetegnelse, noe som igjen kan ha konsekvenser for lønn. For det andre gjelder det spørsmålet om man får en økt kompetanse med hensyn til arbeidsoppgaver. Når det gjelder begge disse forholdene vil det altså være vesentlig at en utdanning defineres som videreutdanning for at den skal få praktiske konsekvenser.

Mens videreutdanning i hjelpepleie på områder som vernepleie, psykiatri og geriatri hadde vært relativt ukontroversielt, kom forslaget om videreutdanning i operasjonsteknikk på midten

av 1980-tallet i en situasjon hvor sykepleierprofesjonen arbeidet for å monopolisere pleiarbeidet i sykehusene. Fra hjelpepleiernes side kan ønsket om denne utdanningen ses som et forsøk på å legitimere fortsatt tilstedeværelse i en arbeidsorganisasjon som krever stadig høyere kompetanse. Fra sykepleierprofesjonens side oppfattes den som et forsøk fra hjelpepleierne på å flytte fram sine posisjoner, og det innenfor et av sykehusets kjerneområder. Striden om å sette i gang denne videreutdanningen ble så hard at utdanningen måtte salderes av Stortinget før den ble forsøkt igangsatt i 1987 (Tuntland 1997). Selve iverksettelsen av utdanningen var betinget av at man hadde en operasjonsavdeling på et større sykehus hvor operasjonssykepleierne var villige til å ta ansvar for den praktiske delen av opplæringen. Sykepleierforbundet utnyttet her sin maktposisjon til å sørge for at dette ikke lot seg gjøre (ibid.). Til tross for at saken var oppe i Stortinget en rekke ganger, og forbundet to ganger ble dømt i Arbeidsretten for gjennom ulovlige aksjoner å ha hindret iverksettelsen av videreutdanning for hjelpepleiere, klarte man ikke å sette i gang utdanningen. Når sykepleierprofesjonen så sine vitale yrkesinteresser truet av et annet yrkes utvikling, viste det seg at de var villige til å gå svært langt, og om nødvendig hindre selv gjennomføringen av et stortingsvedtak. Hjelpepleierne på sin side viste seg å ikke å ha tilstrekkelig med ressurser, selv med et stortingsvedtak i ryggen, til verken å utvide eller konsolidere sitt arbeidsområde i somatiske sykehus. Helsedirektoratet, som under Evangs ledelse hadde vært den kanskje viktigste betingelsen for at hjelpepleierutdanningen ble etablert i 1963, lå med brukket rygg når det gjaldt politisk innflytelse. Med omorganiseringen av den sentrale helseforvaltningen på begynnelsen av 1980-tallet, hadde Sosialdepartementet tatt tilbake den politiske styringen Helsedirektoratet hadde hatt i hele etterkrigstiden. Når denne ryggstøtten var borte, ble det svært tydelig at hjelpepleiergruppen i seg selv ikke var i stand til å yte Sykepleierforbundet særlig motstand. I Hjelpepleierforbundets egne publikasjoner fra midten av 1980-tallet kan en spore et vendepunkt i vurderingen av yrkesgruppens muligheter. 1960-tallets optimisme er byttet ut med en sterk problemorientering (Vines 1985).

4.14 Kommunal pleie og omsorg som det nye kjerneområdet

Gjennom 1980- og 90-tallet skjedde det en utbygging og samling av ulike pleie- og omsorgstjenester på det kommunale nivået. Sykehjemmene ble et kommunalt ansvar, omsorgen for psykisk utviklingshemmede likeså, og gradvis ble også psykiatrien kommunalisert. For sykepleiere flest var arbeid i den kommunale pleie- og omsorgen

forbundet med langt lavere status enn hva tilfellet var i sykehus, og det var derfor stadig vanskeligere å få besatt sykepleierstillinger. De statlige sosial- og helsemyndighetene intensiverte sitt arbeid for at disse tjenestene skulle besettes av utdannet personell, og det var derfor stor etterspørsel også etter hjelpepleiere. Siden takten i utbyggingen og oppkvalifiseringen av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene innebar en stillingsvekst som mer enn oppveide tilbakegangen i hjelpepleierstillinger i sykehus, var det over tid ingen store problemer med arbeidsledighet for hjelpepleierne, og de nyutdannede ble raskt absorbert. Dette skjedde til tross for at utdanningstakten ble mer enn fordoblet, fra rundt 2000 på 1970-tallet, til over 4000 på begynnelsen av 1990-tallet¹¹¹.

Denne prosessen innebærer at hjelpepleieryrket i løpet av ganske få år endres fra i hovedsak å være en sykehuspleier, til å bli en kommunal pleie- og omsorgsarbeider. Det betyr samtidig at hjelpepleierne, fra å ha sine arbeidsplasser i særlig grad knyttet til byer og større steder med sykehus, blir et yrke knyttet til arbeidsplasser spredd rundt i alle landets kommuner. Nedgangen i status gir seg ikke et synlig utslag i rekrutteringssvikt, fordi utbyggingen av eldreomsorgen åpner for nye jobbmuligheter og yrkeskarriere for kvinner over hele landet, selv i relativt grisgrendte strøk¹¹².

Ut fra en tradisjonell hierarkisering av pleiejobbene, hvor attraktiviteten ikke minst måles ut fra hvor nær en står medisinens kjerneområder, vil en anta at hjelpepleieryrket tapte prestisje som følge av forflytningen fra sykehussektoren til den kommunale pleie- og omsorgssektoren. På 1980-tallet ble imidlertid det tradisjonelle verdihierarkiet utfordret, ikke minst gjennom en kritikk av den medisinske dominansen. Gjennom prosessen med å integrere tidligere atskilte helse- og sosialtjenester på det kommunale nivået, dels under felles administrasjon, får man en spenning mellom ulike verdier og hegemoniske behandlingssyn som de tidligere sektorene har representert. Bærerne av disse er i stor grad de ulike profesjonene, de sosialfaglige på den ene siden, og de helsefaglige på den andre. Mens hjelpepleierne har sin forankring i det helsefaglige behandlingsparadigmet, som i liten ble rokket ved i somatiske sykehus, var situasjonen etter desentraliseringen og integreringen av pleie- og omsorgstjenestene i kommunesektoren langt mer uavklart. Nye strømninger, preget av det en kan kalle

---

¹¹¹ Kilder: Bjørnsonkomiteen, Høst (2002)

¹¹² Blant annet undersøkelsen til Abrahamsen (1994) illustrerer dette; Selv blant hjelpepleiere som bor i spredtbygde strøk, oppgir et stort flertall at de kan velge mellom ulike typer arbeidsplasser innenfor pleie- og omsorgssektoren.

”normalitetsparadigmet” eller ”avmedikaliseringen” hadde fra midten av 1980-talet og utover en viss vind i seilene (Erichsen 1996). Dette var preget av en kritikk av det dominerende teknisk-medisinske paradigmet, for blant annet å fokusere ensidig på det ”syke organet” og isolere dette fra ”helheten”. Man ønsket sterkere fokus på hele mennesket, samt større vekt på omsorgssiden framfor den rent teknisk-medisinske behandlingen. Den nye omsorgsarbeiderkategorien ble av enkelte koplet til nettopp dette synet.

Sosialdepartementet var ansvarlig for gjennomføringen av den såkalte HVPU-reformen. Da reformen tok til på slutten av 1980-tallet, bodde det rundt 5000 med diagnosen psykisk utviklingshemming på de store sentralinstitusjonene (Romøren og Sandvin 1994). Reformens mål var å tilbakeføre alle disse til sine hjemkommuner innen 1991. I mai 1993 bodde 6700 psykisk utviklingshemmede i egne boliger opprettet i forbindelse med reformen (Søbye 1994). Disse spente fra små kommunale institusjoner, via bokollektiv til enkeltboliger. Med disse fulgte det et varierende behov for omsorgstjenester. Avinstitusjonaliseringen og restruktureringen av denne sektoren berørte på den ene siden vernepleierne, som var profesjonalsert rundt problemløsningsmetodene som lå i den tradisjonelle institusjonsomsorgen, og på den annen side en stor gruppe miljøarbeidere, som ofte var ufaglærte.

Myndighetene ble etter hvert opptatt av å heve kompetansen også til de ufaglærte med tanke på at de nå i stor grad ville måtte jobbe alene og derfor mer selvstendig i forhold til brukerne. Som utførende myndighet for «ansvarsreformen» eller HVPU-reformen, sto Sosialdepartementet. Samme departement hadde også ansvaret for omsorgstjenester mer generelt, blant annet eldreomsorg. I departementet var man opptatt av å unngå at omsorgen for psykisk utviklingshemmede først og fremst fikk en medisinsk eller helsefaglig orientering. I stedet burde arbeidstakerne representere en syntese mellom helse- og sosial¹¹³. På motsatt side sto det daværende Helsedirektoratet som ønsket å beskytte og skjerme helsetjenestene. De skulle forbeholdes yrkene med offentlig, helsefaglig godkjenning.

På samme måte foregikk det en dragkamp om hvem som skulle dominere de hjemmebaserte tjenestene, som i utgangspunktet var delt mellom hjemmehjelpen, som var sosialfaglig basert og forankret i sosialtjenesteloven, og hjemmesykepleien, som var helsefaglig basert og

---

¹¹³ Intervju med tidligere 1.konsulent i sosialavdeling 2 og prosjektleder for HVPU-reformen, Hanne Luthen 26.09.95.

forankret i kommunehelsesloven. Utviklingen her var tidlig på 1990-tallet fremdeles ganske åpen.

Til tross for at disse utviklingstrekkene problematiserer bildet av det tradisjonelle statushierarkiet, vil det trolig være riktig å si at hjelpepleierens ”forvisning” fra sykehusene og overgang til de kommunale pleie- og omsorgstjenestene innebærer et statusfall, både i egne og andres øyne. Ikke minst skyldes dette måten de ble presset ut av sykehusene på, med mye bitterhet og mange konflikter som fulgte i kjølvannet.

4.15 Deltid

1970-tallet ble tiåret da deltidsarbeidet for alvor ekspanderte i arbeidslivet. Dette knyttes i ettertid til gifte kvinners inntog på arbeidsmarkedet (Jensen 2000). At deltidsarbeidet ble en såpass viktig tilpasning til arbeidslivet for kvinner, kan som selve inngangen i lønnet arbeid vurderes ut fra flere forhold. Tradisjonelt har for eksempel økonomer lagt vekt på økonomiske forhold, mens sosiologer har lagt mer vekt på ideologiske forhold (se bl.a. Ellingsæter 1989). Deltid kan knyttes til at mange kvinner valgte denne strategien for å gå ut i arbeidslivet, fordi den innebar en mykere overgang, hvor de fortsatt kunne ivareta omsorgsforpliktelser og husarbeid på en akseptabel måte. En undersøkelse fra 1965 viste for eksempel at norske kvinner mente to forhold var avgjørende for at de ville ta seg lønnet arbeid; det ene var akseptable ordninger for barnepass/-omsorg, og det andre var muligheter for deltid (Siim 1993). Samtidig var en deltidsjobb ofte et tilstrekkelig økonomisk tilskudd for at det som tidligere hadde vært en en-inntektsfamilie skulle klare seg (Skrede 1986).

På samme måte kan arbeidsgivernes tilrettelegging for deltid vurderes som på den ene siden en strategi for optimal fleksibilitet og lønnsomhet for virksomheten, og på den andre siden som en tilpasning til mange kvinners ønsker. Allerede under husmorens glansperiode på 1950-tallet, bidro sykepleiermangelen til at myndighetene forsiktig luftet ideen om deltid som en løsning for å lokke de gifte, hjemmeværende sykepleierne ut i arbeid¹¹⁴. Som vi skal komme inn på nedenfor, la offentlige myndigheter ti år senere opp til en systematisk økning i deltid, fordi de nå anså dette som helt nødvendig for å kunne klare å rekruttere flere

---

¹¹⁴ Daværende medisinalråd Jon Bjørnsson uttalte følgende til Aftenposten 18.mai 1957: ”...få utdanninger gir vel bedre kvalifikasjoner for administrasjon av og arbeid i et hjem enn nettopp sykepleien. Det er imidlertid nå blitt ventilt planer om å få litt av denne reserve tilbake til aktiv sykepleietjeneste ved å opprette deltidstillinger”.

kvinner. Samtidig er det rimelig å anta at deltidsarbeidet for noen sektorer etter hvert ga en annen gevinst ved at det bidro til en større fleksibilitet i bemanningen. Dette kan ha gitt arbeidsgivere et nytt incentiv til å ansette på deltid.

Andelen deltidsarbeidende fortsatte å øke fram til midten av 1980-tallet, hvoretter trenden flatet ut og snudde i arbeidslivet som helhet. Etter dette har deltidsandelen blant norske kvinner sunket gradvis, men likevel mindre enn i for eksempel Sverige og Danmark. Ulik offentlig politikk, men også ulikheter i "kjønnskontrakten" i de forskjellige landene har vært fremholdt som forklaringer. I forhold til de andre nordiske landene, kom Norge sent i gang med barnehageutbygging (Leira 1993). Det har også vært en ambivalens i forholdet mellom på den ene siden å støtte kvinners muligheter for lønnet arbeid, og på den annen side tiltak som oppmuntrer til å være hjemme med barn (ibid.) I nyere tid har vi fått kontantstøtten som også ser ut til å stimulere til deltidsarbeid. Et annet utviklingstrekk er at det først og fremst er kvinner med utdanning som øker heltidsandelen, mens heltid blant kvinner med mindre utdanning har økt i langt mer moderat omfang (Ellingsæter og Wierss-Jensen (1997). Dette trekker i retning av en forklaring hvor deltidsarbeidet ses som en tilpasning i mer rutinepregede og tunge jobber. I mindre grad enn i en del andre land, som f.eks England, kan deltid i Norge sees som et uttrykk for marginalisering av posisjonen i arbeidsmarkedet. Tariffavtalene og lovgivningen rundt sosialytelser og arbeidervern skiller etter hvert lite mellom heltids- og deltidsarbeidende, og deltidsarbeidende er gitt særskilte rettigheter både i tariffavtaler og lovverket med hensyn til å øke sin stillingsprosent.

Ubalansen mellom tilbud og etterspørsel etter sykepleiere, som på mange måter var hjelpepleierutdanningens utgangspunkt, spredde seg på slutten av 1960-tallet fra sykehussektoren til den ekspanderende, offentlige eldreomsorgen. Dette var et felt som i utgangspunktet nesten utelukkende var drevet av ufaglærte, men hvor høyere faglige krav til personalet nå bidrar til å rekonstruere dette som et felt med rekrutteringsproblemer. Således oppsummeres det i en innstilling fra den stortingsnedsatte Komiteen for eldreomsorgen fra 1967, at bare halvparten av de ansatte i sykehjemmene har noen pleierutdanning overhodet, mens kun 30 prosent av de ansatte i aldershjemmene har det¹¹⁵. Fokuset rettes mot utdanningskapasiteten, men også mot tiltak for å øke yrkesaktiviteten, som i denne perioden besto i å arbeide for å få flere hjemmевærende ut i arbeidslivet. Deltidsproblematikken blir nå

---

¹¹⁵ Innstilling om institusjoner for eldre. Innstilling II fra komiteen for eldreomsorgen av 1967

brakt inn i den offentlige diskursen om hvordan behovet for både sykepleiere og hjelpepleiere skal dekkes. I komiteens innstilling heter det:

*”Mange næringer og de fleste serviceyrker kappes i dag om å finne fram til arbeidskraft som arbeidslivet ikke har nyttiggjort seg, nærmere bestemt personer med en viss utdanning, som av personlige grunner – vanligvis ekteskap og familiehensyn – har avstått fra å ta arbeid utenfor hjemmet. Også eldreomsorgen representerer en sterk interesse for et slikt tilskudd til personellet, og på et enkelt felt, hjemmehjelpen, er det betydelig fremgang i rekrutteringen av gifte kvinner til deltidsarbeid.”*¹¹⁶

Komiteen argumenterer videre med at bare en liten andel av personalet ved eldreinstitusjonene arbeider deltid, noe de mener antyder et stort potensial for økning. Man understreker derfor at institusjonene må ”strekke seg langt” for å imøtekomme ansattes deltidsbehov. I forbindelse med forslaget til ny sykehuslov i 1968, framhever også Sosialdepartementet de gode erfaringer en har på Ullevål Sykehus fra forsøk med deltidsarbeid for å holde gifte sykepleiere i arbeid¹¹⁷.

På samme måte som i arbeidslivet generelt, økte deltidsarbeidet blant kvinnene innenfor pleie- og omsorg på 1970-tallet. I utgangspunktet var det imidlertid mindre deltidsarbeid her enn i andre sektorer. Mens det på begynnelsen av 1970-tallet var mellom 40 og 50 prosent av kvinnene som arbeidet deltid, lå deltidsandelen innen eldreomsorgen på bare 14 prosent¹¹⁸ En viktig forklaring bak dette arbeidsmønsteret dominert av heltid, var sykepleiernes historie. Tradisjonelt bestod denne yrkesgruppen av ugifte kvinner som gikk inn i arbeidet som en slags ”livegne”; de bodde på institusjonene og hadde et svært begrenset privatliv (Melby 1990).

I en undersøkelse av nyutdannede hjelpepleiere fra 1975/76, framkommer det at andelen som startet på deltid var 28 prosent (Abrahamsen1994). Fram til midten av 1980-tallet økte andelen av nyutdannede hjelpepleiere med deltid til 39 prosent (ibid.). Fremdeles var det imidlertid mindre deltid blant disse enn blant kvinner generelt som da hadde kommet opp i en

---

¹¹⁶ Innstilling om institusjoner for eldre. Innstilling II fra komiteen for eldreomsorgen av 1967

¹¹⁷ Aftenposten 23.4.1968

¹¹⁸ Kilder her er SSB og Komiteen for eldreomsorgen av 1967

deltidsandel på 53 prosent¹¹⁹. Fra midten av 1980-tallet synker deltidsandelen blant norske kvinner generelt, mens utviklingen blant hjelpepleiere, og pleie- og omsorgspersonell generelt, går den motsatt vei og fortsetter å øke. Dette skjer parallelt med at pleie- og omsorgstjenestene i kommunene ekspanderer voldsomt, og over hele landet.

I den offentlige diskursen om deltid er det mange aspekter framme, svært ofte av normativ karakter. Det gjelder hvorvidt deltid hindrer kvinner å bli økonomisk uavhengig av mannen, eller i en sterkere versjon - hvorvidt kvinner som velger deltid er undertrykte. Dvs. at en også stiller spørsmålstegn ved graden av valg. På den annen side eksisterer det utbredte oppfatninger om at deltid er et resultat av en kynisk politikk fra arbeidsgivere, fordi deltidsansatte kan utnyttes mer effektivt, de har færre rettigheter, osv. Særlig i perioder med stor etterspørsel etter arbeidskraft innenfor en sektor, kommer også den enkeltes forpliktelse til å arbeide mer fram i den offentlige diskursen, noe som resulterer i et sterkere press på den enkelte til å legitimere behovet for deltid. Når hjelpepleierutdanningen på 1980-tallet innenfor utdanningsdiskursen gradvis begynte å få et stempel som ”problematisk” blant en del likestillingspolitikere, var nettopp den høye deltidsandelen i yrket et aspekt som ble vektlagt¹²⁰.

---

¹¹⁹ Kilde SSB 2003.

¹²⁰ Se Lyftingsmoutvalget.

4.16 Oppsummering:

Økt spenning mellom utdanningspolitikk og rekrutteringsmønstre

Etter at en felles grunnskole var på plass på midten av 1960-tallet, skulle enhetsskoleprosjektet føres videre gjennom at alle skulle sikres muligheten til videregående utdanning, uavhengig av geografi, kjønn, allmenn- eller yrkesfag. Hjelpepleierutdanningen ble som mange andre yrkesutdanninger virvlet inn i den prosessen prosjektet for å etablere et felles videregående utdanningssystem satte i gang. Konjunktoren den ble etablert under og sektoren den var plassert i, gjorde at hjelpepleierutdanningen, til tross for at det var en praktisk utdanning, ble plassert i den videregående skolen som en skolebasert utdanning, som ett av flere videregående kurs under grunnkurset for sosial- og helsefag.

Bjørnsonkomiteen fulgte opp Evangs tanke om et sammenhengende, trinnvist utdanningssystem innenfor helsefagene, men ble på dette punktet avvist av Stortingsflertallet etter heftig motstand fra sykepleierne og andre høyskolegrupper. Dermed forble hjelpepleierutdanningen i utdanningsstrukturell forstand en "blindvei", isolert fra sykepleien og det høyere utdanningssystemet. I dette perspektivet kan man tenke seg at reformen ville bety et statusfall for utdanningen. Hjelpepleiergruppen selv var imidlertid ambivalent til den trinnvise modellen, og kan se ut til å ha vært mer opptatt av anerkjennelsen som lå i at utdanningen ble knyttet til det videregående utdanningssystemet, enn mulighetene for videre utdanningskarrierer. Hjelpepleierutdanningen var for de fleste av de som søkte et viktig nok mål i seg selv. Sammen med innføringen av en ordning med offentlig godkjenning og beskyttet tittel i 1978 ble dette sett som bidrag til en vellykket yrkesdanningsprosess. Reform 74 etablerer en ny videregående skole, men hvor de gamle skiller og karakteristika både mellom gymnas og yrkesfag, og yrkesfagene imellom, bringes med inn. Dette gjelder i høyeste grad også for hjelpepleierutdanningen. For det første ble den særegne voksenutdanningen beholdt ved siden av de ordinære kursene i den videregående skolen. Dernest bidro opptaksregler som ga poeng for alder og erfaring, til at det etablerte rekrutteringsmønsteret, med en sterk dominans av voksne med pleie- og omsorgserfaring, ble reproduisert også innenfor de ordinære kursene i den nye videregående skolen.

Initieringen av Reform 74 er preget av 1960-tallets utdanningsoptimisme. Til tross for at en i andre land i disse årene kan se tegn til forvitring i den organiserte moderniteten, med økende arbeidsledighet, økonomisk destabilisering og minskende tiltro til plan og styring (Wagner

1994), så er Norge foreløpig en relativt fredet idyll. Tegnene til krise i moderniteten kan i Norge primært spores på det kulturelle og akademiske feltet, hvor 1968 blir et symbol som sammenfatter et ”*individualistisk oppbrudd...fra den sosialdemokratiske orden*” (Slagstad 2004:234). Det er påpekt at den begynnende kritikken av den herskende orden etter hvert også påvirket diskusjonen rundt allmennfagene i Reform 74 (Skarpenes 2005). Disse endringstrekkene kan derimot i liten grad sees å ha hatt noen innvirkning på utformingen av helse- og sosialutdanningene. Hjelpepleierfeltet representerte på mange måter et særlig konservativt felt, kulturelt sett. Her er det voksne, deltidsarbeidende kvinner med husmorerfaring som dominerer, kvinner som vil arbeide om natten slik at de kan passe barna om dagen, som hjelpepleierens formann, Elsa Brattli selv uttrykte det.

Utover 1980-tallet blir også hjelpepleierutdanningen brakt inn i et mer turbulent farvann. De strukturelle endringene i utdanningssystemet medfører at hjelpepleierutdanningen blir flyttet fra sektormyndighetenes til utdanningsmyndighetenes domene. Med nye aktører gjør også nye logikker sin entré. Det vi kan kalle utdanningslogikken er mindre orientert mot yrkesbyggende virksomhet, og mer mot utdanningsordningene og ulike moderniseringsbehov knyttet til disse, som fordelingspolitikk, rasjonalisering, gjennomstrømning og kjønnspolitikk. I takt med husmoryrkets nedgang, har husstellet gradvis mistet sin posisjon som attraktiv yrkesutdanning for jenter, og mange aktører arbeider for en yrkesretting av utdanningen gjennom en sammensmelting med studieretningen for helse og sosial, og med hjelpepleien. I denne prosessen blir hjelpepleierutdanningen, som på 1960- og 70-tallet hadde blitt ansett som viktig for moderniseringen av kvinnebiografiene, beskyldt for å være for ”smal”, for medisinsk orientert og for institusjonsrettet. Det blir definert som et likestillingsproblem at den ikke fører til et selvstendig fag eller yrke, men til en assistentstatus, underordnet en annen profesjon og med lite autonomi i yrkesutøvelsen.

Etter hvert skulle disse angrepene materialisere seg i form av konkrete forslag til moderniseringer i utdanning og utdanningsstrukturer. Det kulminerer med at Stortinget i 1992 vedtar at det, ved siden av hjelpepleien, skal opprettes en utdanning som omsorgsarbeider. Omsorgsfaget blir av mange ansett å kunne bli alt det hjelpepleien ikke er blitt innenfor dette kvinnedominerte feltet; som lærefag skal det gi autonome arbeidstakere med høyere status, samt gode lønns- og arbeidsforhold, noe som ville kunne rekruttere ungdom til heltidsarbeid. Omsorgsarbeideren skal jobbe på tvers av skillelinjene mellom helse og sosial, og mellom

institusjonsomsorg og åpen omsorg. Den skal baseres på en holistisk tilnærming til brukerne, ikke en snever medisinsk eller pleiefaglig.

I motsetning til under den evangske fasen med sentral styring, klare linjer og veldefinerte yrker i helsesektoren, blir det nå opp til kommunene hvilke av disse faggruppene de vil prioritere. Det medisinske regimet er ikke lengre udiskutabelt. Helsedirektoratet, som i praksis ledet utredningen av helse- og sosialutdanningene i arbeidet med Reform 74, har mistet sin sterke dobbeltstilling som direktorat og departement og blir ikke en gang representert når retningslinjer for læreplanene i pleie- og omsorgsutdanningene skal drøftes i forkant av Reform 94. Det at det blir mer utydelig hvilket behandlingsparadigme som råder i pleie og omsorg, at det heller ikke lenger er gitt hvem som skal styre innhold i utdanningene, og at den til nå så vellykte og velfungerende hjelpepleierutdanningen kommer under kritikk for å utdanne til en underordnet status både i hjem og i arbeidsliv, kan tolkes som tegn på at krisen i den organiserte modernitet er i ferd med å nå også dette feltet.

Etter integreringen i den videregående skolen dobles utdanningskapasiteten av hjelpepleiere gradvis fra 2000 til 4000 pr. år, de aller fleste voksne kvinner. Samtidig fører endringer i sykehussektoren kombinert med sykepleiernes profesjonalisering til at hjelpepleierne marginaliseres innenfor det arbeidsområdet de opprinnelig ble utdannet for. Den sterke optimismen som rådde under hjelpepleierutdanningens første to tiår er borte.

Hjelpepleierforbundet opplever at utdanningen og yrkesgruppen presses fra alle kanter. Den samtidige ekspansjon av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene bidrar imidlertid til at etterspørselen etter hjelpepleiere totalt sett øker. At det tradisjonelle rekrutteringsmønsteret med voksne kvinner og deltidsarbeid faktisk forsterkes, får imidlertid liten oppmerksomhet på den utdanningspolitiske arenaen. Satsing på ungdom i nye utdanningsløp i pleie- og omsorg er her et felles fokus for alle aktører¹²¹. Ikke en gang hjelpepleiernes egen organisasjon ser ut til å være bevisst hva som faktisk er yrkets kjernerekruttering. En alternativ forklaring er at også de ønsker å endre rekrutteringsgrunnlaget. Slik sett kan en si at avstanden mellom det utdanningspolitiske reform- og moderniseringsfokuset på den ene siden og de faktiske rekrutteringsmønstrene i pleie- og omsorgsarbeidet på den andre, øker kraftig i perioden.

---

¹²¹ Et mulig unntak her er lærerne i hjelpepleierskolene, men de var ingen sentral aktør.

Kapittel 5: Reform 94

Det videregående utdanningssystemet opplevde i løpet av 1970- og 80-tallet en voldsom ekspansjon (Østvold og Pettersen 1991); en stadig større andel av ungdommen tok videregående utdanning, samtidig som mange eldre ungdommer og voksne vendte tilbake, særlig for å gjennomføre en yrkesutdanning. Samtidig ble kapasiteten innen yrkesutdanningen bygget kraftig ut. I takt med den økende arbeidsledigheten fra slutten av 1980-tallet, skjedde det en ny omdreining i tilgangen av voksne søkere til videregående. Mens deres andel av elevene på 1970- og 80-tallet hadde ligget på rundt 30 prosent, økte dette til 42 prosent i 1992 (Engesbak 1995). Til tross for at innretning på ungdom og målet om en aldersmessig standardisering av utdanningsbiografiene hadde vært en del av Reform 74 sitt siktepunkt, om enn mer implisitt, hadde dette ikke forhindret at skolen i denne perioden faktisk ble mer aldersheterogen. Gjennom Reform 94 fikk målet om å gjøre videregående utdanning til en ungdomsutdanning en framskutt plass. Med sterke legale og finansielle virkemidler søkte myndighetene nå å bedre effektiviteten og gjennomstrømningen i dette systemet, ikke minst gjennom å skape tettere sammenheng mellom utdanningsnivåene fra grunnskole, via videregående og til høyskole. Reform 94 følger ideologisk og retorisk opp mange av prinsippene i 74-reformen. Man er fortsatt opptatt av å organisere det videregående systemet som en enhetlig utdanningsordning for ungdom. Det nye kan sies å være en større vektlegging av det individuelle; som elevenes valg og elevenes ansvar for egen læring. Men det legges også sterk vekt på styring; fra 74-reformens mål om at alle skulle ha *muligheter* til videregående opplæring, går man i 1994 et skritt videre. Målet er nå at all ungdom skal *gjennomføre* videregående opplæring.

Reform 74 hadde trukket hjelpepleierutdanningen inn i den videregående skolen, men utdanningen hadde langt på vei beholdt de særtrekk og i det spesielle rekrutteringsmønster som alt var etablert. Gjennom Reform 94 forsøker myndighetene å gjøre også hjelpepleierutdanningen – og samtidig det nye omsorgsarbeiderfaget – til rene ungdomsutdanninger. De viktigste begrunnelsene er å bedre ungdommens utdanningsmuligheter og lette deres overgang fra skole til arbeid. Derved søker en å oppnå en større utdanningseffektivitet, både sett fra samfunnets og den enkelte utdanningssøkers side. I forbindelse med implementeringen av Reform 94 benytter fylkeskommunene alle tilgjengelige ressurser for å oppfylle ungdommens lovfestede rett til utdanning. Den videregående skolen blir i stor grad tømt for voksne, eller elever over 20 år, som i den

særegne norske utdanningshistorien alltid hadde hatt en markert posisjon innenfor yrkesutdanningene, og hvor hjelpepleierutdanningen er et særlig eksempel.

5.1 Reformens mål og virkemidler

Hernes-utvalget¹²² hadde spissformulert problemet på denne måten: ”*Utfordringen for norsk kunnskapspolitik er at landet ikke får nok kompetanse ut av befolkningens talent*”.

Resonnementet kan knyttes til idéen om at det finnes en uutnyttet ”intelligensreserve”, ikke minst i arbeiderklassen og lavere sosiale lag, som på grunn av samfunnets, og da særlig utdanningssystemets organisering, ikke har blitt tatt i bruk (Hansen 2003). Gjennom Reform 94 var således målet ”å utnytte evnene til alle”¹²³, noe som ut fra denne måten å resonnerer på vil skape et meritokratisk samfunn. I pakt med tidens ånd når det gjelder velferdspolitik, som i stor grad er sentrert rundt juridifisering og den enkeltes rettigheter versus staten, blir videregående opplæring *rettighetsfestet*. Som i all annen rettighetsfesting, dreier dette seg om en presisering både av hva man har rett til og en *avgrensning* av hvem som har krav på dette. Dette operasjonaliseres som rett til tre års videregående opplæring, en opplæring som skal være kompetansegivende, dvs. gi mulighet til enten studiekompetanse eller fag-/yrkeskompetanse¹²⁴. Det er ungdom i alderen 16-19 år som skal ha denne retten, startende med de som fyller 16 i 1994. Det fylkeskommunale forvaltningsnivået får alene ansvaret for å sørge for at rettighetene blir innfridd og opplæringen gjennomført. På det organisatoriske plan kan man ut fra dette si det ligger tre delreformer i Reform 94; en rettighetsreform, en strukturreform og en forvaltningsreform. I tillegg kommer reformeringen av selve innholdet i opplæringen.

Den såkalte rettighetsreformen ble, som referert, søkt gjennomført ved en individuell, lovfestet rett til tre års videregående opplæring. Denne skulle sikre de yngste førsterett til opplæringsplassene, slik at disse kunne komme inn på og fullføre sin videregående utdanning uten å bli hindret av kapasitetsproblemer. Dette hadde to sider, gjennom at det skulle sikre de unge, samt bidra til en effektiv gjennomstrømning og dermed en god utdanningsøkonomi sett fra statens side. Samtidig ble det forskriftsfestet at det også skulle tilbys videregående

---

¹²² NOU 1988: 28, Med vitende vilje

¹²³ NOU 1988: 28

¹²⁴ I forbindelse med implementeringen av reformen ble det imidlertid blitt stadig mer åpenbart at det var behov for å etablere et lavere nivå for dokumentasjon av kompetanse, for den gruppe ungdommer som i første omgang ikke makter å nå noen av disse nivåene.

utdanning i et visst omfang til ungdom utenom dette aldersintervallet og til voksne. Til denne bestemmelsen var det imidlertid ikke knyttet noen individuell rett. En kan si at den andre effekten av rettighetsfestingen for ungdom var en tilsvarende avgrensning mot og dermed svekking av de voksnes opparbeidede posisjon innenfor dette utdanningsnivået.

Reform 74 sitt mål om integrering i en felles videregående skole, hadde bare delvis blitt en realitet. Fremdeles var skillelinjene mellom allmennutdanning og yrkesutdanning markante. Reform 94 formulerer på nytt målet om en sammenføring av all videregående opplæring gjennom en sammensmelting av de to læringstradisjonene, den allmennfaglige universitetstradisjonen og den yrkesfaglige læringstradisjonen¹²⁵. Disse litt svulstige målformuleringene gir et grovt, men forenklet bilde av situasjonen, og bidrar til å tildekke den store kompleksiteten og de mange motsetningene innad i både i yrkes- og allmennutdanningene (Olsen 1996). Det var for eksempel fortsatt slik at de gamle yrkesutdanningskulturene levde videre innenfor rammen av den videregående skolen.

Mens lærlingeordningen hadde falt utenfor tidligere integrasjonsforsøk, sto en reformering og innordning av fagopplæringen nå sentralt. Oppmuntret av lærlingeordningens oppsving på 1980-tallet, så man for seg at de ungdommene som valgte yrkesfag kunne ta ut sin nyervervede utdanningsrett, først gjennom en toårig grunnleggende skoleopplæring, og deretter gjennom to års læretid i arbeidslivet. For institusjonelt å sikre en slik kopling av utdanningsløpet, ble det opprettet en fylkeskommunal formidlingsordning som skulle bidra til at elevene i yrkesfag fikk lærekontrakt med en bedrift innenfor sitt fag direkte etter fullført skoleopplæring. Gjennom reformimplementeringen skulle man erfare at man her støtte mot grensene for hvor langt staten kan gripe inn i forhold til bedriftenes styringsrett når det gjelder ansettelse (Michelsen, Høst og Gitlesen 1998). Man kunne ikke instruere bedriftene om å ta inn ungdom på 17-18 år fra skolen som lærlinger. I stedet måtte man appellere både til bedriftenes egeninteresse av å samarbeide med de offentlige formidlingsinstanser for å få tak i lærlinger på en rasjonell måte og med maksimalt offentlig tilskudd, men selvsagt også deres normative forestillinger om et samfunnsmessig opplæringsansvar for ungdom. I tillegg ble det etablert økonomiske tilskuddsordninger som skulle gi bedriftene incentiver til først og fremst å rekruttere de såkalte rettighetselvene som lærlinger. Det var disse elevene fylkeskommunen hadde plikt til å gi et skoletilbud dersom de ikke fikk lære plass i bedrift. Det

---

¹²⁵ St.meld.33, 1991-92

var derfor i fylkeskommunenes økonomiske interesse først og fremst å få formidlet de som hadde utdanningsrett, selv om de politisk også måtte svare for hva som skjedde med de øvrige.

5.2 Reformens bakgrunn

I dette avsnittet skal jeg ta for meg før-situasjonen, og vise hvordan trekk ved denne blir brukt for å begrunne initieringen av Reform 94. Hovedmålsettingen med lov om videregående utdanning av 1974 hadde vært å sikre lik rett til utdanning og god geografisk spredning av skoletilbudet. Dette mente man fylkeskommunen var best egnet til å sørge for. Staten forsøkte likevel i perioden fram til 1994 å styre omfanget og strukturen i tilbudet av videregående utdanning gjennom på den ene siden såkalt programmatisk lovgivning¹²⁶, og på den andre gjennom økonomiske overføringer til fylkeskommunene. I den første perioden, fram til 1986, skjedde dette direkte gjennom øremerkede bevilgninger. Deretter la man om til det såkalte rammebevilgningssystemet, som imidlertid skulle vise seg meget vanskelig å praktisere i forhold til den videregående skolen. Det gjorde det ikke enklere at rekrutteringen til videregående utdanning økte kraftig i perioden etter at lov om videregående opplæring var innført. Mens 60 prosent av 16-åringene begynte direkte på videregående i 1976, var dette i 1984 økt til 84 prosent av årskullet. Man kan således si at videregående opplæring var blitt en del av den institusjonaliserte normalbiografien blant ungdom allerede ti år før Reform 94.

Prognoser for og dimensjonering av utdanningssystemet, basert på en gradvis økning i etterspørselen fra kohortene av 16-åringer, fungerte bra fram til siste halvdel av 1970-tallet. Fra dette tidspunktet opplevde imidlertid de videregående skolene en økning i tilstrømmingen også blant eldre ungdom som så den nye videregående skolen som interessant, noe som kan knyttes til strukturelle endringer i arbeidsmarkedet, ikke minst drevet fram av den økende ledigheten. Særlig på de yrkesfaglige linjene ble det etter hvert vanlig at ungdommen vandret mellom skole og arbeidsliv, noe som igjen førte til en relativt høy gjennomsnittsalder blant elevene. På slutten av 1980-tallet skjedde det en ny omdreining i etterspørselsøkningen fra kategorien litt eldre ungdom, nå som følge av de akutte problemene på arbeidsmarkedet. Dette kom på toppen av utviklingen blant avgangselevne fra ungdomsskolen, hvorav de aller fleste

---

¹²⁶. Fylkeskommunene skulle i følge lov om videregående opplæring av 21. juni 1974 "*sørge for en fortløpende planlegging for den videregående skolen i fylket.*" Planleggingen skulle ha "*ha som siktemål så vidt mulig å dekke søkningen til videregående opplæring ... men det skulle også tas hensyn til arbeidsmulighetene i de forskjellige yrker*".

nå begynte direkte på videregående skole. Fylkeskommunene så seg i denne situasjonen ikke i stand til å ta i mot den store tilstrømningen til yrkesfagene, og det ble derfor innført begrensninger i inntaket¹²⁷. Selv om man rangerte søkerne etter karakterer, kunne de også konkurrere med tilleggspoeng for alder og arbeidslivserfaring. Resultatet var at unge søkere til en viss grad opplevde å bli utkonkurrert av eldre søkere i kampen om plassene, spesielt på de videregående kursene på yrkesfag hvor antallet elevplasser var lavest.

I tillegg begynte det videregående utdanningssystemet å bli en stor utgiftspost, og politikerne var ikke like overbevist om at midlene alltid ble benyttet på den mest effektive måten. Man var også kritiske til den såkalte gjennomstrømningen av elever, spesielt innen yrkesfag. En hovedårsak til at denne var dårlig, lå i manglende kapasitet på videregående kurs¹²⁸. Disse var de dyreste for fylkeskommunene å opprette, og dermed ble de prioritert bak både allmennfaglige linjer og grunnkurs. Når det samtidig var konstant knapphet på læreplasser, og arbeidslivet var blitt mindre åpent for de yngste, førte dette til tversgående bevegelser i utdanningsstrukturen i stor skala. Den fingreinede tilbudsstrukturen bestående av over 100 ulike grunnkurs og mulighetene for kryssløp på tvers av de ulike kursene, skapte gode vilkår for både horisontale og nedadgående bevegelser innen yrkesfaglig studieretning. Mange tok nye grunnkurs i påvente av, eller for å styrke sjansene sine for å komme inn på det kurset de ønsket seg eller for å få læreplass. Samtidig så en konturene av et mønster hvor en betydelig andel av grunnkurssøkerne i yrkesfag var ungdom med en treårig allmennfaglig utdanning bak seg, som nå ønsket seg en yrkesfaglig utdanning. Blegen-utvalgets¹²⁹ diagnose var at dette mobilitetsmønsteret var lite rasjonelt, og at det hadde strukturelle årsaker.

Studieretningen for sosial- og helsefag var den med klarest voksendominans. Den hadde stor oversøkning i forhold til tilbudet av skoleplasser, spesielt på VK1-nivået. Mange av elevene hadde gjennomført allmennfag¹³⁰, og noen hadde også annen videregående utdanning før de søkte seg hit. I tillegg hadde studieretningen flere kurs som ble betraktet som ”blindveier” i dobbelt forstand, fordi de verken ga studiekompetanse eller yrkeskompetanse, for eksempel omsorgsfaget og barnepleierfaget (se kapittel 4).

---

¹²⁷ NOU 1991: 4 : 35

¹²⁸ NOU 1991: 4

¹²⁹ NOU 1991:4

¹³⁰ Søkertall 1988. SSB (upubl.)

Rettighetsreformen kombinerte flere sentrale hensyn. For det første representerte den en omfordeling av utdanningsressurser på tvers av aldersgrupper. Gjennom å innføre rett til videregående utdanning for 16-19-åringene, slo staten fast at videregående utdanning først og fremst skulle være for de elever som kom direkte fra grunnskolen. Ungdom over 19 år hadde tidlig på 1990-tallet besatt mellom 40 og 50 prosent av plassene i videregående skole (Michelsen, Høst og Gitlesen 1998). Nå måtte de stille seg bakerst i køen. Deres situasjon skulle likevel sikres på et generelt grunnlag gjennom den såkalte omfangsforskriften¹³¹. Utdanningsomfanget i hver enkelt fylkeskommune skulle også danne grunnlaget for den statlige rammebevilgningen, og negative avvik fra dette ville kunne få konsekvenser for det bevilgede sektortilskuddet. Rettighetslovgivningen løste også et stort arbeidsmarkedsproblem ved at man en gang for alle fikk innfridd ungdomsgarantien. Dermed ble arbeidsmarkedsetaten så og si "kvitt" alle klienter under 20 år, mens utdanningsmyndighetene ble sittende igjen med eneansvaret for denne aldersgruppen.

Samtidig ble struktur og innhold i den videregående skolen søkt rekonstruert¹³².

Grunnkursstrukturen gjennomgikk en dramatisk sanering fra over 100 og ned til 13 grunnkurs. Fagspesialiseringen, som tidligere hadde begynt på grunnkursnivå, ble forskjøvet til et mer finmasket VK1-nivå. Yrkesutdanningene ble videre tilført en felles og mer omfattende andel allmenne teorifag både på grunnkurs og VK1 nivå, noe som i større grad enn tidligere åpnet for vertikal mobilitet til høyere utdanning. Også mobilitetsmulighetene innen videregående opplæring ble omformet. Det ble presisert at ungdommene skulle ha krav på å få innfridd ett av tre valg innen den nye strukturen. Men når valget av grunnkurs var foretatt, hadde man kun anledning til å få innfridd valg av VK-1 kurs innenfor dette grunnkursområdet. Det ble på samme måte innført muligheter for overgang fra yrkesfag til allmennfag underveis uten at utdanningen nødvendigvis forlenges i tid. Den tidligere veien fra allmennfag til yrkesfag derimot, ble i praksis nærmest blokkert. Dette er en dramatisk endring i forhold til situasjonen under 74-loven. Steen-komiteen hadde den gang argumentert eksplisitt for at det å ta allmennfag før en yrkesutdanning, kunne være en gunstig utdanningsvei, ved å hevde at det *"prinsipielt ikke er mindre rimelig at en vordende fagarbeider tar høyere allmennutdanning og utsetter sin yrkesutdanning til 19-årsalderen enn*

---

¹³¹ Omfangsforskriften innebærer at fylkeskommunene er pålagt å holde et minimumsomfang på den videregående opplæring i fylket som skal sikre alle 16-19-åringene tre års videregående opplæring, men også innebære en ekstrakapasitet tilsvarende 25 prosent av hvert av de tre årskull for å gi rom for omvalg og tilbud til ungdom over 19 år.. Gjennom et system for vektning av av opplæringstilbudene i skole og bedrift skal dette gi et opplæringsomfang tilsvarende minst 375 prosent av et gjennomsnittlig årskull 16-18 åringer.

¹³² Ot.prp.nr.31, 1992-1993

at en vordende ingeniør eller lege gjør det”¹³³. Mange hadde gått den veien, men nå ble den altså stengt, noe som blant annet skulle ramme hjelpepleierutdanningen.

5.3 Studiekompetanse – det nye skillet

Reform 74 hadde ført det gamle gymnaset og yrkesskolene sammen i en felles videregående skole. Men fortsatt besto de relativt skarpe skillene mellom det som innenfor den videregående skolen ble klassifisert som henholdsvis allmennfag og yrkesfag. Når man gjennom Reform 94 har som ambisjon å bygge ned dette skillet, er grepet som nevnt over at man forsøker dette gjennom å lette overgangen fra yrkesfag til allmennfag. Dette gjøres på to måter: for det første ved at det opprettes nye videregående kurs innad på yrkesfaglige studieretninger som gir studiekompetanse i stedet for yrkeskompetanse, og for det andre ved introduksjonen av kurset allmennfaglig påbygning, noe som kan tas som det tredje året som alternativ til avsluttende yrkesutdanning innen alle studieretninger. I stor grad erstattes nå det gamle skillet mellom yrkesfag og allmennfag av skillet mellom de med og de uten studiekompetanse.

Begge disse grepene får stor betydning gjennom at en betydelig andel av elevene som hvert år starter på et yrkesfaglig kurs, ender opp med studiekompetanse i stedet for yrkeskompetanse. Utdanningsmyndighetene og de som utferdiger utdanningsstatistikken fortsetter imidlertid å kategorisere elevene ut fra de gamle skillene, allmennfag og yrkesfag. Ut fra dette er det stadig mulig å oppsummere at yrkesfagene styrker seg på bekostning av allmennfagene¹³⁴. Kategoriene er imidlertid relativt meningsløse all den stund så mye som en tredjedel av de som telles opp under yrkesfag, ender opp med studiekompetanse og ikke yrkeskompetanse¹³⁵.

De som hopper av fra yrkesfag representerer en sammensatt gruppe. Som vi skal komme tilbake til i omtalen av helse og sosial, er det både det som gjerne omtales som ”de flinke, unge jentene”, men også elever som i løpet av utdanningen utvikler motforestillinger mot å gå ut i et lavstatusyrke. Også en del elever som ikke får læreplass havner på allmennfaglig påbygning¹³⁶.

---

¹³³ Telhaug (1975): 95

¹³⁴ SSB offentliggjorde så sent som vinteren 2005 elevstatistikken for videregående utdanning under tittelen ”Flest elever velger yrkesfag” (17.02.2005)

¹³⁵ Kilde:Søkerstatistikken, Læringsdirektoratet

¹³⁶ Jf. Aftenposten 15.april 2005: *Tøff overgang for yrkesfagelever.*

5.3.1 Lærerkritikk

Til tross for at det var tverrpolitisk enighet om prinsippene bak Reform 94, ble det i Stortinget reist innvendinger særlig fra Høyre mot den store andelen teori som ble lagt inn i yrkesfagene. Lærerorganisasjonene var kritiske, både i forhold til innholdet og fordi de følte seg overkjørt av utdanningsministerens tempo i forberedelsen av reformen (Grove og Michelsen 2005). De tradisjonelt lange rundene med høring og prøving ble under opptakten til Reform 94 erstattet med en helt annen iverksettingstakt enn de var vant til. Lærerorganisasjonene, som hittil hadde samarbeidet tett med staten om utdanning og utdanningspolitikk, befant seg plutselig på utsiden og måtte reposisjonere seg. Fordi de ikke følte noe eierskap til reformen, ble kritikken bred og omfattet både enkeltsaker og mer grunnleggende trekk. Innen mange av yrkesfagene ble overgangen fra klasser med et betydelig innslag av relativt voksne elever til rene ungdomsklasser tøff, og fra læreorganisasjonene ble det påpekt at det store teoripresset skapte mange tapere og stort frafall (ibid.).

5.4 Forholdet mellom staten og fylkeskommunen

Rettighetslovgivningen og omfangsforskriften, sammen med et mer reelt rammebevilgningssystem, medførte så store endringer i relasjonen mellom staten og fylkeskommunen innenfor videregående utdanning at Reform 94 også kan sies å ha karakteren av å være en forvaltningsreform. Fra å være en integrert del av et statlig iverksettingssystem i den første fasen (1976-1986), via en periode preget av uklare ansvarsforhold mellom stat og fylkeskommune, skulle nå fylkeskommunene overlates ansvaret for dimensjoneringen av det videregående utdanningssystemet. I tillegg til de legale og økonomiske virkemidler, ble det lagt et sterkt normativt press på fylkeskommunene etter Reform 94; fylkeskommunene sto selv ansvarlig for å gi et tilfredsstillende tilbud om videregående opplæring til fylkets innbyggere. Endringene i relasjonene mellom staten og fylkeskommunene på utdanningsområdet må også sees innenfor en mer generell kontekst, manifestert særlig gjennom den nye kommuneloven. Denne går i retning av å gi kommunene større ansvar når det gjelder å velge hvordan de løser egne oppgaver, samtidig som de mer overordnede nasjonale mål innenfor de ulike områdene konkretiseres og knyttes opp mot økonomiske overføringer og godkjenning av budsjettene. Men samtidig er det nok diskutabelt hvor stor frihet fylkeskommunene i virkeligheten har fått innenfor dette målstyrte systemet.

5.5 Radikale endringer for pleie- og omsorgsutdanningene

Mens utdanningsmyndighetene også ved gjennomføringen av Reform 74 hadde vært opptatt av at videregående skole først og fremst skulle omfatte ungdom i alderen 16-19 år, sikret lovgivningen også de eldre elevene. Først gjennom Reform 94 kom det materielle endringer gjennom lovgivning og ressursallokering som fikk negative konsekvenser for de voksne. 16-19-åringenes individuelle, juridiske rett til utdanning presset fylkeskommunene til å prioritere denne gruppen, også i utdanninger som tradisjonelt hadde hatt et stort innslag av eldre ungdom og voksne. For hjelpepleierutdanningen ga dette seg dramatiske utslag. De voksne søkerne, som til nå hadde dominert utdanningen i videregående skole, ble over natten skjøvet bakerst i søkerkøen. De rene voksenutdanningene, som fram til dette tidspunktet hadde utdannet om lag halvparten av alle nye hjelpepleiere, ble med svært få unntak nedlagt, i hvert fall i den grad de var fylkeskommunale. Dette var et resultat av den langt sterkere kraft rettighetsfestingen for ungdom hadde, sammenlignet med den programmatisk omfangsforordningen som skulle sikre voksenopplæringstilbud i den videregående opplæringen.

Endringene for hjelpepleierutdanningen kom som følge av en generell reform. Man var lite interessert i å gjøre unntak eller lage særordninger. En del av hensikten var nettopp å skape større homogenitet. Konfrontert med skepsis fra feltets egne aktører, argumenterte likevel de sentrale utdanningspolitikkerne eksplisitt for at det både var riktig og mulig å legge også pleie- og omsorgsfagene inn under den generelle strukturen og gjøre dem til ungdomsutdanninger¹³⁷.

Den nye omsorgsarbeiderutdanningen ble lansert samtidig med og som en del av Reform 94. Utdanningen ble, som omtalt i forrige kapittel, svært lik den etablerte hjelpepleierutdanningen. I stor grad var det bare ulikheten i organiseringen av opplæringsløpet som skilte disse to. Omsorgsarbeiderutdanningen var tilpasset den nye hovedmodellen for fagopplæring med to år i skole etterfulgt av to år i lære, mens hjelpepleierutdanningen i realiteten hadde blitt innvilget unntak fra hovedmodellen og fått aksept for å fortsette med sin tradisjonelle modell, basert på veksling mellom skoleopplæring og praksisutplasseringer. Utdanningen i videregående skole var imidlertid forlenget fra to til tre år som følge av reformens ambisjon om enhetliggjøring av strukturen i de videregående utdanningene. Fram til Reform 94 bestod hjelpepleierutdanningen i videregående skole av ett år med grunnkurs helse og sosial, og ett år med VK1 hjelpepleie. Voksenopplæringen var

---

¹³⁷ Rektor Theres Brudvik ved Lønborg Skole i Hordaland om lærernes møte med utdanningsministeren.

ettårig, basert på at praksis og livserfaring gjorde grunnkurset mer eller mindre unødvendig. At utdanningen nå ble forlenget med ett år var et resultat av den generelle strukturreformen i videregående utdanning. Hjelpepleierforbundet opplevde selvsagt forlengelsen av utdanningen som positiv og som en statusheving. Men man hadde ikke forberedt spesielle krav om hvilke fag som skulle økes eller legges til, og trolig kan strategien karakteriseres som ”mer av alt”. I tillegg la reformens krav om et standardisert allmennfagspensum en del føringer på timefordelingen.

Hvis vi sammenligner grunnkurset i helse og sosial før og etter reformen, ser vi at det ikke er så mye som skiller. Heller ikke når det gjelder det som defineres som allmennfag er det veldig stor forskjell i timetall før og etter reformen. Dette skyldes blant annet at helse og sosial før reformen hadde stor vekt på et fag som naturfag. Den store økningen i timetall finner vi på studieretningsfagene på videregående nivå. Regnet i årstimer hadde man på det tidligere videregående kurset i hjelpepleie totalt 304 timer sykepleiefag. Etter reformen er studieretningsfagene, i hovedsak under det som nå kalles *sykepleiefag med støttefag*, tilgodesett med over 1200 timer, dvs. mer enn en tredobling i forhold til tidligere. Dette må sies å være ganske betydelig. Før reformen hadde man 646 timer med praksis, hvorav en stor del på sykehus. Praksistiden er etter reformen nesten fordoblet til 1155 timer.

Til tross for denne store økningen, manglet det en eksplisitt argumentasjon for hvilket behov den skulle dekke eller hvilke konsekvenser dette skulle ha når det gjaldt kompetanse. Fra sykepleiersiden ble det imidlertid viktig å understreke at hjelpepleierne med dette ikke hadde fått økt kompetanse. Fra lærerhold ble det argumentert med at forlengelsen av utdanningen imøtekom den nye og yngre elevmassens behov for modning (Høst 2001).

5.6 Helse og sosial som reformens ”flaggskip”

Reformeringen av den yrkesfaglige utdanningen, og da særlig lærlingeordningens organisering, sto helt sentralt i Reform 94. Det oppsvinget fagopplæringen hadde opplevd i Norge gjennom 1980-tallet i form av vekst i antall læreplasser og fagområder, ble nå fulgt opp og søkt utnyttet for å løse gjennomstrømningsproblemerkene i yrkesfagene i videregående skole. Man ønsket å knytte lærlingeordningen tettere til den skolemessige utdanningen både innholdsmessig og ved at man etablerte mekanismer som gjorde at det var de yngste elevene

som fikk læreplassene. Utviklingen på 1970- og 80-tallet hadde nemlig gått motsatt vei; lærlingene hadde blitt stadig eldre, og flertallet var på slutten av 1980-tallet over 20 år¹³⁸.

Samtidig var myndighetene opptatt av å ekspandere lærlingeordningen inn i nye sektorer av arbeidslivet. Målet var at en stadig større andel av yrkesutdanningen på dette nivået skulle foregå gjennom fagopplæring, standardisert gjennom en toårig skolegang fra 16- til 18-årsalderen, og deretter overgang til læreforhold i bedrift. Dette ble ansett som den mest rasjonelle måten å organisere det offentliges ansvar for yrkesopplæringen på, og samtidig den mest effektive måten å integrere ungdom i arbeidslivet på. Som støtte for det siste benyttet man både eksempler fra land som Tyskland, Østerrike og Danmark, hvor lærlingeordningen har en framskutt posisjon innen opplæring og utdanning av ungdom, men også EUs politikk for satsing på fag- og yrkesopplæring¹³⁹.

De to nye lærefagene innenfor studieretning for helse- og sosialfag, omsorgsarbeiderfaget og barne- og ungdomsarbeiderfaget, kom til å stå helt sentralt i den nye fagopplæringssatsingen. Dette henger sammen med at de representerte fagopplæringens ekspansjon til nye sektorer, samtidig som det dreide seg om satsing på jentefag. Det ble iverksatt omfattende kampanjer for å rekruttere ungdom til ”nye” helse og sosial. Omsorgsarbeiderfaget ble markedsført som et fag som kunne tilby ungdom et bredt spekter av utfordringer; arbeid med barn og barnevern, med funksjonshemmede, og med rusmisbrukere. Eldreomsorgen, som står for brorparten av arbeidsoppgavene i pleie og omsorg, ble ofte, bevisst eller ubevisst, nedtonet i informasjonen om omsorgsfaget. Bak dette lå trolig en allmenn, om ikke uttalt, erkjennelse om at ungdom i liten grad er motivert for pleie av mennesker i livets siste fase.

”Nye” helse og sosial fikk første året av Reform 94 rundt 15 000 søkere, og var det klart største ved siden av allmennfag. Sammenlignet med 1990, som var det siste året det foreligger søkertall for, var dette en økning på hele 40 prosent. Siden helse og sosial er totalt jentedominert, ble studieretningen nesten like stor som allmennfag blant jentene. Søkningen ble naturlig nok oppsummert som en stor suksess, og det ble særlig framhevet hvor mange 16-åringer som hadde søkt studieretningen, nemlig 5800¹⁴⁰. I tråd med rettighetsreformen ble alle ungdomssøkerne tilbudt plass, og i underkant av 5000 tok i mot. De resterende 9000 søkerne

---

¹³⁸ NOU 1991: 4, s.31

¹³⁹ St.meld. nr. 22 (1996-97): Om lærlingesituasjonen: s.7

¹⁴⁰ Sandberg og Vibe (1995)

var over den nye ”rettighetsalderen”. Av disse, som innen videregående utdanning defineres som voksne, var det bare 2800 som fikk skoleplass på helse og sosial. Dermed utgjorde 16-åringene nesten to av tre elever på denne retningen første år etter Reform 94. Denne ”ungdomseffekten” forplantet seg året etter til de videregående kursene. Barne- og ungdomsfaget fikk over 4000 søkere, mens omsorgsfaget fikk rundt 2000¹⁴¹. Det skolebaserte hjelpepleierfaget fikk over 3000 søkere, men fordi lærlingeordningen var så sterkt i fokus, var det de nye lærefagene i helse- og sosial som fikk rollen som reformens flaggskip.

Det ble også satset offensivt gjennom kampanjer for å mobilisere kommunene til å etablere læreplaner for de nye utdanningene. Gjennom store oppfølgingskonferanser hvor representanter for staten, fylkeskommunene og evalueringsforskere satte hverandre stevne, ble først antall intensjonsavtaler om nye læreplaner, dernest oppfylningen av disse, fokusert. Begrensingen for de nye fagene det første året ble likevel at kommunene ikke tok inn et tilstrekkelig antall lærlinger til å imøtekomme den store søkningen (Michelsen og Høst 1996).

Det store søkertrykket, kombinert med entusiasmen for det nye både blant lærere og opplæringsansvarlige i kommunene, bidro til å skape en positiv stemning rundt det nye omsorgsarbeiderfaget (Olsen et. al 1998). Slik sett hadde lanseringen av de nye helse- og sosialfagene, samtidig med implementeringen av Reform 94, bidratt gjensidig til å sikre suksess i startfasen både for reformen og de nye fagene. Til tross for den uvant lave alderen på mange av elevene i omsorgsfag, var det en allmenn oppfatning at de lyktes på skolen, både innen studieretningsfag og allmennfag (Olsen og Seljestad 1997). Lærerne jeg intervjuet i 2000- 2001 oppsummerer også at de opplevde elevene fra de første reformkullene som rimelig likeverdige med de tidligere voksne elevene. De hadde ikke erfaringene og modenheten, men de var flinke og oppmerksomme. Så mye som 40 prosent av dem benyttet imidlertid den nye muligheten til å hoppe over på allmennfaglig påbygning¹⁴² (Grøgaard, Markussen og Sandberg 2002). Dette var en langt høyere andel enn i noen annen utdanning og forteller noe om utdanningenes karakter: de var i nesten like stor grad blitt utdanninger for videre utdanning som utdanninger for et yrke.

---

¹⁴¹ Statistikk nye læreplaner Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet 1996.

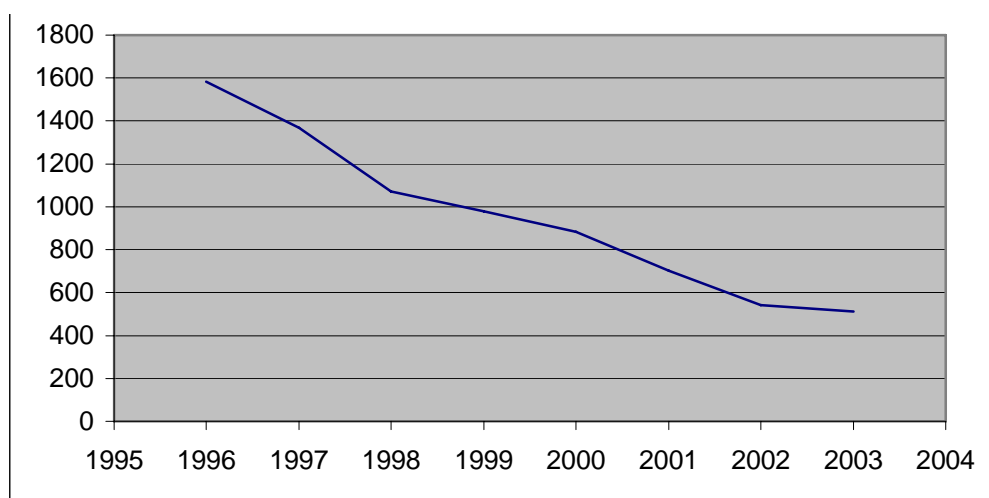
¹⁴² Tallene omfatter alle de såkalte reformelevene som startet på studieretning for helse og sosial i 1994.

5.7 Søkerfall og stemningsskifte

Søkningen til helse og sosial gikk markant ned fra 1994 til 1995. Men fordi oversøkningen hadde vært såpass stor i 1994, ble ikke dette tillagt særlig vekt. Søkningen fortsatte imidlertid å falle, og i 2000 var søkningen helt nede på 6000, en reduksjon på hele 60 prosent fra de 15 000 som søkte i 1994. Nedgangen forplantet seg videre til de videregående kursene.

Mens studieretning for helse og sosial, og da særlig hjelpepleierutdanningen, før Reform 94 hadde vært til dels svært vanskelig å komme inn på, endret nå bildet seg totalt i løpet av bare få år. Studieretningen generelt, og pleie- og omsorgsutdanningene spesielt, ble etter hvert blant de kursene i videregående skole som det var enklest å komme inn på, og hvor man også plasserte søkere som ikke hadde kommet inn på sine førstevalg. For omsorgsfaget, som opplevde det mest dramatiske fallet, var problemstillingen ikke lenger å skaffe et tilstrekkelig antall læreplasser, men i det hele tatt å skaffe lærlinger til kommunene. Mens rundt 1600 søkte læreplass i omsorgsfaget i 1996, var det i 2004 bare 400 søkere igjen¹⁴³ (se figur 6.4).

Figur 5.1: Utviklingen i antall søkere til læreplass i omsorgsfaget 1995-2003

Kilder: Linda fag., Læringssenteret

Hjelpepleierutdanningen hadde også en markant nedgang i søkning fra det første året etter Reform 94 og fram til 2000, på rundt 50 prosent. Ser man tilbake på situasjonen før 1994, så hadde hjelpepleierutdanningen i 1988 hele 7000 søkere. I 2000 er det rundt 1500 igjen. For begge utdanningene må en stille seg spørsmålet om hva som har skjedd. Kan en utdannings

¹⁴³ Kilde: Utdanningsdirektoratet

status og oppslutning endre seg så radikalt bare på et par år, eller er det vesentlige momenter som ble oversett ved den tilsynelatende store suksessen de første par årene? For å undersøke dette nærmere, skal jeg ta for meg mønstre for søker- og elevtall fra både før og etter reformen.

Som tidligere beskrevet tok hjelpepleierutdanningen med seg voksendominansen inn i den videregående skolen etter Reform 74 (se forrige kapittel). Fram til Reform 94 var det således bare en marginal andel av elevene på hjelpepleie som var under 18 år, noe som etter reformen skulle bli normalsituasjonen. På grunnkurset i helse og sosial var det et noe større innslag av yngre elever, men disse havnet i overveiende grad på andre videregående kurs¹⁴⁴ - trolig mest som følge av harde opptakskrav på hjelpepleien (se kapittel 4). En antagelse om at det å utdanne seg som hjelpepleier aldri har vært blant de mest attraktive yrkesønsker for helt unge jenter, finner støtte i tidligere gjennomførte surveyer¹⁴⁵. Men samtidig var det en god del som søkte, og de fleste av disse ble avvist. Blant elevene på VK1 omsorg (opprinnelig hjemmehjelpskurs) var det helt annerledes. Her kom de som søkte inn, og siste året før Reform 94 var nesten 80 prosent av elevene på disse linjene under 20 år. Vi har tidligere vist at mange av de som hadde gjennomført denne utdanningen siden søkte hjelpepleien, noe som antyder at dette hadde høyere status.

Når man ved introduksjonen av den nye Reform 94-strukturen fikk 15 000 søkere til grunnkurset det første året, så var rundt 5800 av disse 16-åringene. Selv om vi ikke har søkertall fra årene i forkant av reformen, må en anta at dette representerte en klar økning¹⁴⁶. Mye av den økningen i antall helt unge søkere må antas skyldtes det at ungdom nå hadde fått førsteretten på disse utdanningsplassene, noe som hadde gjort det lettere enn før å komme inn på helse og sosial. Omtalen av nye kurs og nye utdanningsmuligheter kan også ha hatt betydning, ved at den skapte inntrykk av at her var det noe virkelig nytt på gang. Hvor kom så denne nye strømmen av ungdommer fra, dvs. hvilken endring representerte de i forhold til før Reform 94? Selv om de trolig tok potensielle søkere fra både allmennfag og mange andre

---

¹⁴⁴ Tall fra NOS utdanningsstatistikk fra 1980-tallet, samt fra VSI-statistikken (Utdanningsdepartementet) over elever i videregående skole på 1990-tallet

¹⁴⁵ En slik slutning styrkes av undersøkelsen til Baadshaug og Eeg-Henriksen (1976). Her er ikke hjelpepleieryrket blant de som får over 1 prosents oppslutning når ungdomsskoleelevene blir spurt om framtidig yrkesønske.

¹⁴⁶ Søkingen blant 16-åringene i 1988 var på 1200, SSB (upubl.)

studieretninger, så har særlig nedleggelsen av en tung jentelinje som handel og kontor fra 1994 vært trukket fram som en forklaring på økningen blant unge søkere til helse og sosial¹⁴⁷.

”Ungdomseffekten” ble imidlertid svært kortvarig. Allerede i 1996 begynte ungdomssøkningen å falle, og i 2000 var den redusert med hele 40 prosent til 3500¹⁴⁸, Dermed var trolig det meste av det som eventuelt hadde vært en effekt av Reform 94 på søkningen til helse og sosial borte.

Fylkeskommunene ble gjennom Reform 94 gjort juridisk forpliktet til å tilby alle 16-19-åringer videregående utdanning. Dette førte til at voksenopplæring ble sterkt nedprioritert. Den til da populære hjelpepleierutdanningen for voksne ble med noen få unntak nedlagt over hele landet. Utdanningen i videregående skole var dermed det eneste alternativet for pleie- og omsorgsutdanning. En må derfor gå ut fra at de 9000 voksne søkerne til helse og sosial i 1994 i stor grad representerte det tradisjonelle søkergrunnlaget til helse og sosial, og til hjelpepleierutdanningen. Fra 1995 og utover reduseres imidlertid antall voksne søkere til helse og sosial dramatisk, og 10 år etter Reform 94 er det bare rundt 1000 voksne søkere igjen¹⁴⁹, en nedgang på hele 90 prosent. Hovedforklaringen er nærliggende; det gir liten mening å stå i en søkerkø hvor man rykker bakover for hvert år som går. I tillegg til dette opplevde nok mange voksne de nye utdanningene - treårig i hjelpepleie og fireårig i omsorgsfag - som veldig omfattende i forhold til den tidligere ettårige voksenutdanningen i hjelpepleie. Den nye og lengre utdanningen ga heller ingen økt kompetanse i arbeidsfeltet. Avstanden til de høyskoleutdannede gruppene var heller blitt større. Den økende ungdomsdominansen førte også til at hjelpepleierutdanningen skiftet karakter og dermed også attraktivitet blant eldre, potensielle søkere.

Både hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene ble preget av halvfulle klasser. Spesielt i omsorgsfaget ble klassene i betydelig grad fylt opp med elever som ikke hadde kommet inn på andre og mer populære linjer, særlig barn- og ungdomsfaget. De ”flinke, unge jentene” på jakt etter alternativer til allmennfag, søkte seg nå i større grad til retninger som formgivning, eller media og kommunikasjon, yrkesfaglige kurs som samtidig ga studiekompetanse.

---

¹⁴⁷ Sandberg og Vibe (1995)

¹⁴⁸ Søkertallene er hentet fra fellesinntaket. KUF.

¹⁴⁹ Kilde; Utdanningsdirektoratet 2004

Innenfor pleie- og omsorgsutdanningene ble ambisjonene om å heve de faglige kravene raskt forlatt til fordel for å holde vanskelige klasser i gang. Når den tidligere utdanningsministeren oppsummerer hvor vellykket reformen for yrkesfagene var, er det trolig få av lærerne her som kjenner seg igjen¹⁵⁰.

I løpet av en periode på bare 5-6 år ble den tradisjonelle hjelpepleierutdanningen således redusert fra å være en attraktiv utdanning, i den forstand at det var vanskelig å bli tatt inn, til å bli en lavstatusutdanning. Nå kom alle søkere i 17-18-års alder rett inn på utdanningen. En sammenligning mellom søkning og opptak i 1988 og 2000 er i så måte svært opplysende.

Tabell 5.1 : Søkere og inntatte blant 17-18 åringer i hjelpepleie 1988 og 2000

	1988	2000
Søkere 17-18 år	926	921
Inntatte 17-18 år	110*	934

Kilder: SSB, Læringscenteret og Utdanningsdirektoratet

* Beregnet ut fra antall som er registrert utdannet i 1989 (Helsepersonellregisteret)

Mens de drøyt hundre utvalgte 17-18-åringene i 1988 utgjorde en ytterst liten elevgruppe blant de nesten 3000 hjelpepleierelevne, utgjorde de i 2000 den helt dominerende gruppen blant ca. 1400 hjelpepleierelever. De voksne var kommet i klart mindretall. Vi skal se nærmere på hvordan elevene og lærerne opplevde den nye situasjonen.

---

¹⁵⁰ I et intervju med Prosa nr.2, 2002 framhever Gudmund Hernes reformen av yrkesutdanningene som noe han er spesielt fornøyd med. Han oppfatter at kritikken mot den i hovedsak handler om at kritikerne ikke skjønner at elevene må ha kunnskap, og gir selv uttrykk for hva han mener var viktigst både i struktur- og i innholdsreformen:

”Reformene av yrkesopplæringen, som var en del av Reform 94, er noe av det jeg er mest fornøyd med: Det hevet yrkesfagenes status, økte søkningen og vi fikk flere læreplasser. ....Mitt inntrykk er at 16-åringene, så skoletrette de enn måtte være, ikke er særlig lystne på å ta de få jobbene som måtte finnes for dem. De søker ikke etter en feiekost for å få levebrød. Selv å sløye fisk krever trening. Å tørke støv fordrer tillit....Har de (kritikerne) vært om bord i en moderne båt? Lar man hvem som helst få fikle med jetflyenes motorer? Selv i Lofoten forlanger man at bussjåførene kan engelsk - hvordan skal de ellers fortelle turistene hvordan de kommer seg på do?...Ingen som har greie på norsk arbeidsliv, kan tro at man har mange enkle håndverksjobber som består i å bare file eller mekke, hamre eller sy korssting..... Hjelpepleieren som skal gi medisiner til gamle mor, må kunne lese vanskelige ord og vite hva konsekvensen av feilmedisinering er”.

5.8 De unge og de voksne: Om konstruksjonen av statusgrenser blant elevene

Relasjonene mellom lærere og elever innen disse hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene synes å ha endret seg radikalt som følge av de store endringene i elevsammensetningen. Mens den gamle hjelpepleierutdanningen hadde et svært godt omdømme, og den første perioden etter reformen var preget av optimisme og nybrottsarbeid (Olsen et al. 1996), viser intervjuer med lærere i 2000-2001 at det nå er frustrasjonen som råder. Dette manifesterer seg blant annet i form av klare ”rett fram”- karakteristikk av elevene og deres framtoning. Lærerne framstiller den nye elevgruppen hovedsakelig i form av negativt ladede kategorier som umodne og umotiverte, uansvarlige, faglig uinteresserte og preget av en grunnleggende mangel på egendisiplin og moral; ”de makter ikke engang å stille på skolen hver dag”. En lærer på grunnkurs helse og sosial uttrykte dette slik;

”Når vi rekrutterer fra så lavt nivå som vi nå har gjort, så er det så mange sosiale ting som jeg føler elevene rett og slett mangler, altså normal oppførsel. Det er mange ting som jeg synes det er unødvendig å mase om; beina på bordet... de vet at mobilen skal være vekke og ned i ranselen, men allikevel, du må be dem om det, og alt tar tid.

Jeg har jo sagt det til dem at jeg synes dere burde tatt et års pause samtlige av dere for kanskje dere da hadde klart å sitte på en pult og fulgt med. Og da sier de det at egentlig har de ikke lyst til å gå her...”.

Mens de før 1994 underviste det de oppsummerer som sterkt yrkesmotiverte og modne elever med innsikt i praksisfeltet og erfaring som omsorgspersoner, står lærerne nå overfor en helt ny situasjon med unge elever som - slik lærerne ser det - tar en videregående utdanning mest fordi ungdom i deres alder er forventet å gjøre det, og hvor elevrollen verken synes å være preget av sterke utdannings- eller yrkesaspirasjoner. Som en lærer i omsorgsfag formulerte det:

”Før fikk du de søkerne som ønsket å skaffe seg det og det yrket. Nå har vi mer en sånn oppbevaringsfunksjon. Det er kjempevanskelig. Det er veldig frustrerende... Faget kommer i bakgrunnen. Det er så mange andre problemer disse jentene har som vi må hjelpe dem med.”

Lærerne behandler denne problematikken som et spørsmål om modning og seleksjon. I en skole som skal være for alle, og ikke en utvalgsskole, finner det knapt sted noen form for

utvelgelse til helse- og sosialutdanningene. Alle som søker og som har rett til videregående skole kommer inn. I den sammenheng framstår politikken for fortrinnsrett til utdanningen for de unge elevene som tilnærmet ubegripelig for lærerne, og krisen i rekrutteringen til utdanningen tolkes som et uttrykk for at denne politikken har vært feilaktig.

”At alle kommer videre, at alle elever, selv om de stryker, selv om de har kjempehøyt fravær, for en hver pris skal de holdes i skolen. Det frustrerer meg.”

(Lærer omsorgsfag)

Lærernes negative vurderinger møter sitt motstykke hos mange av de unge elevene. De karakteriserer lærerne i pleiefagene som moraliserende og ute av stand til å kommunisere med ungdom.

Noen blir veldig fort sure. Hvis du sier noe på en feil måte, er det lett for at du får kjeft; ”hvordan kan du si noe sånt?” (Hjelpepleierelev 17)

I stedet trekkes ofte lærerne i allmennfagene fram som flinkere. Mens yrkesfagelevne tradisjonelt har gjort det best i studieretningsfagene, og allmennfagene har vært noe de har måttet slite seg gjennom, tegnes det nå enkelte steder et motsatt bilde i pleie- og omsorgsutdanningene.

Mange av de unge elevene føler seg mindreverdige i forhold til de eldre elevene som enda finnes i klassene når det gjelder omsorgserfaring, men de reagerer også på at de behandles annerledes enn de voksne elevene.

Det er veldig mye sånn at dem blir hørt, mens vi yngre ikke blir hørt. Det er ganske dumt. Det har vi prøvd å ta opp, men det hjalp ikke mye...

Hvis vi tuller i timen er det noen ganger vi som får kjeft selv om de (eldre) begynner.

(Elev 17, omsorgsarbeiderutdanning)

De unge pleie- og omsorgselevne opplever seg i tillegg ofte underlegne i forhold til allmennfagelevne. Høyere utdanning ses gjerne som nøkkelen til høy sosial status. Dette reflekteres også i grensene som trekkes mot de mindre vellykkede, mot personer med dårlige fremtidsutsikter. Hjelpepleierutdanning og omsorgsarbeiderutdanning anses ikke som

vellykte, målt ut fra de sosioøkonomiske og utdanningsmessige kriterier som dominerer i ungdomskulturen. Ut fra mange ungdommers vurderinger er dette noe en ender opp i dersom andre muligheter går i vasken.

Det er jo nesten litt flaut da, når folk spør hva jeg går på. Åh.. skal du vaske ræva på gamle folk...Herregud, hvorfor velger du det 'a? Du kommer jo ikke til å tjene en dritt.

(Omsorgsfagelev 20 år)

Det å omtale denne utdanningen som en ”mellomstasjon” kan bli løsningen på reaksjoner fra omgivelsene.

Jeg tror det er sånn at mange sier de har tenkt til å gå videre (til allmenn påbygning) som egentlig har tenkt til å holde seg her. Bare for at de ikke vil si at de egentlig har tenkt å bli hjelpepleiere. (Hjelpepleierelev 17)

Det å ”returnere” til allmennutdanning gjennom å hoppe over på allmennfaglig påbygning representerer åpenbart en attraktiv opsjon til det å fortsette på den lavstatusbefengte pleie- og omsorgsutdanningen. Det at noen faktisk presterer bedre i allmenne fag enn i yrkesfag gir også en velkommen støtte til en slik avgjørelse. Man vedgår et tidligere ”feilvalg” og reorienterer seg mot en studieretning som både anses som mer attraktiv og som man mener er bedre tilpasset de individuelle disposisjoner. Den store andelen av elevene fra disse utdanningene som velger seg over til allmennfaglig påbygning kan støtte en slik tolkning.

Pleie- og omsorgsutdanning anses blant mange av elevene å lede til det vi kan kalle ”dead-end”-jobber og – karrierer. Mange av elevene er også bekymret for mulighetene til å få jobb i sykehus, som gjerne anses som det mest attraktive jobbsegmentet. De fleste er klar over stridighetene med sykepleierprofesjonen og hjelpepleierens underlegne og truede posisjon i sykehusene. Noen har allerede hatt negative erfaringer relatert til dette i praksisperioden.

Når jeg spurte en sykepleier et spørsmål om medisiner, ble jeg fortalt at ”det skal ikke du lære”. (Elev 18, hjelpepleierutdanning)

Unntaket fra disse negative vurderingene framkommer i relasjonen mellom lærerne og de få ”voksne” elevene. De ”voksne” utgjør motsatsen til de ”unge” i lærernes framstillinger. De

beskrives som modne og målbevisste og som klart yrkesorienterte. Det synes videre å være en klar parallellitet i lærernes og de voksne elevenes framstilling av de unge elevene. Intervjuer gjennomført med voksne elever har enkelte klare fellestrekk. De legger for eksempel lite vekt på pleie- og omsorgsutdanningenes utdanningsstrukturelle mindreverdigheter og dens lave sosioøkonomiske status blant karriereorientert ungdom. I stedet synes de mer orientert i retning av omsorgsarbeidets moralske status og omsorgsrelasjonens verdi. Dette kan se ut til å være det strukturerende prinsippet for livsførsel og syn på livet, og definerer hva de er og hva de ikke er. Mange av dem har deltatt i betalt omsorgsarbeid før, og har få illusjoner om hva dette arbeidet faktisk innebærer av fysiske anstrengelser, utholdenhet og følelsesmessig involvering. Vektleggingen av utdanningens utviklende egenskaper, arbeidsetikken og omsorgsarbeidets moralske egenverdi gjør at de voksne omsorgselevne kan plassere seg selv i en akseptabel posisjon i forhold til andre og kompensere for den relativt lave sosioøkonomiske distinksjonen som er knyttet til disse utdanningene. De forholder seg mer aksepterende til det medisinske hierarkiet, og diktumet om ikke å gå ut over eget kompetanseområde. Men samtidig trekker de også sterke normative grenselinjer nedover i forhold til de ”unge” elevene, som anses å være uten retning, uten indre disiplin og med lite utviklet evne til å yte omsorg for andre. En av de voksne elevene uttrykte sitt syn på de unge elevene slik:

De har helt andre verdier og holdninger enn det jeg har. De visste ikke hva de gikk til. De visste ikke at de måtte vaske andre. Jeg tror flesteparten syntes det var ekkelt.
(Hjelpepleierelev 31)

En annen elev formulerte det slik:

Du kunne hevet vekk i hvert fall en tredjedel av alle elevene...De har ikke peiling. De vet ikke selv hvorfor de er der. De har ekstremt mye fravær. De mistrives på skolen. De liker seg ikke på de (praksis-) stedene de kommer. De ser det selv, lærerne, at det er mange som ikke skulle ha vært der. Men de kan jo ikke si noe. De burde ha sagt det flere ganger, at finn deg et annet yrke. Litt brutalt da, men.
(Mannlig hjelpepleierelev 35)

Denne stereotypifiseringen er imidlertid ikke total. Et unntak gjøres for ”de flinke unge jentene”. De som er seriøse og har karriereplaner, og gjerne fortsetter mot høyere utdanning.

De øvrige elevene minner dem i noen grad om yngre og mer uansvarlige dager før de ble modne og fant ut hva de ville. ”De fleste vil nok bli voksne en dag”, som én formulerte det.

Resultatet er at det utvikles en relasjonell ”oss” mot ”dem”-logikk i klasserommet mellom to kollektive identiteter, der det numeriske styrkeforholdet mellom gruppene er blitt dramatisk forrykket i favør av ”de unge” gjennom reformen. De kulturelle verdsettingsrepertoarer¹⁵¹ viser slik sett tydelig kontraster de ulike elevgruppene i mellom, og kan forstås som grunnlaget for sosiale grensedragninger i elevpopulasjonen (Lamont and Fournier 1992, Lamont 2000, Lamont and Thevenot 2000). De unge elevene opplever i dagens kontekst at de defineres negativt i forhold til to sentrale dimensjoner for verdsetting. Ut fra en sosioøkonomisk målestokk stigmatiseres de av elevene i den høyere rangerte allmennfaglige studieretningen, mens de ut fra en moralsk målestokk stigmatiseres både av de voksne elevene og lærerne i pleie- og omsorgsutdanningene. For de eldre elevene oppleves de unge som en trussel mot utdanningens status og mot deres egen framtidige yrkesstatus. Lærernes vurdering av utviklingen tyder på at de aktivt bidrar til disse sosiale grensedragningene. Gruppen av eldre elever gjøres homogen og tillegges de beste egenskapene til enkeltelever, mens den unge generasjonen på sin side tillegges de verste av enkeltelevers egenskaper. De eldre elevenes dominerende normative posisjon i pleie- og omsorgsutdanningene blir på mange måter reproduisert til tross for at utdanningene har blitt forsøkt transformert til ungdomsutdanninger og tallmessig nå domineres av de unge.

5.9 Omsorgsfagets yrkesdanningsprosess

Den nye omsorgsarbeiderutdanningen kom seg bare så vidt ut av startgropa før den ble definert som ”*noe man ikke anbefaler sine barn*”, som en lærer uttrykte det. Umiddelbart etter lanseringen gjennom Reform 94 hadde stemningen vært en ganske annen. Blant lærere, opplæringsansvarlige og fagopplæringsaktører var oppfatningen at dette var en utdanning for fremtiden, og at den ville fortrenge den etablerte hjelpepleierutdanningen (Høst 1997). På alle de områdene hjelpepleierutdanningen ble oppfattet å være problematisk og i utakt med utviklingen blant unge kvinner innenfor yrkesdeltakelse og utdanning, ble omsorgsarbeiderutdanningen antatt å ha sine fortrinn. Den skulle tilby et heltidsyrke og livslange karrierer. På et tradisjonelt kvinnefelt tilbød den også opplæring til et selvstendig

---

¹⁵¹ I begrepet kulturelle repertoarer legger vi tilgjengelige referanser til verdier og oppfatninger som er særlig utbredte og gir mening innenfor en større eller mindre gruppe mennesker innenfor en gitt historisk periode. Viser for øvrig til Lamont and Fournier (1992), Lamont (2000), Lamont and Thevenot (2000)

fag etter mønster fra de mannsdominerte fagene innen industri og håndverk. Det nye faget skulle bryte med hjelpepleieryrkets hjelper- og assistentstatus. I tillegg representerte den en satsing på en mer helhetlig tilnærming til pleie- og omsorg, i motsetning til hjelpepleieryrkets mer ensidige helsefaglige profil. Det nye faget skulle ivareta også de sosiale behov, og integrere hjemmehjelpenes tidligere oppgaver innenfor bomiljø og ernæring. I følge læreplanen skulle omsorgsarbeideren i tillegg arbeide med barn.

Et politisk vedtak om å etablere et nytt fag eller yrke er imidlertid langt fra tilstrekkelig til at dette vil klare å stabilisere seg. Nye yrker må integreres i arbeidsfeltets strukturer, i utgangspunktet en meget komplisert prosess hvor intensjoner om det nye yrkets problemløsningspotensiale brytes mot etablerte interesse- og kvalifikasjonsstrukturer i den sektor hvor faget søkes etablert (Drexel 1989). Yrket må finne sin plass, både i den samfunnsmessige arbeidsdelingen og i arbeidsorganisasjonen. Yrket må etableres i arbeidsmarkedet, aller helst i form av en offentlig sertifisering. En slik forankring innebærer også at den plass som det nye yrket etablerer i arbeidsorganisasjonen får en transparent karakter. Bare på den måten kan individuelle reproduksjonsmønstre koples til forekomsten av et yrke og dermed styre utdanningsvalg og sosiale mobilitetsprosesser. Det kan etableres relativt stabile livsløpsmønstre i form av sosial bakgrunn, utdanning og arbeidskarrierer, som definerer det sosiale rommet individene beveger seg i.

Struktureringen av omsorgsarbeidet ut fra fagopplæringsprinsippet innebærer ikke bare en overgang fra skolebasert utdanning til fagopplæring. Fordi inngang i lære aldersmessig er avgrenset oppover, forutsetter det også en biografisk transformasjon av individuelle livsløp, hvor statuspassasjen fra elev til lærling foregår standardisert og sekvensielt etter gjennomført obligatorisk skolegang. Dette betinger igjen at de eksisterende rekrutteringsmønstrene i pleie og omsorg, dominert av voksne, brytes.

Studiet av fag- og fagopplæring har som oftest blitt konstruert ut fra yrkes- og industrisosiologiske forestillinger, i kjønnsnøytral form, dvs. i hovedsak i et mannlig bilde. I dette ligger blant annet en forutsetning om det dreier seg om ungdom, heltidsarbeid og uavbrutte, gjerne livslange karrierer. Men yrkenes reproduksjon er en kjønnet prosess. Når man studerer etableringen og reproduksjonen til en kategori som omsorgsarbeideren, blir det dermed av vital betydning å tilpasse yrkesdanningsperspektivet til de områdene av arbeidslivet som historisk ikke har vært dominert av heltidsarbeidende menn og sammenhengende

karriereløp. I dette tilfellet innebærer det å supplere et tradisjonelt yrkesdanningsperspektiv med kunnskap om de kjønns spesifikke mønstre i utdannings-, yrkes- og livsbiografiene på pleie- og omsorgsfeltet.

5.9.1 Et definert behov – en ny utdanning - mange søkere

Allerede på 1980-tallet var det blitt definert et behov for et eget omsorgsarbeiderfag. Til tross for sprikende begrunnelser, var den totale konfigurasjon av aktører som ønsket faget sterke nok til å få gjennomslag for etablering en egen utdanning. Etableringen og introduksjonen av faget ble i stor grad hjulpet fram av Reform 94, og utdanningen fikk et stort antall søkere første året med ordinære kurs.

Omsorgsarbeiderfaget var primært en utdanningskapt kategori, og det store spørsmålet var derfor i hvilken grad de utdannede ville bli etterspurt av arbeidslivet. Som følge av tilknytningen til fagopplæringen, var det imidlertid ikke bare et nytt fag, men også en ny utdanningsordning kommunene og pleie- og omsorgssektoren her ble stilt overfor. Gjennom en utpreget politisk mobilisering av kommunene lyktes det langt på vei å etablere læreplasser for de omsorgsfagelevne som ønsket det. En kombinasjon av fall i elevetterspørselen allerede andre året etter reformen, og de sterke tradisjonene for skoleutdanning i helse- og sosialsektoren ser imidlertid ut til å ha bremsert den videre institusjonalisering av denne utdanningsveien. På dette tidspunkt hadde de fleste kommuner kommet svært kort i å integrere lærlingeordningen som en fast del av pleie- og omsorgstjenesten (Michelsen og Høst 1996). Ikke minst gjaldt dette i forhold til budsjetter og stillinger. Lærlingene gikk i stor grad ”utenpå” den ordinære bemanningen i institusjonene, i mange kommuner finansiert med sentrale midler. Det ble observert en sterk tendens til å rekruttere ”kommunens egne barn” (ibid.) som ledd i en ungdomspolitik snarere enn som ledd i en rekrutterings- og opplæringspolitikk slik lærlingeordningen tradisjonelt har fungert. Slik sett kan en si læreforholdet ble svært likt praksisperiodene i hjelpepleierutdanningen, men med den forskjell at lærlingene fikk lønn.

Praksiskandidatordningen for voksne med lang ansettelsestid ble en større suksess i omsorgsfaget, i hvert fall kvantitativt sett. Det skyldes nok mye at den rekrutterte etter samme mønster som hjelpepleierutdanningen tradisjonelt hadde gjort. Den traff på ”reservoaret” av

voksne kvinner med en etablert tilknytning til pleie- og omsorgsektoren som ufaglærte, og ofte på deltid. I noen grad utvidet den også rekrutteringsbasen, fordi den også har rettet seg mot kvinner med praksis bare fra hjemmehjelpsarbeid. Disse hadde i stor grad falt utenom rekrutteringsområdet for voksenopplæring i hjelpepleie, som i større grad var ufaglærte fra pleiearbeid.

Omsorgsfagets vanskeligheter med å etablere seg som lærlingeordning og lærefag for ungdom kan derfor i større grad skyldes at grunnlaget for ungdomsrekruttering innenfor dette feltet er svakt, enn lærlingeordningen i seg selv. Introduksjonen av omsorgsarbeiderkategorien var forbundet med usikkerhet, ikke minst innenfor den eksisterende arbeidsstokken. Argumentene om at omsorgsarbeiderne var en fagarbeider og således skulle ha høyere lønn enn hjelpepleierne, skapte også et grunnlag for noen til å hevde at egentlig skulle omsorgsarbeiderne plasseres over hjelpepleierne i pleierhierarkiet (Olsen et al. 1996). Dette bidro i en kort periode også til at hjelpepleiere søkte om å få gå opp til praksiskandidatprøve som omsorgsarbeidere for å sikre sin posisjon (ibid.). Norsk Helse- og Sosialforbund sikret imidlertid ved første korsvei lik lønn for hjelpepleiere og omsorgsarbeidere. Dermed gjenstår det å se hvilken plass omsorgsarbeideren får i selve arbeidet. Foretrekkes de framfor for eksempel hjelpepleierne, og kan de sies å ha etablert et eget ”rom” i arbeidsdelingen? Har de fått en større autonomi og et bredere arbeidsfelt enn hjelpepleierne? Blir de ansett som mer anvendelige? I hvilken grad etterspørres de ferdigutdannede omsorgsarbeiderne i arbeidsfeltet?

5.9.2 Omsorgsarbeidere vs. hjelpepleiere

Etter en sammenhengende vekst på over 30 år, stagnerte rekrutteringen til hjelpepleiergruppen på siste halvdel av 1990-tallet. Det er flere årsaker til dette. Den åpenbart viktigste er nedleggingen av voksenopplæringene. Det var imidlertid også nedgang i søkere til den ordinære utdanningen, og flere herfra som søkte seg direkte videre i utdanningssystemet. I tillegg kommer konkurransen med omsorgsarbeiderutdanningen. Hjelpepleiernes andel av pleiepersonalet i kommunene falt således fra 45 til 41 prosent på landsbasis fra 1994 til 1999. I samme periode økte den nye omsorgsarbeiderkategorien sin andel fra 0 til 5 prosent¹⁵². Selv om det ikke er snakk om dramatiske forskyvninger, begynte omsorgsarbeiderne enkelte steder å bli merkbare rent kvantitativt. De var imidlertid svært ujevnt fordelt. I noen få kommuner

---

¹⁵² Kilde: NSD

utgjorde de på slutten av 1990-tallet så mye som 15-20 prosent av pleie- og omsorgspersonalet. I mange andre kommuner var de helt fraværende.

Integreringen av tjenester som tidligere hadde vært klart atskilt, og til dels lagt til ulike forvaltningsnivå, hadde på 1980-tallet vært et av hovedargumentene for lanseringen av omsorgsarbeiderfaget. Tanken var at den nye omsorgsgeneralisten skulle ivareta oppgavene både til hjemmehjelperne, hjelpepleierne, fotterapeutene, aktivitørene og pleieassistentene, ja til og med barnehageassistentene. Nå ble ikke utdanningen utformet slik. Da omsorgsarbeiderfaget ble etablert i 1994, ble alle de gamle utdanningene beholdt. Endringene besto i at det tidligere omsorgsfaget (hjemmehjelper), som aldri hadde satt noen spor etter seg i arbeidslivet, ble erstattet av omsorgsarbeiderfaget, og barnepleieren (barnehageassistent) ble erstattet av barne- og ungdomsarbeiderfaget. I den grad omsorgsarbeideren skulle lykkes i å etablere et eget rom i arbeidsdelingen utover å være en hjemmehjelp, måtte den derfor fortrenge andre, første og fremst hjelpepleieren. Fordi omsorgsarbeideren ikke ville være billigere eller lettere tilgjengelig, ville en slik fortrenning bare skje dersom den nye kategorien viser at den representerer nye problemløsningsmetoder som sett fra kommunenes, og eventuelt brukernes ståsted, er overlegne de gamle (Drexel 1989).

De kvantitative forskyvingene vi har registrert i forholdet mellom hjelpepleiere og omsorgsarbeidere på landsbasis er ikke tilstrekkelige til å kunne slå fast at omsorgsarbeideren har skaffet seg eller er i ferd med å opparbeide et eget arbeidsfelt. I tillegg er nødvendig å studere kvalitativt hva de faktisk gjør i arbeidsfeltet.

I den første perioden etter at faget var introdusert, gikk mange omsorgsarbeidere i stillinger som ufaglærte (Høst 1997). Basert på stillingsoversikter ser dette etter hvert ut til å ha endret seg. Hovedtendensen er at de med fagbrev som omsorgsarbeidere har stillinger som omsorgsarbeidere. Det forteller oss imidlertid ikke hva de som går i omsorgsarbeiderstillinger faktisk gjør. Har de et eget arbeidsområde, eller gjør de det samme som hjemmehjelperne eller som hjelpepleierne? Og hvilken forskjell er det i opplæringen av omsorgsarbeidere kontra hjelpepleiere? For å få svar på slike spørsmål er man nødt til å gå inn og studere den konkrete arbeidsdelingen på arbeidssstedene. Gjennom besøk i utvalgte kommuner i løpet av 2000/2001 intervjuet jeg elever og lærlinger, og også deres veiledere og instruktører - som enten er hjelpepleiere, omsorgsarbeidere, sykepleiere eller vernepleiere. I 2002/2003 intervjuet jeg voksne som deltok i hjelpepleierutdanning under kompetansereformen. De

fleste av disse var i arbeid innenfor pleie og omsorg. I tillegg intervjuet jeg i begge runder avdelingsledere og virksomhetsansvarlige. Alle disse har bidratt til et bilde av hvordan arbeidsdelingen mellom yrkesgruppene utvikler seg. Dette har blitt supplert med data fra andre nyere undersøkelser på feltet.

5.10 Arbeidsdelingen i pleie og omsorg

I perioden fra 1965 og fram til i dag har det foregått en storstilt utbygging av det vi kan kalle de offentlige pleie- og omsorgstjenestene i Norge. Mens det i 1965 var 12 000 sykepleiere og jordmødre¹⁵³, og bare noen hundre hjelpepleiere, var dette i 2003 økt til 70 000 sykepleiere/spesialsykepleiere og jordmødre og 76 000 hjelpepleiere og omsorgsarbeidere. I tillegg kommer 11 000 hjemmehjelpere og 50 000 ”annet pleie- og omsorgspersonell”, dvs. i hovedsak ufaglærte¹⁵⁴. Kategoriene hjemmehjelpere og ufaglærte har gradvis blitt vanskeligere å skille. Hjemmehjelperne er ikke lengre en gruppe det er ønskelig å rekruttere til. Målet i de sentrale personellplanene er i stedet å øke andelen faglærte, og til disse regnes ikke hjemmehjelperne¹⁵⁵.

Samtidig har det foregått store strukturelle endringer. I den første delen av perioden ekspanderte og dominerte sykehusene voldsomt. Etter hvert har disse blitt langt mer innrettet mot aktiv medisinsk behandling, liggetiden i sykehusene har gått ned, og en stadig større del av rehabilitering, pleie og omsorg har blitt desentralisert og flyttet til kommunene (Erichsen et al. 1996). Til tross for strukturendringer og effektivisering i form av færre liggedager pr. pasient, fortsatte sykehussektoren å vokse på 1980- og 1990-tallet, likeså antallet ansatte. Antall sykepleiere i sykehus ble fordoblet gjennom disse to tiårene, fra 11 000 til over 22 000, samtidig som antall hjelpepleiere i samme periode ble redusert fra 7000 til 5200 (Mundal 2002).

Samtidig som pleie- og omsorgstjenestene er samlet i kommunene, har det foregått en avinstitusjonalisering av de ulike tjenestene. De store sentralinstitusjonene innen psykiatri og omsorg for psykisk utviklingshemmede er bygget ned til fordel for desentraliserte løsninger, omsorgsboliger og hjemmepleie. De hjemmebaserte tjenestene for eldre og andre pleietrengende grupper har også økt markant. I den første delen av perioden vokste den

---

¹⁵³ SSB Historisk Statistikk 2000: Helsepersonell 1870-1984

¹⁵⁴ SSB, AKU 2003, Yrkesfordeling. Tilsvarende tall for 1965 finnes ikke.

¹⁵⁵ Se *Rett person på rett plass*, Sosial- og helsedirektoratet 2001

offentlige hjemmehjelpsordningen fram til å bli en hjørnestein i eldreomsorgen (Wærness 1982), organisert under sosialtjenesten. I de siste tiårene er det særlig hjemmesykepleien som har ekspandert. Nedbyggingen av særlovgivningen og den nye kommuneloven har åpnet opp for et friere valg av organisasjonsmodeller også innenfor helse- og sosialtjenestene. Dette har bidratt til en avsektorisering og integrering av de tidligere helse- og sosialområdene. De fleste kommuner slo i løpet av 1990-tallet sammen den tidligere hjemmehjelpstjenesten med hjemmesykepleien, og noen kommuner organiserte også alle pleie- og omsorgstjenestene i samme enhet, slik at de ansatte gikk på tvers av de tidligere tjenesteskille (Christensen og Næss 1999).

Med utgangspunkt i de tre hovedarbeidsområdene, sykehjem, hjemmetjeneste, og PU-omsorg, vil jeg her gi en grov beskrivelse av arbeidsdelingen mellom de viktigste gruppene innenfor pleie- og omsorgsfeltet, slik den framstår gjennom de data jeg baserer meg på. Beskrivelsen vil være litt mindre grov når det gjelder det vi er mest interessert i, nemlig hva slags plass de nye omsorgsarbeiderne får, og hvilken betydning det igjen har for hjelpepleierne.

Omsorgsarbeiderkategorien har aldri fått noe fotfeste innenfor de somatiske sykehusene, som derfor ikke tas med i denne sammenhengen. Selv om de tre områdene vi skal ta for oss samlet inngår i kommunenes pleie- og omsorgstjenester, er hovedtrekket at de har etablert seg som egne arbeidsområder med sin spesielle bemanningsstruktur.

5.10.1 Sykehjem

De gruppene som har oppgaver relatert direkte til pleie og omsorg i et sykehjem er sykepleiere, hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og pleieassistenter (ufaglærte). I tillegg kommer lærlinger og elever som også deltar i dette arbeidet, samt mer spesialiserte grupper som aktivitører, ergoterapeuter og fysioterapeuter. Sykepleiernes oppgaver i et sykehjem er i overveiende grad knyttet til ledelse (Ellefsen 1995). Det gjelder alt fra virksomhetsledelse til avdelingsledelse. Selv om langt fra alle sykepleiere i sykehjem er ledere, er det et klart mindretall som deltar i daglig stell og pleie (ibid.). Dette utføres i større grad av hjelpepleierne, som er den største gruppen, men også av omsorgsarbeidere og pleieassistenter. I pleiarbeidet ser hovedtendensen ut til å gå mot et system hvor alle gjør alt. Men varierende i omfang, både ut fra bemanning og kultur, er det visse oppgaver, spesielt medisinske oppgaver, som er forbeholdt sykepleierne. Det kan for eksempel gjelde som injeksjoner, sårskift og medisinutdeling. En vanlig beskrivelse er at når sykepleierbemanningen er lav -

noen steder gjelder det konstant, andre steder gjelder det spesielt på natt og i helgene - da må hjelpepleiere, omsorgsarbeidere eller ufaglærte gjøre de oppgavene de ellers ikke blir ansett å ha kompetanse til, som for eksempel å dele ut medisiner. Noen ganger skjer dette etter at de har gjennomført et medisinkurs, men andre ganger skjer omfordelingen av arbeidsoppgaver mer spontant og uten slike forberedelser. Dette er langt fra et nytt trekk, men ser tvert i mot ut til å være en mer permanent tilstand (se bl.a. Hofoss 1980). Samtidig som dette kan ses som en nødvendig fleksibilitet i arbeidsdelingen, berører det også sentrale jurisdiksjonskonflikter gruppene i mellom.

Flere av våre informanter mente tendensen over et lengre tidsrom hadde vært at hjelpepleiernes jobbinnhold innenfor sykehjemsarbeid har blitt desimert gjennom at oppgaver som blir ansett som faglig mer krevende og dermed også utfordrende, som for eksempel sårskift, i økende grad forbeholdes sykepleiere, i hvert fall når bemanningen av sykepleiere gir rom for dette. Sykepleiernes tilnærmede monopol på lederstillingene har de siste år blitt utfordret, spesielt innen enkelte privatdrevne sykehjem, som gjennomgående har en flatere organisasjon (Dahl og Gullikstad 2002). Av de sykehjemmene jeg besøkte, som alle var kommunale, var det enkelte som prøvde ut eller vurderte nye ledelsesstrukturer. For å gjøre jobbene mer attraktive for hjelpepleiere og omsorgsarbeidere, ønsket de å gi disse mer ansvar, også lederansvar i gruppene, og i stedet organisere sykepleierne i stab på utsiden av avdelingene. Sykepleierne skulle i prinsippet bare innkalles når det var behov for deres faglige tjenester, omtrent som legene. En slik organisering minsker behovet for sykepleiere og tar dermed høyde for at det er generelt vanskeligere å rekruttere sykepleiere til sykehjem enn til sykehus. Man tenker seg også at sykepleierstillingene ved en slik organisering blir mer faglig utfordrende og kan lønnes bedre.

Noe impresjonistisk kan dette oppsummeres som at hjelpepleierne dette gjelder i stor grad har opplevd å få mer ansvar, men også en langt større arbeidsbyrde, og uten at den økonomiske kompensasjonen står i forhold til dette. Det å gjøre organisasjonen flatere på denne måten er et trekk som for øvrig er kjent fra andre kvinnedominerte virksomheter hvor lederansvar delegeres nedover i organisasjonen, og ses gjerne i sammenheng med innflytelse fra rasjonaliseringskonsept i privat sektor som "new managerialism" (Kvande 2002).

Omsorgsarbeiderne har etter hvert gjort sitt inntog i sykehjemmene, og det ser ut til at de både etterspør jobber her, og at de etterspørres som arbeidskraft. I et sykehjem har

omsorgsarbeideren lite rom for å praktisere helheten i faget slik det opprinnelig var tenkt, dvs. å ivareta alle de ulike behov brukerne har på en mer helhetlig måte. De gjør dermed i praksis akkurat de samme oppgavene som hjelpepleierne, med vekt på stell og pleie. Unntaket er at de enkelte steder i tillegg settes til å vaske beboernes rom, noen steder også fellesarealer, med den begrunnelse at *”renhold er en del av deres fag”*. Når renhold skilles ut som egen oppgave er det generelt sett ikke attraktivt, og arbeidsdelingen foregår derfor ofte ut fra en grad av forhandling. Knapphet på faglærte gjør at omsorgsarbeiderne normalt må prioriteres i pleie og stell, mens ufaglærte vasker. Det er gjerne også slik at de som er utdannet gjennom praksiskandidatordningen er mer vant til å ta all slags arbeid og aksepterer det, mens de unge som har kommet gjennom lærlingordningen sammenligner seg med hjelpepleierne og oppfatter det som *”urettferdig”* at bare de skal vaske. Det ser imidlertid ikke ut til at introduksjonen av omsorgsarbeidere har hatt noen betydning for verken etterspørselen etter eller arbeidsområdet til hjelpepleierne i sykehjem. Tvert om framstår hjelpepleierne for enkelte institusjonsansvarlige som mer attraktive, fordi de i utdanningen har en større fordypning i sykdomslære og sykepleie enn omsorgsarbeiderne. Det er likevel en utbredt oppfatning at erfaring og kurs gjør at omsorgsarbeiderne etter hvert kommer på høyde med hjelpepleierne rent faglig. Selv om en del sykehjem fortsatt trolig prioriterer hjelpepleiere ved ansettelse, var rekrutteringssituasjonen slik de fleste steder i 2002/2003 at også omsorgsarbeiderne var etterspurt.

5.10.2 Hjemmetjenestene

I de fleste kommuner er de tidligere separate tjenestene for hjemmehjelp under sosialtjenesteloven, og hjemmesykepleie under helsetjenesteloven, blitt integrert i en felles hjemmetjeneste, hvor hovedtendensen synes å være at den medisinske tenkningen har fått en dominerende plass i de integrerte tjenestene til fortrenghet for andre tilnærminger (Næss og Wærness 1994). Dette viser seg også gjennom at bare svært få kommuner har opprettholdt egne stillinger som hjemmehjelpsledere (Kristoffersen og Solem 1998). Utviklingen har også bidratt til en dreining i retning målbare kriterier for tjenesteproduksjonen («antall senger redd» eller «antall brukere besøkt»), på bekostning av de kvalitative mål som tradisjonelt har preget både hjemmehjelpsarbeidet og arbeidet med psykisk utviklingshemmede, hvor særlig det å bruke tid er en viktig verdi i seg selv (Wærness 1995).

I den tidligere, atskilte hjemmesykepleien fikk hjelpepleierne godkjenning for å arbeide ved siden av sykepleierne. Dette avgrenset dem tydelig fra både ufaglærte og hjemmehjelpere, som bare kunne arbeide i hjemmehjelpstjenesten. Når kommunene står friere i hva slags personell de vil ansette i den sammenslåtte hjemmetjenesten, blir grensene mellom hjelpepleiere, hjemmehjelpere og ufaglærte mindre markante. Når dominansen innenfor denne tjenesten i dag ser ut til å være medisinskfaglig, skyldes dette trolig en kombinasjon av styrkeforholdet mellom de ulike profesjonene og deres faglige tilnærminger, kommunenes prioriteringer innenfor en stram økonomi, samt deres valg av organisasjonsløsninger.

Det er likevel store ulikheter i hvordan hjemmetjenestene organiseres og bemannes. Dette gjelder ikke bare graden av integrering mellom de tidligere atskilte tjenestene. Det gjelder også forholdet mellom yrkesgruppene. Enkelte steder er arbeidsdelingen slik at hjelpepleiere, omsorgsarbeidere, hjemmehjelpere og assistenter utfører det meste av praktisk pleie og stell, mens sykepleierne bare tilkalles i spesielle situasjoner. Andre steder er det en klar dominans av sykepleiere også i den praktiske pleien, noe som gjerne blir begrunnet med at kravene til kompetanse må være så høye på grunn av økende kompleksitet i diagnoser som følger av ekspansjonen i hjemmepleie. Flere sykepleiere i den praktiske pleien kan imidlertid også ha sammenheng med at hjemmesykepleie generelt sett synes mer attraktivt for sykepleiere enn arbeid i sykehjem, og at de dermed er enklere å rekruttere til denne delen av sektoren.

Ved siden av hovedtendensen, som er en tettere integrering av hjemmesykepleie og hjemmehjelp under ledelse av sykepleien, er det også tegn til en motsatt tendens. Enkelte steder skilles husrengjøring ut som egen oppgave, noe som til og med kan gjøres av personale utenfor den integrerte hjemmetjenesten, eventuelt av egne firmaer. Det tidligere hjemmehjelpskurset, omsorgsfaget, ble fjernet da den nye omsorgsarbeiderutdanningen ble introdusert gjennom Reform 94. En del av de tidligere hjemmehjelperne har etter dette tatt den nødvendige tilleggsutdanning og avlagt fagprøve som omsorgsarbeidere. De gjenværende hjemmehjelperne innenfor den integrerte hjemmetjenesten blir i statistiske oversikter stadig oftere kategorisert som "ufaglærte", til for at mange av dem representerer lang erfaring og mye praksiskunnskap.

Utgangspunktet synes å være at den tradisjonelle hjemmehjelpen som inkluderte alt fra husrenhold, til matlaging, sosial kontakt, og lettere stell, ikke finner rom innenfor dagens kommunale budsjettammer. Matlaging i den enkelte brukers hjem erstattes av tilkjørt mat fra

storkjøkken, og den sosiale kontakten må nedprioriteres. Alt personale, inklusive de hjemmehjelperne som ikke motsetter seg det, prioriteres til stell og pleie, og det ofte sterkt reduserte antall timer til renhold blir en oppgave som kan skilles ut og overlates andre.

Oppstykkningen av hjemmetjenestene innebærer at de gjerne tildeles brukerne i et utmålt antall timer, noe som igjen gjør at de kan deles opp og utføres av ulike personer og til ulike tider, alt etter hva kommunen anser rasjonelt. Det oppstår et skille mellom de som gjør behovsvurderingen, og de som står for utførelsen av tjenestene (Dahle og Thorsen 2004). Dermed får omsorgsarbeiderne heller ikke innenfor hjemmetjenestene, som skulle være basisen for det nye yrket, noe stort rom for å ivareta en egen yrkesprofil. I stedet brukes de gjerne på samme måte som hjelpepleiere, dvs. til oppgaver som krever en viss pleiefaglig kompetanse. Dette synes å være et fellestrekk for de undersøkte kommuner, om enn med variasjoner avhengig av bemanning, økonomi og andre forhold.

Det interessante er at dette også ser ut til å være en utvikling de faglærte omsorgsarbeiderne selv støtter opp under. Årsakene til det vil nok være ulike. For det første er vilkårene for det helhetlige omsorgsarbeidet i brukernes hjem skrinne. Det er også slik at pleiearbeidet er det som har høyest status, gjennom at dette er nærmere det medisinske feltet, noe som også ser ut til å influere på omsorgsarbeidernes orienteringer. Konsekvensen er uansett at mange av omsorgsarbeiderne i hjemmetjenestene søker seg mot pleiebetont arbeid. Dersom mulighetene for slikt arbeid i hjemmetjenesten er små, vil det å søke seg over til sykehjem ofte være et alternativ til fortsatt å bli satt til oppgaver som vask i brukernes hjem. Det kan se ut til at det særlig er i de tilfeller renholdsarbeidet blir en egen arbeidsoppgave løsrevet fra pleie, stell og sosialt arbeid at det får en spesielt lav status.

Enkelte steder er arbeidsdelingen likevel tradisjonell, og hjemmehjelpere som har tatt prøven som praksiskandidater, fortsetter som hjemmehjelpere. Dette begrunnes gjerne fra avdelingsledelsen med at det er "for lite stell og pleieoppgaver" til at de nye omsorgsarbeiderne kan få delta i dette arbeidet. Som følge av at hjelpepleierne motsetter seg å bli benyttet til renhold i klientenes hjem, kan de enkelte steder framstå som mindre "fleksible". I et arbeidsmarked med mangel på faglærte, har dette imidlertid mindre betydning for etterspørselen etter hjelpepleiere.

5.10.3 PU-omsorgen

Ett av utgangspunktene for etableringen av omsorgsfaget var den såkalte HVPU-reformen på slutten av 1980-tallet, hvor alle de gamle sentralinstitusjonene ble nedlagt og de psykisk utviklingshemmede ble tilbakeført til sine hjemkommuner. Behovet for omplassering og omskolering av pleieassistentene ved den store HVPU-institusjonen Nærlandsheimen i Rogaland, dannet utgangspunkt for en forsøksordning med omsorgsarbeiderfag (Høst 1997). Studier av omsorgsfaget i etableringsfasen pekte da også mot at PU-omsorgen ville bli fagets kjerneområde (Eikeland 1997). Blant mine informanter blant omsorgsarbeidere og lærlinger pekte imidlertid ikke arbeid med psykisk utviklingshemmede seg ut som det mest ettertraktede. Det er også mange hjelpepleiere innenfor PU-omsorgen, og tidligere var et av voksenopplæringsløpene i hjelpepleie innrettet nettopp mot denne sektoren. Kanskje fordi det innenfor denne sektoren mange steder er mangel på faglærte, var det heller ikke mulig å observere tegn til at det var konkurranse mellom hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne. Begge grupper var etterspurte.

Innenfor PU-omsorgen går yrkesgruppene om hverandre i større grad enn i de øvrige pleie- og omsorgstjenestene. Både vernepleiere, hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og ufaglærte inngår i turnusarbeidet og arbeidet med den enkelte bruker. Det betyr at de både deltar i stell, og også i pleie der det er nødvendig, at de vasker og ordner leiligheten sammen med bruker, og at de deltar i ulike former for trening og aktivisering av brukerne. I dette arbeidet glir omsorgsarbeideren naturlig inn og får i større grad enn i de andre områdene vi har beskrevet benyttet sin fagkompetanse. Her framheves også omsorgsfaget av enkelte som spesielt godt egnet med sin bredere og mindre somatikkorienterte profil.

5.11 Ønsker likestilling med hjelpepleierne

En hypotese som går ut på at omsorgsarbeiderne har problemer med å etablere et eget yrkesfelt, og at de i stedet blir en variant av hjelpepleierkategorien, er svært nærliggende. Hovedtendensen ser nemlig ut til å være at omsorgsarbeiderne får samme plass i arbeidsdelingen som hjelpepleierne. Som vi har vist henger dette på den ene siden sammen med hvor og hvordan de blir tatt i mot innenfor pleie- og omsorgssektoren, og på den annen side at omsorgsarbeiderne ikke ser ut til å ha ambisjoner om å endre på dette. Det mange av dem i stedet er opptatt av er at omsorgsarbeiderne "blir likestilt" med hjelpepleierne innenfor

de ulike arbeidsfeltene. Noen ønsker for eksempel å ta videreutdanning i barsel- og spedbarnspleie for å kunne få innpass også i sykehus.

Forholdet mellom de to yrkesgruppene i arbeidsfeltet ser ut til å være uproblematisk. Flere framhever at den lønnsmessige likestillingen som skjedde kort tid etter introduksjonen av omsorgsarbeideren fjernet et konflikttema. De fleste hjelpepleierne ser ut til å ha et avslappet forhold til omsorgsarbeiderkategorien, og opplever ikke at den representerer noen trussel. Særlig blant de litt eldre hjelpepleierne kan det imidlertid synes som om det fremdeles eksisterer motforestillinger mot omsorgsarbeiderne. Dette kommer til uttrykk ved at de mener de ikke er faglig ”gode nok”, eller at de er engstelige for at omsorgsarbeiderne skal ta over deres felt, blant annet fordi de vil gjøre oppgaver som hjelpepleierne vegrer seg mot, som for eksempel husvask.

Omsorgsarbeiderne har, om enn i ulik grad, utviklet en egen yrkesidentitet. Denne ser ikke først og fremst ut til å være knyttet til at de utfører et annet arbeid eller befinner seg på andre arbeidssteder enn hjelpepleierne, men til deres tilknytning til fagopplæringen med dens særegne opplærings- og sertifiseringordninger. Fagbrevet til omsorgsarbeideren har likevel ikke, som initiativtakerne argumenterte for, dannet grunnlag for en statusheving. Dette er derimot tilfelle mange steder innen mannsdominerte områder som håndverk og industri.

Gjennom lanseringen av omsorgsfaget ble det lagt vekt på at faget var innrettet mot å ta vare på ”hele mennesket”, og at dette gjorde faget ”breiere” enn hjelpepleierfaget. Forestillingen fikk imidlertid langt mindre gjennomslag i arbeidsfeltet enn i skolen. Mine intervjuer med omsorgsarbeiderlærlinger peker i retning av at lærlingene gradvis orienterer seg bort fra denne oppfatningen som følge av de erfaringene de høster gjennom læretiden.

I etableringsfasen var identiteten også knyttet opp mot omsorgsarbeidernes tilhørighet til Kommuneforbundet, både som følge av rollen dette fagforbundets hadde når det gjaldt å få etablert utdanningen, men også fordi de fleste blant pionerene i faget var med i organisasjonen, mange av dem aktivt. Denne identiteten ble også styrket gjennom at hjelpepleierne ble identifisert med Hjelpepleierforbundet. Som følge av at Norsk Hjelpepleierforbund ble omdannet til Norsk Helse- og Sosialforbund, nettopp for å kunne organisere omsorgsarbeidere, ble imidlertid dette et etter hvert svakere demarkasjonskriterium for omsorgsarbeiderne.

Den mest treffende karakteristikken vil være at omsorgsarbeiderkategorien har vært gjennom en prosess hvor den er blitt kooptert og blitt en variant av den etablerte hjelpepleierkategorien med en parallell rekrutteringsprofil og et svært overlappende arbeidsområde. Snarere enn å danne et nytt yrke, har introduksjonen av omsorgsarbeiderfaget bidratt til å åpne nye veier inn i et allerede etablert yrkesfelt.

5.12 Nedgang presser fram nye voksentilbud

Rekrutteringen av voksne, som hadde vært selve bærebjelken i hjelpepleierutdanningen helt fra etableringen i 1963, fikk en kraftig knekk gjennom at den ordinære utdanningen i videregående skole nå ble innrettet mot ungdom, mens voksenkursene ble nedlagt i nesten alle fylkeskommuner. Når i tillegg interessen blant ungdom for pleie- og omsorgsutdanning på videregående skoles nivå viste seg å være liten, fikk man en halvering av antall nyutdannede hjelpepleiere på siste halvdel av 1990-tallet. For institusjonene førte ikke nedgangen i antall utdannede til noen rekrutteringskrise i form av at stillinger ble stående ubesatte. Som alltid var logikken at man ansatte de best kvalifiserte blant dem man hadde å velge mellom. Dette betyr at dersom man ikke får en sykepleier i en ledig sykepleierstilling, så ansetter man inntil videre en hjelpepleier. Og får man ikke en hjelpepleier, så ansetter man en omsorgsarbeider. Og får man ikke fagutdannede i det hele tatt, så benytter man ufaglærte. Slik sett illustrerte nedgangen i antall utdannede fleksibiliteten i denne sektorens rekrutteringspolitikk.

Behovet for opplæringstilbud for voksne ufaglærte ble imidlertid formidlet både fra institusjoner som hadde behov for å holde et faglig forsvarlig nivå, og fra den enkelte ufaglærte som ønsket utdanning. Skoler med ledige lærere, og ikke minst lærerne selv, ivret også for å etablere voksenklasser, spesielt innenfor hjelpepleierutdanning. Studieforbundene så at det var etterspørsel etter voksenopplæring innenfor dette feltet. Norsk Helse- og Sosialforbund var bekymret for nedgangen i rekrutteringen til utdanningen. Myndighetenes personellplanlegging i denne sektoren har historisk sett vært konsentrert om leger, for deretter gradvis å bli utvidet til også å gjelde annet høyere utdannet personell. Fra slutten av 1990-tallet ble det for første gang rettet systematisk oppmerksomhet også mot basispersonell i form av fagutdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere. Bekymring over den svake rekrutteringen

gjorde at man ønsket å stimulere til lokal iverksetting av voksenutdanninger¹⁵⁶. Til sammen bidro dette til at ulike aktører gradvis fant sammen i initiativ for å gjenopprette voksenopplæringstilbud.

De første av de nye voksentilbudene var de såkalte komprimerte utdanningsløpene over to år. Dette var nasjonalt standardiserte utdanningsløp etter Reform 94-lesten, men beregnet på voksne. Halvparten av forlengelsen, med ett år i forhold til den gamle voksenutdanningen, skyldtes at de voksne nå måtte gjennomføre det samme allmennfagspensumet som ungdom i videregående skole. Resten skyldtes en økning i yrkesteorien. Som for ungdomsutdanningen ble imidlertid ikke denne begrunnet i noen økning i kompetansen eller arbeidsområdet til hjelpepleierne. Det ble opprettet slike voksenopplæringer i de fleste fylkeskommuner på siste halvdel av 1990-tallet, og de var på mange måter en oppfølger til den tidligere så vellykte ettårige hjelpepleierutdanningen for voksne, om enn i et mer moderat omfang.

I kommunene var det imidlertid stadig flere som kastet sine øyne på den nyetablerte privatistordningen i hjelpepleie¹⁵⁷, som åpnet for at man kunne etablere mer fleksible og ikke minst langt billigere utdanningsordninger for voksne. Deltakelse i undervisning og skoleopplæring var ikke lengre obligatorisk for å kunne avlegge hjelpepleiereksamen. Nå kunne man på grunnlag av selvstudier gå opp i hvert enkelt fag for å få godkjent utdanning.

Privatistordningen hadde til å begynne med representert en åpning for studieforbundene, som kunne tilby kurs til voksne som ikke lenger ble sluppet inn på de fylkeskommunale utdanningstilbudene. Siden deltakerne ikke hadde elevstatus, men skulle gå opp i alle fag, kunne timeantallet settes langt lavere enn de to årene som var normert utdanning for voksne. Snart tok det offentlige etter på dette området, til tross for at det tidligere hadde vært en utbredt oppfatning at måten studieforbundene drev hjelpepleierutdanning på, var faglig uforsvarlig.

Gjenåpningen av utdanningstilbud for voksne innen hjelpepleie bidro til at den kraftige nedgangen i rekrutteringen av faglærte som hadde vedvart siden Reform 94 gradvis flatet noe ut.

---

¹⁵⁶ Jf. rekrutteringskampanjen Rett person på rett plass.

¹⁵⁷ Jf. Rundskriv SUOA/Vg-97-001 fra Statens Utdanningskontor i Oslo og Akershus og rundskriv F-22-00 Fra Kirke-, Utdannings- og Forskningsdepartementet.

5.13 Fra konflikt til samarbeid

Både Norsk Hjelpepleierforbund og Norsk Kommuneforbund støttet hver på sin kant hovedtrekkene i Reform 94. Til tross for, eller kanskje heller som en følge av, sin noe alderstegne medlemsstokk¹⁵⁸, var trolig begge organisasjoner besnæret av ungdomssatsingen reformen la opp til. Uenighetene organisasjonene i mellom, som tidvis nesten har hatt preg av fiendskap, har hele veien hatt sitt utspring i rivaliseringen om det samme organisasjonsområdet.

Hjelpepleierforbundet hadde på begynnelsen av 1980-tallet gått seirende ut av kampen med Kommuneforbundet om å organisere hjelpepleierne. Det skyldtes ikke minst at de lyktes med sine krav om høyere lønn for hjelpepleiere, samt at erfarne pleiere uten formell utdanning – med noen få unntak – ble utestengt fra den offentlige godkjenningen som de med hjelpepleierutdanning fikk.

Introduksjonen av omsorgsarbeiderfaget bidro til en kraftig oppblussing av konflikten organisasjonene i mellom. Kommuneforbundet brukte mye ressurser på å reklamere for å organisere den nye omsorgsarbeiderkategorien, som de så som en stor mulighet – også for organisasjonen (Høst 1997). Når Hjelpepleierforbundet som et mottrekk mot opprettelsen av den nye utdanningen vedtok å endre navn til Norsk Helse- og Sosialforbund og åpnet for å rekruttere de nye omsorgsarbeiderne, kan dette ses som en ytterligere opptrapping av organisasjonskampen. Fra å være en yrkesorganisasjon for hjelpepleiere, endret Hjelpepleierforbundet også identitet med dette navneskiftet. Det nye navnet signaliserte at hele helse- og sosialfeltet nå var organisasjonsområdet. Uttalelser fra ledende tillitsvalgte på det ekstraordinære landsmøtet i 1996 ga ytterligere ammunisjon til de som beskyldte Helse- og Sosialforbundet for å legge opp til konfrontasjon med andre interesseorganisasjoner, ikke bare om omsorgsarbeiderne, men om yrkesgrupper i hele helse- og sosialsektoren¹⁵⁹. Selv om forbundet aldri skulle komme til å bevege seg i retning av noe slikt, hadde det gjennom åpningen for andre yrkesgrupper enn hjelpepleieren på sett og vis ”mistet” uskylden som et rent yrkesforbund og fått et sterkere preg av å være en fagorganisasjon for arbeidstakere i pleie- og omsorgssektoren.

---

¹⁵⁸ Fellesutredningen om organisasjonsforhold, NKF og NHS 1999

¹⁵⁹ Klassekampen 10.oktober 1996.

Slik sett er det ikke så paradoksalt som det tilsynelatende kan virke, at det nye Helse- og Sosialforbundet etter ganske kort tid finner sammen med erkefienden i LO, Norsk Kommuneforbund, som *er* et sektorforbund. Til tross for at de to forbundene hadde hatt et dårlig forhold til hverandre over mange år, hadde det gradvis avtegnet seg et klart mønster hvor de ufaglærte var i Kommuneforbundet, mens de utdannede hjelpepleierne var i Hjelpepleierforbundet. Organisasjonene trakk dermed ikke daglig i hverandres saker. Med introduksjonen av omsorgsarbeiderkategorien sto organisasjonene plutselig mot hverandre i kampen om å organisere de samme personer, og om hvem som skulle representere disse i ulike spørsmål, og man kunne vanskelig unngå hverandre. Slik sett måtte forbundene i større grad enn før velge mellom konfrontasjon eller samarbeid i det daglige. I 1998 kunngjør de to organisasjonene at de i felleskap vil utrede et organisatorisk samarbeid. Dette reiste straks spørsmål om hva som skulle være grunnlaget for dette samarbeidet på viktige områder. Hjelpepleierforbundet hadde helt fra stiftelsen i 1965 markert kraftig avstand til de tradisjonelle fagforeningene, noe som hadde vært begrunnet i flere forhold. For det første lå det i selve organisasjonsformen; LO og Kommuneforbundet hadde helt fra 1918 vært motstandere av yrkesorganisering, som for Hjelpepleierforbundet var grunnleggende. Opp mot dette hadde LO stilt klassesolidaritet, etter hvert det utvidede begrepet arbeidstakersolidaritet (Bjørnhaug 1994, Terjesen 1997). For det andre handlet det om Kommuneforbundets og LOs nære forbindelser med Arbeiderpartiet. Hjelpepleierforbundet hadde som et grunnleggende prinsipp at man skulle være partipolitisk uavhengige. Mer implisitt i dette lå imidlertid også en avstandsmarkering til arbeiderkategorien. Dette ble godt illustrert på det ekstraordinære landsmøtet som vedtok organisasjons- og navneendringen i 1996. Her avviste flertallet forbundsledelsens forslag om å kalle forbundet Norsk Helse- og Sosialarbeiderforbund¹⁶⁰. Ordet ”arbeider” ga fremdeles, i 1996, konnotasjoner til noe man ikke ville bli identifisert med, nemlig LO, Arbeiderpartiet og den organiserte arbeiderklassen.

Forbundsledelsen i Norsk Helse- og Sosialforbund ga nå klare forsikringer om at det i samarbeidet med Kommuneforbundet var snakk om to likeverdige organisasjoner, og at det ikke var tatt stilling til verken samarbeidsform eller LO-medlemskap. Det lå likevel i selve logikken i de forpliktende samarbeidserklæringene at Helse- og Sosialforbundet man måtte være åpne for å revurdere begge de to sentrale prinsippene organisasjonen var fundert på,

---

¹⁶⁰ HP-ekstra 2b, 1995.

nemlig yrkesorganisering og partipolitisk uavhengighet. I en tid hvor man opplevde en utflating av medlemsveksten¹⁶¹, ville den viktigste gevinsten ved en sammenslåing være at man ble en del Norges største fagforbund. Dette anså man trolig ville åpne for ny styrke tariffpolitisk, dessuten yrkespolitisk i forhold til Sykepleierforbundet, og helsepolitisk gjennom Kommuneforbundets relasjon til Arbeiderpartiet. En umiddelbar følge av en fusjon kunne bli at man fikk kontroll med yrkesområdet gjennom at hjelpepleieren og omsorgsarbeideren ville bli organisert i et felles fagforbund.

For Kommuneforbundet var situasjonen og utgangspunktet noe annerledes. Til tross for at det allerede var Norges største fagforbund, ble medlemstokken stadig eldre, og antallet pensjonistmedlemmer var fordoblet på 10 år¹⁶². Store deler av forbundets organisasjonsområde var under press i forhold til konkurranseutsetting og privatisering. Slik stemningen var i de andre LO-forbundene, ville det bli vanskelig for Kommuneforbundet å holde på medlemmene dersom de ble overført til private arbeidsgivere som følge av konkurranseutsetting og privatisering. Selv om det fremdeles var en viss vekst i det totale medlemsantallet, opplevde man allerede en nedgang i medlemstallet i den største kretsen, Oslo¹⁶³. Forbundets absolutt største enkeltområde var helse og sosial¹⁶⁴, og her lå man i stadig konflikt både med Helse- og Sosialforbundet og et annet YS-forbund, KFO. Kommuneforbundet anså nok hjelpepleierne som en tapt sak, og de var også langt fra sikre på at de nye omsorgsarbeiderne ville velge deres forbund. En allianse med Helse- og Sosialforbundet ville kunne styrke Kommuneforbundet på begge disse områdene. I tillegg til de omtalte omstendigheter ser det ut til at enkeltpersoner i ledelsen av de to forbundene hadde en god personkjemi og bidro til å drive de to organisasjonene mot hverandre.

---

¹⁶¹ Fellesutredningen om organisasjonsforhold NKF og NHS 1999.

¹⁶² Fellesutredningen om organisasjonsforhold NKF og NHS 1999.

¹⁶³ Fellesutredningen om organisasjonsforhold NKF og NHS 1999.

¹⁶⁴ I 1998 utgjorde medlemmene i helse og sosial omlag 30 prosent av de 160 000 yrkesaktive i Kommuneforbundet (Fellesutredningen).

5.14 Oppsummering Reform 94:

Ungdommen valgte bort pleie- og omsorgsutdanning

Reform 94 var ledd i en større politisk satsing på å skape sammenheng og effektivitet i utdanningssystemet, fra grunnskole via videregående og til høyskolenivået. Den må, i likhet med Reform 74, grunnleggende sett vurderes som et prosjekt i den organiserte modernitets ånd. Masseutdanningssamfunnet som hadde blitt etablert særlig fra 1960-tallet og utover, ble på 1980-tallet en stor belastning både på utdanningssystemet og ikke minst de offentlige budsjettene. Arbeidsledigheten på 1980- og 90-tallet bidro til å skjerpe dette. Det oppstod køer av søkere i videregående skole. En mer effektiv struktur og nye aldersbestemmelser skulle nå bidra til både å ordne og avvikle disse køene. Det var et mål å etablere kontinuerlige utdanningsløp og bli kvitt de såkalte ”på kryss og tvers”-karrierene. Dette betinget igjen etablering av en normalbiografi hvor videregående utdanning ble tatt i ung alder. I stedet for at videregående opplæring skulle være for alle, ble ungdommen prioritert, mens de voksne i stor grad ble skjøvet ut. I sin struktur retter reformen seg således på en grunnleggende måte mot hjelpepleierutdanningens etablerte rekrutteringsmønster.

Forsøket på å etablere standard utdanningsbiografier innenfor det videregående og til dels også det høyere utdanningsnivået har sterke preg av disiplinering, selv om begrunnelsene også kan være at dette i neste omgang skal gi den enkelte økt autonomi. Det paradoksale er at dette skjer i en tid hvor sentrale moderniseringsteoretikere er opptatt av normalbiografiens oppløsning og framveksten av valgbiografier¹⁶⁵. Reformen bærer imidlertid også i seg, både i sin struktur, sitt innhold, og i sin iverksetting, trekk av den organiserte modernitets oppløsning. Dette gjelder ikke minst vektleggingen av elevenes ansvar for egen læring og muligheter for individuelle valg og omvalg. Gjennom innføring av en standardisert allmennfaglig del også i yrkesutdanningene, kombinert med muligheter for overgang til allmennfaglig påbygning, løsnes båndene mellom yrkesutdanning og inngang i yrke. Utdanning for videre utdanning blir en opsjon også innenfor disse yrkesutdanningene.

På den annen side blir yrkesutdanningenes struktur søkt standardisert gjennom å samle alle utdanninger under fagopplæring med hovedmodellen to år i skole og to år i lære. Læreplassene blir på ulike måter søkt forbeholdt ungdom som kom rett fra videregående utdanning. Parallelt med forsøkene på å skape tette koplinger mellom skoleplasser og

---

¹⁶⁵ Se for eksempel Beck1997.

læreplasser, blir det etablert en rekke nye lærefag innenfor områder som ikke har hatt noen tradisjon for fagopplæring. Ambisjonene er at all yrkesopplæring på dette nivået skal baseres på ungdom, struktureres gjennom det videregående utdanningssystemet og fullføres med fagopplæring i bedrift. På denne måten skal ungdommen sikres en god overgang fra skole til arbeidsliv, samtidig med at alle arbeidslivets sektorer forsynes med faglært arbeidskraft.

Pleie- og omsorgsfeltet er et av de områdene som hardest får merke dette forsøket på en modernisering ovenfra. Den ensidige satsingen på ungdomsrekruttering får i stedet som resultat at rekrutteringen går dramatisk ned. Til tross for at det blir satt inn store ressurser, både på å etablere et nytt fag og et nytt rekrutteringsgrunnlag basert på ungdom, uteblir resultatene. Når reformen mislykkes i forhold til å etablere nye utdanninger, utdanningsløp og rekrutteringsmønstre i helse og sosial, kan dette sees som et uttrykk for en krise i den politiske styringskapasiteten.

Forsøkene på å gjøre den tradisjonelle hjelpepleierutdanningen til en ren ungdomsutdanning i videregående skole, bidrar også til at utdanningen forflyttes fra ett verdsettingssystem til et annet. Mens hjelpepleierutdanningen som voksenutdanning knyttet tett til arbeidslivet, hadde vært populær både blant arbeidstakere og arbeidsgivere, blir den som ren ungdomsutdanning i den videregående skolen forvandlet til en lavstatusutdanning. Fra å være annerledes og på utsiden av det ordinære skolesystemet, gjør dens innplassering i den videregående skolen at dens karakter av mindreverd i forhold til både høyere utdanning og mer etterspurte yrkesutdanninger på samme nivå, blir tydeliggjort.

De få gjenværende voksne elevene markerer sammen med lærerne en avstand til det nye og langt yngre elevklientellet, som på sin side opplevde opplever at de kommer til kort både ut fra den tradisjonelle utdanningens og det etablerte elevklientellets moralske målestokk, samt i forhold til elevene på allmennfag ut fra en sosioøkonomisk målestokk.

Mens hjelpepleierutdanningen tradisjonelt hadde vært en utdanning for de som arbeidet i pleie- og omsorg, blir den i den videregående skolen et utdanningsvalg. De færreste ungdommer oppfatter imidlertid pleie- og omsorgsutdanning på dette nivået som en utdanningskarriere. Da må man til en høyskoleutdanning, noe som igjen betinger at man skaffer seg studiekompetanse. En stor andel av de ungdommene som begynner på pleie- og omsorgsutdanning i videregående, velger da også å gå over til allmennfaglig påbygging.

Prioriteringen av ungdom, kombinert med vektleggingen av utdanningskarrierer og elevenes muligheter til å velge videre utdanning framfor å gå ut i yrket, bidrar til å svekke den rasjonelle styringen av rekrutteringen til grunnleggende pleie- og omsorgsutdanning. Ambisjonene om å heve kunnskapskravene blir raskt forlatt til fordel for å holde ”vanskelige klasser” i gang.

Den nye omsorgsarbeiderkategorien har ikke klart å etablere noe eget rom i arbeidsdelingen. I stedet er den blitt en variant av hjelpepleieren og konkurrerer i praksis om de samme stillingene i den kommunale pleie- og omsorgstjenesten. Reform 94-retorikken om at man skal utdanne selvstendige arbeidstakere, og de nye fagprøvenes vekt på at dagens fagarbeidere både skal kunne planlegge, gjennomføre og evaluere sitt arbeid, står ikke i forhold til omsorgsarbeidernes praktiske hverdag. I stedet går gruppen inn i den samme assistentrollen som hjelpepleierne har hatt. Den uklare arbeidsdelingen mellom de faglærte gruppene, og også mellom disse og de ufaglærte, kan også ses som uttrykk for en begynnende krise for yrkesprinsippet som har vært organiserende for helse- og sosialsektoren. Myndighetene er også uklare med hensyn til å definere yrkesgruppene i forhold til hverandre.

Rekrutteringen av voksne, selve bærebjelken i hjelpepleierutdanningen helt fra etableringen i 1963, fikk en kraftig knekk gjennom at voksenkursene ble nedlagt i nesten alle fylkeskommuner. Dette førte imidlertid ikke til noen tilsvarende krise for institusjonene i arbeidsfeltet gjennom at stillinger ble stående ubesatte. Logikken her er at man ansetter de best kvalifiserte blant dem man har å velge mellom, og deretter fyller på med ufaglærte. Her kan man trekke på et vel etablert rekrutteringsmønster basert på voksne kvinner. I motsetning til tidligere blir dette nå i langt mindre grad fulgt opp med utdanningstilbud for de ufaglærte, noe som over tid vil kunne bety dequalifisering og et brudd med de etablerte yrkesdanningsmønstrene.

Kapittel 6: Reform 2000

Gjennom Reform 94 hadde de voksnes posisjon innenfor videregående utdanning blitt vesentlig endret. Fra å utgjøre 30-40 prosent av elevene på 1970-, 80- og første halvdel av 90-tallet, kunne en ved årtusenskiftet slå fast at de voksne elevene var totalt marginalisert¹⁶⁶. Den utdanningen som faktisk aller klart illustrerte denne utviklingen, var hjelpepleierutdanningen. Med sitt voksne rekrutteringsgrunnlag ble utdanningen rammet særlig hardt av endringene og ble mer enn halvert på siste halvdel av 1990-tallet¹⁶⁷. Dette angir en del av bakgrunnen for Kompetansereformen, eller Reform 2000, som jeg her har valgt å kalle den. Reformen skulle fylle det kompetansegapet man mente hadde oppstått mellom voksne og ungdom, som et resultat av at den gradvise utbyggingen av utdanningssystemet først og fremst hadde kommet de yngste til gode. De voksne skulle nå sikres rett til førstegangs videregående opplæring. I tillegg skulle de gis adgang til høyere utdanning uten formell studiekompetanse, dersom de hadde en realkompetanse tilsvarende allmennutdanning på videregående nivå.

Også etter- og videreutdanningsreformen for voksne har trekk av standardiseringspolitikk ved seg. Som i de to foregående reformene vil man standardisere utdanningsbiografiene, men nå er betoningen i større grad lagt på videregående opplæring som en basiskompetanse for livslang læring. Prosjektet med å gi videregående opplæring til voksne ses som en dugnad for å få avviklet denne etterspørselen én gang for alle. Men som helhet er ikke reformen først og fremst kjennetegnet av en modernisering i form av videre standardisering. Nå gis de individuelle løsningene en langt større plass. Slik sett kan reformen på mange måter ses som en anti-reform i forhold til de foregående reformene på det videregående nivået. Dette avspeiles gjennom vektleggingen av ordninger som realkompetansevurderinger, fleksible opplæringsløp og en likestilling av erfaringslæring med organisert utdanning. Dette er noe som fører til en individualisering og oppstyking av tidligere standardiserte utdanninger. Styringsgevinsten for myndighetene skal være å få avviklet køen av voksne som mangler videregående opplæring, og det raskere og til lavere kostnader enn tradisjonelle utdanninger ville bety.

---

¹⁶⁶Ved 1.elevinntak 2001/2002 utgjorde de voksne over 20 år bare 2.6 prosent av elevmassen. Kilde: Utdanningsdirektoratet

¹⁶⁷ Helsepersonellregisteret viser at mens det årlig ble utdannet og autorisert rundt 4000 nye hjelpepleiere på første halvdel av 1990-tallet, så sank dette til 15-1600 på slutten av tiåret.

Avgrensningen av det offentliges finansieringsforpliktelser i forhold til voksne som ønsker seg en *ny* videregående utdanning, bygger på en forståelse av at dette er noe som bør være den enkeltes eller eventuelt virksomhetenes ansvar. Endringen får spesielt stor betydning for voksne som ønsker omskolering, og det rammer særlig innenfor områder hvor de voksne utgjør en sentral del av rekrutteringsgrunnet. Hjelpepleierutdanningen, hvor voksendanning har vært normalordningen, står her i en særstilling. Man kan si at en reform som retter seg inn på å rydde opp i det staten ser som sine forpliktelser i forhold til fordeling av utdanningsressurser, her får den utilsiktede effekt at den rammer selve hovedveien inn, og dermed selve grunnet for yrket og dets reproduksjon.

I første del av dette kapitlet skal jeg ta for meg hvordan den fjerde utdanningsreformen treffer pleie- og omsorgsfeltet, og konsekvensene dette får både for rekrutteringsmønstrene og utdanningene. I den andre delen av kapitlet vil jeg, på grunnlag av en survey blant nyutdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere i 2002, gå nærmere inn på dagens rekrutteringsmønstre ved å vise hvem som tar disse utdanningene, hva slags bakgrunn de har, og hva slags tilknytning de har fått til arbeidsfeltet ett år etter at utdanningen er sluttført.

6.1 Bakgrunn

Blant de mange ulike aktørene bak Kompetansereformen, var LO trolig den mest sentrale pådriveren. I bytte mot lønnsmoderasjon ved tariffoppgjørene i 1998 og 1999, ville de sikre sine voksne medlemmer rett til betalt permisjon for å ta etter- og videreutdanning¹⁶⁸. Dette skulle hindre at deres posisjon ble svekket i takt med at nye og bedre utdannede ungdomskull kom ut på arbeidsmarkedet. Problemstillingen var blitt aksentuert gjennom Reform 94, som hadde bidratt til en relativt hard omfordeling av utdanningsplasser og ressurser i videregående opplæring fra voksne til ungdom. Kompetansereformen kan imidlertid også betraktes som en del av den internasjonale trenden med satsing på livslang læring, hvor økende krav til kvalifikasjoner og synkende ungdomskull gjør det nødvendig å satse på utdanning i alle aldersgrupper for å få mer ut av befolkningens talent¹⁶⁹.

Selv om reformen i prinsippet retter seg mot alle utdanningsnivåer, vil jeg her konsentrere meg om det videregående opplæringsnivået. Dette utgjorde også et tyngdepunkt med hensyn

---

¹⁶⁸ Se blant annet Hågensen (2004)

¹⁶⁹ Se blant annet NOU 1997:25: *Ny kompetanse*; kapittel 2

til statlig intervensjon og finansiering, noe som trolig skyldtes at det var her behovene var størst og mest synlige i etterkant av Reform 94. Ikke mange i arbeidsdyktig alder mangler grunnskole, og innen høyere utdanning har kompetansereformen fått mest betydning for opptaksreglene, og lite eller ingenting for utdanningenes form eller lengde (Brandt 2005).

Reformens tiltak på det videregående opplæringsnivået er i særlig grad konsentrert om å rette opp skjevheter med hensyn til fordeling av utdanningspolitiske goder. Det blir således innført rett til videregående utdanning for alle som ikke var omfattet av Reform 94, det vil si de som er født før 1978, og ikke har gjennomgått utdanning på videregående nivå. Reformen gir også rett til permisjon for å ta slik utdanning. Den gir imidlertid ingen rett til lønn under slik permisjon, som var et av hovedkravene fra LO. Slik sett blir reformen av mange, ikke minst innen LO, oppsummert som en stor skuffelse. Deres voksne medlemmer, fremdeles symbolisert ved den mannlige industriarbeider, kan ikke forventes å ta videre- og etterutdanning uten at det blir gitt lønnet permisjon¹⁷⁰. På det tidspunkt Reform 2000 blir iverksatt er imidlertid myndighetenes bekymring for mangel på arbeidskraft så stor at man neppe vil oppmuntre til slike permisjoner. Slik sett blir den norske voksenopplæringsreformen langt mindre raus økonomisk sett enn tilsvarende reformer på samme tid i for eksempel Sverige¹⁷¹ og Danmark¹⁷². I disse landene er voksenopplæringsreformene i utgangspunktet også et virkemiddel i å få ned arbeidsledigheten. Fordi det ikke blir noen trepartsløsning om finansiering av reformen, mister også partene i arbeidslivet en mulighet til å få noen stor innflytelse på en etter- og videreutdanningsordning.

Reformen bygger på tankegangen om likhet i tilgangen til førstegangs utdanning. Tradisjonen med å ta en ny yrkesutdanning på dette nivået i voksen alder, fordi livs- eller arbeidssituasjonen er endret, anses ikke lenger som et offentlig ansvar når det gjelder tilrettelegging og finansiering. Forskjellige sektors skiftende behov for å utdanne arbeidskraft, og ulike gruppers og personers behov og interesse for slik utdanning på forskjellige livsstadier - slik hjelpepleierutdanningen har vært det for voksne kvinner - blir etter reformen i prinsippet å anse som et privat ansvar.

---

¹⁷⁰ - For fem år siden vedtok Stortinget Kompetansereformen. Den røde tråden i denne er at folk trenger nyopplæring underveis i karrieren. Men reformen ligger helt død, fordi det ikke er satt inn nok penger til å gjennomføre den, sa for eksempel lederen av Stortingets utdanningskomite, Rolf Reikvam (SV). Kilde: "Gjengangeren" 19.januar 2004.

¹⁷¹ SOU 1998: 51

¹⁷² Se f. eks. Siig-Andersen 2003.

Sentralt i Kompetansereformen står også introduksjonen av nye og mer fleksible lærings- og prøvingsformer. Bak dette ligger både et argument om at man ønsker å nå voksne som har et dårlig forhold til skolesystemet, men også at det er mer hensiktsmessig og økonomisk med andre og kortere utdanningsløp for voksne enn de man har for ungdom. Hensynet til den offentlige økonomien og det stramme arbeidsmarkedet på tidspunktet reformen blir gjennomført, veier også tungt. Enkelte estimater hadde på forhånd antydnet at flere hundre tusen voksne ville kunne komme til å benytte seg av en eventuell lovfestet rett til videregående opplæring¹⁷³. Endringene i opplæringsloven gjennom Reform 2000 fører til at det ikke lenger stilles krav om et bestemt opplæringsløp for voksne i noen fag.

Samtidig sidestilles såkalt realkompetanse med formell kompetanse gjennom skole- og eksamenspapirer¹⁷⁴. Verktøyet som skal sikre det siste er såkalte realkompetansevurderinger, som introduseres som en fast del av det videregående opplæringssystemet.

Realkompetansevurderingene blir en svært sentral del av reformen, noe som ikke minst skyldes at LO har vært opptatt av likestilling mellom skolelærdom og læring gjennom praktisk arbeid. Men det er også et system som aktivt støttet av krefter innenfor utdanningssystemet som ønsker å løse opp i det de anser som til dels tilstivnede og rigide lærings- og eksamensformer¹⁷⁵.

6.1.1 Voksenopplæringens forhold til yrkesutdanningen

Voksenopplæringen i Norge har ulike røtter og er derfor formet ut fra forskjellige hensyn. På den ene siden står tradisjonen med voksenopplæring som folkeopplysning, sammen med velferdspolitiske mål om likhet i tilgangen til utdanning (Nordhaug 1989). Disse to begrunnelsene lå bak lov om voksenopplæring av 1978, som særlig rettet seg mot behovet for å gi voksne som ikke hadde hatt utdanningsmuligheter i ungdommen, en utdanning enten på grunnskolens eller den videregående skolens nivå. På den annen side har man hatt ulike voksenopplæringsordninger rettet mot arbeidslivet, ordninger som tradisjonelt har vært knyttet til arbeidsmarkedspolitikken, snarere enn voksenopplæringspolitikken. Her er det like

---

¹⁷³ Utgangspunktet var at det var kartlagt 265 000 voksne uten videregående utdanning ønsket slik utdanning, jf. St.meld. 42, 1997-98.

¹⁷⁴ Realkompetansebegrepet brukes vanligvis om uformell kompetanse eller som det heter i Stortingsmelding 42, 1997-98 ”*all den kompetansen en person har skaffet seg gjennom betalt eller ubetalt arbeid, etterutdanning, fritidsaktiviteter og annet, og som kommer i tillegg til den kompetansen vedkommende har dokumentert gjennom grunnutdanning*”. I enkelte sammenhenger brukes realkompetanse om summen av uformell og formell kompetanse

¹⁷⁵ Kilde: Intervju med Realkompetanseprosjektets prosjektledelse august 2002.

mye virksomhetenes behov for kvalifisert arbeidskraft som voksnes behov for utdanning som ligger bak.

Hjelpepleierutdanningen fra 1963 er et slikt eksempel og kan i utgangspunktet betraktes som en voksenutdanning begrunnet ut fra arbeidsmarkedet, dvs. behovet for faglært arbeidskraft i sykehusene. På den annen side fungerte hjelpepleierutdanningen som en viktig åpning for husmødre som ønsket seg et betalt arbeid og et akseptabelt yrke, eller kvinner i ufaglært arbeid innen pleie- og omsorg som ønsket seg en yrkesutdanning. Som vist i kapittel 4, fortsatte man også etter at hjelpepleierutdanningen ble integrert i den videregående skolen, å organisere egne, ettårige utdanningsløp for voksne med minimum to års praksis. Da arbeidsledigheten steg på slutten av 1980-tallet, ble det i tillegg organisert hjelpepleierutdanning for voksne i regi av Arbeidsmarkedsetaten, såkalte AMO-kurs. Gjennom Reform 94 avvirket imidlertid staten i stor grad det engasjementet for integrering av voksne kvinner (og menn) i faglært pleiearbeid som hjelpepleierutdanningen hadde representert.

Den viktigste voksenopplæringsordningen knyttet til arbeidsmarkedet mer generelt har vært praksiskandidatordningen under fagopplæringsystemet. Denne er like gammel som det institusjonaliserte fagopplæringsystemet selv, og kom med lærlingeloven av 1950. Opprinnelig var ordningen begrunnet i at lærlingeordningen var begrenset til å gjelde i byene, og at det derfor måtte finnes muligheter for å avlegge fagprøve også utenfor byene. I stedet for læretid skulle - som en unntaksordning - minst fem års praksis i faget godtas som grunnlag for å avlegge fagprøve (Michelsen og Høst 2001). Da den nye fagopplæringsloven av 1980 kom, ble lærlingeordningen gjort landsomfattende. Praksiskandidatordningen ble imidlertid videreført. Påvirket av den nye voksenopplæringsloven av 1978, ble ordningen nå gitt en ny begrunnelse, nemlig at voksne som ikke hadde fått muligheten til videregående opplæring gjennom et læreforhold i ungdommen, skulle ha muligheten til å gå opp til fagprøve på grunnlag av lang erfaring i faget¹⁷⁶. Fremdeles ble dette sett som en unntaksordning i forhold til lærlingeordningen, som skulle være hovedveien inn i fagene.

Da Reform 94 ble lansert, ønsket utdanningsmyndighetene å kvitte seg med den gamle praksiskandidatordningen. Ut fra standardiseringshensyn ville man at voksne som ønsket å

---

¹⁷⁶ Ot.prpr. nr 6 (1979-80), Innstilling O. Nr. 37 (1979-80).

avlegge fagprøve også skulle avlegge prøve i de allmenne fagene som var obligatoriske i ungdomsutdanningen, slik at også de voksne kandidatene fikk en fullverdig videregående utdanning. Som følge av massive protester, ikke minst fra partene i arbeidslivet, ble imidlertid disse endringene lagt på is. Praksiskandidatordningen ble dermed videreført i sin tradisjonelle form, tett knyttet til arbeidslivets behov, og den opplevde til og med en viss oppblomstring (ibid.). Ordningen kan ses som uttrykk for et særtrekk ved den norske fagopplæringen, hvor rekruttering av ufaglærte og uformell læring alltid har stått sterkt (ibid.).

Ved siden av at en har hatt egne ordninger innrettet mot voksne, har heller ikke den ordinære videregående opplæring i Norge vært noen aldershomogen institusjon. Spesielt innenfor yrkesutdanningen har normaltilstanden vært et betydelig innslag av voksne, både i de ordinære skoleklassene, i egne voksenopplæringsklasser og i læreforhold ute i bedriftene. På 1980-tallet vurderte utdanningsmyndighetene det slik at andelen voksne bidro til en overbelastning av det videregående utdanningssystemet, og at det hemmet de unges muligheter og gjennomstrømmningen i systemet¹⁷⁷. Dette var en hovedbegrunnelse for at 16-19-åringene gjennom Reform 94 ble gitt en lovfestet utdanningsrett og prioritert til skoleplassene.

Erfaringen med Reform 94 betydde, som vi så i kapittel 5, at fylkeskommunene innenfor knappe økonomiske rammer prioriterte å gi et utdanningstilbud til de unge søkerne med individuell rett til opplæring. De voksne søkerne ble i økende grad nedprioritert. Mens de unge var beskyttet av en rettighetslovgivning, var det en såkalt programmatisk lovgivning gjennom den såkalte omfangsforordningen¹⁷⁸ som skulle sikre utdanningstilbud også til de voksne søkerne. Denne viste seg i praksis som et svakt styringsmiddel fra staten sin side og ble i stadig større grad neglisjert av fylkeskommunene (Michelsen, Høst og Gitlesen 1998, Vibe 1995).

6.2 Realkompetanseprosjektet

Realkompetanseprosjektet var en sentral del av Kompetansereformen i 2000, av mange betraktet som ”*selve limet i reformen*”¹⁷⁹. Begrunnelsen bak ordningen var at det i den voksne

---

¹⁷⁷ Se NOU 1991: 4: *Veien videre*

¹⁷⁸ Forskriften påla fylkeskommunene å holde et omfang på videregående opplæring på 25 prosent utover de tre årgangene med lovfestet rett til skoleplass. Dermed skulle såkalte omvalgselever og voksne også sikres plass.

¹⁷⁹ NOU 2003:16: *I første rekke*

befolkningen finnes svært mye kunnskap som ikke er dokumentert gjennom offentlige eksamener. Denne burde man få godskrevet, for lettere å oppnå godkjennelse for utdanning på bestemte nivå. Dermed måtte man finne fram til nye former for vurdering av ”reell” kompetanse hos den enkelte voksne, slik at denne kunne bli dokumentert. Dette var et mål som i utgangspunktet hadde bred støtte, og ikke minst innad i LO hadde dette lenge vært en viktig sak. Nå skulle den faktiske kompetansen som ble ansett å være nødvendig for å utføre en jobb være det sentrale, og ikke om denne var ervervet gjennom formelle skoleløp eller ulike former for praksis eller på andre måter. Den tradisjonelle § 20-ordningen, nå kalt praksiskandidatordningen, ble til å begynne med holdt fram som eksempel på en realkompetanseordning som hadde hatt stor betydning¹⁸⁰. Etter hvert skulle imidlertid også denne ordningen, både sentralt i det såkalte realkompetanseprosjektet og ute i fylkeskommunene, bli sett på som en bremse for reformtenkning. Grunnen til dette var ordningens ufravikelige, formelle krav, som for eksempel fem års praksis i yrkesfeltet og avleggelse av både teoretisk og praktisk fagprøve etter bestemte, tradisjonelle prosedyrer.

Iverksettingen av realkompetansereformen skjedde gjennom at fylkeskommunene ble gitt et særskilt ansvar for å organisere egne realkompetansesentra, dels ved at det ble gitt tilskudd til ulike realkompetanseprosjekter både innen arbeidslivet og utdanningssektoren. Strategien var å ”la hundre blomster blomstre” når det gjaldt måter å angripe realkompetanseproblematikken på. Deretter skulle man sammenfatte forsøkene og arbeide for mer permanente systemer. Realkompetanseprosjektet varte formelt fram til sommeren 2002¹⁸¹. Deretter skulle realkompetanseordningen bli et permanent system i fylkeskommunene for å vurdere voksnes kompetanse innenfor grunnskole og videregående opplæring før de eventuelt kunne tilbys utdanning. Begrunnelsen var både at dette ville være til fordel for den enkelte kandidat, som slapp å ta mer formell utdanning enn nødvendig, dessuten at arbeidsplassene ikke unødig måtte unnvære ansatte som har krav på voksenopplæring, og at utdanningssystemet ville kunne spare penger på å kjøre kortere utdanningsløp for voksne. Det hele ble dermed framstilt som en vinn-vinn-situasjon.

En realkompetansevurdering skal kartlegge hvorvidt en kandidat har en *likeverdig*, om enn ikke *identisk* kompetanse med det som kreves i den utdanningen, det faget, den modulen eller

---

¹⁸⁰ NOU 1997: 25: *Ny kompetanse*

¹⁸¹ Beskrivelsen av realkompetanseprosjektets sentrale mål er i stor grad basert på intervjuer med de daglige ansvarlige for prosjektet i VOX.

en eventuelt enda mindre del av en utdanning en kandidat vurderes opp imot¹⁸². Vurderingen skal ikke kalles en eksamen, blant annet fordi en vil oppmuntre til alternative vurderingsformer som også kan kartlegge kunnskap som er vanskelig å få fram ved tradisjonelle prøver, og fordi et av målene er å nå deler av befolkningen som har et vanskelig forhold til det tradisjonelle skole- og eksamenssystemet. Vurderingen skal resultere i en dokumentasjon som enten gir kandidaten bestått i et fag, noe som anerkjennes på linje med et eksamensvitnemål, eller forteller hvilke deler som mangler for at faget eller fagdelen skal godkjennes.

6.2.1 Realkompetansereformen blir hjelpepleiereform

Kravet om verdsetting av realkompetanse kan i liten grad sies å ha hatt sitt utspring innenfor helse- og sosialsektoren. Dette var en generell voksenopplæringsreform, i stor grad argumentert for av de tunge mannsbastionene i LO. Derfor var både myndighetene sentralt og reformapparatet i fylkeskommunene totalt uforberedt på at dette skulle bli en kvinnereform, dominert av helse og sosial, og da særlig hjelpepleierutdanningen. Over hele landet viste nemlig den samme tendensen seg: tusenvis av voksne kvinner henvendte seg til fylkeskommunenes opplæringssentra med ønske om å få helse- og sosialutdanning, de aller fleste hjelpepleierutdanning. For å illustrere dette med tall: Fra høsten 2000 til 1. januar 2002 var det rundt 15 000 som hadde blitt realkompetansevurdert inn mot videregående opplæring. Av disse var det rundt 80 prosent, dvs. om lag 12 000, som hadde blitt vurdert i yrkesfag. Av disse igjen hadde 2 av 3, eller om lag 8000, blitt vurdert inn mot helse- og sosialfag, og da i hovedsak hjelpepleie¹⁸³. Hva vurderingene resulterte i, og hvor mange av disse som fikk tilbud om hjelpepleierutdanning, er det svak dokumentasjon på. Tallene ovenfor illustrerer imidlertid et sterkt søkertrykk. Voksne fikk nemlig gjennom reformen en sterkere mulighet til å påvirke valg av utdanning enn ungdom fikk. Mens ungdom har krav på å få ett av sine tre valg i videregående utdanning innfridd, skal de voksne i utgangspunktet få den utdanning de ønsker, vel og merke de med utdanningsrett. Når hjelpepleierutdanningen har blitt så stor gjennom denne reformen, viser det mest av alt at det er dette den største gruppen av søkere har ønsket.

---

¹⁸² I Stortingsmelding 42, 1997-98 formuleres dette som å vurdere den ”realkompetansen som ikke er identisk med den kompetansen som er fastsatt i offentlige læreplaner og som testes ved offentlige eksamener, men som kan betraktes som likeverdig med denne.

¹⁸³ Det er viktig å understreke at tallene er grove og basert på ulike fortolkninger i fylkeskommunene av hva en realkompetansevurdering er. Kilde: *Tallene vi søker – Kunnskapen vi får. Om voksnes rett til grunnskole og videregående opplæring* (VOX 2004).

Mens Kompetansereformen innenfor de tradisjonelle håndverks- og industrifagene ble oppfattet som mislykket fordi staten ikke bidro med finansiering av utdanningspermisjoner, ble den innenfor pleie- og omsorgssektoren opplevd annerledes. Her hadde man ingen særskilte forventninger om en reform som skulle gi rett til betalt permisjon og utdanning. For de innenfor disse gruppene som fikk utdanningsrett, og også mange utover dette, innebar reformen rett og slett en etterlengtet åpning for å ta hjelpepleierutdanning. Disse kvinnenes normalbiografi har vært preget av en pendling mellom utdanning, arbeid og familieomsorg. I et slikt mønster vil en deltidsutdanning ofte kunne tilpasses. Slik sett kan en si at Kompetansereformen traff et spesielt område i arbeidslivet med særlig tyngde og derfor utviklet seg annerledes enn utdanningsmyndighetene hadde forutsett.

Men en kan også se dette som et bredere fenomen enn bare søkningen til hjelpepleie. Mellom 5000 og 6000 søkte høyere utdanning på grunnlag av realkompetanse i 2001 og 2002, hvorav halvparten søkte helse- og sosialfag (Helland og Opheim 2004). Kravene for å kunne bli tatt opp på grunnlag av realkompetanse er normalt fem års praksis og alder over 25 år. Som i realkompetansevurderinger på videregående skoles nivå, var også her tre av fire søkere kvinner. Ikke minst sykepleierutdanningen opplevde en stor økning i søkertallet på grunnlag av lovendringen, noe som nok også er en viktig forklaring på økningen i gjennomsnittsalder også i denne¹⁸⁴.

Vi ser her en søkning på høyskolenivå som har klare fellestrekk med søkermønsteret til hjelpepleien. Gjennom det en kan kalle utdanningsrevolusjonen de siste 20 årene, er det kvinnene som har stått for og opplevd de mest dramatiske endringene. Fra å ha langt mindre utdanning enn menn, tar kvinner nå i gjennomsnitt mer utdanning enn det menn gjør¹⁸⁵. Dermed er også utdanningssystemet på alle nivå etter hvert blitt dominert av kvinner. Årsakene til dette er nok sammensatte, men én er trolig at kvinner benytter det politisk styrte utdanningssystemet, både for å klatre i yrkeshierarkiet, men også for å skaffe seg formelle papirer som kan motvirke tradisjonelle relasjoner basert på kjønns hierarkiet i arbeidslivet. Det at utdanningssystemet er blitt relativt feminisert kan i sin tur også bidra til å forklare hvorfor mange voksne kvinner, som til nå ikke har vært en del av denne ”utdanningsrevolusjonen”,

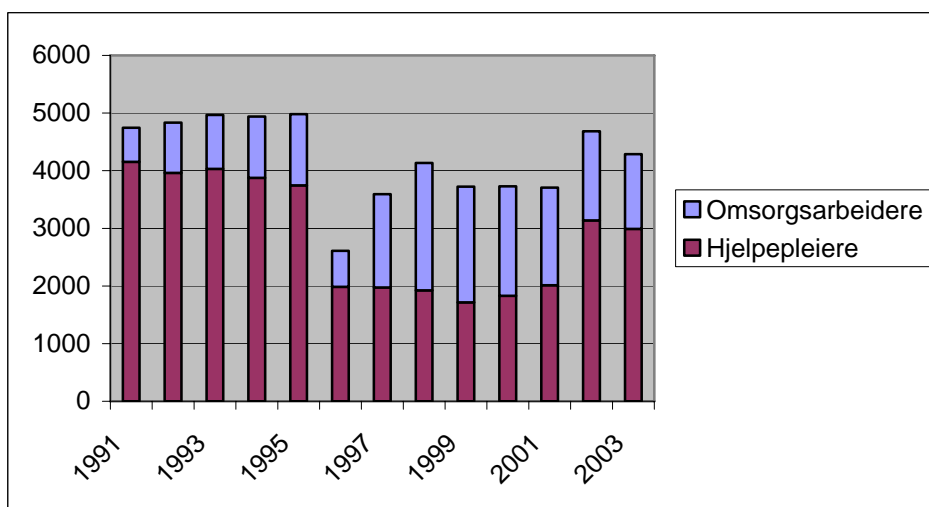
---

¹⁸⁴ Kilde: Helsepersonellregisteret

¹⁸⁵ Statistisk Sentralbyrå: Befolkningens høyeste utdanningsnivå, 1. oktober 2004
Høyest utdanningsnivå blant unge kvinner

etter hvert opplever terskelen for å søke utdanning, også på høyere nivå, som lavere. Dette kommer i tillegg til at de nå også kan komme inn på høyskole uten studiekompetanse. Det er ikke unaturlig at denne søkerbølgen gir de største utslagene innenfor helse og sosial, som det største arbeidsområdet for kvinner¹⁸⁶.

Den økte rekrutteringen av voksne etter Kompetansereformen bidro til at den langvarige rekrutteringsnedgangen blant hjelpepleiere ble snudd, og i 2002 og 2003 ble det utdannet nesten like mange som på første halvdel av 1990-tallet.

Figur 6.1: Antall som fikk vitnemål/fagbrev som hjelpepleiere og omsorgsarbeidere 1991-2003

Kilder: Helsepersonellregisteret, SSB og Vitnemålsdatabasen

6.2.2 Endret vurdering av praksis før utdanningen

Gjennom den kandidatundersøkelsen jeg gjennomførte i 2003/2004 kommer det fram at de voksne kandidatene har om lag like mye praksis i ufaglært pleie- og omsorgsarbeid før de starter på utdanningen i dag som det de hadde på 1980-tallet. Før utdanningen har de dermed et rimelig tilsvarende utgangspunkt - eller realkompetanse - som de voksne søkerne hadde tidligere. I det nye systemet skal imidlertid de som søker utdanning realkompetansevurderes *før* de går i gang med et utdanningsløp. Som beskrevet tidligere, er hensikten med dette å spare både elever, arbeidsplass og utdanningssystem for unødig bruk av tid og ressurser for at voksne skal oppnå et definert nivå når det gjelder kompetanse, i dette tilfellet autorisasjon som faglært hjelpepleier. Dette innebærer at den arbeidserfaring søkerne har, som i stor grad

¹⁸⁶ SSB AKU 2003.

er på nivå med det den alltid har vært i denne utdanningen, nå gir grunnlag for en avkortet utdanning – i ytterste konsekvens at formell utdanning anses overflødig.

6.2.3 Kortere utdanning

Et tradisjonelt mål for en utdanning har vært hvor mange timer, semestre og år med teori og praksis den strekker seg over. Den nye kompetansetenkningen bryter med dette, og hevder i stedet at prosessen er uinteressant, det er resultatet som teller. Man begynner i prinsippet i motsatt ende av det man gjorde tidligere, dvs. med en vurdering av hva de som søker utdanning allerede kan. Deretter blir de tilbudt et undervisningsopplegg som skal være individuelt tilpasset dette.

Sammen med privatistordningene har realkompetansevurderingene og andre tiltak i forbindelse med Reform 2000, bidratt til en sterk nedkorting av utdanningsløpene i tid. Det er ikke lenger obligatorisk med skole verken for å bli omsorgsarbeider eller hjelpepleier. Blant de nyutdannede i 2002¹⁸⁷ som hadde gjennomført voksenutdanning i hjelpepleie eller omsorg, hadde om lag hver tredje tatt denne som et toårig, komprimert løp. På det tidspunktet min studie av realkompetansesystemets betydning pågikk, dvs. 2003/2004, var alle fylkeskommuner i ferd med å innføre obligatorisk realkompetansevurdering i forkant av utdanningen. De toårige utdanningene ble som en følge av dette stort sett nedlagt.

De øvrige to tredelene av kandidatene i min undersøkelse hadde gjennomført kurs som avspeiler det nye regimet innenfor dette utdanningsfeltet. Så og si alle hadde deltatt i en eller annen form for kurs, men varigheten kunne være kort. Det vanligste var kurs på 201-400 timer, fulgt av 100 – 200 timer (tabell 6.1). De representantene for studieforbundene jeg intervjuet hadde således absolutt et poeng når de påpekte at mens de på 1990-tallet ble anklaget for å være useriøse med sine kurs på 6-700 timer i hjelpepleie og 200 timer for praksiskandidater i omsorgsfag, så er det nå blitt vanlig, også i fylkeskommunene, med voksenkurs i disse utdanningene som har langt lavere timetall. Timeantallet i disse undervisningsoppleggene ble gjerne til i en prosess hvor man ikke bare så på hva som var faglig forsvarlig. I tillegg ble det forhandlet med offentlige myndigheter om finansiering, med arbeidsgivere om timer fri for ansatte som skulle utdanne seg, og hvor mye som av dette som

---

¹⁸⁷ Dette referer til kandidatundersøkelsen jeg gjennomførte i 2003/2004.

eventuelt skulle gis med lønnskompensasjon. Resultatet ble noen ganger at også de som avholdt kurset, syntes det ble i korteste laget.

Tabell 6.1: Antall timer teori for voksne som ikke hadde toårig utdanning

Timer	Personer	I prosent
Under 100 timer	10	5
100 - 200 timer	49	25
201 - 400 timer	60	31
401 - 700 timer	28	14
Over 700 timer	19	10
Annet	29	15
N	195	100

6.2.4 Den historiske utviklingen i utdanningens lengde

Det er ikke mulig å si hva som er ”riktig” lengde på en utdanning. En måte å belyse spørsmålet på kan i stedet være å se på utviklingen av hjelpepleierutdanningen fra den ble etablert. Fra opprettelsen i 1963 og fram til Reform 94 ble hjelpepleierutdanningens lengde kontinuerlig økt, først fra åtte til ti måneder (ett skoleår) i 1976, deretter til to skoleår når utdanningen ble integrert i den videregående skole fra begynnelsen av 1980-tallet, og til sist til tre år gjennom Reform 94. Den nye omsorgsarbeiderutdanningen ble på fire år, inklusive to års læretid, hvorav ett skulle være opplæring.

Selv om forlengelsene har vært gjort ut fra en generell argumentasjon om å styrke og heve utdanningen, og har hatt stor støtte ikke minst innen interesseorganisasjonene, har de også i stor grad vært begrunnet i at man har forsøkt å endre på rekrutteringsgrunnlaget, fra voksne kvinner med mye erfaring, til ungdom uten denne ballasten. For å kompensere på ungdoms mangel på erfaring, ble det argumentert for at utdanningen gjennom å forlenges kunne gi den nødvendige modning. Verken med innføring av toårig utdanning i videregående skole på 1980-tallet eller treårig utdanning etter Reform 94, lyktes man imidlertid med å endre vesentlig på rekrutteringsgrunnlaget. Man fikk en mye lengre ordinær hjelpepleierutdanning enn før, inneholdende tre ganger så mange timer teori som før. Samtidig var det ikke lenger denne utdanningen som var den vanlige inngangen til yrket.

Ungdom og voksne hadde fram til 1983 en felles utdanningsordning. Deretter ble det etablert en egen voksenutdanning. Denne ble videreutviklet i 1994. Ser vi på utviklingen i inntakskrav og lengde, har utviklingen for voksenutdanningen vært som følger:

1976: Forpraksis ønskelig. 1 års utdanning med 980 timer veiledet praksis og 415 timer teori¹⁸⁸

1983: 2 års forpraksis obligatorisk. 1 års utdanning med 608 timer veiledet praksis og 722 timer teori¹⁸⁹

1994: Ingen krav til forpraksis. 2 års utdanning med 400 timer veiledet praksis og ca. 2000 timer teori inklusive allmennfag¹⁹⁰.

2000: Realkompetanseordningen: Fleksibelt. Privatistordningen: 5 års praksis fra arbeidslivet. Ingen obligatorisk utdanning.

Utviklingen fram til 1994 gikk altså i retning av at man la mer vekt på teori og noe mindre på veiledet praksis. Kravet om forpraksis ble også fjernet i 1994. Dette er ganske parallelt med hva man kan observere innenfor andre utdanninger, for eksempel i sykepleien. Etter 2000 skjer det imidlertid et brudd. Det er ikke lenger mulig å lage noen enkel, dekkende oversikt over utdanningen for voksne, fordi standardene er oppløst. Den generelle tendensen er imidlertid at en sterk vektlegging av teoretisk utdanning er erstattet med en vektlegging av uformell praksis kombinert med korte teorikurs.

6.2.5 Realkompetansevurderingen

Realkompetansevurderinger ble lansert som et alternativ også til tradisjonelle skriftlige og muntlige eksamener. Tanken var at man skulle få fram den faktiske kompetansen kandidaten hadde opparbeidet innenfor et fagfelt, uavhengig av hvordan denne var ervervet.

Vedkommende skulle dermed i prinsippet kunne slippe å lese teori, og heller ikke måtte gjøre skriftlig rede for spørsmål eller benytte fagtermer. En realkompetansevurdering er ikke noe som bare gjøres før inntak, men vil være et alternativ til eksamen gjennom hele utdanningsløpet, fram til fullført utdanning.

---

¹⁸⁸ Se læreplaner av 1976 utarbeidet av Helsedirektoratet

¹⁸⁹ Se læreplan utarbeidet i 1983 av Kirke- og utdanningsdepartementet.

¹⁹⁰ Opplysningene er basert på intervjuer med lærere i voksenkurs 2000/2001.

Selv om det har utviklet seg modeller for vurdering og ulike dokumentasjonsverktøy som brukes av mange opplæringssentra og fylkeskommuner, er det ingen standard for hvordan en realkompetansevurdering i videregående opplæring skal gjøres. Dette er i tråd med realkompetanseprosjektets bottom-up-profil. Forskjellen er blitt stor mellom ytterpunktene: På den ene siden har man de som kaller kandidaten inn til en personlig samtale og utspørring, mens man på den andre har de som nøyer seg med å vurdere kandidatens innsendte CV, arbeidsattester og eventuelt egenvurderingsskjemaer. De som gjennomfører eksaminering benytter vanligvis et standardisert dokumentasjonsverktøy, som oftest databasert, bygget opp som en operasjonalisering av læreplanens moduler, mål, hovedmomenter osv., i form av spørsmål til kandidaten. Til sammen kan læreplanen på denne måten være brutt ned i 4-500 spørsmål. Det vil selvsagt ikke være mulig å stille alle disse til kandidaten, men en utspørring vil kunne omfatte svært mange av dem, og enkelte konsulenter oppgir at de på det meste kan bruke 2-3 timer på dette. Noen gjennomfører dette som en samtale rundt fagets sentrale emner, mens andre gjennomfører en svært teknisk eksaminering, en slags multiple choice-test, hvor fagkonsulentene fortløpende plotter rett eller galt på en PC. Noen steder får kandidatene en tid før vurderingen også utdelt en punktvis læreplanversjon som skal danne utgangspunkt for spørsmålene. Når realkompetansevurderingene på denne måten begynner å ligne en tradisjonell muntlig eksamen, stimulerer det naturligvis også til en tradisjonell eksamenslesning med drilling rundt det en sannsynligvis vil bli spurt om. De som er vant til å lese effektivt med tanke på reproduksjon av et avgrenset stoff, vil gjennom en strategisk atferd kunne sikre seg en rask hjelpepleiereksamen i dette systemet. Slike praksiser står imidlertid i sterk motstrid til den uttalte politikken bak reformen.

Også når det gjelder vurderingen av kandidatene, er det store sprik. Noen konsulenter ser ut til å ville kunne godkjenne en kandidat selv om vedkommende verken benytter eller kjenner til fagterminologien, og bare har en praktisk tilnærming til feltet. Andre fagkonsulenter går i motsatt retning og hevder at det vil være umulig å godkjenne en kandidat som ikke har hatt en teoretisk innføring i kjernetemaer som sykdomslære og sykepleieoppgaver.

6.2.6 Fra offentlig godkjenning til autorisasjon

Da hjelpepleierne i 1978 fikk sin forskrift om offentlig godkjenning, var det både en viktig markør i forhold til de ufaglærte, samtidig som det viste at de var anerkjent som et helseyrke. For hjelpepleierne var den offentlige godkjenningen svært viktig. Men den var også

viktig fordi den sikret dem et monopol på hjelpepleierstillinger, både i sykehusene, i sykehjemmene og hjemmesykepleien. Med den nye kommuneloven av 1992 ble denne typen særlovgivning fjernet for kommunenes del. Dermed kunne kommunene selv bestemme hva slags personell de ville ansette innenfor dette området. Det åpnet både for omsorgsarbeidere og ufaglærte. I sykehusene ble hjelpepleierstillingene i stor grad omgjort til sykepleierstillinger, og dermed ble den offentlige godkjenningen lite verdt.

Da helsepersonelloven kom i 1999, ble hjelpepleiernes offentlige godkjenning overført til den nye autorisasjonsordningen for helsepersonell som lå i denne. De nyutdannede hjelpepleierne søker i dag autorisasjon i samme grad som de tidligere søkte offentlig godkjenning. Det har en betydning om de vil ha jobb i sykehus, men her er sjansene uansett svært små. Dessuten åpnes det flere steder for å gi hjelpepleiere vitnemål uten at de har sykehuspraksis. Dette er noe som ikke blir kontrollert om en søker autorisasjon. Slik sett er det mye som peker i retning av at den offentlige godkjenningen, som nå er en autorisasjon, i dag har mer en kulturell betydning for hjelpepleierne. Dette kommer enda klarere fram om en sammenligner med omsorgsarbeiderne. Denne gruppen ble også lagt under helsepersonelloven, og omsorgsarbeiderne har i stor grad samme arbeidsmarked som hjelpepleierne. Blant omsorgsarbeiderne er det likevel langt mindre vanlig å søke autorisasjon, og under halvparten av de nyutdannede søker om det¹⁹¹. Dette antyder at det har liten betydning for dem i arbeidslivet, samtidig som deres identitet trolig er mer knyttet til fagbrevet. Statens autorisasjonskontor for helsepersonell skriver følgende om hva autorisasjon innebærer for omsorgsarbeidere, men det samme gjelder hjelpepleierne:

”Som autorisert helsepersonell er tittelen som omsorgsarbeider beskyttet. Personer uten autorisasjon har ikke adgang til å bruke samme tittel eller tittel som kan gi inntrykk av at vedkommende har autorisasjon. Autorisasjon utelukker likevel ikke andre fra å gjøre oppgaver som naturlig hører til en omsorgsarbeider, men arbeidsgiver påtar seg et særlig ansvar ved å ansette ikke autorisert personell til å ivareta slike oppgaver.”¹⁹²

---

¹⁹¹ Kilder: Utdanningsdirektoratets statistikk og Statens autorisasjonskontor for helsepersonell: Årsberetning 2005

¹⁹² Statens autorisasjonskontor for helsepersonell, nettsidene.

I stor grad er grensene mellom hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og ufaglærte blitt flytende innenfor pleie- og omsorgstjenestene. Endringene i det reelle innholdet i autorisasjonsordningene er både en årsak til og et uttrykk for dette.

6.2.7 Ønsker utdanning

Mine intervjuer antyder imidlertid at mange av kandidatene, om de kunne velge, også i stor grad foretrakk mer undervisning enn de ifølge realkompetansevurderingen skulle ha behov for, selv om dette kostet dem mer tid og dermed ofte penger i tillegg. Når de ønsket seg mer teori, var det yrkest teori det var snakk om. Allmennfagene blir fortsatt sett på som et nødvendig onde av mange, uten relevans for selve yrkesutførelsen.

Når en kandidat melder seg opp til en privatisteksamen, ber vedkommende eksplisitt om å få vurdert sin faktiske kunnskap. De som søker opptak til høyere utdanning på grunnlag av realkompetanse, ber også selv om en vurdering av om deres realkompetanse holder som grunnlag for å starte på en høyere utdanning. Realkompetansesystemet i videregående opplæring har imidlertid fått en noe annen karakter. En leder ved et realkompetansesenter formulerte seg slik om dette:

”Kandidatene har ikke primært søkt seg til en realkompetansevurdering, men til en utdanning. Når vi realkompetansevurderer en kandidat, risikerer vedkommende også å bli fratatt retten til opplæring i noe.”¹⁹³

Få av de jeg intervjuet hadde selv bedt om en realkompetansevurdering. I enkelte tilfeller kunne den derfor få preg av at myndighetene rett og slett overprøvde kandidatens egen vurdering av behovet for utdanning. På denne måten blir realkompetansebegrepet snudd til noe annet enn det som i sin tid begrunnet arbeidet med å formalisere dette, nemlig at det skulle hjelpe fram personer som ikke hadde fått anerkjent sine faktiske kvalifikasjoner¹⁹⁴.

Man kan spørre seg hvordan det kan ha seg at noen ikke er fornøyd med at de blir ansett som kompetente nok innenfor et område, men ønsker mer undervisning enn det de blir tilvist? Da er det viktig å ha i mente at mange av disse voksne har store ambisjoner om virkelig å beherske noe, få muligheter til å reflektere og til å sette teori og begreper på det de tidligere

---

¹⁹³ Intervju nr. 37, ansvarlig leder realkompetansesenter

¹⁹⁴ Jf. Blant annet NOU 1997:25 *Ny kompetanse*

har erfart i praksis. Det å bli vurdert til en 2'er i sykdomslære, som er kravet for godkjenning i en realkompetansevurdering, betyr ikke at en kan sakene sine så godt som en selv (og andre) kanskje skulle ønske. Dette til tross, skal de som gis en slik vurdering etter systemet ikke tilbys mer utdanning i faget.

I kandidatundersøkelsen fra 2003/2004, oppgir de fleste at de er fornøyd med utdanningen. Flertallet av disse hadde imidlertid gjennomført en toårig voksenutdanning. Det er likevel et par unntak som er verdt å merke seg. Blant de som har fulgt realkompetansekurs er det hele 44 prosent som mener de fikk for lite praksis, og 35 prosent som mener de fikk for lite teori. På den annen side mener nesten ingen at det var for mye teori eller praksis.

Helt fra introduksjonen av omsorgsarbeiderfaget i 1994 har det vært mulig å få fagbrev som omsorgsarbeider bare på grunnlag av praksis. Erfaringene viser imidlertid at nesten alle ønsker teorikurs. I kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 er det også et betydelig mindretall av praksiskandidatene i omsorgsfaget som oppgir at de synes de har fått for lite teoriopplæring. Selv om interessen for praksiskandidatordningen har vært jevnt god i de årene den har eksistert, kan den ikke måle seg med etterspørselen etter voksenopplæring i hjelpepleie slik den framkom i forbindelse med Kompetansereformen. Siden utdanningene ligger så nær hverandre, må dette ses som en indikasjon på at mange voksne med lang praksis i dette feltet faktisk ønsker utdanning og ikke bare en dokumentasjon av praksiserfaringer.

Vi har tidligere vist til at voksenopplæringen har to utgangspunkt: de voksnes behov for utdanning, og arbeidsmarkedets behov for å utdanne faglært arbeidskraft.

Realkompetansereformen lanserer en kompetansetenkning som ikke nødvendigvis sammenfaller med noen av disse tradisjonene. I prinsippet kan man nå overprøve den voksnes behov for utdanning, og si at det de kan er "godt nok".

Avstandardiseringen av utdanningstiltakene imøtekommer i noen grad en pragmatisk arbeidsmarkedstenkning, men ikke nødvendigvis hva som tradisjonelt gir status innenfor pleie- og omsorgssektoren. Dette kan være noe av grunnen til at de ansvarlige for utdanningstiltakene noen steder spontant trekker i retning av restandardisering av kurs bestående av fagets tradisjonelle kjerneelementer. I mange tilfeller vil dette også være lettere å håndtere rent organisatorisk.

6.3 Kandidatundersøkelsen 2003/2004

Vi har i de foregående kapitlene vist hvordan pleie- og omsorgsutdanning på videregående nivå historisk sett har vært en karrierevei for voksne, de fleste med lang praksis som ufaglærte i pleie og omsorg. Reform 94 strammet betydelig inn på de voksnes muligheter for slik utdanning. Til tross for at det slik sett ville være mest nærliggende å knytte nedgangen i rekrutteringen av voksne til nedskjæringen av utdanningstilbudet, ble det fra mange hold stilt spørsmål ved om rekrutteringspotensialet blant voksne var i ferd med å bli borte. Da Reform 2000 åpnet slusene igjen, strømmet det til med voksne søkere til hjelpepleierutdanningen. Indikasjonene på at det tradisjonelle rekrutteringsmønsteret fortsatt hadde et solid grunnlag, var sterke. Intervjuer med både elever, lærlinger og til dels nyutdannede har etter hvert bidratt til å etablere et godt bilde av de som utdanner seg som hjelpepleiere og omsorgsarbeidere, og dette har styrket en slik konklusjon.

For å triangulere de kvalitative dataene, og for å kunne få en mer systematisk oversikt over rekrutteringsmønstrene, ønsket jeg å kartlegge forhold som kandidatens alder og sosiale bakgrunn, hva slags utdanning de hadde fra før, hva slags arbeidserfaringer, samt de viktigste veiene inn i yrket. Det var bakgrunnen for den spørreundersøkelsen jeg gjennomførte ved årsskiftet 2003/2004 og som det i noen grad allerede er referert til¹⁹⁵. Etter at undersøkelsen ble gjennomført, har jeg for hjelpepleiergruppen supplert aldersdataene mine med nye tall fra Helsepersonellregisteret.

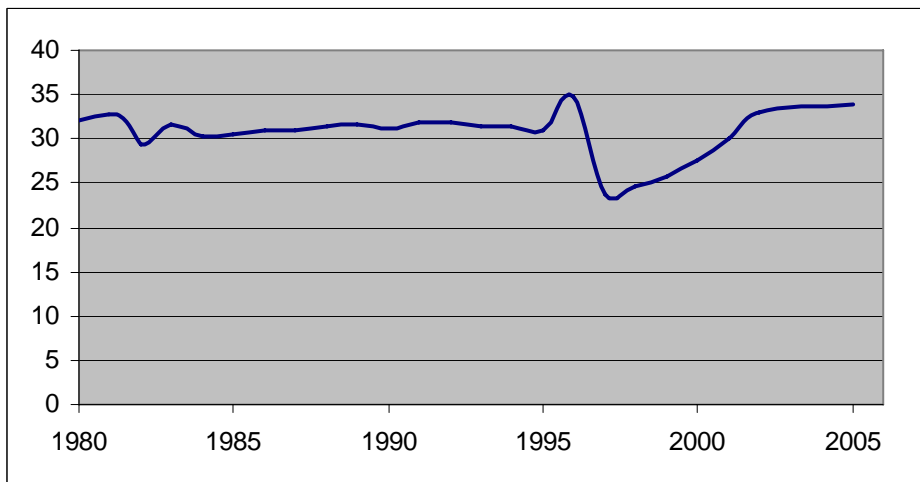
6.3.1 De fleste nyutdannede er i 30- og 40-årene

Tidsseriedata fra begynnelsen av 1980-tallet viser at gjennomsnittsalderen for nyutdannede hjelpepleiere lå ganske stabilt på 31-32 år fram til Reform 94. Umiddelbart etter reformen

---

¹⁹⁵ Av de om lag 4700 som ble utdannet dette året, trakk SSB et representativt utvalg på 1000, hvorav 650 hjelpepleiere og 350 omsorgsarbeidere. Fordelingen på de to gruppene avspeiler størrelsesforholdet dem i mellom. Som følge av korrigeringsarbeid i etterkant, viste det seg imidlertid at det i det opprinnelige bruttoutvalget på 1000 var kommet med 55 personer som hadde avsluttet sin utdanning før 1. oktober 2001. Det bruttoutvalget vi opererer med i undersøkelsen er derfor redusert til 945. Etter utsending av spørreskjema to ganger, samt en ekstra påminnelse etter dette, har 536 av dette bruttoutvalget returnert utfylt skjema. Dette gir en svarprosent på 56,7 prosent, noe som ligger litt i underkant av hva som hadde vært ønskelig. Gjennom en frafallsundersøkelse viste det seg imidlertid at nettoutvalget ikke skilte seg fra bruttoutvalget på avgjørende områder, og at utvalgets representativitet slik sett må anses å være god. En nærmere drøfting av dette er gitt i vedlegg 1.

sank gjennomsnittsalderen fra 32 til 26 år som følge av at voksenutdanningene ble stanset og de yngste ble prioritert i de ordinære utdanningene¹⁹⁶.

Figur 6.2: Utviklingen i gjennomsnittsalder for nyutdannede hjelpepleiere 1982-2005

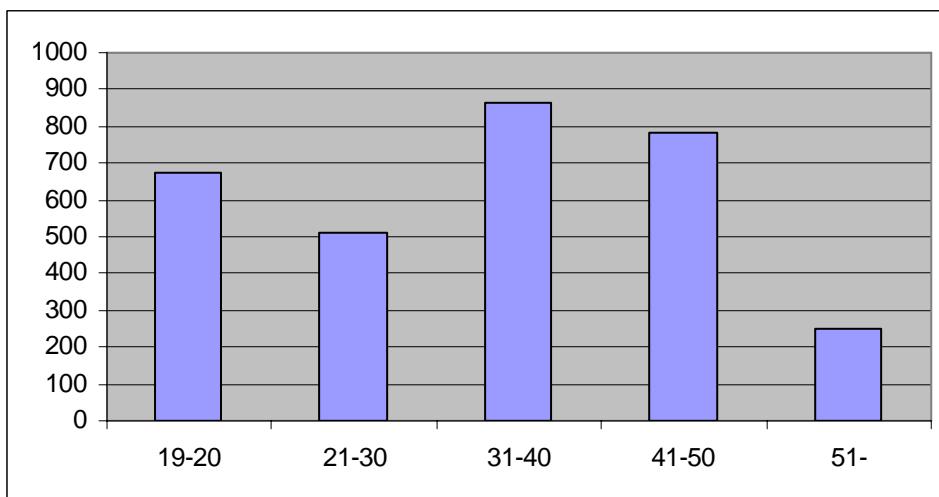
Kilder: Helsepersonellregisteret

Etter at reformen som tok sikte på å vri rekrutteringen over mot ungdom har virket i nær ti år, ser vi altså at andre forhold trekker sterkere i motsatt retning. Gjennomsnittsalderen for hele populasjonen av nyutdannede hjelpepleiere i utdanningsåret 2004/2005 var 34 år, mens den før Reform 94 var på 32.

Nedenfor har vi laget en aldersfordeling blant de nyutdannede med en ungdomsgruppe, det vil i utdanningsmessig forstand si opp til 20 år, og fire grupper voksne basert på 10-årsintervaller (se figur 6.3). Aldersgruppen opp til 20 år, som etter Reform 94 skulle representere hovedmålgruppen for utdanningene, utgjør bare 22 prosent av de nyutdannede hjelpepleierne. De største gruppene befinner seg i alderen 30 til 50 år.

¹⁹⁶ Under gjennomføringen av reformen steg gjennomsnittsalderen som følge av at utdanningene ble forlenget og det ett år bare ble uteksaminert elever fra den tidligere voksenopplæringen.

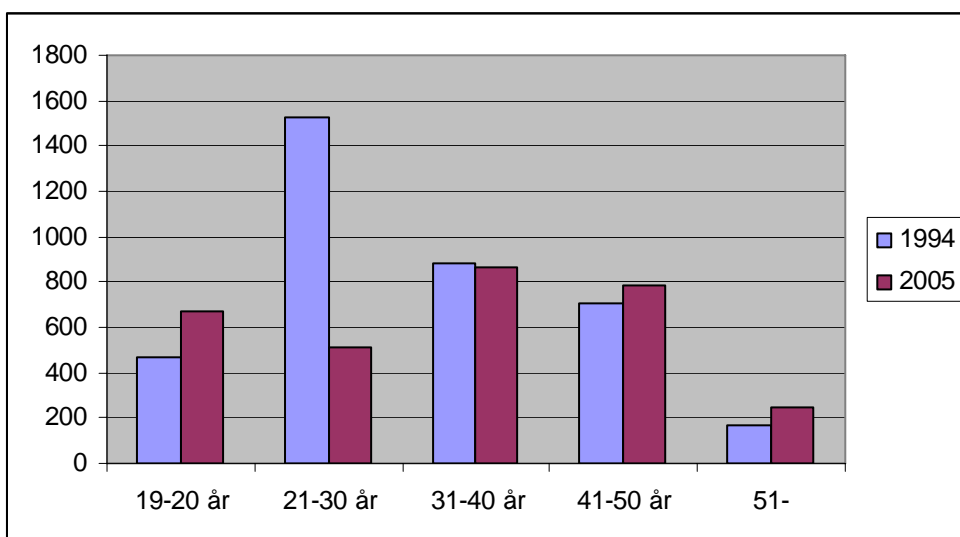

Figur 6.3: Aldersfordeling nyutdannede hjelpepleiere 2005

Kilde: Helsepersonellregisteret

Dersom vi sammenligner aldersfordelingen blant de nyutdannede i 2005 med slik den var før Reform 94 begynte å virke, får vi et interessant bilde (se figur 6.4). Det viser seg at

Figur 6.4: Aldersfordeling nyutdannede hjelpepleiere 1994 og 2005

Kilde: Helsepersonellregisteret

fordelingen på aldersgrupper er mye den samme nå som den var før Reform 94. Det er ett meget viktig unntak. Gruppen mellom 21 og 30 år, som tidligere var den største, er blitt mer enn halvert. Dette kan henge sammen med at de tilbudene som i dag finnes for voksne omfatter kurs for de med lang praksis. Den yngste gruppen har derimot økt noe.

Ettersom det etter hvert har utkrystallisert seg to typer utdanningsordninger, én for ungdom og én for voksne, er det interessant å se på utviklingen i aldersgjennomsnittet for de som tar utdanningen i videregående skole. Det var i 2002 på 25 år ved fullført utdanning mens det for

hjelpepleierelever som gikk ut av videregående skole i 1992 var på 26,4 år (Abrahamsen 2003). Dette forteller at Reform 94 ikke engang har klart å senke aldersnittet merkbart på de som tar pleie- og omsorgsutdanning i den videregående skolen. De av reformeffektene som ser ut til å være mer varige er dermed nedgangen i søkning og status for utdanningene.

6.3.2 De voksne rekrutteres til utdanning gjennom arbeidet

Mens ungdommene rekrutteres gjennom utdanningssystemet, rekrutteres de voksne i all hovedsak i arbeidsfeltet. I undersøkelsen framkommer dette på ulike måter. Én av dem er opplysningene om når kandidatene har begynt i nåværende virksomhet. I tabell 6.2 er det skilt mellom ansettelse før og etter 2002, dvs. før og etter fullført utdanning, og kandidatene er fordelt etter utdanningsordning, noe som i en viss grad også avspeiler alder.

Tabell 6.2: Ansettelsesår etter utdanningsordning, prosentfordelt

Utdanningsordning	Før 2002	2002 -		N
Hjelpepleier 3-år ordinær	34	66	100	71
Omsorgsarbeider ordinær	23	77	100	52
Hjelpepleier 2-år	50	50	100	96
voksenløp				
“Realkompetansekurs”	87	13	100	15
Voksenkurs i kommunen	76	24	100	37
Studieforbund	71	29	100	21
Annet	72	28	100	39
Totalt	59	41	100	427

Et flertall var altså ansatt før de var ferdig utdannet. Vi ser at dette gjelder de voksne kandidatene i særdeleshet. I sterkest grad gjelder dette kandidater som svarer at de har gjennomført realkompetansekurs, er praksiskandidater og de som har tatt voksenkurs i kommunen. Blant de med 2-årig hjelpepleierutdanning for voksne, har halvparten ansettelse fra før av. Også kandidater som ikke var ansatt i nåværende virksomhet, kan imidlertid ha en lang bakgrunn i sektoren, men ha skiftet arbeidssted i forbindelse med at de har fullført fagutdanningen. Tallene for antall års arbeidserfaring i sektoren, som vi kommer tilbake til,

viser nettopp dette. Andelen som var ansatt i nåværende virksomhet, må derfor betraktes som minimumstall når det gjelder hvor mange som rekrutteres fra ufaglært arbeid i sektoren.

Når det gjelder de med utdanning fra videregående skole, viser det seg ikke overraskende at det store flertallet ble ansatt etter fullført utdanning. Det som faktisk er overraskende er at så vidt mange også blant disse, hver tredje hjelpepleier og hver fjerde omsorgsarbeider, hadde sikret seg en ansettelse før de var ferdig med utdanningen. Det indikerer at de har blitt ansatt på et av praksisstedene under utdanningen. Særlig overraskende er det at hjelpepleierelevne i større grad enn omsorgsarbeiderlærlingene har blitt ansatt på nåværende arbeidssted under utdanningen. Tradisjonelt oppfattes lærlingeordningen som overlegen når det gjelder evnen til å integrere ungdom i arbeidsfeltet. Innenfor denne sektoren er det imidlertid vanskelig å dokumentere at den gjør det bedre enn den skole-/praksisbaserte hjelpepleierutdanningen.

6.3.3 Bare halvparten av de unge inn i yrket

En av de store forskjellene mellom de unge og de voksne elevene handler om i hvilken grad de er å finne i yrket ett år etter godkjent utdanning. Dette henger selvsagt sammen med det vi har vist over, nemlig at mange av de voksne kommer fra arbeidsfeltet og går tilbake til det igjen etter utdanning, mens de unge kommer fra utdanning uten å ha noen tilknytning til arbeidsfeltet i utgangspunktet. Selv om mange knytter seg til dette gjennom utdanningen, velger en betydelig andel å fortsette i utdanning, på hel- eller deltid. Holder man de som bare arbeider i svært små stillinger kombinert med utdanning utenfor, er andelen av de som har gått fra utdanningen og ut i yrket på 74 prosent (tabell 6.3). Hvis vi bryter dette ned på aldersgrupper, finner vi at frafallet i stor grad er konsentrert blant de yngste. Ser vi på gruppen

Tabell 6.3: Andel av de utdannede i yrket

	Alle utdannede (N=533)	Født 1981 - (N=102)
Arbeider i yrket	74	50
Både i yrket og i utdanning	10	20
Ikke i yrket	16	30
	100	100

født 1981 og senere, dvs. de som har fulgt kontinuerlige opplæringsløp fra grunnskolen, samt de som er "ett år forsinket", viser det seg at bare 50 prosent har arbeid i yrket som

hovedvirksomhet, mens 20 prosent arbeider som hjelpepleiere eller omsorgsarbeidere ved siden av skolegang, og 30 prosent overhodet ikke er i yrket.

Blant alle de spurte er det 15 prosent som har startet på ny utdanning etter at de ble ferdige hjelpepleiere eller omsorgsarbeidere. To tredeler av disse oppgir altså at de arbeider i yrket ved siden av utdanningen.

Ser vi på de 16 prosentene som er helt ute av yrket, er videre utdanning fortsatt den klart viktigste frafallsårsaken. For øvrig oppgir litt over halvparten at de bare er midlertidig ute av yrket. Det er dermed prematurt å konkludere med at disse er tapt for yrket.

Bildet som har festet seg av at det bare er de unge elevene som går videre i utdanningssystemet, blir ikke bekreftet i undersøkelsen. Riktignok er det de yngste som dominerer blant de som har tatt eller tar allmennfaglig påbygning. Men blant de som et drøyt år etter fullført hjelpepleier- eller omsorgsarbeiderutdanning befinner seg i sykepleierutdanning eller annen høyere utdanning, er langt de fleste - åtte av ti - litt eldre, og de har mye erfaring fra pleie- og omsorgsarbeid. Dette reflekterer trolig de voksne som kommer inn på høyskoleutdanning på grunnlag av realkompetanse.

6.3.4 Mødre blir hjelpepleiere

Kjønnsfordelingen blant dagens kandidater er helt tradisjonell, med 95 prosent kvinner og bare 5 prosent menn. Gutter med bakgrunn fra utdanning i videregående skole glimrer stort sett med sitt fravær; ingen av mennene som har svart er under 22 år. Her er det med andre ord ingen tegn til endring i retning kjønnsnøytralitet. Et fremtredende trekk ved kandidatene er den sterke dominansen av mødre. Dette er selvsagt noe som er nært knyttet til at tyngden av kandidater befinner seg i siste halvdel av den reproduktive alder. Sammenligner vi med tidligere studier, ser vi imidlertid at andelen med barn har økt. Mens andelen hjelpepleiere som fikk barn før sin første jobb for 1975/76-kullet ikke var på mer enn 20 prosent (Abrahamsen 1994, 2003), var den for 1992-kullet økt til 60 prosent. I kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 er det så mye som 74 prosent av de nyutdannede som allerede har etablert familie og har fått barn.

Selv om endringene i andelen av de nyutdannede som har barn påvirkes av at elevenes gjennomsnittsalder har økt med 6-7 år, kan ikke det være hele forklaringen. Det siste oppveies

nemlig i stor grad av at gjennomsnittsalderen for førstefødsel også har økt, med 4-5 år fra midten på 1970-tallet og fram til slutten av 1990-tallet¹⁹⁷. En vel så viktig forklaring synes å være at kvinner med barn er overrepresentert i pleie- og omsorgsutdanningene. Dette får vi bekreftet om vi sammenligner vårt utvalg med hele populasjonen av norske kvinner. Mens andelen kvinner i befolkningen som helhet som fikk barn i 1950-, 1955-, og 1960-kohortene var synkende fra 90 til 87 prosent¹⁹⁸, så har over 98 prosent av kvinnene fra kohortene til og med 1960 i vårt utvalg av nyutdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere, barn. Abrahamsen har tidligere vist hvordan kvinnelige hjelpepleiere som ikke har eller ikke får barn, har en sterkere tendens til å gå ut av yrket (Abrahamsen 2003). Men ser man på vårt kull av nyutdannede, er det tydelig at utdanningen allerede i utgangspunktet tiltrekker seg kvinner med barn i langt større grad enn kvinner uten barn.

Dersom vi inkluderer alle kohortene opp til 1970 i vårt utvalg, og dermed får med mange som enda befinner seg i fruktbar alder og dermed kan forventes å få flere barn, er det fremdeles hele 97 prosent blant disse som allerede har barn. Det å ha egne barn er derfor en helt sentral egenskap ved de voksne kvinner som søker seg til utdanningene i pleie og omsorg.

6.3.5 Breder utdanningsbakgrunn enn før

Dagens utdanningstenkning er preget av at man tilstreber kontinuerlige utdanningsløp fra grunnskole via videregående til yrkesutøvelse eller høyere utdanning. Denne tenkningen finner man igjen både i Reform 74 og enda sterkere i Reform 94, med innføring av rett til utdanning for alle 16-19-åringer. I utgangspunktet er dette en måte å ordne køen på, slik at alle sikres lik rett til utdanning på de ulike nivåene. Men også utdanningseffektivitet og økonomi er sentrale begrunnelser.

Voksne som søkte utdanninger på videregående nivå ble på mange måter ofre for denne politikken gjennom Reform 94. En av begrunnelsene bak Reform 2000 var, som omtalt innledningsvis i dette kapitlet, å rette opp skjevhetene som hadde rammet voksne utdanningssøkere. Denne reformen gjenreiste tilbudene til de voksne, men retten til videregående opplæring ble avgrenset til voksne som ikke hadde dette fra før. Slik sett er det spennende å studere rekrutteringen til hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene, som er

---

¹⁹⁷ SSB Befolkningsstatistikk 2001

¹⁹⁸ SSB Befolkningsstatistikk 2001

de mest voksendominerte utdanningene innenfor yrkesopplæringen på videregående nivå. Er det slik at de voksne som søker hit primært er personer som ikke fikk videregående opplæring i sin ungdom? Siden regelverket legger opp til at det er disse som nå gis rett til videregående utdanning ved siden av ungdom i alderen 16-19 år, skulle man anta det er disse som nå gjenfinnes i voksendanningene. I tabell 6.4 nedenfor har jeg skilt ut voksne elever, her operasjonalisert som de som er født før 1981, dvs. som var 21 år og eldre da de fullførte sin yrkesutdanning, for å kunne se hva slags utdanningsbakgrunn de hadde da de begynte på hjelpepleie eller omsorg.

Tabell 6.4: Tidligere høyeste utdanning for kandidater født før 1981

Høyeste utdanning	Antall	Prosent
folkeskole/realskole/ungdomsskole	115	28
Påbegynt, ikke fullført videregående i allmennfag	28	7
Påbegynt, ikke fullført videregående i yrkesfag	61	15
Fullført videregående i allmennfag	60	15
Fullført videregående i yrkesfag	120	30
Høyskole/universitet, 3 år eller mindre	17	4
Høyskole/universitet, 4 år eller mer	4	1
Totalt	405	100

Som en ser, er det ganske nøyaktig halvparten av de voksne elevene som har fullført videregående, enten yrkesfag eller allmennfag, eller har høyere utdanning fra før de begynte på sin voksenopplæring i pleie og omsorg. Ikke mer enn en drøy fjerdedel hadde bare grunnskoleutdanning før de begynte på pleie- og omsorgsutdanning. 22 prosent hadde påbegynt, men ikke fullført en videregående utdanning tidligere.

Ifølge utdanningsmyndighetene er horisontale bevegelser innenfor utdanningssystemet av denne typen, dvs. at de som har videregående utdanning søker ny utdanning på samme nivå, irrasjonelle både ut fra hensyn til systemet, samfunnet og den enkelte. Det var det såkalte Blegen-utvalget, oppnevnt i 1989, som for alvor rettet oppmerksomheten mot dette¹⁹⁹, og det ble fulgt opp gjennom tiltak både i 1994- og 2000-reformene.

---

¹⁹⁹ Se NOU 1991:4, s.13

Jeg har sammenlignet utdanningsbakgrunnen til de som avsluttet hjelpepleierutdanning i 1988 med de som avsluttet hjelpepleier- eller omsorgsarbeiderutdanning i 2002. For begge årene har jeg avgrenset dette til de som er over 21 år. Det betyr at de har startet sin hjelpepleierutdanning tidligst som 19- eller 20-åringer. Det viser seg da at dagens elever har langt mer videregående utdanning fra før enn tilfellet var med elevene i 1988. Mens 11 prosent av 1988-elevne i hjelpepleie hadde fullført allmennfaglig utdanning, er dette i 2002 doblett til 20 prosent²⁰⁰. Og mens 13 prosent i 1988 hadde fullført annen yrkesutdanning fra før, er dette i 2002 økt til 30 prosent. Hva forteller dette oss? For det første forteller det at de såkalte horisontale vandringene i utdanningssystemet på videregående skoles nivå ikke er blitt borte. Dette har skjedd til tross for de ulike tiltakene iverksatt gjennom opptaksreglene for å unngå dette. Det forteller oss også at økende utdanningsnivå ikke har betydd lavere etterspørsel etter denne typen yrkesutdanning på videregående skoles nivå.

Det vi ellers ser av undersøkelsen er at ”de voksne” i pleie- og omsorgsutdanning i dag ikke er eldre enn at de aller fleste tidligere har hatt tilbud om videregående utdanning. De har vært ungdom i utdanningsmessig forstand, dvs. 16-19 år, på 1970-, -80 og -90-tallet. Dersom vi ser på utdanningsbakgrunnen til de ulike aldersgruppene fordelt på tiårsintervaller, får vi fram et interessant bilde av utviklingen (tabell 6.5). Vi har trukket ut ”ungdomsgruppen”, de som er

Tabell 6.5: Utdanningsbakgrunn etter aldersgrupper

Tidligere høyeste utdanning	1941-1950 (N=36)	1951-1960 (N=127)	1961-1970 (N=155)	1971-1980 (N=87)
Grunnskole	44	41	24	11
Påbegynt v.g. i allmennfag	0	5	8	10
Fullført v.g. i allmennfag	8	10	17	21
Påbegynt v.g. i yrkesfag	8	8	20	20
Fullført v.g. i yrkesfag	36	31	25	32
Høyskole/universitet 3 år -	3	5	6	6
	100	100	100	100

født 1981 eller senere. Det viser seg, ikke uventet, at andelen som bare har grunnskole synker for hver tiårskohort. Mens drøyt 40 prosent av både ”førtitalistene” og ”femtitalistene” bare

²⁰⁰ Kilde SSB, ikke publiserte data

hadde grunnskole da de startet utdanningen i pleie- og omsorg som godt voksne, var det ikke mer enn 11 prosent av ”syttitallistene”, dvs. de født på syttitallet, som bare hadde grunnskole bak seg da de startet utdanningen som unge voksne. Verdt å merke seg er imidlertid at det blant førtitallistene og femtitalistene er hele 44 prosent som har en fullført videregående utdanning fra før av. Bare den yngste gruppen skiller seg her ut med en noe høyere andel med annen videregående utdanning fra før av, nemlig 59 prosent. Blant disse igjen har hele 21 prosent allmennfaglig utdanning.

Det som ellers skiller tiårsgruppene er at de eldste som har begynt på en videregående utdanning tidligere, stort sett har fullført denne. Blant ”seksitalistene” og ”syttitalistene” har hele 30 prosent bare en avbrutt yrkesutdanning bak seg. Dette kan avspeile trekk ved kandidatene i disse kohortene, ved at disse i større grad representerer såkalte drop-outs enn de tidligere. Det kan imidlertid også dreie seg om egenskaper ved utdanningssystemet i perioden fra slutten av 1970-tallet og frem til midten av 1990-tallet. Systemet var da utsatt for en økende overbelastning, noe som resulterte i at det i denne perioden var spesielt vanskelig å komme inn på de videregående kursene innenfor yrkesfag (Michelsen, Gitlesen, Høst 1998).

En konklusjon må være at hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene i økende grad rekrutterer voksne i alle aldre med videregående utdanning fra før. Utdanningene må i stor grad karakteriseres som å representere en ”andre karrieremulighet”. Det er derfor bare et delvis sammenfall mellom kompetansereformens innretning mot voksne uten videregående utdanning fra før, og det faktiske rekrutteringsmønsteret i pleie- og omsorgsutdanningene - utdanninger som samtidig er de største innenfor yrkesrettet voksenopplæring. Sett på en annen måte, kan en si at dersom utdanningsmyndighetene lykkes i å fjerne køen av voksne uten videregående utdanning, vil man være avhengig av en endring i utdanningspolitikken overfor voksne for å sikre tilstrekkelig rekruttering til pleie- og omsorgsutdanningene.

6.3.6 Arbeidserfaring

Respondentene har mye arbeidserfaring (tabell 6.5); hele 81,5 prosent svarer at de har hatt betalt arbeid over en periode på minst seks måneder, og det inkluderer så å si alle kandidater med unntak av de som har gått direkte fra grunnskolen til pleie- og omsorgsutdanning i videregående. Hele 74 prosent har arbeidserfaring fra enten pleie og omsorg, barn eller annet i helse og sosial. Det betyr at over 90 prosent av de med arbeidserfaring, og det omfatter så og

si alle voksne som har gjennomført utdanningen, har erfaring fra pleie- og omsorgssektoren eller et arbeidsfelt nært knyttet til dette. Denne arbeidserfaringen kan på ingen måte kalles flyktig. For de som har hatt arbeid i pleie- og omsorgssektoren, er gjennomsnittlig arbeidserfaring herfra på hele åtte år. For de som har hatt arbeid med barn eller annet i helse og sosial er den noe kortere. Fordelingen på antall år i tabell 6.5 viser at mange hadde svært lang arbeidspraksis bak seg før de tok pleie- og omsorgsutdanning.

Det mønsteret vi ser er at hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene primært rekrutterer blant de som har arbeidet som ufaglærte i sektoren, mange i et betydelig antall

Tabell 6.6: Andel med tidligere arbeidserfaring og gjennomsnittlig lengde på denne (N=520)

Arbeidsfelt	Andel	År
Pleie og omsorg	63 %	8 år
Arbeid med barn	29 %	5 år
Annet arbeid helse og sosial	7 %	4 år
Varehandel	21 %	5 år
Kontor	10 %	8 år
Industri	10 %	5 år
Annen tjenesteyting	10 %	6 år
Annet arbeid	16 %	6 år
Ingen arbeidserfaring over 6 mnd	18,5 %	

år. Omsorgsarbeiderne har noe lengre fartstid i pleie og omsorg, i gjennomsnitt ni år mot hjelpepleiernes syv år, mens hjelpepleierne har noe mer arbeidserfaring fra andre sektorer.

En kunne tenke seg at dette avspeilte at voksenopplæring i omsorgsfaget i stor grad er avgrenset til praksiskandidatordningen for dem med minimum fem års praksis, mens hjelpepleierutdanningen på sin side fremdeles har en del åpninger for voksne som ikke kommer fra arbeid i sektoren. Datamaterialet viser imidlertid at de aller fleste hjelpepleiere som har hatt arbeid i varehandel, på kontor og i industri, også har erfaring fra pleie- og omsorgsarbeid før de tar utdanningen. Det er derfor mest trolig at også disse er kommet inn i

utdanningen via ufaglært arbeid i pleie- og omsorgssektoren, eller at de har hatt slikt arbeid tidligere.

Sammenligner vi med Abrahamsens tidligere undersøkelser av arbeidserfaringen blant de som tar utdanningen, finner vi mer stabilitet enn endring også på dette området de siste 20 årene²⁰¹. Det store flertallet hadde også den gang lang erfaring fra ufaglært arbeid i pleie og omsorg, i gjennomsnitt åtte år, dvs. ikke ulikt dagens situasjon. Den gang som nå gikk det et skille mellom de som tok utdanning i videregående skole, og de som tok det som voksenopplæring. Blant de siste hadde så å si alle arbeidserfaringer fra feltet, mens det blant de voksne i videregående skole var litt mer variert. Det var et resultat av at skoleutdanningen åpnet for voksne utenfra som ønsket seg inn i pleie og omsorg. I dag er den ordinære utdanningen i videregående skole en mer rendyrket ungdomsutdanning, både når det gjelder inntaksvilkår og organisering. De få voksne i kandidatundersøkelsen fra 2003/2004, som likevel hadde fått plass i denne utdanningen, hadde stort sett ikke arbeidserfaring fra pleie og omsorg.

6.3.7 Hjemmeværende

Spørsmålet om hvilket potensial rekrutteringen av voksne til pleie- og omsorgsutdanningene har og vil ha framover, blir ofte knyttet til endringer i kvinners yrkes- og utdanningsbiografier. Når husmørsamfunnet definitivt er borte, kan man heller ikke basere seg på rekruttering av voksne kvinner til pleie- og omsorgsutdanningene, blir det hevdet. Gjennomgangen over viser imidlertid at de voksne som søker seg til disse utdanningene ikke er husmødre i tradisjonell forstand, men i stedet har et omfattende arbeidsliv bak seg. De eneste som ikke har arbeidserfaring, er de yngste som bare har vært i skolen.

Men om de fleste har lange arbeidskarrierer bak seg, så har også mange vært hjemmeværende i betydelige perioder. I aldersgruppen 45-60 år (født 1942 - 1957) er det 73 prosent som oppgir at de har vært hjemmeværende i fire år eller mer. Denne gruppen var småbarnsforeldre fra første halvdel av 1960-tallet og frem til siste halvdel av 1990-tallet. Andelen som har vært hjemmeværende i over fire år avtar gradvis dess yngre elevene blir; i aldersgruppen 40-44 år (født 1958-1962) var det 44 prosent, mens det i aldersgruppen 35-39 år (født 1963-1968) er 28 prosent som hadde vært hjemmeværende i fire år eller mer. I sammenligningen må det tas høyde for at andelen hjemmeværende i den siste gruppen fortsatt vil kunne vokse, fordi alle

---

²⁰¹ Abrahamsen (1994).

her enda ikke er ferdige med småbarnsfasen. Selv om det er klare tegn til at færre av mødrene går helt ut av arbeidslivet i forbindelse med småbarnsperioden, er det helt fram til i dag mange i denne gruppen som i perioder er eller har vært helt hjemmeværende. Enda flere kan, som vi skal komme tilbake til, betraktes som delvis hjemmeværende.

6.3.8 Sosial bakgrunn

I kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 er sosial bakgrunn operasjonalisert gjennom to variabler: foreldrenes høyeste utdanning og foreldrenes yrke. Svarene viser at svært få av de nyutdannede har foreldre med høyere utdanning. I underkant av 5 prosent oppgir å ha mødre med utdanning fra høyskole eller universitet, mens 11 prosent oppgir at fedrene har høyere utdanning²⁰². I den andre enden oppgir 60 prosent at mor bare har grunnskoleutdanning, mens 47 prosent oppgir at far bare har grunnskoleutdanning.

Det spesielt lave utdanningsnivået blant foreldrene kan skyldes flere faktorer. Ën av dem er foreldrenes alder. De nyutdannede pleie- og omsorgsarbeidernes høye gjennomsnittsalder impliserer at foreldrene også har en langt høyere alder enn hva som er vanlig blant foreldre til barn i videregående utdanning i dag. Foreldrenes snittalder kan være rundt 60 år, men mange vil også være mye eldre enn dette, noe som betyr at de er født før siste verdenskrig. Dermed vil det ikke være så spesielt, men ha naturlige årsaker at en stor del av disse har relativt lite formell utdanning²⁰³.

Dersom vi skiller ut de yngste i vårt bruttoutvalg²⁰⁴, dvs. de som er født i 1981-1983 og slik sett er mest sammenlignbare med andre elever i videregående, har 14 prosent foreldre hvor minst én har høyere utdanning. Dette er på nivå med tallene for studieretningen for helse- og sosial²⁰⁵, og styrker således en konklusjon om at pleie- og omsorgsutdanningene rekrutterer blant de med lavest sosial status - målt etter foreldrenes høyeste utdanning - også innad blant de yrkesfaglige studieretningene. Svarfordelingen når det gjelder foreldrenes yrke forsterker det bildet utdanningsbakgrunnen gir. Den største gruppen, 39 prosent, har fedre med yrke som

---

²⁰² En må ta høyde for at respondentenes innplassering av foreldrenes utdanning på bestemte nivåer kan være beheftet med unøyaktigheter. Svarene er imidlertid så entydige at eventuelle unøyaktigheter ikke vil kunne rukke ved det hovedbildet som fremkommer. Se også vedlegg 1.

²⁰³ I følge SSBs utdanningsstatistikk for 2003 hadde nesten 50 prosent av kvinner over 60 år bare grunnskoleutdanning. Blant menn var den tilsvarende andelen noe under 40 prosent.

²⁰⁴ Dette er en størrelse som må behandles med en viss forsiktighet, fordi den er fremkommet ved å slå sammen både respondentenes svar og registerdata om frafallet.

²⁰⁵ Kilde: SSB

faglærte eller ufaglærte *arbeidere* innen håndverk og industri. Deretter følger faglært og ufaglært arbeid innen tjenesteytende næringer, som omfatter 29 prosent. 14 prosent har fedre med arbeid i primærnæringene. Om lag 17 prosent oppgir at fedrene har eller har hatt arbeid av selvstendig eller ledende karakter. Dette omfatter yrker som krever høyere utdanning, men også andre ledende stillinger og selvstendige næringsdrivende.

Blant mødrene har den største gruppen, om lag hver tredje, vært husmor (tabell 6.7). Her varierer selvsagt andelene mye mellom de yngre og de eldre elevene. De godt voksne elevene - og de er det ganske mange av - har mødre som hadde sin yrkesaktive alder i ”husmorperioden”, noe som avspeiles i svarene. I dag er husmødre på heltid ganske uvanlig, noe som også avspeiles blant svarene til de yngste elevene. En tredel har mødre med faglært og ufaglært arbeid innen tjenesteytende næringer, mens 19 prosent har mødre som har hatt pleie- og omsorgsarbeid. Snaut 6 prosent oppgir at mødrene har eller har hatt arbeid av selvstendig eller ledende karakter.

Tabell 6.7: Mors yrke²⁰⁶

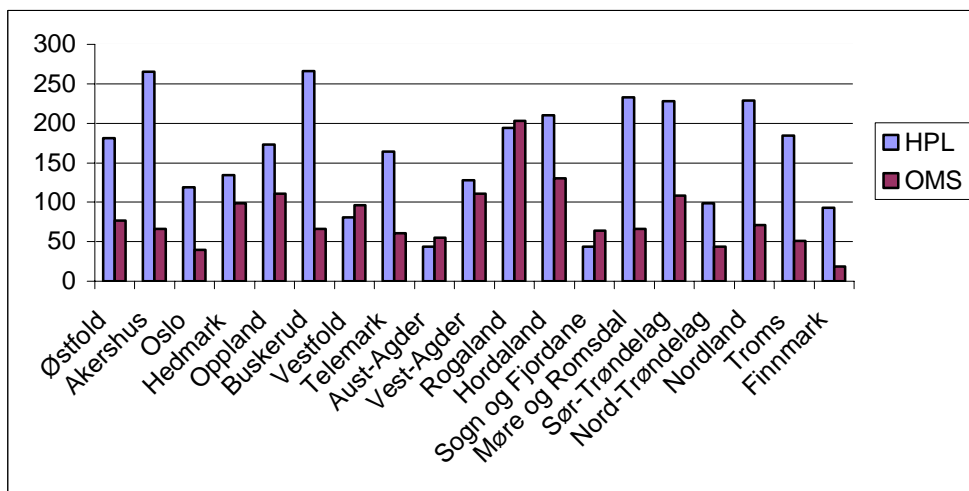
	Antall	Prosent
Husmor	163	33.2
Pleie og omsorg, arbeid med barn	94	19.1
Annen tjenesteyting	158	32.2
Håndverk og industri	38	7.7
Primærnæringer	10	2.0
Selvstendig/ ledende arbeid	28	5.7
Total	491	100.0

6.3.9 Distriktene dominerer

Hjelpepleierutdanningen har helt fra starten på begynnelsen av 1960-tallet hatt en svært desentralisert profil gjennom sin plassering i tilknytning til pleieinstitusjoner over hele landet. Selv om denne utdanningen, motsatt av de fleste andre yrkesutdanninger, opplevde en viss sentralisering da den ble flyttet inn i den videregående skolen fra 1980-tallet av, så har det oppstått nye utdanningstilbud på utsiden som har bevart og faktisk styrket det desentrale mønsteret. Dette gjelder både praksiskandidatordningen i omsorgsfaget og de nye voksenopplæringstilbudene i hjelpepleie etter Reform 2000. Dersom vi undersøker hvor det i

²⁰⁶ Se vedlegg 1 om kategorisering av foreldrenes yrker

dag utdannes nye kandidater i de to fagene, ser vi at dette skjer i samtlige fylker, og at variasjonene mellom fylkene er store (figur 6.5). Selv om behovet for pleie og omsorg skulle tilsi det, følger ikke utdanningsvolumet befolkningsstørrelsen.

Figur 6.5: Utdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere pr. fylke 2001/2002

Kilde: SSB, Helsepersonellregisteret og Vitnemålsdatabasen

Det ble utdannet/sertifisert om lag 4700 hjelpepleiere og omsorgsarbeidere i 2001/2002. Det tilsvarer omtrent 1 pr. 1000 innbyggere. Vest-Agder utmerker seg ved å utdanne 1,5, og de tre nordligste fylkene utdanner 1,4 pr. 1000 innbyggere. Oslo er det fylket som utdanner absolutt færrest i forhold til innbyggertallet, bare 0,3 pr. 1000. Årsakene til de store variasjonene er

Tabell 6.8: Prosentvis fordeling på type bosted

	Nettoutvalget (N=510)	I befolkningen *
Spredtbygde strøk/ byer/ tettsteder med under 20 000 innbyggere.	76	55
Byer/tettsteder med over 20 000 innbyggere	24	45
	100	100

*Kilde: SSB Befolkningsstatistikk 2003

sammensatte. Dette har med utdanningsnivå i de enkelte fylkene å gjøre, med den relative attraktiviteten til pleie- og omsorgsarbeid ulike steder i landet, og det påvirkes av fylkeskommunenes utdanningspolitikk og -tiltak spesielt i forhold til voksne. Vi ser av figur

6.8 at 76 prosent av de nyutdannede kommer fra spredt befolkede steder og småbyer, noe som bare er dekkende for 55 prosent av befolkningen som helhet. På den annen side kommer bare 24 prosent av de nyutdannede fra byer/tettsteder med over 20 000 innbyggere, noe som gjelder 45 prosent av befolkningen som helhet. Selv om kategoriene er grove, forsterker tallene inntrykket av pleie- og omsorgsutdanningene som distriktsdominerte. Dette gir seg utslag i en økende andel ufaglærte i de største byene, spesielt i Oslo²⁰⁷. Samtidig oppgir omtrent dobbelt så mange på mindre steder som i storbyene at det er vanskelig å få heltidsarbeid.

Dersom vi skiller mellom de som har gjennomført ordinær utdanning i videregående skole og de som har gjennomført voksenutdanning, får vi opp et ytterligere polarisert bilde (tabell 6.9). Det viser seg at det særlig er blant de som tar voksenutdanning at distriktsprofilen er sterk.

Tabell 6.9: Prosentvis fordeling på bosted etter utdanningstype

	Ordinær utdanning	Voksenopplæring
Spredtbygd/mindre tettsted*	33	46
Liten by (2000 -19 999)	40	32
Større by (20 000 – 100 000)	13	13
Storby (over 100 000)	14	9
	100	100

*(under 2000 innbyggere)

Nesten halvparten av de voksne kandidatene kommer fra steder med under 2000 innbyggere, mens bare 9 prosent kommer fra storbyer.

6.3.10 Foreløpig få innvandrere

Bare 3 prosent av de nyutdannede svarer at de bodde utenfor Norge da de var 17 år. Det betyr at svært få av de nyutdannede har innvandret eller kommet til Norge for å få arbeid i voksen alder. Vi har ikke noen tall på annengenerasjons innvandrere, men besøk ved mange

²⁰⁷ Kilde: NSD 2001

videregående skoler gir grunnlag for å slå fast at det i Oslo finnes en betydelig andel pleie- og omsorgselever med annen etnisk bakgrunn enn norsk. Oslo utdanner til gjengjeld svært få hjelpepleiere og omsorgsarbeidere, så tallene slår ikke mye ut på landsbasis. Det er imidlertid en høy andel ufaglærte pleiere ved mange av institusjonene i Oslo som har innvandrerbakgrunn (Høst 2004). At disse i liten grad er registrert i utdanning til nå, kan blant annet skyldes at det i hovedstaden er relativt få voksenopplæringstilbud, eller at disse i liten grad treffer de ufaglærte med innvandrerbakgrunn.

6.3.11 Begrunnelsesstruktur i voksenutdanningene

Hvorfor tar voksne utdanning som hjelpepleiere og omsorgsarbeidere? Er det ulike begrunnelser innenfor de forskjellige utdanningsordninger? Dette er sentrale spørsmål i forbindelse med den høye utdanningsaktiviteten blant voksne innenfor dette området. Respondentene ble først bedt om å rangere ulike, oppgitte begrunnelser som enten svært viktige, noe viktige, mindre viktige eller uviktige/feilaktige. De oppgitte begrunnelsene er i stor grad basert på erfaringer fra tidligere intervjuer med enkeltelever.

Tabell 6.10: Vurdering av ulike begrunnelser for utdanning – kandidater fra voksenutdanning

	Svært/noe viktig	Mindre viktig/feil	Totalt	N
1 Var ufaglært og ønsket å lære mer	94	6	100	340
2 Var ufaglært og ønsket fast stilling	81	19	100	332
3 Var ufaglært, ønsket høyere lønn	78	22	100	334
4 Liker å arbeide med mennesker	99	1	100	346
4 Ønsker å gi hjelp og omsorg	98	2	100	346
5 Yrket er viktig for samfunnet	91	9	100	343
6 Gode muligheter til variert arbeid	91	9	100	341
7 Gode jobbmuligheter i hele landet	64	36	100	338
8 Nær familie i pleie og omsorg	23	77	100	333
9 Bekjente/venner i pleie og omsorg	37	63	100	335
10 Kan kombineres med barn/familie	72	28	100	333
11 Gode muligheter til deltidsarbeid	70	30	100	337
12 Gode muligh. til fleksibel arb.tid	67	33	100	334

I tabell 6.10 ser vi at grunnene til å velge disse utdanningene ser ut til å være relativt sammensatte. Samtidig må de forstås ut fra konteksten de fleste har valgt utdanning i, nemlig at de har vært i arbeid innenfor pleie og omsorg som ufaglærte. Det store flertallet vurderer alle disse begrunnelsene, med noen få unntak, som svært eller noe viktige. Vi legger for eksempel merke til at hele 70 prosent mener at muligheten til deltidsarbeid og til å kombinere jobben med barn og familie er viktig for at de tar utdanningen.

Kandidatene ble også bedt om å oppgi den for dem viktigste faktoren når det gjaldt å søke utdanningen (6.11). Her ser vi viktige nyanser i begrunnelsesstrukturen mellom ulike grupper. Blant de som har tatt toårig hjelpepleierutdanning som voksne, oppgir den største andelen at arbeid med mennesker er viktigst, dernest det å lære mer. Ønsket om fast stilling/høyere lønn kommer først som nummer tre. For praksiskandidater og realkompetansekandidatene er det fast stilling og høyere lønn som er det viktigste, mens det å lære mer kommer lengre ned. Både praksiskandidatordningen og realkompetansesystemet er dokumentasjonsordninger hvor det å få anerkjennelse for allerede ervervet kunnskap er det sentrale. Dette er viktig av hensyn både til muligheten for faste stillinger og høyere lønn. At dette angis som viktigst av de fleste, er derfor ingen overraskelse, men hjelper oss i stedet til å se klarere karakteren av de ulike utdanningsordningene.

Tabell 6.11: De tre hyppigste begrunnelsene for valg av utdanning blant voksne

	<i>”Liker å arbeide med mennesker”</i>	<i>”Ønsket å lære mer”</i>	<i>”Fast stilling”/ ”høyere lønn”</i>
Hjelpepleier voksenutd. (N=91)	39 %	31 %	23 %
Praksiskandidat (N=83)	25 %	27 %	42 %
Realkompetansekandidat (N=20)	17 %	11 %	61 %

På den ene siden kan det være nærliggende å konkludere med at de forskjellige utdanningsordningene ser ut til å ivareta behov hos ulike grupper av voksne søkere, de med praksis som har behov for å få denne verdsatt slik at de kan få stillinger og lønn etter den realkompetansen de har, og de uten praksis som trenger hele utdanningen. På den annen side har samtlige utdanningsordninger en stor overvekt av kandidater med lang erfaring fra arbeidsfeltet. Nær sagt alle kandidater innen realkompetansesystemet og

praksiskandidatordningen har praksis fra enten pleie og omsorg, arbeid med barn eller annet helse- og sosialarbeid, noe som ligger i ordningenes natur. Også rundt 80 prosent av kandidatene med toårig hjelpepleierutdanning har praksis fra feltet før utdanningen. Dersom vi ser på den gjennomsnittlige lengden av tidligere arbeidspraksis, er den ikke så veldig ulik gruppene i mellom. Holder vi oss til pleie og omsorg, har praksiskandidatene i gjennomsnitt 9,5 år, mens realkompetansekandidatene og de med toårig hjelpepleierutdanning har rundt 7 år med arbeidserfaring fra feltet.

Interessant er det at vi finner korresponderende forskjeller i aldersgjennomsnittet i de ulike utdanningsordningene; mens praksiskandidatene i gjennomsnitt var 43 år, var realkompetansekandidatene 39 år, og kandidatene i voksenopplæring i hjelpepleie 38 år. Med unntak for rundt 20 prosent av hjelpepleierkandidatene som ikke har praksis fra feltet før utdanningen, er det liten forskjell mellom kandidatene fra de ulike ordningene. Alle grupper av voksne kandidater har såpass lang arbeidserfaring at ulikhetene i begrunnelser for utdanning også kan være preget av etterrasjonalisering, eller at de er farget av den type utdanning de faktisk har vært gjennom.

Arbeid med mennesker, samt det å lære mer, trekkes fram som viktigst for de fleste som har gjennomført en toårig utdanning, noe som kan tolkes som uttrykk for den sosialiseringen som ligger i utdanningen. Flertallet av de som har gått gjennom en av de to dokumentasjonsordningene framhever fast stilling/høyere lønn som viktigst, sannsynligvis fordi det er dette ordningene primært sikter mot.

6.3.12 Fra sykehus til kommunal pleie og omsorg

Mens nyutdannede hjelpepleiere i 1976 hovedsakelig arbeidet i sykehus (Abrahamsen 1994), er dette i dag heller uvanlig; bare 4 prosent av de nyutdannede har fått jobb i sykehus. I stedet er det sykehjem og hjemmetjenesten i kommunene som er blitt hovedarbeidssteder for hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne. Tabell 6.12 illustrerer den store endringen som har foregått fra 1976 til i dag.

At omsorgsarbeiderne er med i de siste tallene bidrar til at andelen i sykehus blir enda litt lavere enn den hadde blitt med bare hjelpepleiertallene. Spørsmålet er om utviklingen er gått så langt at veien til pleiejobb i sykehus av de fleste - med god grunn - oppfattes å gå gjennom sykepleierutdanning. Flere av dem vi intervjuet ga uttrykk for en slik oppfatning. Selv om

tallene her er små, er det en stor andel av de hjelpepleierne som arbeider i sykehus, som kombinerer dette med videre utdanning til sykepleier. Tallene uttrykker den samme tendensen

Tabell 6.12: Tre kull nyutdannede, prosentvis fordelt på arbeidssted

	1975/76	1985/86	2001/02
Somatiske sykehus	41	17	4
Psykiatrisk institusjon	18	22	4
Sykehjem	34	51	41
Bolig for psykisk utviklingshemmede			14
Hjemmetjeneste/åpen omsorg	3	6	21
Annet	5	3	17
	101	100	101
	(N=478)	(N=505)	(N=481)

Kilde: Kandidatundersøkelsen 2003/2004 og Abrahamsen (1994)

vi finner om vi går til statistikk over hvor hjelpepleiere og omsorgsarbeidere jobber, bare enda sterkere. Regnet i årsverk arbeider det i dag rundt 5000 hjelpepleiere i sykehus og 30 000 i den kommunale pleie- og omsorgstjenesten²⁰⁸. I årsverk utgjør de sykehusansatte 14 prosent. Fordi stillingsprosentene i kommunene er langt mindre enn det som er vanlig i sykehus, er *antallet* hjelpepleiere som arbeider i kommunene betydelig høyere enn 30 000. Vi har tidligere (se kapittel 4) sett at antall hjelpepleierårsverk i forhold til sykepleierårsverk i sykehus gikk kraftig ned på 1980-tallet. Denne tendensen er videreført på 1990-tallet. Mens det på begynnelsen av 1980-tallet var 1 hjelpepleierårsverk pr. 1,7 sykepleierårsverk, var det i 2003 nesten fem ganger flere sykepleiere enn det var hjelpepleiere i sykehus.

Samtidig er det interessante endringer å observere blant mannlige pleiere. Det typiske arbeidsstedet for disse har tradisjonelt vært psykiatrien. Abrahamsen (1994) viste at 48 prosent av de nyutdannede mennene i 1976- og 1986-kullene arbeidet her.

Kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 viser at de mannlige hjelpepleierne fremdeles i noe større grad enn de nyutdannede kvinnene får jobb i psykiatrien, men jobbmulighetene er svært beskjedne i forhold til tidligere. Dette henger trolig sammen med at desentraliseringen av psykiatrien har ført til at det stort sett bare ansettes personell med høyskoleutdanning.

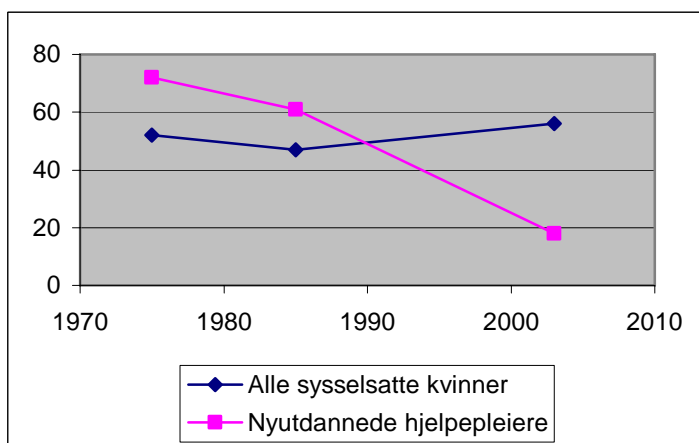
²⁰⁸ Kilde: SSB 2003

Nyutdannede menns arbeidsmønster skiller seg likevel fortsatt klart fra kvinners. Om lag halvparten arbeider i sykehus, psykiatrien eller PU-tjenesten, mot bare 19 prosent av kvinnene. Ingen av mennene som har svart i undersøkelsen, arbeider i hjemmetjenesten.

6.3.13 Deltidsarbeid er blitt normalen

I 1976 var det et klart mindretall av de nyutdannede hjelpepleierne som arbeidet deltid, nemlig 28 prosent (Abrahamsen 1994). Blant de hjelpepleierne som var ferdigutdannet ti år senere, dvs. i 1986, var andelen deltidsarbeidende økt til 39 prosent. Det bør også legges til at hovedmønsteret på 1970- og 1980-tallet var at kandidatene startet på heltid og deretter reduserte arbeidstiden etter hvert som de fikk barn (ibid.). Ut fra dette ble forklaringene på deltid blant hjelpepleierne knyttet til morsrollen og barneomsorg, samtidig som det også ble pekt på at hjelpepleierne – i motsetning til andre grupper – hadde en tendens til å fortsette med deltid etter at barna var blitt store (Abrahamsen 2000).

Det jeg finner i Kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 er at andelen som arbeider deltid har gjort et nytt, stort byks oppover og er blitt den helt dominerende arbeidstilknytningen, også for de nyutdannede. Hele 82 prosent av de spurte oppgir nå at de har deltidsstillinger av ulik størrelse, mens bare 18 prosent oppgir å ha en heltidsstilling. 16 prosent av de nyutdannede kvinnene oppgir at de arbeider heltid, mens andelen blant de få mennene i utdanningene er 58 prosent. Hva har skjedd? Fra midt på åttitallet har andelen av de som jobber deltid blant

Figur 6.5: Heltidsarbeid i 1975, 1985 og 2003.

Kilde: SSB, Abrahamsen (19954) og Kandidatundersøkelsen 2003/2004

kvinner generelt i Norge, gått ned fra over 50 til 44 prosent²⁰⁹. Figur 6.5 viser utviklingen i deltidsandel for nyutdannede hjelpepleiere kontra utviklingen for sysselsatte kvinner generelt, hvor hjelpepleiernes atypiske utvikling kommer klart fram.

En nærliggende strukturell forklaring vil være at hjelpepleierne tidligere i langt større grad arbeidet i sykehus, som har en høyere heltidsandel. Men ser vi på de som har fått jobb i sykehus, er deltidsandelen omtrent på samme lave nivå som blant de øvrige. De er imidlertid svært få, og som vi har vært inne på tidligere, er det en del av disse som kombinerer deltidsjobb i sykehus med sykepleierutdanning.

Den høye deltidsandelen blant de nyutdannede avspeiler i stor grad arbeidsmønsteret i den kommunale pleie- og omsorgssektoren. Her arbeider tre av fire ansatte deltid²¹⁰.

Deltidsandelen er høyest blant de ufaglærte, mens hjelpepleiere og omsorgsarbeidere ligger omtrent på gjennomsnittet for sektoren. Sykepleierne jobber noe mindre deltid enn gjennomsnittet for sektoren, men også i denne yrkesgruppen er det et flertall som arbeider deltid. Dette mønsteret bryter med konvensjonelle oppfatninger om at deltid primært er knyttet til yrker uten høyere utdanning, og ikke til bestemte sektorer (Abrahamsen 2000).

Helse- og sosialsektoren har ekspandert parallelt med kvinnes inntog i arbeidslivet, og en kan si at både rekrutteringsmønstre og arbeidstidsmønstre i sektoren er blitt konstruert gjennom måten kvinnene knyttet seg til arbeidsfeltet på. Hensynet til fleksibilitet i organiseringen av tjenestene har også hatt betydning. Det er ingen enkel sak å få turnusplanene innenfor pleie- og omsorgstjenestene til å gå opp. Med utgangspunkt i den gitte grunnbemanningen i et sykehjem, ville skift- og helgebelastningen bli langt større for hver enkelt ansatt dersom man bare skulle basere seg på heltidsansatte. Dette ville trolig gjort det enda mindre attraktivt å arbeide heltid i denne sektoren. Løsningen er mindre skift- og helgejobbing på de heltidsansatte, med en stor stab av deltidsansatte og ekstravakter som fyller opp de ubekvemme skiftene.

---

²⁰⁹ Kilde: SSB 3.kvartal 2003.

²¹⁰ Kilde: NSD 1998

Gjennomsnittlig avtalt stillingsbrøk blant de som arbeider deltid er på 56 prosent²¹¹. Av en uke på 35,5 timer innebærer det en avtalt ukentlig arbeidstid på i underkant av 20 timer. Dette er noe lavere enn det som er vanlig for deltidsarbeidende i Norge - 22 timer²¹². Blant alle de spurte, heltidsarbeidende medregnet, er den gjennomsnittlige stillingsbrøken på 64 prosent (se tabell 6.13). Den er faktisk lavest for de yngste med 57 prosent. I denne aldersgruppen er det imidlertid kun to av tre som har besvart spørsmålet om avtalt stillingsbrøk. Dette kan indikere at det er mange uten faste kontrakter²¹³. De yngste er noe overrepresentert blant de som kombinerer studier og arbeid, noe som også kan ha betydning for typen ansettelseskontrakt.

Samtidig er det en veldig klar tendens blant de spurte til at de reelt sett jobber lenger enn avtalt. Hver fjerde oppgir også å ha minst to stillinger. På spørsmål om å anslå omfanget av dette ekstraarbeidet, er svarprosenten såpass lav at vi må ta et klart forbehold når vi

Tabell 6.13: Gjennomsnittlig avtalt stillingsbrøk for nyutdannede, aldersfordelt

	Stillingsbrøk	N
20-22 år	57	48
23-32 år	68	62
33-42 år	62	123
43-52 år	66	105
53-62 år	66	31
Alle	64	369

presenterer tall. Blant de yngste er det ikke mer enn én av tre som har svart. Den lave svarprosenten tyder på at mange har problemer med å gi et godt svar på hvor mye de arbeider i gjennomsnitt pr. uke. Ser vi likevel på de som har svart, øker stillingsprosenten med rundt 15 prosentpoeng i gjennomsnitt når de inkluderer det de arbeider i form av ekstravakter, overtid og ikke minst ekstrajobber. Det betyr i så fall at de faktisk arbeider 28 timer pr. uke. I 2003

---

²¹¹ Vi har her benyttet 95 prosent av full tid, som grense mellom deltid og heltid. Full tid er i denne sektoren normalt 35, 5 timer. Dermed har vi tilpasset oss SSB sin definisjon av deltid som er under 36 timer for de med 37, 5 timers uke. Dersom vi benyttet en lavere grense for heltid, for eksempel 85 prosent, gir dette bare marginale utslag; heltidsandelen stiger med 2 prosent til 20. Årsaken til at vi ikke opererer med arbeidstid angitt i timer er at svarprosenten her var usedvanlig lav. De fleste ser ut til å føle seg mest fortrolig med å oppgi stillingsprosent.

²¹² Kildes SSB: 2003

²¹³ Type ansettelseskontrakt var ikke tema i undersøkelsen

var til sammenligning den gjennomsnittlige faktiske arbeidstiden til norske kvinner på 30 timer²¹⁴.

Barn gir små utslag

Dersom vi ser på betydningen av om kandidaten har barn eller ikke, så gir ikke dette et stort utslag på arbeidstiden. I gjennomsnitt har de med barn og de uten den samme avtalte stillingsbrøken. Det er noen flere av de uten barn (23 prosent) enn de med barn (16 prosent) som har avtalt heltidsstilling. Dette kan muligens forklares med at de med barn ønsker seg en større fleksibilitet, noe som styrkes av at de under 30 år med barn oppgir å arbeide betydelig mer ekstra enn de uten barn og dermed får en lengre arbeidstid enn disse rent faktisk. På dette feltet er imidlertid - som tidligere nevnt - svarprosenten såpass lav at en skal være forsiktig med for bastante konklusjoner.

Klart skille mellom by og land

Det er klare skiller mellom by og land når det gjelder tilbøyeligheten til deltid. Dette ser vi av tabell 6.14, som viser at gjennomsnittlig stillingsbrøk er høyest i storbyene med 75, og lavest i spredtbygde strøk med 60.

Tabell 6.14: Stillingsbrøk (i gjennomsnitt) etter kandidatenes bostedstype

Bostedets type	Stillingsbrøk	N
Spredtbygd, u/ 2000	60	160
Liten by, 2000 - 19999	62	122
Middels by, 20 - 100 000	69	42
Stor by, over 100 000	75	41
	63	365

Mens heltid er vanligst for nyutdannede i byer over 100 000 innbyggere, er 75-99 prosent stilling vanligst i byer med mellom 20 000 og 100 000 innbyggere, og 50-74 prosent stilling det vanligste i småbyer og spredtbygde strøk. Likevel er det selv i de største byene et flertall av de nyutdannede som arbeider deltid. Legger en derimot til ekstraarbeid, kommer de storbyansatte trolig opp i nærmere 90 prosent stilling. Både arbeidstakernes behov for

---

²¹⁴ SSB, AKU 2003

heltidsstillinger, ut fra forhold som levekostnader og en kultur for å arbeide heltid, virker trolig inn på hvordan arbeidstidssystemet utformes i storbyene. I de større byene er arbeidsmarkedet såpass stramt at tjenestestedene her i større grad enn andre steder må tilby heltidsstillinger for å tiltrekke seg arbeidskraft. Motsatt er det i distriktene både mulig og mer vanlig å arbeide deltid, samtidig som jobbtildbudene generelt sett er færre. Pleie- og omsorgsutdanning er for øvrig enda mer et kvinnefenomen i distriktene; bare 24 prosent av de nyutdannede mennene kommer fra spredtbygde strøk, mot 43 prosent av kvinnene.

Fornøyd med deltid

Av de deltidsarbeidende er det bare én av fire som ønsker seg lengre arbeidstid. Et par prosent ønsker seg kortere arbeidstid, mens de aller fleste er fornøyd med det de har. Man skal selvsagt ikke bagatellisere at en fjerdedel ønsker lengre arbeidstid, fordi det viser at man også har et problem med undersyssetting. Mest oppsiktsvekkende finner vi det

Tabell 6.15: Vurderinger av nåværende avtalte arbeidstid, aldersfordelt

Fødselsår	Vurdering av arbeidstid			Total
	Nåværende arbeidstid passer best	Kortere arbeidstid passer best	Lengre arbeidstid passer best	
1941-1950	23	0	7	30
1951-1960	81	2	32	115
1961-1970	105	6	29	140
1971-1980	48	1	11	60
1981-1983	49	2	18	69
Totalt	306	11	97	414
Totalt i prosent	74	3	23	100

likevel at det i alle aldre, også blant de yngste, er om lag tre av fire som er fornøyd med den arbeidstiden de har. Det ble her presisert at det dreide seg om den avtalte arbeidstiden og ikke den faktiske, altså med ekstravakter. Dette kan kanskje i noen grad tolkes som en pragmatisk tilpasning til den virkeligheten man befinner seg i, men det er under ingen omstendigheter mulig å finne dekning for påstanden om at deltidsmønsteret i sektoren gjør at de nyutdannede ikke finner seg til rette. Også andre undersøkelser tyder på at de fleste deltidsansatte ønsker å beholde den arbeidstiden de har, det vil si at den ut fra deres livs- og arbeidssituasjon er ønsket (Moland 2000, Ellingsæter og Wiers-Jensen 1997). Dette gjelder imidlertid ikke alle,

noe som blant annet vises gjennom registrering av en betydelig undersysselsetting blant deltidsarbeidende²¹⁵.

Det omfattende deltidssystemet i pleie- og omsorgssektoren formes også av arbeidsmarkedet, yrkesgruppenes posisjon, og tariffavtalene. En hovedtendens ser ut til å være at de deltidsarbeidende sykepleierne er mest fornøyd med sin stillingsandel, og at de ikke ønsker å arbeide mer, ofte heller mindre (Moland 2000, Abrahamsen 2002). Det motsatte er tilfelle for deltidsarbeidende omsorgsarbeidere og hjelpepleiere, hvor flere ønsker større stillinger. Videre er det de yngste arbeidstakerne som er hardest rammet av undersysselsetting gjennom at de uttrykker størst behov for å øke stillingsprosenten (ibid.). Dette stemmer godt med det som informantene i min undersøkelse gir uttrykk for (se tabell 6.15). Selv om deltidstrukturen i utgangspunktet i stor grad er formet ut fra arbeidstakernes egne ønsker, etablerer tariffavtalene et system som sikrer at deltidsansatte med lang ansiennitet har forrang når heltidsstillinger blir ledige, mens de unge nyutdannede stiller bakerst i køen.

Dersom vi ser på hva respondentene mener er den viktigste årsaken til at de arbeider deltid, får vi fram et svært variert, men interessant bilde (tabell 6.16). For oversiktens skyld har jeg

Tabell 6.16: Viktigste deltidforklaringer etter aldersgrupper

	1941- 1950	1951- 1960	1961- 1970	1971- 1980	1981- 1983
<i>Får ikke heltid</i>	37	38	30	33	50
<i>Omsorgsforpliktelser i familien</i>	10	23	40	39	12
<i>Arbeidspress/helsemessige årsaker</i>	37	33	18	13	14
<i>Studier ved siden av</i>	0	0	2	10	21
<i>Trenger ikke heltid av økonomiske årsaker</i>	16	6	10	5	3
	100	100	100	100	100
N	19	61	84	49	61

her slått sammen enkelte, relativt like svaralternativer²¹⁶. Arbeidspress og helsemessige årsaker er slått sammen i tabellen. Omsorgsforpliktelser i familien omfatter her både omsorg for egne barn, tilpasning til ektefelles jobb, og omsorg for eldre/syke i familien.

²¹⁵ SSB: Arbeidskraftundersøkelsene 2003

²¹⁶ Se vedlegg 1 for oversikt over alle svaralternativer.

Manglende tilbud av heltidsstillinger er en konstant forklaring i alle aldersgrupper, og viktigst som enkeltforklaring i den yngste gruppen. Dermed bekreftes dette som et problem²¹⁷. Det mest interessante funnet er imidlertid at deltidsbegrunnelsene varierer systematisk ut fra hvilken livsfase respondentene befinner seg i. De yngste begrunner deltidsarbeidet i særlig grad med at de går på skole ved siden av. De midterste kohortene begrunner det særlig med at de har barn eller andre omsorgsforpliktelser i familien, mens de eldste tenderer til å begrunne deltidsarbeidet med arbeidspress eller helsemessige årsaker. Selv om disse dataene beskriver trekk ved ulike kohorter av nyutdannede, er det neppe dristig å anta at mønstrene også grovt sett beskriver de dominerende arbeidstidskarrierene til hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne. Lignende mønstre, om ikke så uttalte, er funnet i undersøkelser av deltid blant kvinner generelt²¹⁸.

De nyutdannede representerer neppe noe press i retning av endring i arbeidstidsmønsteret i sektoren. Tvert om kan man hevde at de i stedet bidrar til å reprodusere dette mønsteret gjennom ulike livsfaser. Ut fra det vi ellers vet om de nyutdannedes fartstid i sektoren, er det trolig grunnlag for å konkludere med at de er klar over hva de går til når de tar denne utdanningen. De som allerede er ansatt i sektoren før utdanningen vil i stor grad være etablert i deltidsstillinger. Med det nåværende rekrutteringsmønsteret kan deltid vel så sannsynlig være en faktor som bidrar til rekruttering som det motsatte. Viktig er det også at deltidsarbeid er normalt og akseptert og ikke forbundet med noen form for stigma eller B-stempel i dette arbeidsfeltet. Dette er imidlertid et spørsmål som vurderes ulikt. Strømsheim (1983) har konkludert med at kvinner med lang utdanning velger yrke først og deretter arbeidstid, mens kvinner med kort utdanning velger arbeidstid først og deretter yrkesfelt. Pleie og omsorg kan ut fra dette vurderes som en sektor som tiltrekker seg folk som vil ha deltid. Ellingsæter (1989) avviser at pleie og omsorg er et deltidssegment i arbeidsmarkedet og hevder at den høye deltidsandelen bare er en avspeiling av at dette er en kvinnedominert sektor.

---

²¹⁷ At det er en høyere prosentandel som svarer at dette er årsaken til at de arbeider deltid enn det er som har gitt uttrykk for at de ønsker lengre arbeidstid, skyldes trolig flere ting. For det første er det langt færre som har svart på spørsmålet om deltidsårsaker enn det er som har svart på spørsmålet om vurdering av arbeidstidens lengde. Blant annet ble spørsmålet bare rettet til dem som arbeidet mindre enn 35,5 timer i gjennomsnitt. Det betyr at vi får en overrepresentasjon av de som har problemer med å få nok vakter. Totalt er det bare litt over halvparten av respondentene som har besvart spørsmålet om årsaker.

Samtidig vil det ikke være korrekt ut fra disse tallene å konkludere med en fjerdedel av de nyansatte er undersysselsatt i den forstand dette begrepet normalt benyttes i statistisk sammenheng. SSB opererer for eksempel med en definisjon av undersysselsetting hvor det forutsettes at en selv over en viss tid aktivt har forsøkt å få en større stilling, samt at en er klar til å arbeide mer. Disse betingelsene er ikke stilt til våre respondenter. I stedet er de spurt om hva som "passer best".

²¹⁸ Se blant annet: *En av fire jobber deltid. SSB 19.12.2003*

Den kraftige og vedvarende økningen i deltidsarbeidet blant nyutdannede hjelpepleiere, som er langt høyere enn blant kvinner generelt i arbeidslivet, kan imidlertid være et argument for at dette faktisk er et eget deltidssegment, og ikke bare en kvinnedominert sektor. Både Kandidatundersøkelsen fra 2003/2004 og intervjuer jeg har gjort viser at mulighetene for deltidsarbeid er en av kvalitetene som trekker søkere til hjelpepleierutdanningen. Interessant er det at lignende funn er gjort blant sykepleiestudenter (Abrahamsen og Høst 2005). Sykepleierstudentene var mer opptatt av deltidsmulighetene enn andre høyskolestudenter.

Deltid i andre nordiske land

En sammenligning av pleie- og omsorgsarbeid i fire nordiske land, viser store ulikheter i arbeidstidsmønster (Høst 2006). Mens deltidsarbeid var dominerende i Norge og Sverige, var det heltid som var normalen i Finland og Danmark. Dette bidro imidlertid ikke til at en rekrutterte annerledes med hensyn til alder og kjønn. I alle landene var det voksne kvinner som utgjorde hovedtyngden av de nyrekrutterte, mens ungdom var underrepresentert, og menn i stor grad fraværende. Felles for alle landene var at menn i den grad de arbeidet i denne sektoren, i stor grad hadde heltidsarbeid. En hypotese kan være at menn som velger å jobbe i pleie- og omsorgssektoren i stor grad får seg heltidsarbeid hvis de ønsker, dvs. at arbeidstakernes egne preferanser må tillegges større vekt når en skal forklare deltidssystemet, mens ønskene til arbeidsgiveren og systemtvangen må tillegges tilsvarende mindre vekt.

Interessant er en studie som plasserer de nordiske land i ulike kategorier når det gjelder hva som er dominerende, kulturelle oppfatninger av heltid/deltid og kjønnsarbeidsdeling (Pfau-Effinger 2005). Finland, Danmark og Sverige plasseres i gruppen land hvor den dominerende oppfatningen er at både kvinner og menn bør arbeide lønnet heltid, og at den delen av familieomsorgen som tradisjonelt har bli utført av kvinnene, skal løses av familieeksterne ordninger. Norge derimot, plasseres i gruppen land hvor oppfatningen at kvinner og menn bør dele både på lønnsarbeid og omsorg, men også dele omsorgsarbeidet med eksterne ordninger som barnehager. I praksis har imidlertid idealene foreløpig ikke nedfelt seg mer enn at det er kvinnene som reduserer arbeidstiden på grunn av omsorgsarbeid i familiene. Mennene fortsetter å jobbe fullt. Det kulturelle presset i retning av at kvinner må likestilles økonomisk er likevel stort, og anses å ville føre til en utjevning over tid (ibid.). I forhold til pleie- og omsorgsyrkene, ser vi imidlertid at deltidsandelen er svært høy også i Sverige, selv om det mye dreier seg om såkalt lang deltid (Høst 2006), noe det for øvrig også gjør i Norge.

Samtidig er det også i Danmark og til dels også i Finland er attraktivt for mange i pleie- og omsorgsyrkene å arbeide deltid (ibid.).

6.4 Interesseorganisasjonene og yrkene fusjonerer

Samarbeidet mellom Kommuneforbundet og Helse- og Sosialforbundet (se kapittel 5) endte i 2003 med at organisasjonene slo seg sammen i et felles forbund. Det nye forbundet, Fagforbundet, ble samtidig Norges største. Som mange andre forbund som har slått seg sammen de senere årene prioriterte disse to nettopp størrelse framfor å bevare egne særtrekk. Helse- og Sosialforbundet, det tidligere Hjelpepleierforbundet, var opprinnelig yrkesorganisasjon bare for hjelpepleiere, og all virksomhet var fra starten i 1965 bygget rundt dette. Kommuneforbundet var en organisasjon for kommuneansatte, hvor vertikale og horisontale skiller som kunne danne grunnlag for konkurrerende, kollektive identiteter, ble holdt nede. Som vi har vært inne på tidligere, var det nettopp det som historisk hadde vært hovedstridspunktet mellom de to tidligere organisasjonene, kampen om den interesseorganisatoriske kontrollen med det faglærte pleie- og omsorgsarbeidet, som førte dem sammen. I tillegg er det en viktig bakgrunn for sammenslåingen at begge forbund etter hvert hadde blitt dominert av relativt lavtlønte kvinner i kommunesektoren.

Fusjonen bidro til at Kommuneforbundet ble kvitt en konkurrent, og at det nye Fagforbundet ble landet største fagforbund, og også størst innenfor pleie og omsorg. Det siste var svært viktig for Kommuneforbundet, fordi dette er det desidert største arbeidsområdet i kommunesektoren. De måtte gi noen innrømmelser når det gjaldt organisasjonsprinsipper, som at det nye forbundet skulle organiseres etter sektorer, hvorav helse- og sosialseksjonen ble den klart største. Det ble samtidig understreket at den nye organisasjonen skulle legge stor vekt på ”yrkesfaglig arbeid”. Det eksisterer imidlertid ikke lenger noen særorganisering etter yrke, eller basert på skillet mellom faglært og ufaglært innenfor pleie- og omsorgsfeltet. Derfor virker det enda uavklart hva ”yrkesfaglig arbeid” skal innbefatte. En plausibel tolkning ut fra hvordan begrepet brukes i forbundets publikasjoner, er at det i stedet for arbeid knyttet til ett yrkes interesser, dreier seg om et bredere faglig arbeid knyttet til sektorer og felt. I så fall er dette av en helt annen karakter enn det yrkesfaglige arbeidet hjelpepleierne drev i sitt yrkesforbund. Et ”yrkesfaglig arbeid” med utgangspunkt i sektor vil fokusere på sektorinteresser i stedet for yrkesinteresser og vil tendensielt styrke en sektoridentitet framfor

en yrkesidentitet. Det vil være arbeidstakerne innen en sektor framfor enkeltyrker innenfor forbundet som vil være i fokus, noe som vil måtte avspeiles både i kvalifikasjonspolitik, arbeidspolitik og tarifforhandlinger.

Det viktigste Helse- og Sosialforbundet oppnådde ved fusjonen var at samlingen i et felles forbund fikk slutt på både striden om å organisere hjelpepleiere og omsorgsarbeidere, samt konkurransen disse utdanningene og yrkene i mellom. Det nye Fagforbundet stilte seg i stedet bak et forslag om en sammenslåing av utdanningene. Den tidligere organisasjonen for hjelpepleiere la trolig også stor vekt på "kjøttvektfaktoren", dvs. at de nå bli med i det numerisk sett sterkeste fagforbundet, både innen helse og sosial og uavhengig av sektor. Det er nok knyttet forventninger til at den tariffpolitiske styrken dette vil gi, også kan kompensere for den underordnede posisjon hjelpepleierne har særlig i forhold til sykepleierne i arbeidsfeltet. Hjelpepleierne måtte imidlertid også akseptere at det nye forbundet ble med i LO, noe de tidligere ikke hadde ønsket ut fra et prinsipp om partipolitisk uavhengighet. De vil ikke lenger være en yrkesorganisasjon, og det er neppe stort rom for å utvikle det tradisjonelle yrkesfaglige arbeidet. De tidligere ledende tillitsvalgte for hjelpepleierne ble plassert inn i sentrale posisjoner i det nye Fagforbundet, hvor de fikk ansvar for forbundets mer helhetlige arbeid. I en slik organisatorisk setting vil det være direkte illegitimt å arbeide for sin egen yrkesgruppe, og det er nesten enda mer kontroversielt når dette er forbundets største.

Endringene i interesseorganisasjonsstrukturen har på mange måter skjedd parallelt med det som kan fortone seg som en nedtoning av yrkesprinsippet. I det nye Fagforbundet skal det legges vekt på yrkesfaglig arbeid, samtidig som det er grunnleggende for industriforbundsformen, som er den organisasjonstenkningen som ligger til grunn også i det nye forbundet. Den går ut på at skillet mellom faglærte og ufaglærte skal tones ned. Man vektlegger det som er felles: offentlig drift framfor privatisering av tjenester, arbeidsmiljø, ansettelsespolitikk, flere heltidsstillinger og lønnsmessige forbedringer. Yrkeskollektivet som bærer av kvalifikasjonstradisjoner blir erstattet av Fagforbundets mer generelle kompetansepolitikk. Devaluering av formell utdanning til fordel for vektlegging av uformell praksislæring er en arv fra det gamle Kommuneforbundet som også har mye felles med kompetansekonseptet som er på frammarsj, både i Europa og Norge. Til sammen vil disse mange endringene kunne legge grunnlaget for nye og annerledes identiteter blant de faglærte pleie- og omsorgsarbeiderne.

6.5 Helsefagarbeider

Sammenslåingen av hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene til en ny utdanning som helsefagarbeider²¹⁹ fra 2006, springer ut av et ønske fra både utdanningsmyndighetene og sosial- og helsemyndighetene. Det har sin bakgrunn både i utdanningsmyndighetenes langvarige arbeid for å rasjonalisere tilbudsstrukturen innenfor videregående opplæring, men også et ønske fra sosial- og helsemyndighetene om å etablere klarere yrkesprofiler innenfor pleie og omsorg, for derigjennom å øke rekrutteringen av ungdom²²⁰. Selv om løsningen ligger innenfor det som både utdanningsmyndigheter og sosial- og helsemyndigheter har hatt som ønske, var det fusjonen mellom de tidligere stridende interesseorganisasjonene som var avgjørende for å få dette til.

I den nye utdannings- og yrkeskonstruksjonen ligger det flere kompromisser. Samtidig som den nye helsefagarbeideren får en mer helse- og pleiefaglig profil, og således kan sies å ligge nærmest hjelpepleieren, er det slått fast at utdanningen skal ligge under fagopplæringen. Det innebærer at den skolebaserte modellen med veiledede praksisperioder blir erstattet med en lærlingeordning i ungdomsutdanningen. Innenfor dette systemet er det i prinsippet ikke rom for noen egen voksenutdanningsordning, som tradisjonelt har vært den viktigste rekrutteringskanalen for hjelpepleiere. Voksne som ønsker seg inn i yrket, vil i stedet som hovedregel måtte arbeide som ufaglærte i minimum fem år, for deretter å framstille seg til fagprøve som praksiskandidater. Ut fra det som er tilgjengelig av dokumentasjon²²¹, har voksenopplæringen, tross sin betydning rent kvantitativt, ikke vært tema i utredningene og diskusjonene rundt den nye utdanningen. Dette illustrerer at det fremdeles er ungdomsutdanningen som totalt dominerer diskursen på dette feltet. Alle de sentrale aktørene har fremdeles et håp om at denne typen utdanning skal kunne slå an blant ungdom.

---

²¹⁹; Utdanningsdirektoratet 24.1.2005: Kompetanseplattform for helsefagarbeider

²²⁰ Se St.meld. 30 2003-2004: Kultur for læring og Arbeids- og Sosialdepartementet: *Rekrutteringsplan 2003-2006 Rekruttering for bedre kvalitet.*

²²¹ Rapport fra november 2004 fra utvalg nedsatt av Sosial- og helsedirektoratet for å utrede framtidig pleie- og omsorgsutdanning i videregående skole.

6.6 Oppsummering Reform 2000: De voksne kommer tilbake

For pleie- og omsorgsutdanningene, spesielt den tradisjonelle hjelpepleierutdanningen, gir Reform 2000 kraftige, men svært forskjelligartede utslag. Ganske utilsiktet ser reformen ut til bokstavelig talt å åpne et oppdemmet reservoar av kvinner med ønske om hjelpepleierutdanning. Det fører til at reformen blir transformert fra å være intendert som en reform for hele arbeidslivet og for de uten videregående opplæring, til å bli en kvinnereform, og aller mest en hjelpepleierreform. Tusenvis av voksne kvinner, mange utenfor reformens målgruppe, søker seg til hjelpepleierutdanning under de nye ordningene. Slik sett er det godt belegg for å hevde at reformen har truffet på det standhaftige rekrutteringsmønsteret som har preget hjelpepleierutdanningen fra starten i 1963. Til tross for reformens mange instrumenter for å avgrense utdanningstilbudene til de som mangler en utdanning på videregående nivå, viser min undersøkelse at halvparten av de voksne som tok hjelpepleier- eller omsorgsarbeiderutdanning, hadde en videregående utdanning fra før, enten allmennfaglig eller yrkesfaglig. Mens reformen hadde som hensikt å rydde opp, og få avviklet køen av voksne som manglet utdanning, viser søkningen til hjelpepleien at voksnes behov for denne typen utdanning, ikke avtar etter hvert som utdanningsnivået i befolkningen stiger, men er et vedvarende fenomen.

På ett område har imidlertid reformen vært effektiv; de som søker hjelpepleierutdanning, blir ikke lenger tilbudt en standardisert utdanning, men realkompetansevurderinger og korte teorikurs for å dekke hull i praksislæringen. Mens realkompetansevurderinger i utgangspunktet ble begrunnet i kandidatenes behov for å få verdsatt uformell læring, får de gradvis et sterkere preg av en ordning for å minimalisere behovet for utdanning ut fra utdanningssystemets og arbeidslivets effektivitetshensyn – til dels uavhengig av hva den enkelte søker selv måtte ønske. Ordningene har også et ad hoc-preg, ut fra at de er tenkt som midlertidige ordninger.

Reformen er et eksempel på hva Wagner kaller formalisering som en reduktiv prosess. Man reduserer virkeligheten - her voksenopplæringsbehovet - til noen få avgjørende kvaliteter, for dermed å gjøre den styrbar. Det som blir definert ut, som i dette tilfellet er det eksisterende behovet blant de voksne uten lovfestet rett til videregående utdanning, blir hindret. Dette er samtidig et karakteristisk trekk ved rettighetslovgivning. Ved at noen blir gitt rett til et gode, vil andre som tidligere kunne hatt adgang til det, bli utdefinert.

Innenfor en sektor dominert av profesjoner, hvor såkalt vitenskapsbasert kunnskap er det som verdsettes, har omsorgsarbeiderne og hjelpepleierne vært nedvurdert fordi de i stor grad har representert en erfaringsbasert kunnskap. Når stadig flere av dem nå vil komme inn i disse yrkene med realkompetansebakgrunn, står de også uten den lille formelle utdanningskapitalen den gamle hjelpepleierutdanningen ga. Det at de får sine vitnemål på grunnlag av uformell erfaringslæring, bidrar slik sett til å understreke deres svakhet versus gruppene over. Arbeidet som har vært gjort gjennom Reform 2000 for at realkompetanse skal anerkjennes på linje med formell kompetanse, vil ikke nødvendigvis ha noen virkning på de dominerende verdsettelsesmønstrene innenfor denne sektoren. Grunnen er at de dominerende profesjonene ikke er underlagt realkompetanseregimet. Det som i utgangspunktet var tenkt som en styrke for de med minst utdanning i samfunnet, realkompetanseordningen, kan innenfor pleie og omsorg slik sett sies å ha en høyst tvetydig funksjon.

Som i Reform 94, er det fortsatt et siktemål å etablere standard utdanningsbiografier. Selv om reformen har åpnet for at mange voksne kvinner igjen har fått anledning til å utdanne seg som hjelpepleiere, er dette tenkt som en midlertidig innsats for å avvikle køen av voksne søkere. Målet er således å overflødiggjøre behovet for voksenutdanning. Gjennom dette kommer reformens disiplinerende sider svært tydelig fram.

For arbeidsfeltet er de voksne kvinnene en avgjørende ressurs. Dette er trolig også grunnen til de mange steder gis adgang til de nye voksenopplæringsordningene til tross for at de ikke har formell rett. Reform 2000 kan slik sett ha bidratt til å revitalisere rekrutteringsmønstre dominert av voksne, mønstre som myndighetene ville bli kvitt.

Reform 2000, eller Kompetansereformen, har innenfor et moderniseringsperspektiv både fellestrekk og avvikende trekk i forhold til reformene i 1974 og 1994. Gjennom å gi voksne utdanningsrett, er reformen et nytt bidrag til at det som nå defineres som *grunnutdanning*, dvs. grunnskole og videregående opplæring, skal omfatte hele befolkningen. Dette er standardiseringspolitikk på linje med det som preget perioden med organisert modernitet. På den ene siden kan dette kalles et frigjøringsprosjekt for den enkelte, gjennom lik rett til utdanning. På den andre siden kan det defineres som et styringsprosjekt hvor målet er å etablere en felles kompetanseplattform for livslang læring for hele befolkningen, eller formulert på en annen måte: å avvikle køen av voksne som ikke har utdanning på videregående

skoles nivå, gjennom å etablere en standard utdanningsbiografi der all videregående utdanning tas i ungdommen.

Reformen innebærer et klart brudd med de tidligere reformene gjennom at den legger opp til å bryte opp standardiserte utdanningsordninger og løp. Gjennom introduksjon av realkompetansevurderinger og individuelle opplæringsløp for voksne, løser man i stedet opp voksenopplæringen som utdanning, og erstatter den med uformell erfaringslæring og kortere kurs. Fokus er rettet mot out-put, ikke læringsprosesser. Oppløsningen av standardiserte utdanningsordninger og vektleggingen av individuelle opplæringsløp er trekk som kan knyttes til det Wagner kaller den utvidede liberale modernitet. I arbeidsfeltet bryter en utvikling med mindre skiller mellom ufaglærte og faglærte med forsøket på å konstruere yrker også på dette nivået i helse- og sosialsektoren under den organiserte modernitet.

Kapittel 7: Avsluttende diskusjon

7.1 Reformenes ambisjoner og bidrag - en sammenfatning

7.1.1 Reform 63

Introduksjonen av hjelpepleierutdanningen i 1963 markerte et klart brudd med den tradisjonelle måten å rekruttere, utdanne og organisere pleiepersonalet på. Fram til da hadde pleien vært delt i to, med sykepleierne på den ene siden og de ufaglærte pleierne på den andre. I 1963 ble en tredje vei inn i pleiarbeidet lansert, gjennom en relativt kortvarig utdanning som hjelpepleier. Etableringen av hjelpepleierutdanningen skjedde under det Wagner kaller den organiserte modernitet. En viktig forklaring på at den nye kategorien lyktes i å stabilisere seg i løpet av kort tid, ser ut til å ha vært at initieringen falt sammen med og bidro til moderniseringsprosjekter på mange felt. Masseutdanning ble organisert, yrker ble etablert, lønnstakerinstitusjonen ble utvidet til å omfatte kvinnene, sykehus og pleieinstitusjoner ble bygget ut og interesseorganisasjoner utbredd. Troen på den rasjonelle styring av samfunnet gjennom omfattende statsintervensjoner var i denne perioden på sitt kanskje sterkeste. Alle disse tendensene virket til fordel for hjelpepleierutdanningen i det man i hvert fall for helsevesenets del kan kalle den "evangiske" fasen.

Sentrale aktører innenfor pleiesektoren, med helsemyndighetene og de frivillige organisasjonene i spissen, arbeidet aktivt for etableringen av en hjelpepleierutdanning. Også Sykepleierforbundet ble, om enn motstrebende, med på etableringen, og under forutsetning av at de fikk kontroll med den nye utdanningen. Dette var en modernisering ovenfra, med Karl Evang og Helsedirektoratet som den ledende moderniseringsagent, med klare tanker om at dette både ville bedre helsevesenets rasjonelle styring og oppgaveløsning, men også at utdanningen skulle bidra til en hevet status, en større autonomi og bedre utviklingsmuligheter for den enkelte pleier.

De nye hjelpepleierne var etterspurte i den raskt voksende helsesektoren. Kategorien fylte et ufaglært hull i det tilsynelatende så rasjonelt ordnede helsevesen. Målet var at alle pasienter skulle behandles og pleies av utdannet personale. Disiplineringen, som også var en viktig side innen den organiserte modernitet, ble et mindre tydelig aspekt under den ånden som rådet på dette feltet på 1960-tallet. At hjelpepleierne ble underordnet sykepleierne, som også fikk

ansvaret for utdanning og veiledning av hjelpepleierelevne ble trolig fra alle hold oppfattet som den mest rasjonelle løsningen i en oppstartsfasen. Gjennom dette fikk imidlertid sykepleiergruppen anledning til å fastlegge hvilke grenser den nye arbeidstakerkategorien skulle bevege seg innenfor, noe som skulle vise seg å legge avgjørende føringer for den nye kategoriens utviklingsmuligheter. De ble lært opp og veiledet av sykepleiere, men ikke med det mål på sikt å bli sine mestres likeverdige, men å forbli deres assistenter. Hjelpepleierne fikk likevel, som Ole Berg (1982) har formulert det, tildelt en klart definert plass i det medisinske hierarkiet, en plass som, selv om den var nederst, ga hjelpepleierne en status i forhold til svært mange andre yrkesgrupper i helsevesenet som enten sto under eller utenfor dette hierarkiet.

Helt avgjørende for at prosjektet skulle få den nødvendige kraft var det at hjelpepleierutdanningen traff det moderniseringsprosjektet som omfattet kvinnenens utmarsj fra hjem til yrkesliv. Utdanningstilbudet ble oppfattet som en realistisk mulighet for utdanning og yrkesstatus for tusenvis av kvinner som var på utkikk etter passende karriereveier, eller som allerede arbeidet som ufaglærte i pleie- og omsorgsfeltet. Hjelpepleieren representerte for mange en realistisk opsjon i en periode da sykepleieren fremdeles ble oppfattet som eksklusiv. Om kvinnenens inntog i arbeidslivet markerte et brudd, så innebar arbeid i pleie- og omsorgssektoren også en stor grad av kontinuitet i disse kvinnenens oppgaver, en modifisert utgave av den eksisterende kjønnsorden. Løsningen for svært mange lå i mønsteret med halvanneninntekts-familien, hvor grunnleggende trekk i den kjønnsdelte arbeidsdelingen bestod til tross for at kvinnene ble lønnsarbeidere.

Utdanningen, statusen og skillet i forhold til de ufaglærte i arbeidet, ikke minst symbolisert gjennom retten til å bære en egen hjelpepleiernål, ble opplevd som en viktig anerkjennelse og utgjorde samtidig kimen til utviklingen av en egen kollektiv identitet for hjelpepleierne. Det la grunnlaget for dannelsen av et eget hjelpepleierforbund, som i løpet av ganske år skulle få tusenvis av medlemmer og bli en svært markant yrkesorganisasjon. Forbildet var i stor grad sykepleierens yrkesorganisering, mens LO, Kommuneforbundet og de ufaglærte representerte ”de andre” i hjelpepleierens organisasjonsperspektiv.

7.1.2 Reform 74

Gjennom Reform 74-prosjektet ble hjelpepleierutdanningen virvlet inn i de sterke strømmingene rundt arbeidet med en ny, felles videregående skole. Også denne reformen var fra starten av preget av den organiserte modernitets dagsorden, hvor utvidelsen av velferdsstatens institusjoner til å omfatte alle stod sentralt. Reform 74 hadde, i sin systemtenkning, preg av å være en modernisering ovenifra, men var samtidig et resultat av demokratisk funderte krav nedenifra. Videregående utdanning skulle nå bli en mulighet for hele befolkningen, uavhengig av bosted, sosial bakgrunn og kjønn.

For å få dette til måtte utdanninger som hjelpepleierutdanningen finne sin plass og innordnes i det utvidede enhetsskolesystemet. Bjørnsonkomiteens forslag om en trinnsvis utdanning fra hjelpepleier til sykepleier, slik man allerede hadde løst det i Sverige, ble avvist av Stortinget etter sterkt press fra Sykepleierforbundet. I stedet ble hjelpepleien og de andre videregående utdanningene på helsefeltet 2-årige, ”dead-end”-utdanninger, uten forbindelse til høyere utdanning. Helsedirektoratets gradvis svekkede innflytelse ble åpenbar.

Reform 74 innebar imidlertid i liten grad en reell integrering av hjelpepleierutdanningen i den videregående skolen. I stedet kan man si at den flyttet inn medbringende de karakteristika den allerede hadde opparbeidet seg med hensyn til elever, lærekrefter, samt undervisningens form og innhold. Dette var noe som ble tematisert på ulike måter i forbindelse med forsøkene på strukturrasjonalisering i det en kan kalle den andre fasen av Reform 74. Det skjedde nå en vending, hvor mye av det som til da hadde blitt oppfattet som positivt og fremtidsrettet med hjelpepleierutdanningen, kom under kritikk. Utviklingen kan forstås som et uttrykk for at krisen i den organiserte modernitet gradvis slo inn også i dette feltet. Utdanningen ble beskyldt for å bidra til å sementere tradisjonelle, sosiale og kjønnsbaserte skiller i utdanning og arbeidsmarked. Innholdsmessig ble den beskyldt for å reprodusere både underordnethet, lydighet og et ensidig medisinskfaglig fokus på pleie og omsorg, og unge jenter ble advart mot å velge denne type utdanning. Det som tidligere hadde blitt sett på som funksjonelt og naturlig; helsesektorens etablerte hierarkier og myndighetsforhold, behandlingsparadigmer og de kvinnedominerte rekrutteringsmønstrene, kort sagt hele feltets orden, ble nå vurdert på en ny måte. I kjølvannet av, og delvis basert på denne kritikken, ble det lansert en konkurrerende utdanning til hjelpepleien, nemlig omsorgsarbeiderfaget. Dette skulle etableres som fagopplæring etter modell fra fag innen industri og håndverk og rettes inn mot ungdom.

Mens hjelpepleiens forsvarere havnet på defensiven innen utdanningsdiskursen, var hjelpepleierne i kraftig vekst rent kvantitativt innen arbeidsfeltet, og var snart like mange som sykepleierne. De oppnådde en ordning med offentlig godkjenning og monopol på bestemte stillingshjemler, noe som gjorde skillet til de ufaglærte skarpere. Mange hevdet etter hvert at det var hjelpepleierne som representerte den egentlige, pasientnære pleien, mens sykepleierne hadde beveget seg bort fra pasientene. Sykepleierne svarte på denne kritikken med å arbeide for en ”profesjonalisering” og en ”vitenskapeliggjøring” av hele pleiefeltet. Hjelpepleiens manglende tilkøpling til, og fellesskap med, sykepleien og dens kunnskapsgrunnlag i utdanningssystemet, gjorde det enklere for sykepleierprofesjonen å blokkere hjelpepleierne i arbeidsfeltet. Sykepleierne oppnådde gjennom 1980-tallet å styrke grepet om sin jurisdiksjon, mens det området hjelpepleierne tillates å praktisere innenfor ble tilsvarende snevret inn. Som følge av dette ble hjelpepleierne marginalisert innen sykehussektoren. Den hurtig ekspanderende kommunale pleie- og omsorgssektoren overtok gradvis som hjelpepleiernes hovedarbeidsområde.

Verken kritikken av utdanningens innhold eller innsnevringen av arbeidsfeltet så imidlertid ut til å virke inn på rekrutteringen. Hjelpepleierutdanningen var gjennom hele 1980-tallet den mest populære av de kvinnedominerte utdanningene i videregående skole. Opptaksreglene gjorde at de som kom inn, i stor grad var voksne. I tillegg ble hjelpepleierutdanningen videreført også med egne kurs spesielt innrettet på voksne, spesielt beregnet på de med praksis fra pleie- og omsorgssektoren. Ekspansjonen av pleie og omsorgstjenestene i kommunesektoren bidro både til å bredde ut rekrutteringen ytterligere rent geografisk, samtidig som det gjorde at deltidsarbeidstilknøyningen økte.

Det var kvantitativ vekst i både utdanning og yrke, men samtidig var hjelpepleierne kommet på defensiven i utdanningsdiskursen, og i arbeidsfeltet ble de presset ovenfra av sykepleierprofesjonen i kampen om de kvalifiserte arbeidsoppgavene, og nedenfra av nye arbeidskraftkategorier. Kommuneforbundet, som hadde lidd en rekke nederlag i forhold til både sykepleierne og hjelpepleierne, og var blitt oppfattet som akterutseilt i helsesektoren, kom på offensiven gjennom sin satsing på den nye omsorgsarbeiderkategorien, og framstod gradvis også som forbundet for de lavlønte kvinnene i offentlig sektor. Nå var det Hjelpepleierforbundet som ble sett som tradisjonelt og gammeldags, og som ut fra omstendighetene kom under en form for moderniseringstvang. Hvordan skulle de forsvare en utdanning, et yrke, en rekruttering og et arbeidstidsmønster som bar umiskjennelige trekk av

det som under den rådende diskurs ble stemplet som tradisjonelt, og samtidig både i egne og andres øyne framstå som moderne?

7.1.3 Reform 94

Viktige sider ved Reform 94 var preget av trekk det er rimelig å knytte til den organiserte modernitet, som standardisering av utdanningsstrukturer og innhold. Det mest hardhendte forsøket på disiplinering for pleie- og omsorgsutdanningenes del, var forsøket på å etablere standard utdanningsbiografier. Andre sider ved reformen trakk i retning av individualisering, som prinsippet om ansvar for egen læring og den nye valgfriheten, inklusive muligheten til å velge seg bort fra yrkesutdanningen midtveis i løpet for i stedet å utdanne seg videre.

Om utdanningsmyndighetene ikke hadde lyktes i å integrere og tilpasse hjelpepleierutdanningen og dens rekrutteringsbasis i utdanningssystemet gjennom Reform 74, var virkemidlene man tok i bruk for å få dette til gjennom Reform 94 langt sterkere. Med 80-tallskritikken av hjelpepleierutdanningen, samt det forhold at dette var den enkeltutdanning som i størst grad belastet videregående utdanning med voksne søkere, hadde utdanningsmyndighetene fått lagt mange argumenter i fanget når det gjaldt hvorfor også pleie og omsorg burde moderniseres på linje med de øvrige yrkesutdanningsfeltene. Som den utdanningen med flest elevplasser innenfor det jentedominerte helse- og sosialområdet, var hjelpepleierutdanningen - ved siden av den nye omsorgsarbeiderutdanningen - helt avgjørende for at myndighetene skulle kunne innfri 16-19-åringenes rettighetsfestede krav på videregående utdanning. Det var heller ingen av de sentrale aktørene rundt pleie- og omsorgsutdanningene som gikk i mot hovedprinsippene bak reformen, med ungdomsinnretting, treårige utdanninger, og større integrering av allmenn og yrkesfag for å møte framtidens utfordringer i utdannings- og arbeidsmarked. De stridigheter som fantes gikk ikke på nødvendigheten av en reform i strukturen, men på skillet mellom hjelpepleierutdanningen og omsorgsarbeiderutdanningen.

Etter en optimistisk start med stor søkning etter Reform 94, benyttet de unge sin valgfrihet til å velge bort pleie- og omsorgsutdanning, eller hoppe av underveis til fordel for allmennfaglig påbygging. En utdanningskarriere i pleie- og omsorg ble oppfattet å gå gjennom høyere utdanning og sykepleien snarere enn gjennom hjelpepleie eller omsorgsfag i videregående skole. Mens den gamle hjelpepleierutdanningen hadde hentet sin styrke og sin status særlig

fra sin store søkning og særegne rekrutteringsmønster, ble situasjonen nå dramatisk endret. Som rene ungdomsutdanninger i en tilbudsstruktur med mange valgmuligheter, var det den utdanningsstrukturelle mindreverdigheten til hjelpepleier- og omsorgsarbeiderutdanningene som ble tydeliggjort. Mens hjelpepleierutdanningen før Reform 94 hadde vært vanskelig å komme inn på, ble både den og omsorgsarbeiderutdanningen nå omgjort til lavstatusutdanninger i den videregående skole. Gikk man bak reformretorikken om å heve kunnskapsnivået og kunnskapskravene, var situasjonen mange steder at man brukte mest krefter på å holde problemfylte og halvfulle klasser i gang. Kanskje kan man si at 80-tallskritikken av hjelpepleierutdanningens tilbakeliggenhet nå slo tilbake på utdanningsmyndighetene selv?

De voksne søkerne var på sin side ikke tiltenkt noen plass i den nye videregående skolen, og samtidig ble voksenutdanningene i hjelpepleie innstilt. Antall nyutdannede hjelpepleiere ble halvert i forhold til før reformen. Hva gjør man i den kommunale pleie- og omsorgen når man ikke får faglært arbeidskraft? Man ansetter ufaglærte. Fallet i antall nyutdannede fikk således fram denne sektorens fleksible rekrutterings- og bemanningspolitikk, og samtidig de underordnede yrkesgruppene sårbarhet.

I sterkere grad enn de tidligere reformene, var Reform 94 et ensidig forsøk på modernisering ovenfra. Men de unge som var målet for denne moderniseringen, hevdet sin individuelle frihet ved å velge bort pleie- og omsorgsutdanning. Slik sett demonstrerte reformen også en form for styringskrise på dette feltet. Avstanden fra utdanningsmyndighetene både til ungdom under utdanning og til de voksne som rekrutteres som ufaglærte til arbeidsfeltet var stor.

Reform 94 førte til en situasjon hvor Hjelpepleierforbundet og Kommuneforbundet måtte forholde seg til hverandre i det daglige gjennom at de nå konkurrerte om to parallelle utdanningskategorier, hjelpepleierne og omsorgsarbeiderne. Grensene mellom kategoriene var uklare, og begge interesseorganisasjonene var usikre på den videre utvikling. På tross av sterke motsetninger dem i mellom, bidro dette til at organisasjonene startet forhandlinger om samarbeid, begge for å sikre seg økte styringsmuligheter i forhold til mer flytende omgivelser.

7.1.4 Reform 2000

Reform 2000, eller Kompetansereformen, var den tredje store reformen på like mange tiår som omfattet hele det videregående utdanningsnivået og derigjennom hjelpepleiefeltet.

Reformen kan på den ene siden ses som et resultat av krav nedenfra om å sikre de voksne som ble rammet hardt av Reform 94, de samme utdanningsmuligheter som ungdom. På den andre siden var reformen også uttrykk for en satsing på livslang læring, ikke minst ut fra næringslivets og myndighetenes behov for å utdanne, oppdatere og dra nytte av også den voksne arbeidskraften.

I forhold til de foregående reformene, må denne oppfattes som en antireform. Nå var det ikke lengre standardisering av utdanningsløp som stod sentralt, men derimot fragmentering og individualisering av yrkesrelatert utdanning. De tidligere voksenutdanningene i hjelpepleie ble avskaffet til fordel for kompetansevurderinger og korte kurs for å komplettere den erfaringsbaserte kunnskapen de ufaglærte ansatte ble ansett å ha. For de voksne ble arbeidet med å styrke yrkesutdanningene og yrkeskonstruksjonene i økende grad erstattet med innsats for å heve kompetansen rent generelt. I etterkant av reformen ble det lansert en ny, sammenslått utdanning som helsefagarbeider i videregående skole. En illustrasjon på hvor sterkt forestillingen om ungdomsdominans står i diskursen om utdanning, er at de voksne, som jo utgjør den store majoriteten i rekrutteringen, ikke er tema i utredningene rundt den nye utdanningen.

Den voksende eldreomsorgen har blitt det helt dominerende arbeidsfeltet for hjelpepleiere og omsorgsarbeidere. Her har de medisinskfaglige og de sosialfaglige tjenestene i stor grad smeltet sammen. Det er også en generell tendens i retning av at arbeidsdelingen blir mindre markant gjennom at "alle gjør alt" i den praktiske pleien. Det er særlig skillene mellom ufaglærte og faglærte som ser ut til å bli mindre.

Til tross for at Reform 2000 siktet mot hele den voksne befolkningen som manglet utdanning, skulle den særlig bli en hjelpepleierreform. Tusenvis av voksne kvinner søkte seg til hjelpepleierutdanning straks det ble åpnet tilbud for voksne. Slik sett fikk reformen en uintendert virkning gjennom at man fikk demonstrert den store etterspørselen etter hjelpepleierutdanning blant voksne. De som søker arbeid og utdanning på dette feltet er, til tross for at de ufaglærte, generelt mer velutdannet enn før. Enkelte steder, som i Oslo,

kommer store deler av personellveksten gjennom at andelen ufaglærte øker. Svært mange av de ufaglærte har innvandrerbakgrunn.

Norsk Helse- og Sosialforbund, tidligere Hjelpepleierforbundet, slo seg i 2003 sammen med Kommuneforbundet i det nye Fagforbundet. Dermed forlot hjelpepleierne prinsippet om yrkesorganisering til fordel for en sektororganisering. Denne fusjonen åpnet for sammenslåing også av utdanningene som hjelpepleier og omsorgsarbeider. Den nye organisasjonsformen virker tendensielt i samme retning som det som skjer på de andre feltene, nemlig i retning av en nedbygging av tidligere yrkesskiller og grensene mot de ufaglærte.

7.2 Mislykket modernisering?

Jeg har valgt å bruke modernitet og modernisering som en slags overordnet forståelsesramme for denne studien. Veldig fortettet og generelt ser jeg, med referanse til Wagner, modernisering som uttrykk for menneskenes søken etter kontroll med sin tilværelse og sine omgivelser. Jeg har analysert myndighetenes reformoffensiver overfor pleie- og omsorgsutdanningene innenfor et slikt moderniseringsperspektiv. Et særlig siktemål her har vært forsøket å etablere et helt nytt mønster for rekruttering, og med det også en ny inngang i yrket og dermed et nytt mønster for yrkesdannelse. Etter hvert som analysen har gått framover er det et fenomen som har blitt stadig mer tydelig, og det er at det har etablert seg et særs standhaftig rekrutteringsmønster basert på voksne kvinner som myndighetene gjennom sine utdanningsreformer ikke har klart å endre. Dette betrakter jeg som avhandlingens viktigste funn. Det andre sentrale funnet henger sammen med det første, men representerer samtidig noe eget, nemlig at reformene har hatt en negativ betydning for yrkesdannelsen og med dette også for profesjonaliseringen av pleie- og omsorgsfeltet.

7.2.1 Det kvinnedominerte rekrutteringsmønsteret

Ser man på utviklingen over hele perioden fra den første utdanningen innen pleie og omsorg under sykepleiernivået ble etablert tidlig på 1960-tallet og fram til i dag, er det rekrutteringsmønsteret som ble etablert i hjelpepleierutdanningens genese som fremstår som den mest gjenstridige strukturen innenfor dette feltet. I startfasen var det å etablere en karrierevei for kvinner - både voksne og ungdom - gjennom hjelpepleierutdanning uttrykk for et felles moderniseringsprosjekt, både ovenfra og nedenfra. Kvinnene ønsket utdanning og

arbeid som ledd i et prosjekt for større individuell frihet, mens helsemyndighetene hadde behov for utdannede pleiere under sykepleiernivået i sitt prosjekt for å bygge ut et ordnet helsevesen. Som vi har vist hadde Helsedirektoratet et bredere perspektiv på dette enn å utdanne arbeidskraft på en rask og billig måte. De ønsket å forbinde dette utdanningsnivået med de høyere utdanningene gjennom å gjøre dette til en slags felles grunnutdanning. Dette ble hindret av andre profesjonsinteresser, først og fremst sykepleierne, men også gjennom at det ikke fikk politisk gjennomslag.

Samtidig med at utdanningsmyndighetene overtok som ansvarlige for hjelpepleierutdanningen ved inngangen til 1980-tallet, skjedde det et skifte i den rådende diskursen rundt utdanning og kvinner. Det som hadde vært sett som moderne på 1960-tallet, ble nå stemplet som tradisjonelt. En moderne pleie- og omsorgsutdanning måtte rekruttere ungdom, helst av begge kjønn, til livslange karrierer og heltidsarbeid. Dette ville heve yrkenes status, samt gi kvinner større frihet gjennom at de utdannet seg før de etablerte familie og falt inn i et tradisjonelt mønster i forholdet mellom familie og arbeid. Ønsket om en endring i rekrutteringsmønsteret var ikke alene basert på normative vurderinger, men ble ansett som nødvendig ut fra de faktiske endringene man anså var i ferd med å skje i kvinnebiografiene. Husmoræraen var over, og det ble ansett som vanskelig å fortsette å basere seg på rekruttering av voksne kvinner. En omlegging til ungdomsrekruttering ville også gi et mer effektivt og rasjonelt utdanningssystem.

Slik har det ikke gått. Både forsøket på å etablere det som ble ansett å være mer moderne normer på dette feltet og bruken av disiplinerende tiltak som å forbeholde utdanningen for ungdom har vært mislykket, sett fra moderniseringsagentene sin side. De nyutdannede, som fortsatt består av 95 prosent kvinner, er ikke blitt yngre, men i gjennomsnitt litt eldre etter Reform 94. I tillegg til dette arbeider de ikke mer heltid, men mindre. Når kvinner fortsetter å velge det som oppfattes som tradisjonelt innenfor et samfunn hvor en antar at de har stor frihet til å velge annerledes, reises det spørsmål ved hvorvidt disse valgene kan anses som uttrykk for ”reelle preferanser” (Nussbaum 2000, Holst 2004). Det går fremdeles an å peke på materielle årsaker til at kvinner velger som de gjør, som for eksempel arbeidstilbudet der de bor. Og er man først etablert i et kvinneyrke, så vil lønnsdifferansen i forhold til mannen veie tungt når omsorgsbyrder skal balanseres med kortere arbeidstid for en av partene. Sett over tid er det imidlertid ikke tvil om at kvinner har fått større valgfrihet i forholdet mellom utdanning, yrke og omsorg. Når det betalte omsorgsarbeidet samtidig blir mer

kvinnedominert, og de arbeider mer deltid enn før, må det i stor grad anses som uttrykk for kvinnenes preferanser. En måte å forstå disse valgene på er å se de som uttrykk for kjønnsbestemte, kulturelle overleveringer som det tar lang tid å endre, eller som Bourdieu formulerer det, en reproduksjon av symbolske betydninger som er svært vanskelige å bryte med, fordi de i så stor grad ikke er et resultat av bevisste vurderinger (Bourdieu og Wacquant 1994).

Sett fra perspektivet til alle de kvinnene som velger pleie og omsorg kan imidlertid ikke sterke, disiplinerende tiltak ovenifra, som å frata dem muligheten til en utdanning de ønsker, fortone seg som en modernisering i betydningen større individuell frihet, eller likestilling. Nedleggelsen av voksenutdanningen som følge av Reform 94 og Kompetansereformen må i et slikt perspektiv sett ses som et tilbakeskritt.

Sosial- og helsemyndighetene og interesseorganisasjonene har stått sammen i arbeidet for å gjøre pleie- og omsorgssektoren til en heltidssektor. Dette skal bidra til å løse det rekrutteringsbehovet en står overfor både på kort sikt når det gjelder rekruttering av faglærte til pleie- og omsorgssektoren²²², og enda mer med tanke på de utfordringene som ligger foran oss ut fra den kraftig økende eldreandelen i befolkningen. Samtidig er det en utbredt oppfatning at deltidssystemet hindrer rekruttering til pleie- og omsorgsyrkene, ikke minst blant menn og ungdom. Som vist i kapittel 6 er deltid hovedsakelig en ønsket ordning blant de nyutdannede, selv om det er mange som innenfor dette kan tenke seg lengre arbeidstid. At menn i pleie- og omsorgssektoren stort sett arbeider heltid antyder at arbeidstakernes egne preferanser må tillegges større vekt når en skal forklare deltidssystemet, mens ønskene til arbeidsgiverne og systemtvangen må tillegges tilsvarende mindre vekt.

Slik sett har jeg konkludert med at deltid fremmer rekrutteringen mer enn det hemmer den, slik situasjonen er i dag. Innføring av et heltidssystem ville trolig føre til store rekrutteringsproblemer. Det betyr ikke at jeg ikke ser de problematiske sider ved dette. Så lenge det hovedsakelig er kvinnene som arbeider deltid bidrar det til å reprodusere et tradisjonelt forsørgersystem. Muligens må likevel synet på deltid som ensidig et tradisjonelt fenomen modifiseres. Det kan også ses som et fenomen knyttet til det Wagner kaller den utvidete liberale modernitet, egnet til å gi større rom for individuell utfoldelse utover lønnsarbeidet. Det er ikke slik at deltidsarbeid i pleie- og omsorgssektoren bare er knyttet til

---

²²² Jf. regjeringserklæringen til de Rød-grønne fra Soria Moria 2005.

mødre med omsorg for barn. Det viser seg tvert om at de kvinnene som er over perioden med omsorgstrengende barn, fortsetter å arbeide deltid. I noen grad kan dette selvsagt skyldes at de kommer i fasen med pleietrengende foreldre, at de har alt ansvar for husarbeidet osv, men av de spurte i min undersøkelse fra 2003/2004 var det langt flere av de over 40 år som oppga egne behov som begrunnelse. Også de yngste nyutdannede begrunnet deltidsarbeidet hovedsakelig med andre forhold enn barn, særlig at de ønsket å kombinere arbeid med utdanning.

7.2.2 Ungdommens valg

Den andre siden av problemet med å modernisere rekrutteringsmønsteret ligger i at man ikke har lyktes i å etablere en ny rekrutteringsbasis. Selv om det har vært et ønske lenge å øke ungdomsrekrutteringen til pleie- og omsorgsutdanningene, var det først gjennom Reform 94 at det bød seg en mulighet til å gjennomføre dette ved å forbeholde elevplassene for ungdom. Men de færreste ungdommer så dette som en ønsket modernisering. I min undersøkelse av elevene i pleie og omsorg ga mange av ungdommene uttrykk for tilkortkomming både i forhold et kulturelt og et sosioøkonomisk verdsettingsmønster. I forhold til de voksne elevene ble mange av de unge ansett som en trussel mot fagets standarder, mens de i forhold til annen ungdom ikke anses å gjøre en akseptabel karriere gjennom sitt valg. For mange har det å hoppe av, særlig ved å gå over til allmennfaglig påbygging, blitt løsningen.

Jeg har i min analyse også knyttet pleie og omsorgsutdanningenes manglende attraktivitet blant ungdom til innsnevringen i arbeidsmuligheter. Det at nyutdannede hjelpepleiere og omsorgsarbeidere i praksis er utestengt fra sykehus, samtidig som det er i eldreomsorgen jobbene finnes, har neppe vært gunstig for ungdomsrekrutteringen. Man kan se dette i sammenheng med vår tids ungdomsdyrking, og den forsterkede redselen for å eldes blant dagens ungdom (Ziehe 1986). Det kan også antas at det å arbeide med barn, vekst og håp er noe som ligger nærmere for ungdom enn å arbeide med mennesker i livets siste fase. Det er også et trekk ved den nåværende fasen av moderniteten at det som kan kalles ungdomstiden har blitt forlenget. Det å utdanne seg innenfor et pleieryrke betyr at man kommer raskt ut i den virkelige pleieverden – noe mange vil vegre seg for i ung alder. Slik sett er det interessant at det ikke bare er i utdanningene under sykepleiernivået at elevene blir stadig eldre. I Norge er det slik at også sykepleierstudentene i gjennomsnitt er blitt betydelig eldre i løpet av de senere år (Abrahamsen og Høst 2005). Selv om de nyutdannede sykepleierne er blitt eldre, er

de fortsatt langt yngre enn de nye hjelpepleierne. Men som unge og nyutdannede er det sjelden sykepleiere velger eldreomsorgen som første arbeidsplass (Abrahamsen 1997, Christensen og Næss 1999). I stedet velger de særlig sykehus. Først når de blir litt eldre, er det vanlig at de søker seg til eldreomsorgen. Slik sett har de et lignende mønster som hjelpepleierne. Den store rekrutteringen av voksne er heller ikke noe særnorsk fenomen; også i Danmark, Sverige og Finland er det de voksne som utgjør ryggraden i rekrutteringen til pleie- og omsorgsutdanningene og arbeidet under sykepleiernivået (Høst 2006). I disse landene er det også en stigende erkjennelse av at det både er og kanskje vil forbli vanskelig å rekruttere ungdom til eldreomsorgen, og at en derfor bør vedlikeholde den ressursen som voksenrekrutteringen utgjør (ibid.).

7.2.3 Svak profesjonalisering

Det primære studieobjektet i denne avhandlingen har vært formingen av den utdannings- og yrkeskategorien som fra starten av ble kalt hjelpepleieren. Selv om jeg har vist at det ikke var et krav fra arbeidstakerne selv, men staten representert ved Helsedirektoratet som sto som initiativtaker og garantist for den nye utdanningen, kunne man tenke seg at dette hadde satt i gang en form for profesjonaliseringsprosess. Hjelpepleierne kunne blitt en kategori, som på lignende måte som andre velferdsstatsprofesjoner, selv fikk en posisjon som bærer av kunnskapen og kunnskapsutviklingen på feltet. Både sett fra myndighetenes side og fra de utdannede pleie- og omsorgsarbeidernes side kunne dette vært et meningsfylt moderniseringsprosjekt gjennom at det bidro til en ordning av feltet gjennom kvalifisert yrkesutøvelse, og ved at det ga arbeidstakerne autonomi og faglige utviklingsmuligheter.

Utdanningen la grunnlaget for utviklingen av en kollektiv identitet knyttet til den nye kategorien. Denne kom blant annet til uttrykk i en egen yrkesorganisasjon. Den bidro til en økt yrkesidentitet, men også til at hjelpepleierne oppnådde en ordning med offentlig godkjenning som igjen la grunnlaget for egne stillingshjemler, skilt fra de ufaglærte. Alt dette skjedde imidlertid med staten, forstått som helsedirektoratet, som støttespiller. Når hjelpepleierne mistet denne klare støtten, både som følge av at utdanningsmyndighetene ønsket å bestemme mer, og som følge av svekket styringskapasitet fra staten sin side, hadde denne arbeidstakerkategorien som kollektiv trolig for få ressurser og for liten kraft til å føre dette prosjektet videre. Til tross for at hjelpepleierne utviklet en profilert yrkesorganisasjon, klarte de ikke å bli en sentral aktør i det som senere skjedde. På utdanningssiden var det

utdanningsmyndighetene, nøye overvåket av sykepleierprofesjonen, som hadde initiativet. Hjelpepleierutdanningen ble avskåret i forhold til vertikal mobilitet videre i utdanningssystemet. Utdanningen ble etter hvert omgjort til en ungdomsutdanning og forlenget, det siste begrunnet i en nødvendig modningsprosess. Det fikk imidlertid lite å si for gruppens kvalifikasjonsnivå, ikke minst fordi hovedveien inn fortsatt var representert av de voksne.

Utdanningsmyndighetenes eget prosjekt med å lansere den nye omsorgsarbeideren innenfor fagopplæringsystemet kan ses som et forsøk på å vitalisere prosjektet med å profesjonalisere pleie- og omsorgsfeltet. Heller ikke her lot det seg imidlertid gjøre å planlegge og styre seg fram til verken et nytt rekrutteringsgrunnlag eller en plass for den nye kategorien i arbeidsdelingen. Omsorgsarbeideren må anses å ha blitt kooptert av hjelpepleieren og dens rekrutteringsmønster, og de to utdanningene er i dag slått sammen til en.

Hjelpepleiernes og omsorgsarbeidernes arbeidsfelt har ikke blitt utvidet til mer kvalifiserte oppgaver, men heller fått sitt område snevret inn. I stor grad skyldes dette at de blokkeres ovenifra, av sykepleierne. De er avskåret fra arbeid i sykehus. Men også innenfor den kommunale pleie- og omsorgen, som i dag er deres hovedarbeidsområde, og hvor de utgjør det store flertallet, kan det se ut til at de er i ferd med å bli en sekundærkategori. Her er det først og fremst behovet for en økt andel høyskoleutdannede som understrekes når fagmyndighetene snakker om denne sektorens fremtid²²³. Dette forsterker bildet av at den faglærte gruppen helt generelt er på defensiven i forhold til kampen om de kvalifiserte arbeidsoppgavene.

På mange måter kan en se det tidlige Hjelpepleierforbundets beslutning om å oppløse seg selv for i stedet å gå inn i et stort sektorforbund for kommuneansatte som et uttrykk for hjelpepleierkategoriens svekkede posisjon. Profesjonaliseringsstrategien førte ikke fram, og de valgte derfor i stedet å satse på tariffpolitikk og numerisk styrke. Både i forbindelse med etableringen av en offentlig godkjenningsorden for hjelpepleiere i 1978 og ved lanseringen av det nye omsorgsarbeiderfaget i 1994 avviste Hjelpepleierforbundet Kommuneforbundets vurdering om at ufaglærte pleiere med lang praksis kunne sidestilles med de som hadde tatt hjelpepleierutdanning. Dette stred mot hjelpepleiernes politikk for å bygge opp yrket. I det

---

²²³ Sosial- og helsedirektørens tale ved presentasjonen av direktoratets rapport om utviklingstrekk i sektoren 2.juni 2006. Sosial- og helsedirektoratets nettsider.

sammenslåtte Fagforbundet er rommet for å føre slik yrkespolitikk svært begrenset. Kvalifikasjonspolitikken ligger i stedet langt nærmere den som det tidligere Kommuneforbundet representerte. Forbundet er organisert etter sektorer hvor medlemmene er spredd på svært mange yrker og kategorier, hvorav de ufaglærte utgjør en stor andel. Vekten ligger derfor ikke på ivaretagelse av det enkelte yrkes kvalifikasjons- og statusheving. At det en kan kalle hjelpepleiefeltet på denne måten ikke lengre har en kollektiv aktør som artikulere denne kategoriens interesser spesielt, vil gjøre sitt til å endre hjelpepleierkategoriens karakter, posisjon og identitet, trolig i retning av en arbeidstakerkategori hvor tariffingspolitikk er overordnet kvalifikasjonspolitik. Statens rolle i forhold til profesjonalisering og yrkesdanning på dette feltet har også endret seg. Nedleggelsen av utdanningstilbudene for de voksne, kombinert med den økende innflytelsen til det såkalte kompetansekonseptet (Drexel 200, 2003), bidrar til at yrkesprinsippet vil kunne komme under press i organiseringen av pleie- og omsorgsarbeidet. Selv om de såkalte kompetansemålingene i sin nåværende form knyttes opp mot de eksisterende yrkenes kvalifikasjonskrav, representerer kompetansenkningen tendensielt en nedvurdering av formell utdanning og et ønske om fleksibilitet, også i forhold til yrkesgrensene. Det nye realkompetansesystemet er imidlertid avgrenset til utdanninger opp til og med videregående skoles nivå. På høyskolenivået er formell kompetanse fortsatt det sentrale. Slik sett vil kompetansepolitikken først og fremst kunne bidra til å bryte ned yrkes- og kompetanseskiller i forholdet mellom hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og ufaglærte. Disse gruppens relative posisjoner og overgangsmuligheter i forhold til de overordnede yrker, først og fremst sykepleierne, vil trolig svekkes gjennom et slikt system, fordi de vil ha enda mindre utdanningskapital enn før.

Under den organiserte modernitet ble etableringen av yrkesgrupper som kollektive kategorier hjulpet fram av staten. Dette ble ansett som en rasjonell måte å organisere arbeid og kvalifikasjoner på. Samtidig imøtekom det arbeidstakernes behov for et kvalifikasjonsfellesskap, som på den ene siden ga muligheter for utvikling og anerkjennelse, og på den andre en kollektiv beskyttelse av stillinger, arbeidsoppgaver og lønn. Når den organiserte modernitet forvitret og erstattes av en langt større vektlegging av individuell frihet, vil enkelte kunne utnytte det, mens andre vil oppleve en svekket posisjon. Kommunene og virksomhetene får større rom til å organisere arbeidet slik de anser det mest hensiktsmessig, uavhengig av etablerte yrker. Selv om dette i prinsippet gjelder på alle nivåer

i hierarkiet, vil det være stor forskjell på hvordan ulike aktører, både kollektive og individuelle, vil klare å dra nytte av de nye strukturene som utvikles.

Litteraturliste

- Abbott, Andrew (1988): *The System of Professions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Abrams, Philip (1982): *Historical Sociology*. New York. Cornell University Press
- Abrahamsen, Bente (1997): *Kvinner i omsorgsykker. En generasjonsstudie av hjemmehjelpere, hjelpepleiere og sykepleiere*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Abrahamsen, Bente (2000): *Yrkesinnsats og karriereutvikling: En studie av et utdanningskull hjelpepleiere*. Institutt for samfunnsforskning. Oslo.
- Abrahamsen, Bente (2002): *Heltid eller deltid? Kvinners arbeidstid i kvinnelederte og mannsdominerte yrker*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Abrahamsen, Bente (2003): *Yrkesavgang blant pleiepersonell*. Oslo: Insittutt for samfunnsforskning.
- Abrahamsen; Bente og Håkon Høst (2005): *Deltid rekrutterer til pleieyrkene. SPS-Kronikk*. Senter for profesjonsforskning. Høyskolen i Oslo.
- Alexander, J.C. 1982: *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Andersen, Anders Siig (2003): Uddannelsespolitikens farvelfærd? Uddannelsespolitikken i et risikoperspektiv. I *FOFU-nytt nr. 3 – 2003*. Roskilde Universitetscenter.
- Archer, Margareth (1989): *Cross-National Research and the Analysis of Educational Systems*. I Kohn, Melvin (ed.): *Cross-national research in sociology*. Sage
- Beck, Ulrich (1997): *Risiko og frihet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berg, Ole (1982): *Helsetjenestens logikk: seks studier av norsk helsetjeneste*. Institutt for statsvitenskap. Universitetet i Oslo.
- Bertaux, Daniel (1981): *Biography and Society*. Sage Publications.
- Berven, Nina og Per Selle (red.) (2001): *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Oslo. Gyldendal Akademisk.
- Bjarnar, Ove (1995) *Veiviser til velferdssamfunnet. Norske Kvinners Sanitetsforening 1946-1996*. NKS: Oslo
- Bjørnhaug, Inger (1994): *Norsk Kommuneforbund 75 år. Bind 1: Et mangfoldig fellesskap*. Oslo. Tiden Forlag.
- Bjørø, Kirsten og Annemette Sørensen (1982): Fragment av kvinners livsløp. I Skrede, Kari og Kristin Tornes (red.): *Studier i kvinners livsløp*. Oslo. Universitetsforlaget.

- Blichfeldt et. al.: (1996): *Utdanning for alle?* Oslo: Tano Aschehoug.
- Blichfeld, Jan Frode og Per Olav Aamodt (1999): Om følgeforskningen i Reform94. I Kvalsund, R., T. Deichmann-Sørensen og P.O. Aamodt: *Videregående opplæring – ved en skillevei? Forskning fra den nasjonale evalueringen av Reform 94*. Oslo. Tano Aschehoug.
- Brandt, Ellen (2005): *Avkorting av studier på grunnlag av realkompetanse*. Oslo. NIFU.
- Burrage, M, K. Jarausch and H. Siegrist (1989): An actor-based framework for the study of the professions. I M. Burrage and Rolf Torstendahl, eds.: *Professions in theory and history : rethinking the study of the professions*. London. Sage.
- Christensen, Karen 1997: *Omsorg og arbejde. En sociologisk studie af ændringer i den hjemmebaserede omsorg*. Avhandling for dr.polit graden, Sosiologisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Christensen, Karen og Sturle Næss (1999): *Kunnskapsstatus om de offentlige omsorgstjenestene*. Bergen. Senter for samfunnsforskning.
- Colbjørnsen, Tom, Arvid Fennefoss og Gudmund Hernes (1985): *Så samles vi på valen*. Oslo: FAFO.
- Coltrane, Scott, and Justin Galt (2000): The History of Men's Caring. In Meyer, M.H. (ed.) (2000): *Care work*. Routledge. New York.
- Crouch, Colin (1982): *Trade unions : the logic of collective action*. Glasgow. Fontana.
- Dahl, Thomas og Berit Gullikstad (2002): *Sykehjem i drift. Privat versus kommunal organisering av tjenester*. Trondheim. SINTEF Teknologiledelse. IFIM.
- Dahle, R. & Thorsen, K. (2004): Nye vilkår for velferdstjenestene. I Dahle, R. & Thorsen, K. (red.): *Velferdstjenester i endring. Når politikk blir praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Danielsen, Hilde (2002): *Husmorhistorier*. Spartacus.
- Dokka, Hans-Jørgen (1988) *En skole gjennom 250 år*. Oslo NKS-forlaget
- Drexel, Ingrid (2003): *The concept of competence as an instrument of social and political change*. Presentation at Rokkan Centre, University of Bergen, september 2003.
- Drexel, Ingrid (1997): Die bilans de competences – ein neues Instrument de Arbeits- und Bildungspolitik in Frankreich. In:QUEM: *Kompetenzentwicklung '97*. Münster/New York/München/Berlin.
- Drexel, Ingrid (1989): Der schwierige Weg zu einem neuen gesellschaftlichen Qualifikationstyp", *Journal für Sozialforschung*, 29. Jg (1989), Heft 3:301-325
- Eeg-Henriksen, Fride and M. B. Baadshaug (1976): *Kvinner, yrkesarbeid og likestilling*. Institutt for sosiologi. Universitetet i Oslo.

- Eeg-Henriksen, Frida and M. B. Baadshaug (1976): *Kvinner, yrkesarbeid og likestilling*. Institutt for sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Eikeland, Bente 1996: *Omsorgsarbeideren. Om utformingen av en ny yrkesgruppe innen for helse- og sosialsektoren*. Hovedfagsoppgave ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Eilertsen, Roar, og Marit Wold (1991): *Hjelpepleiernes plass i framtidens sykehus*. Oslo: De Facto.
- Ellefsen, Bodil (1996): *Når organisasjon og yrke møtes*. Institutt for sykepleievitenskap, Universitetet i Oslo.
- Ellingsæter, Anne Lise and J. Wiers-Jenssen (1997): *Kvinner i et arbeidsmarked i endring. Integrering, marginalisering og ekskludering*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning for
- Engesbak, Heidi (1995): *Voksen i videregående. Reform 94 og konsekvenser for voksne*. Trondheim. Norsk Voksenpedagogisk Institutt.
- Fennefoss, Arvid 1988: *Lønnstaker-organisering. 3 rapporter om utfordringer for fagbevegelsen*. Oslo: FAFO.
- Ellingsæter, Anne Lise (1989): *Normalisering av deltidsarbeidet : en analyse av endring i kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid i 80-årene*. Oslo. Statistisk Sentralbyrå.
- Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) (2004): *Velferdsstaten og familien*. Oslo. Gyldendal.
- Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (red.) (2002): *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo. Gyldendal Akademisk.
- Engelstad, Fredrik (red.) (1999): *Om makt. Teori og kritikk*. Oslo. Ad Notam Gyldendal.
- Erichsen, Vibeke (red.) (1996): *Profesjonsmakt - På sporet av en helsepolitisk tradisjon*. Bergen. Tano Aschehoug.
- Forfang, Åsmund (1998): *Den store dugnaden : Orkdal sanitetsforening 1898-1998*. Orkdal. Foreningen.
- Froestad, Jan (1997): *Staten, pedagogikken og enhetsskoleprosjektet. Handikapomsorg og norsk modernisering på 1800-tallet*. I Sakslind, Rune (red.): *Danning og yrkesdanning. Utdanningsystemer og nasjonale moderniseringsprosjekter*. KULTs skriftserie nr.103. Oslo: Norges forskningsråd.
- Giddens, Anthony (1976): *New rules of sociological method : a positive critique of interpretative sociologies*. New York. Basic Books.

Gran, Thorvald, H. Høst, T. Halvorsen, W. Sommervold, og E. Tuntland (1994): *Hjelpepleiernes organisasjonsproblem: i spenningsfeltet mellom myndigheter, organisasjoner og andre yrker*. Bergen/Oslo: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap og De Facto.

Grinde, Bente Karin E. (1997) Den nye omsorgsarbeideren. Om utforming av yrkesforståelse og faglig identitet. AHS Serie A: 1997-1. Universitetet i Bergen

Grove, Knut og Svein Michelsen (2005): *Lærerforbundets historie*.

Grøgaard, J., E. Markussen og N. Sandberg (2002): *Seks år etter. Om kompetanseoppnåelse og overgang til arbeid og høyere utdanning for det første Reform 94-kullet*. NIFU.

Gullowsen, Jon (1987): *Kvalifikasjoner og arbeidermakt*. Oslo:Universitetsforlaget.

Halvorsen, Tor (1994): *Profesjonalisering og profesjonspolitik : den sosiale konstruksjonen av tekniske yrker*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. AHS – gruppe for fleirfagleg arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Halvorsen, Tor (1995): *Sektorinteresser eller profesjonssystem?* Oslo: Senter for teknologi og menneskelige verdier.

Hansen, Erik Jørgen (2003): *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.

Hagemann, Gro og Klas Åmark (1999): Fra "husmorkontrakt" til "likestillingskontrakt". Yvonne Hirdmanns genusteori. I Engelstad, Fredrik (red.): *Om makt. Teori og kritikk*. Oslo. Ad Notam Gyldendal.

Helland, Håvard og Vibeke Opheim (2004): *Kartlegging av realkompetansereformen*. Oslo. NIFU Step.

Hirdmann, Yvonne (1998): *Med kluven tunga. LO och genusordningen*. Stockholm. Atlas.

Hjalager, Anne-Mette, John Houmann Sørensen og Rasmus Juul Møberg (2004): *Florence Nightingale på tilbagetog? Myter og paradokser på arbejdsmarkedet inden for pleje og omsorg*. Equal-projektet. Aalborg.

Hofoss, Dag (1980): *Spesialisering av norsk helsepersonell*. Oslo: NAVF-rapport nr.3 1980.

Holst, Andreas (1997): *Rettighet og lokalstyre. En studie av politikernes innflytelse på opplæringssektoren før og etter Reform 94*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i Bergen.

Homme, Anne (1993): *"Vi vil løfte skolen og løfte standen". En studie av feminiserings- og profesjonaliseringsprosessen i læreryrket i Norge, 1890-1912*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i bergen.

Horgar, Fartein (1999): *En midlertidig løsning*. Oslo. Norsk Helse.- og Sosialforbund.

Holst, Cathrine (2004): "Det kjønnsbalanserte samfunn". I *Nytt Norsk Tidsskrift* 2004/2, 213-219. Oslo. Universitetsforlaget.

Høigaard, Einar og Herman Ruge (1963): *Den norske skoles historie. En oversikt*. Oslo. Cappelen

Høst, Håkon (2006): *Kunnskapsstatus vedrørende rekruttering og utdanning til pleie- og omsorgstjenestene i nordiske land*. Bergen. Rokkan-notat (Under publisering).

Høst, Håkon (2004): *Kontinuitet og endring i pleie- og omsorgsutdanningene*. Bergen. Rokkan-rapport 4-2004.

Høst, Håkon og Svein Michelsen (2003): Hvem skal pleie oss når vi blir gamle? Om forsøket på å modernisere et kulturelle og sosiale grunnlaget for pleie- og omsorgsutdanningene. I *Tidsskrift for velferdsforskning*, vol. 6, nr. 1-2003.

Høst, Håkon (2002): *Lærlingeordning eller skolebasert utdanning i pleie- og omsorgsutdanningene?* Stein Rokkan senter for flerfaglig samfunnsforskning. Bergen.

Høst, Håkon (2001): *Yrkesdanningsprosess i krise? Rapport fra en studie av utdanningene til hjelpepleier og omsorgsarbeider etter Reform 94*. AHS Serie B 2001-1. Universitetet i Bergen.

Høst (1997): *Konstruksjonen av omsorgsarbeideren – i spenningsfeltet mellom utdanningspolitikk, kommunalisering og interesseorganisering*. AHS – gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen.

Høst, H. et al (1996): *Norsk Helse- og Sosialforbunds alliansevalg: Arbeider-, funksjonær- eller sektororientering*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i Bergen.

Jensen, Ragnhild Steen (2006): "Det store spranget: Endringer i kvinneliv i Nord-Odal". I *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2006/1. Oslo.

Johansson, Stina (red.) (1995): *Sjukhus och hem som arbetsplats. Omsorgsyrken i Norge, Sverige och Finland*. Stockholm/Oslo: Bonnier-Universitetsforlaget.

Johnson, Terence (1972): *Professions and power*. London : Macmillan

Kjellberg, Fransesco (1994): *Between autonomy and integration. The revision of the Norwegian Local Act 1987-92*. Forskningsnotat 06/94. Oslo. Institutt for statsvitenskap.

Korsnes, Olav (1990): *On the Social Construction of the Skilled Industrial Worker*. AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen.

Korsnes, Olav 1996: *Industri og samfunn. Framlegg til et program for studiet av norsk arbeidsliv*. Dr. philos-avhandling Sosiologisk Institutt/AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen.

Kristoffersen, Grethe og Per Erik Solem (1998): *Integrering av pleie- og omsorgstjenestene. Virkninger på ledelsesstrukturen*. Oslo. NOVA.

Kvalsund, R., T. Deichmann-Sørensen og P.O. Aamodt (1999): *Videregående opplæring – ved en skillevei? Forskning fra den nasjonale evalueringen av Reform 94*. Oslo. Tano Aschehoug.

Kvande, Elin (2002): Kvinnelige mellomledere i grådige organisasjoner. I Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (red.): *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo. Gyldendal Akademisk.

Lamont, Michèle and Marcel Fournier (1992) "Introduction" In M. Lamont and F. Fournier (eds) *Cultivating Differences. Symbolic boundaries and the making of inequality*. The Chicago University Press: Chicago and London.

Lamont, Michèle and Laurent Thevenot (2000) *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge University Press

Lamont, Michèle (2000): *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class and Immigration*. Russell Sage Foundation. New York.

Latour, Bruno (1981): Is it Possible to Reconstruct the Research Process? *Sociology of a Brain Peptide*. I Karin D. Knorr, Roger Krohn og Richard Whitley (eds.): *The Social Process of Scientific Investigation*. Dordrecht. Reidel.

Leira, Arnalug (1993): The "woman-friendly" welfare state? The case of Norway and Sweden. I Lewis, Jane (ed.): *Women and social policies in Europe. Work, family and the state*. Aldershot/Brookfield. Edward Elgar Publishing.

Lindbekk, Tore (1992): Systemforskjeller i yrkesutdanning og utdanningspolitikk. Vesteuropiske kontraster. I Halvorsen, Tor og Ole Johnny Olsen 1992: *Det kvalifiserte samfunn?* Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Lewis, Jane (ed.) (1993): *Women and social policies in Europe. Work, family and the state*. Aldershot/Brookfield. Edward Elgar Publishing.

Martinsen, Kari 1989: *Omsorg, sykepleie, medisin*. Oslo: Tano.

Maurice, Marc, Francois Sellier and Jean-Jacques Silvestre (1986): *The Social Foundations of industrial Power. A Comparison of France and Germany*. Cambridge Massachusetts and London. The MIT Press.

Melby, Kari 1990: *Kall og kamp - Norsk Sykepleierforbunds historie*. Norsk Sykepleierforbund og J.W. Cappelens Forlag A.S.

Melby (1995): *Kvinnelighetens strategier: Norges husmorforbund 1915-1940 og Norges lærerinneforebund 1912-1940*. Dragvoll: Senter for kvinneforskning, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Michelsen, Svein (1992): Den sosiale konstruksjon av fagarbeideren i norsk industri - en kritisk betingelse for fagopplæringen? I Mjelde, Liv og Anne-Lise Høstmark Tarrou (red.): *Arbeidsdeling i en brytningstid*. Oslo: Ad notam Gyldendal

Michelsen, Svein 1991: *Yrkesopplæringspolitikkenes forvaltning. Institusjonaliseringen av det norske styringssystemet for yrkesutdanning 1937-58*. Bergen: AHS serie B: 1991-6.

Michelsen, Svein (1995): *Yrkessosialisering, biografi og organisasjon. En undersøkelse av fagopplæring i norsk industri*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap/AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen.

Michelsen, Svein (1996): Fagopplæring og administrasjon mellom tradisjon og reform. Skisse til perspektiv og opplegg for evaluering av området organisering og samarbeid under Reform 94. I Olsen, Ole Johnny (red.): *Yrkesutdanning og fagopplæring under en moderniseringsoffensiv*. Bergen: AHS serie B.

Michelsen, Svein og Håkon Høst (1996): «Fagopplæringen i det kommunale sjølstyret». I Blichfeldt et. al.: *Utdanning for alle?* Oslo: Tano Aschehoug.

Michelsen, Svein, Håkon Høst og Jens P. Gitlesen (1998): *Fagopplæring og organisasjon mellom reform og tradisjon. En evaluering av Reform 94. Sluttrapport*. AHS – gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Michelsen, Svein, Håkon Høst og Jens P. Gitlesen (1999): Mot en ny fagopplæringsordning? I Rune Kvalsund, Trine Deichman-Sørensen og Per Olaf Aamodt: *Vidergående opplæring - ved en skilleveg? Forskning fra den nasjonale evalueringen av Reform 94*. Oslo. Tano Aschehoug.

Michelsen, Svein og Høst (2001): Some Remarks on Norwegian Vocational Education and Training Policies and Lifelong learning. I Harney, K., A., Heikkinen, S. Rahn og M. Schemman (eds.): *Lifelong learning: Ine focus, Different systems*. Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.

Moland, Leif (2000): *Økt yrkesdeltakelse blant deltidsansatte i pleie- og omsorgssektoren – et bidrag for å møte etterspørselen etter arbeidskraft?* Oslo. Fafo.

Mundal, A (2002): Personell ved somatiske sykehus: Sterk vekst og økt kompetanse. *Helse- og omsorgstjenester*, SA 56, Statistisk sentralbyrå

Nielsen, Steen Bagøe (2002): „Modernisering“, og „Feminisering“ i velfærdsstaten – omsorg, profesjonalisering og kønsmagt under forandring. I Borchorst, Anette (red.): *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Nordby, Trond (1989): *Karl Evang : en biografi*. Oslo: Aschehoug.

Nordhaug, Odd (1989): *Social science studies of adult education and training*. Universitetet i Oslo.

Nussbaum, Martha (2000): *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. New York. Cambridge University Press.

Næss, Sturle og Kari Wærness (1994): *Arbeidssituasjonen i hjemmebasert omsorg*. Bergen: SEFOS-notat 102.

Olsen, Ole Johnny (1988): *Utviklingstrekk ved norsk yrkesutdanning og fagopplæring*. AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Olsen, Ole Johnny (1996): «Fagopplæring i omforming». I Olsen, Ole Johnny (red.): *Yrkesutdanning og fagopplæring under en moderniseringsoffensiv. Opplegg for evaluering av Reform 94*. AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Olsen, Ole J. og Lars O. Seljestad (1997): *Læreplaner og framtidsplaner. Evaluering av av Reform 94*. AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Olsen, Ole J., E.C. Arnesen, L.O.Seljestad og O. Skarpenes (1998): *Fagopplæring i omforming. Evaluering av Reform 94. Sluttrapport*. AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Olson, Mancur (1991): *The Logic of Collective Action*. Harvard University Press.

Ousland, Gunnar (1949): *Fagorganisasjonen i Norge. Bind 2 De store kampåra 1921-1931*. Oslo. Tiden.

Pfau-Effinger, Birgit (2005). Welfare state policies and the development of care arrangements. I *European Societies Vol. 7 No. 2 2005*. Hampshire. Routledge.

Ramsdal, Helge (1996): *Profesjoner, lokalstyre og lokalmakt*. Upublisert manus.

Rokkan, Stein (1987): *Stat, nasjon, klasse*. Oslo. Universitetsforlaget.

Romøren, Tor I. (1991): "Tre reformer som endret det kommunale hjelpeapparatet". I Nagel, Anne Hilde (red.): *Velferdskommunen. Kommunenes rolle i utviklingen av velferdsstaten*. Bergen: Alma Mater.

Romøren, T. I. og J. T. Sandvin (1994): «Omsorgen for psykisk utviklingshemmede». I Hatland, Aksel, Stein Kuhnle og T.I. Romøren: *Den norske velferdsstaten*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Romøren, T.I. (red.) 1995: *HVPU-reformen i forskningens lys*. Oslo: Ad Notam.

Raaum, Nina (2001): Norske likestillingsparadokser? Refleksjoner over kjønn, arbeid, politikk. I Berven, Nina og Per Selle (red.) (2001): *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Oslo. Gyldendal Akademisk.

- Sakslind, Rune, T. Halvorsen og O. Korsnes (1985): *Arbeidslivsforskningen og de særegne industrielle relasjoner i Norge*. I I. Bleiklie et al. (red.): *Politikkens forvaltning*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Sakslind, Rune (2001): *Utdanningssosiologiens trender. Et historisk-epistemologisk perspektiv*. AHS Serie B. Universitetet i Bergen
- Sakslind, Rune (1998): *Danning og yrkesutdanning : utdanningssystem og nasjonale moderniseringsprosjekter*. KULTs skriftserie ; nr 103. Oslo : Norges forskningsråd.
- Sakslind, Rune (1992): *Kvalifikasjonspolitik og strukturreformer*. Bergen: AHS serie B1992-2. Universitetet i Bergen.
- Sandberg og Vibe (1995): *Alle kan ikke bli frisører. Søking og opptak til videregående opplæring*. NIFU.
- Scheuer, Steen (1986): *Fagforeninger mellom kollektiv og profesjon*. Institut for organisation og arbeidssosiologi. København.
- Siim, Birthe (1993): *The gendered Scandinavian welfarestates: The interplay between women's roles as mothers, workers and citizens in Denmark*. I Lewis, Jane (ed.): *Women and social policies in Europe. Work, family and the state*. Aldershot/Brookfield. Edward Elgar Publishing.
- Skarpenes, Ove (2005): *Kunnskapens legitimering. En studie av to reformer og tre fag i videregående skole*. Dr.polit.avhandling. Sosiologisk Institutt. Universitetet i Bergen.
- Skrede, Kari og Kristin Tornes (red.) (1983): *Studier i kvinners livsløp*. Oslo. Universitetsforlaget
- Skrede, Kari (1986): *The welfare state and women*. Oslo: Institute of Applied Social Research.
- Skrede, Kari (1982): *Familieøkonomi og forsørgerlønn*. Oslo: Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning,
- Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strateger*. Oslo. Pax Forlag.
- Steinsland, Tove (1996): *Fra spesialisering til tverrfaglighet innen den offentlige omsorgssektoren. En studie av etableringen av omsorgsarbeiderfaget*. Hovedoppgave i sosiologi. Sosiologisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Streck, Wolfgang og Philippe Schmitter (1985): *Community, market, state - and associations? The prospective contribution of interest governance to social order*. I W. Streck og P. Schmitter: *Private Interest Government. Beyond Market and State*. London. Sage publications.
- Søbye, Espen (1994): *HVPU-reformen: Intensjoner og forløp*. I *Samfunnsspeilet 1/94*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. (

- Teigen, Mari (2004): "Kjønnsfrihet". I *Nytt Norsk Tidsskrift 1/2004*, 86-93. Oslo-Universitetsforlaget.
- Telhaug, Alfred Oftedal (1979): *Vår nye videregående skole : oversikt over og kommentar til reformarbeidet*. Oslo. Didakta Forlag.
- Telhaug, Alfred Oftedal (1997): *Utdanningsreformene. Oversikt og analyse*. Oslo. Didakta Norsk Forlag.
- Telhaug, Alfred Oftedal (1999): *Norsk utdanningspolitisk retorikk 1945-2000*. Oslo. Cappelen Akademiske Forlag.
- Terjesen, Einar (1996): *Norsk Kommuneforbund 75 år. Bind II: Felleskap og likeverd*. Oslo. Tiden Forlag.
- Terjesen, Einar (1997): *Norsk Kommuneforbund 75 år. Bind III: Samhold gir styrke*. Oslo. Tiden Forlag.
- Tenenbaum, Ellen og Aaron Wildavsky (1984): Why Policies Control Data and Data Cannot Determine Policies. *Scandinavian Journal of Management Studies*. Sage Publications.
- Torgersen, Ulf (1994): *Profesjoner og offentlig sektor*. Tano. Oslo.
- Tornes, Kristin (1997): Utdanningsplanlegging i kunnskapssamfunnet – rammevilkår og utfordringer. I Lødding, Berit og Kristin Tornes: *Idealer og paradokser*. Oslo. Tano-Aschehoug.
- Törnquist, Agneta (2005): *Litteraturgjennomgang om kompetens och yrkeskunnande för omvårdandspersonal*. PM. Stockholm.
- Tuntland, Eli-Anne (1997): *Velferdsstat og yrkesorganisering: kvalifikasjonspolitik mellom klasse og profesjon*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i Bergen
- Vibe, Nils (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømning i videregående opplæring etter Reform 94*. NIFU.
- Vines, Elisabeth Gjøl (1985): *Hjelpepleierne – en overflødig yrkesgruppe eller en ressurs i helsevesenet?* Oslo. Norsk Hjelpepleierforbund.
- Wagner, Peter (1994): *A sociology of modernity. Liberty and discipline*. London and New York. Routledge.
- Wærness, Kari (1995): «Den hjemmebaserte omsorg i den skandinaviske velferdsstat». I Johansson, Stina (red.): *Sjukhus och hem som arbetsplats. Omsorgsyrken i Norge, Sverige och Finland*. Stockholm/Oslo: Bonnier-Universitetsforlaget. .
- Wærness, Kari (2003): Noen refleksjoner omkring det velgende individ, feministisk omsorgsetikk og den sosiologiske tradisjonen. I *Sosiologisk Tidsskrift 11*: 12-22.

Wærness, Kari (1982): *Kvinneperspektiv på sosialpolitikken*. Oslo. Universitetsforlaget.

Ziehe, Thomas (1986): *Ny ungdom : om ovanliga läroprocesser*. Stockholm. Nordstedts.

Østvold, Hans og Kristian F. Pettersen (1991): Femten år med lov om videregående opplæring. I *NOU 1991: 4 Veien videre til studie- og yrkeskompetanse for alle*. Oslo. Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.

Ågotnes, Knut 1989: *Komparasjon eller oppdagelsesreise*. AHS- Serie B 1989-8. Universitetet i Bergen.

Vedlegg 1

Vurdering av datamaterialet i kandidatundersøkelsen 2002

Hvordan bedømmer vi ut fra dette representativiteten i svarene? Fordi svarprosenten er noe lav, er det spesielt to ting vi vil være opptatt av når det gjelder dataene som grunnlag for analyser. Det ene er å finne ut om det er åpenbare skjevheter i vårt utvalg av svar i forhold til bruttoutvalget, som vi må ta hensyn til i forhold til bestemte spørsmål vi har stilt. Det andre er at vi vil utvise en viss forsiktighet når det gjelder tolkningen av funn som ikke er entydige. Vi har fått kjørt ut registertall fra SSB på frafallet, for å kunne vurdere dette opp mot nettoutvalget. Ett av undersøkelsens siktemål er å se på hva som skjer i overgangen mellom utdanning og arbeid. Det vil derfor være særlig viktig å kunne si noe om hvor stor andel av elevene som befinner seg i yrket ett år etter avsluttet utdanning. Det kan antas at de som ikke har gått ut i yrket etter endt utdanning vil ha en noe større tilbøyelighet til ikke å sende inn spørreskjemaet enn de som er i yrket. Vi har derfor sjekket ut frafallet i forhold til om disse var registrert enten i utdanning eller arbeid, og i tilfellet arbeid, hva slags næring. Det viste seg at 88 prosent av de som ikke har svart, var registrert som enten i utdanning eller arbeid. De resterende 12 prosent har vi ingen opplysninger om, men vil trolig i stor grad befinne seg innenfor kategoriene trygdet, for eksempel ved ledighet, barselpermisjon eller sykdom/uførhet, eller hjemmeværende uten noen form for offentlig støtte. Det viste seg ikke mulig å få ut oppdaterte trygdeopplysninger fra SSB. Andelen på 12 prosent i frafallet som vi verken finner i nærings- eller utdanningsregistre, tilsvarer for øvrig andelen av de som har svart som oppgir å være ute av både arbeidsliv og utdanning av ulike grunner. Utover dette må vi avfinne oss med at vi må nøye oss med en sammenligning av de som befinner seg i henholdsvis arbeid eller utdanning. Dersom vi først ser på andelene blant de som har svart og blant de som ikke har svart som er i pleie- og omsorgsarbeid, ser tallene slik ut:

Tabell 7.1: Andel i pleie- og omsorgsarbeid (N=945)

	Nettoutvalget	Frafallet	Bruttoutvalget
Pleie- og omsorgsarbeid	83 %	77 %	81 %

Forskjellene mellom de som har svart og de som ikke har svart kan ikke sies å være store. Det er som ventet noe færre blant de som ikke har svart som er i pleie- og omsorgsarbeid, men ikke flere enn at totalen synker fra 83 til 81 prosent. Vi ser det derfor som uproblematisk å basere oss på nettoutvalget i analyser knyttet til yrkesdeltakelse. Den lavere andelen i pleie og omsorg i frafallet finner vi igjen i annet arbeid, med 8 prosent mot 1,3 prosent i nettoutvalget. Mens 4,8 prosent av de som har svart oppgir at de bare befinner seg i utdanning, er 3,8 prosent av de som ikke har svart, registrert bare under utdanning. Heller ikke her er det store forskjeller. Dersom vi ser på alle som er under utdanning, dvs. også inkluderer de som kombinerer arbeid og utdanning i en eller annen form, er det 15 prosent både blant de som har svart og de som ikke har svart som er under utdanning. Også når det gjelder spørsmål knyttet til utdanningstilbøyelighet, ser det altså ut til at likheten med bruttoutvalget gjør at vi det er få problemer knyttet til å basere analysen på nettoutvalget.

Gjennomsnittsalderen på de som har svart er på 35,5 år, mens den blant de som ikke har svart er på 32 år. Det er altså en viss skjevhet i nettoutvalgets aldersgjennomsnitt i forhold til bruttoutvalgets som er på 34 år. På den annen side kjenner vi også gjennomsnittsalderen på populasjonen, som er 35 år. Slik sett avspeiler vårt nettoutvalg veldig godt den aldersmessige sammensetningen av de nyutdannede i utdanningsåret 2001/2002. For øvrig vil vi splitte opp svarene etter respondentenes alder der dette er relevant.

Den siste variabelen vi har muligheter for å analysere frafallet i forhold til er foreldrenes høyeste utdanning. En betydelig diskrepans her ville kunne peke i retning av en sosial skjevhet i forhold til hvem som har svart og hvem som ikke har svart. Et problem når det gjelder sammenligning mellom nettoutvalg og frafall på dette punktet, er at en må regne med betydelige unøyaktigheter når det gjelder elevenes plassering av foreldrenes utdanningsbakgrunn. En viktig årsak til dette er at utdanningssystemet har endret seg mye de siste tiårene. Mange av foreldrene har sin utdanning fra tiden før det videregående og det høyere utdanningsnivået ble strukturert slik det i dag er. Disse utdanningene er ikke alltid lett å plassere. I tillegg kommer elevenes eventuelle manglende kunnskap om sine foreldres utdanning.

I utgangspunktet ønsket vi å kjøre SSBs registerdata på hele utvalget, også de som hadde svart, slik at sammenligning mellom nettoutvalg og frafall ble så nøyaktig som mulig. Dette stilte NSD seg imidlertid negative til, fordi de anså det unødvendig å innehente registerdata på opplysninger respondentene selv hadde blitt bedt om å oppgi. I så fall måtte vi også ha en eksplisitt tillatelse fra respondentene. Vi ser i ettertid at vi dermed fikk et svakere

sammenligningsgrunnlag, fordi mange har hatt problemer med å svare på enkelte spørsmål om foreldrene.

Når det gjelder foreldrenes høyeste utdanning, er det nemlig tilsynelatende betydelige forskjeller mellom de som har svart og de som ikke har svart, men vi er tilbøyelige til å forklare mye av dette med unøyaktige og usammenlignbare data. Når det gjelder mors høyeste utdanning, oppgir hele 67 prosent av de som har svart og mener de vet dette, at den var på grunnskolenivå, mens dette bare gjelder 44 prosent i frafallet. 15 prosent av de som svarer har imidlertid ikke plassert mors utdanning i forhold til alternativene med grunnskole, videregående og høyere utdanning. I tillegg er det ut fra opplysningene respondentene har gitt om mors yrke ikke mulig å si sikkert om visse kortere utdanninger skal plasseres på grunnskolenivå eller på videregående.

Når det gjelder mødre med høyere utdanning, er det imidlertid fullt samsvar; 5 prosent i begge grupper har dette. Lignende skjevheter finnes i forhold til fedrenes utdanningsnivå. Her er det dobbelt så stor andel i nettoutvalget som oppgir at fedrene har høyere utdanning som det man har registrert på fedrene til de som ikke har svart. Også her er det mulig å fortolke dette som uklarheter om hvor i systemet utdanninger hører hjemme. Generelt er også elevene mer uvitende om fedrenes utdanningsnivå; hele 20 prosent har ikke greid å angi dette. Det som for øvrig har preget mange typiske mannsyrker er at de har tilbudt større karrieremuligheter enn kvinneyrker på tilsvarende nivå²²⁴. Slike karrierer vil kanskje i enkelte tilfeller fortolkes som å tilsvare et høyere utdanningsnivå.

Konklusjonen når det gjelder den sosiale rekrutteringen, er at dataene fra henholdsvis svarene og registrene er for lite konsistente til at det kan trekkes konklusjoner i retning skjevheter i utvalget. Det at utdanningstilbøyeligheten er svært lik blant de som ikke har svart som blant de som har svart, peker også i retning av en relativt lik sosial sammensetning i nettoutvalget som i frafallet. Dette ut fra det en vet om tendensen til at sosial ulikhet reproduseres gjennom utdanningssystemet.

---

²²⁴ Eksempler på slike mannsdominerte yrker som går igjen i svarene er byggmester, postmester, verksmester, maskinistsjef, anleggssjef og selvstendig næringsdrivende.